ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГУЛЯС ІНЕСА АНТОНІВНА

УДК 159.923:[17.022.1+124.5

ДИСЕРТАЦІЯ

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Подається на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий консультант: **КАРПЕНКО Зіновія Степанівна**, доктор психологічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Івано-Франківськ – 2020

АНОТАЦІЯ

Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – «Педагогічна та вікова психологія». – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», Івано-Франківськ, 2020.

Дисертаційне дослідження присвячено проблемі ціннісно-цільового проєктування життєвих досягнень особистості. Результати комплексного дослідження аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості репрезентовано через уявлення про особистість як інтегрального суб'єкта можливих духовних, моральних та інших трансформацій і предметних утілень людини. Акцентовано увагу на дослідженні чинників означеного феномена у період дорослості – ранньої, середньої та пізньої; статі, віку й обраного фаху.

Витоки дослідження проблеми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості відображено крізь призму провідних філософських напрямів – феноменологічного, екзистенційного та філософсько-антропологічного, що базуються на розумінні людини як відкритої істоти, що постійно визначає себе – проєктує.

Ключовими аксіопсихологічними корелятами філософської проблематики визнано інтенційність, вибір, світопроєкт, сенс життя, цінності та ціннісні орієнтації, життєвий успіх, щастя тощо, які дають підстави стверджувати, що особистість у якості суб'єкта є здатною до самодетермінації та самотрансцендування, самовизначення і керування власним життям.

Для виділення системи критеріїв і показників аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості здійснено теоретичний аналіз міждисциплінарних студій досліджуваного феномену. Зазначено, що такими «мірилами» є: смисложиттєва орієнтація на самоздійснення, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, цілісність і гармонійність багатогранного існування людини, які виражаються в адекватній самооцінці особистісного

потенціалу та рівні домагань, задоволеності досягнутим рівнем реалізації життєвих планів, збалансованості самореалізації в різних сферах життєдіяльності; творчий характер діяльності, самостійність і незалежність; рефлексивна саморегуляція, яка спирається на внутрішній локус контролю; високий рівень толерантності до невизначеності, гнучкість в організації життєдіяльності.

Авторська теоретична модель представляє аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості як двоєдиний синергійний процес ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та їх суб'єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними щодо конкретних життєвих ситуацій. Це дало змогу з'єднати тріангуляційною дугою темпорально-телеологічний і каузально-суб'єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості. Конкретизовано, що перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну властивість homo sapiens більш чи менш самостійно визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-смислова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від розв'язання ситуативних задач на їхній смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєздатні проєкти. Наголошено, що без взаємної відповідності «хочу» і «можу», термінального й інструментального не може синтезуватися кінцевий продукт цієї синергії – «я стану» чи «відбудуся» за умови відповідної самоорганізації та емоційно-вольової мобілізації. З'ясовано, що перший аспект аксіопсихологічного проєктування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму, другий – каузального детермінізму, узгоджена дія яких конструює феномен аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості.

Для побудови прикладної моделі емпіричного дослідження, яка є похідною від теоретичної, обґрунтовано та реалізовано принцип системності у

вигляді холархії підпорядкованих один одному рівнів інтегральної суб'єктності, через призму якого розглянуто людину як цілісну особистість. Розкрито кожен із п'яти рівнів інтегральної суб'єктності, які марковано відповідними особистісними рисами – ціннісно-цільовими диспозиціями й інструментально-суб'єктними здатностями, синергійна дія яких зумовлює високу ймовірність досягнення життєвих успіхів: на рівні відносного суб'єкта (психосоматичного індивіда) – відчуття суб'єктивного благополуччя (щастя), на рівні моносуб'єкта (власне суб'єкта індивідуальної предметної діяльності) – стиль саморегуляції, почуття самоефективності, мотивація досягнень; на рівні полісуб'єкта (соціального індивіда) – стратегії копінг-поведінки, перфекціоністські настанови; на рівні метасуб'єкта (творчої індивідуальності) – структура ціннісних орієнтацій, каузометричні показники реалізованості життя; на рівні абсолютного суб'єкта (людини універсальної) – духовні прагнення, цільова спрямованість особистості.

За результатами емпіричного дослідження експліковано факторну структуру аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень осіб, що перебувають на етапі ранньої дорослості, яка уможливила виокремлення дев'яти провідних детермінант цього процесу. Встановлено, що у їх складі найвагомішими є суперечлива комбінація диспозиції самоефективності й опір самоудосконаленню, поєднання асертивності зі слабкою мотивацією до самоосвіти й саморозвитку.

Виявлено вплив гендерного чинника на аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості в ранній дорослості. Зазначено, що в жінок цей процес спонукається диспозицією самоефективності і перфекціоністськими настановами, а в чоловіків – рисами маскулінності й прагненням до подолання перешкод.

Встановлено особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень осіб на етапі професійної підготовки фахівців різних спеціальностей. Визначено основні параметри цього процесу у студентів інженерних спеціальностей – риси чоловічого гендеру і диспозицію самоефективності;

з’ясовано, що спільними рисами для представників обох статей є диспозиція самоефективності за маскулінним типом, а відмінними – невпевненість у власних силах і сподівання на щасливий випадок у жінок та протилежна цій диспозиція – впевненість у собі та віра у власні сили в чоловіків. Натомість у майбутніх економістів процес аксіопсихологічного проектування життєздійснення визначається суб’єктними здатностями до саморегуляції, наполегливістю в подоланні перешкод; встановлено, що гендерні відмінності в конструюванні досліджуваного феномену в майбутніх економістів стосуються збалансованого впливу внутрішніх і зовнішніх детермінант успіху в жінок й орієнтації на соціальне визнання у чоловіків при тому, що диспозиція самоефективності рівномірно виражена в обох субвибірках досліджуваного контингенту.

З’ясовано, що майбутні педагоги періоду ранньої дорослості покладаються передусім на себе (почуття самоефективності, здатність до саморегуляції); у середній дорослості для педагогів першочерговими є ефективна самореалізація, асертивність, розвинута саморегуляція; а в пізній дорослості переважають упевненість в успішній самореалізації та продуктивності власного життєвого шляху.

Встановлено значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів за критеріями віку і гендеру (на основі результатів однофакторного дисперсійного аналізу). Доведено, що обраний фах суттєво не впливає на перебіг цього процесу.

У плані значущих гендерних відмінностей з’ясовано, що респонденти жіночої статі переважають чоловіків за потребою в розвагах і відпочинку, цінностями любові та визнання, застосуванням емоційного копінгу та копінгу «соціальне відволікання», андрогінними рисами, вони частіше переживають амбівалентні почуття, наслідують традиційні зразки поведінки, більш конформні й зорієнтовані на підтримку з метою збереження душевної рівноваги. Натомість в опитаних чоловічої статі у пріоритеті цінності здоров’я, орієнтація на змагальність як порівняльну самоефективність, стратегічність

мислення, мотивація досягнення, моделювання і програмування майбутніх подій.

За виявленими провідними факторами і результатами дисперсійного аналізу встановлено закономірне зростання ролі інструментально-суб'єктних здатностей в аксіопсихологічному проєктуванні життєвих досягнень особистості від середньої до пізньої дорослості; притаманність чоловікам тенденції домінування інструментально-суб'єктних здатностей в конструюванні зазначеного феномену та переважання у жінок ціннісно-цільового вектору проєктування свого життєздійснення над інструментально-суб'єктним.

Сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам, наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості у студентів закладів вищої освіти; керівникам закладів загальної середньої освіти, керівникам органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що *вперше* визначено поняття «аксіопсихологічне проєктування життєздійснення особистості»; обґрунтовано холархічну (системно-ієрархічну) модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, що являє собою відцентрове розширення суб'єктно-ціннісних здатностей особистості від її ядра (відносний суб'єкт) до периферії – горизонту трансцендування абсолютного суб'єкта через проміжні моно-, полі- і метасуб'єктні етапи; визначено психологічні механізми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості: опредметнення інтенцій (формування мотиваційної сфери), (само)ідентифікації, життєвого (ціннісно-смислового самовизначення), професійно-особистісного самоздійснення, професійної самореалізації (присвята себе справі всього свого життя); доведено, що стать як найбільш ранній онтогенетичний чинник аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості справляє на цей процес найсильніший вплив, фактор

віку – посередній вплив, а фактор професійної діяльності – найслабший; встановлено закономірність: упродовж онтогенезу ціннісно-цільові чинники аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості втрачають домінантну позицію, поступаючись інструментально-суб'єктним; обґрунтовано діагностико-процедурну модель емпіричного дослідження, яка складається з ціннісно-цільового, мотиваційно-смислового, рефлексивно-феноменологічного, регулятивно-поведінкового й афективно-вітального блоків методик; експліковано факторні структури аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості за віком, обраним фахом і гендерною належністю респондентів; сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості у студентів закладів вищої освіти; керівникам закладів загальної середньої освіти, керівникам органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти; *доповнено й уточнено* уявлення про фактори, які детермінують процес аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості; знання про диференціально-психологічні (вікові, професійно-зумовлені, гендерні) особливості аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості; тезаурус і пояснювальний потенціал аксіологічної вікової та педагогічної психології.

Практичне значення роботи полягає у тому, що основні положення і висновки дисертації дали змогу концептуально збагатити навчальні програми з вікової та педагогічної психології, гендерної психології, психології особистості, аксіопсихології особистості, психології зрілості з акмеологією, актуальних проблем психології. Викладений у дисертації матеріал може слугувати солідною базою для модернізації навчальних посібників з педагогічної і вікової психології; теоретичні й емпіричні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані в діяльності психологічних служб закладів вищої освіти; підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Ключові слова: аксіопсихологічне проєктування життєздійснення особистості, життєві досягнення, системна детермінація, холархічна модель, механізми життєздійснення, інтегральна суб’єктність, рання, середня і пізня дорослість, вік, стать, обраний фах.

SUMMARY

Hulias I.A. Axiopsychological design of life achievements of the personality. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a doctor’s degree Psychology, specialty 19.00.07 – «Pedagogical and age Psychology». – SHEI «Vasyl Stefanyk Precarpathian National University», Ivano-Frankivsk, 2020.

The dissertation research is devoted to the problem of value-targeted design of life achievements of the person. The results of a comprehensive study of the axiopsychological design of the life of the individual is represented through the idea of the individual as an integral subject of possible spiritual, moral and other transformations and material incarnations of man. Emphasis is placed on the study of the factors of this phenomenon in adulthood – early, middle and late; gender, age and chosen profession.

The origins of the study of the problem of axiopsychological design of life achievements of the individual are reflected through the prism of leading philosophical trends – phenomenological, existential and philosophical-anthropological, based on the understanding of man as an open being who constantly defines himself – projects.

The key axiopsychological correlates of philosophical issues are intentionality, choice, worldview, meaning of life, values and value orientations, success in life, happiness, etc., which give grounds to claim that the individual as a subject is capable of self-determination and self-transcendence, self-determination.

To highlight the system of criteria and indicators of axiopsychological design of life achievements of the individual, a theoretical analysis of interdisciplinary studies of the studied phenomenon was carried out. It is noted that such "criteria" are:

meaningful life orientation to self-realization, focus on self-development and self-improvement, integrity and harmony of multifaceted human existence, which are expressed in adequate self-assessment of personal potential and level of aspirations, satisfaction with the level of realization vital activity; creative nature of activity, independence and autonomy; reflexive self-regulation, which is based on the internal locus of control; high level of tolerance to uncertainty, flexibility in the organization of life.

The author’s theoretical model presents axiopsychological projection of life achievements of a person as a two-way synergistic process of value-target advancement (anticipation) of states and statuses (achievements) desired for a certain person and their subject-resource provision with relevant competencies relevant to specific life situations. This made it possible to connect the temporal-teleological and causal-subjective (topical) aspects of the integral process of personality realization with a triangulation arc. It is specified that the first aspect represents freedom of will as an inherent property of homo sapiens to more or less independently determine their life priorities (value-semantic sphere), the second – represents biologically conditioned and acquired in the course of socialization (including through education, upbringing, education in general) knowledge, skills, abilities to embody personal choices as the results of value self-determination (from solving situational problems on their meaning to making fateful decisions on the further trajectory of personal movement-progress) into viable projects. It is emphasized that without the mutual correspondence of "want" and "can", terminal and instrumental, the final product of this synergy cannot be synthesized – "I will" or "I will happen" under the condition of appropriate self-organization and emotional-volitional mobilization. It is found that the first aspect of axiopsychological design is subject to the principle of nonlinear teleological determinism, the second – causal determinism, the coordinated action of which constructs the phenomenon of axiopsychological design of personality.

To build an applied model of empirical research, which is derived from theoretical, substantiated and implemented the principle of systematization in the form of a holarchy of subordinate levels of integral subjectivity, through the prism of

which a person is considered as a whole person. Each of the five levels of integral subjectivity is revealed, which are marked by the corresponding personal traits – value-target dispositions and instrumental-subjective abilities, the synergistic effect of which determines a high probability of achieving success in life: at the level of relative subject (psychosomatic individual) – a sense of subjective well-being (happiness), at the level of the monosubject (actually the subject of individual subject activity) – style of self-regulation, a sense of self-efficacy, motivation for achievement; at the level of the polysubject (social individual) – coping behavior strategies, perfectionist guidelines; at the level of metasubject (creative individuality) – the structure of value orientations, causometric indicators of life; at the level of the absolute subject (universal person) – spiritual aspirations, the target orientation of the individual.

The empirical study explains the factor structure of the axiopsychological projection of the life achievements of people in early adulthood, which made it possible to identify the nine leading determinants of this process. It is established that the most important in their composition are the contradictory combination of the disposition of self-efficacy and resistance to self-improvement, the combination of assertiveness with weak motivation for self-education and self-development.

The influence of the gender factor on the axiopsychological projection of life achievements of the person in early adulthood is revealed. It is noted that in women this process is motivated by the disposition of self-efficacy and perfectionist guidelines, and in men – by the traits of masculinity and the desire to overcome obstacles.

Peculiarities of axiopsychological design of life achievements of persons at the stage of professional training of specialists of different specialties are established. The main parameters of this process in engineering students are determined – the features of male gender and the disposition of self-efficacy; It was found that the common features of both sexes are the disposition of self-efficacy of the masculine type, and the differences – insecurity and hope for happiness in women and the opposite disposition – self-confidence and self-confidence in men. Instead, in future

economists, the process of axiopsychological design of life is determined by the subjective ability to self-regulation, persistence in overcoming obstacles; It is established that gender differences in the construction of the studied phenomenon in future economists relate to the balanced influence of internal and external determinants of success in women and orientation to social recognition in men, although the disposition of self-efficacy is evenly expressed in both subsets of the studied contingent.

It was found that future teachers of early adulthood rely primarily on themselves (a sense of self-efficacy, the ability to self-regulate); in middle adulthood for teachers the priority is effective self-realization, assertiveness, developed self-regulation; and in late adulthood the confidence in successful self-realization and productivity of own way of life prevails.

Significant differences between the determinants of axiopsychological design of life achievements of teachers according to the criteria of age and gender (based on the results of one-way analysis of variance). It is proved that the chosen specialty does not significantly affect the course of this process.

In terms of significant gender differences, it was found that female respondents outnumber men in need of entertainment and recreation, values of love and recognition, the use of emotional coping and coping "social distraction", androgynous traits, they are more likely to experience ambivalent feelings, follow traditional patterns, more conformal and focused on support in order to maintain mental balance. In contrast, male respondents prioritize health values, focus on competitiveness as comparative self-efficacy, strategic thinking, motivation to achieve, modeling and programming future events.

According to the identified leading factors and the results of analysis of variance, a natural increase in the role of instrumental-subjective abilities in the axiopsychological design of life achievements of the individual from middle to late adulthood; the tendency of men to dominate the instrumental-subjective abilities in the construction of this phenomenon and the predominance in women of the value-target vector of projecting their life over the instrumental-subjective.

Methodical recommendations to psychologists, teachers, mentors of academic groups on the development of axiopsychological design of life achievements of students in higher education institutions are formulated; heads of general secondary education institutions, heads of education management bodies, institutions of training, retraining and advanced training of pedagogical staff – teachers of primary education.

The scientific novelty of the research results is that for the first time the concept of "axiopsychological design of the life of the individual" is defined; the holarchical (system-hierarchical) model of axiopsychological projection of life achievements of the person is substantiated, which represents centrifugal expansion of subject-value abilities of the person from its kernel (relative subject) to periphery – horizon of transcendence of absolute subject through intermediate mono-, poly- and metasubjective stages; psychological mechanisms of axiopsychological projection of life achievements of the person are defined: objectification of intentions (formation of motivational sphere), (self) identification, vital (value-semantic self-determination), professional-personal self-realization, professional self-realization (dedication to one’s whole life); it is proved that gender as the earliest ontogenetic factor of axiopsychological projection of life achievements of a person has the strongest influence on this process, the age factor – indirect influence, and the factor of professional activity – the weakest; regularity is established: during ontogenesis the value-target factors of axiopsychological designing of life realization of the person lose a dominant position, giving way to instrumental-subjective; the diagnostic-procedural model of empirical research is substantiated, which consists of value-target, motivational-semantic, reflexive-phenomenological, regulatory-behavioral and affective-vital blocks of methods; the factor structures of axiopsychological designing of life achievements of the person on age, the chosen specialty and a gender of respondents are explained; methodical recommendations to psychologists, teachers and mentors of academic groups on development of axiopsychological designing of life achievements of the person at students of establishments of higher education are formulated; heads of general secondary education institutions, heads of education

management bodies, institutions of training, retraining and advanced training of pedagogical staff – teachers of primary education; the idea of the factors that determine the process of axiopsychological design of life achievements of a person is supplemented and clarified; knowledge of differential psychological (age, occupational, gender) features of axiopsychological design of personal life; thesaurus and explanatory potential of axiological age and pedagogical psychology.

The practical significance of the work is that the main provisions and conclusions of the dissertation made it possible to conceptually enrich curricula in age and pedagogical psychology, gender psychology, personality psychology, axiopsychology of personality, psychology of maturity with acmeology, current problems of psychology. The material presented in the dissertation can serve as a solid basis for the modernization of textbooks on pedagogical and age psychology; theoretical and empirical provisions of dissertation research can be used in the activities of psychological services of higher education institutions; training, retraining and advanced training of teachers.

Key words: axiopsychological projection of personality life, life achievements, systemic determination, cholarch model, mechanisms of life realization, integral subjectivity, early, middle and late adulthood, age, sex, chosen specialty.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості: монографія. Київ, 2020. 448 с.

2. Гуляс І.А. Сенс життя як фактор самореалізації особистості. *Особистісно-акмеологічні фактори впливу на самореалізацію індивідуальності у полікультурному світі:* колективна монографія / за наук. ред. І.М. Зварича. Чернівці, 2016. С. 29–37.

Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України:

3. Гуляс І.А. Феномен щастя: аксіопсихологічні аспекти. *Проблеми загальної та педагогічної психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2010. Т. XII. Част. 4. С. 103–109.

4. Гуляс І.А. Системологічна модель аксіопсихологічного проектування самоздійснення особистості. *Актуальні проблеми психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. В.О. Моляко. Житомир, 2010. Т. 12.: *Проблеми психології творчості*. Вип. 12. С. 98–106.

5. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування особистості в контексті життєвого шляху. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* Серія № 12. *Психологічні науки*: зб. наукових праць. Київ, 2010. № 32 (56). С. 19–27.

6. Гуляс І.А. Аксіопсихологічні чинники проектування життєвих досягнень особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам’янець-Подільський, 2011. Вип. 11. С. 192–202.

7. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування особистості: акме-орієнтований аспект. *Вісник Харківського національного університету. Серія. Психологія*. Харків, 2011. № 937. Вип. 45. С. 60–64.

8. Гуляс І.А. Детермінанти самоздійснення особистості. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 83–92.

9. Гуляс І.А. Особливості реалізації аксіосфери особистості. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія № 12. *Психологічні науки*: зб. наукових праць. Київ, 2011. № 34 (58). С. 11–18.

10. Гуляс І.А. Життєва перспектива особистості як предмет теоретико-методологічного аналізу. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 12. С. 315–324.

11. Гуляс І.А. Інтенційність як суб'єктне джерело аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2011. Том X. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* Вип. 18. С. 91–102.

12. Гуляс І.А. Життєвий вибір як творче самоздійснення особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 16. С. 213–222.

13. Гуляс І.А. Потенціал як передумова аксіопсихологічного проектування особистості. *Вісник Одеського національного університету. Серія Психологія*. Одеса, 2012. Том 17. Вип. 8 (20). С. 375–381.

14. Гуляс І.А. Цільова спрямованість у контексті ціннісного проектування особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 28. С. 106–115.

15. Гуляс І. Аксіопсихологічне проектування: профіль аналізу проблеми. *Психологія особистості*. 2016. № 1 (7). С. 151–169.

16. Гуляс І.А. Емпіричне дослідження саморегуляції особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 29. С. 196–205.

17. Гуляс І.А. Досягнення особистості: філософсько-психологічний аналіз. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 40. С. 105–115.

18. Гуляс І.А. Життєвий успіх як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 41. С. 69–78.

Статті у фахових наукових виданнях, включених до реєстру міжнародних наукометричних баз даних:

19. Гуляс І.А. Копінг-стратегії у контексті життєвих досягнень особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (20). Issue 40. P. 72–75.

20. Гуляс І.А. Психологічні особливості сприймання життєвого шляху особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (25). Issue 49. P. 80–84.

21. Гуляс І.А. Філософські засади дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V (61). Issue 141. P. 67–71.

22. Гуляс І.А. Подійний зміст життєвого шляху особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 43. С. 81–103.

23. Гуляс І.А. Особистісні прагнення: емпіричне дослідження. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 3 (23). С. 137–152. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.3.23 (дата звернення: 14.05.2019).

24. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду пізньої дорослості. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 8 (28). С. 65–81. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.8 (дата звернення: 31.08.2019).

25. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості. *Психологічний*

часопис: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 9 (29). С. 205–219. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9 (дата звернення: 30.09.2019).

26. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду середньої дорослості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 4. С. 72–80.

Статті та тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Гуляс І.А. Творче Я в структурі аксіогенезу особистості. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2009. № 10. С. 32–35.

28. Гуляс І.А. Особистість як інтегральний суб’єкт аксіопсихіки. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2010. № 2. С. 4–8.

29. Гуляс І.А. Саморозуміння, самоставлення і самоосягнення у контексті самовизначення особистості. *Wykształcenie i nauka bez granic – 2009:* materiały V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji (Перемишль, 7 – 15 груд. 2009 р.). Перемишль, 2009. Vol. 15. *Psychologia i socjologia*. *Historia*. С. 24–26.

30. Гуляс І.А. Особистість як суб’єкт життєвого шляху. *Бъдещето проблемите на световната наука – 2009:* материали V Междунар. науч. практ. конф. (Софія, 17 – 25 груд. 2009 р.). Софія, 2009. Т. 21. *Психология и социология*. С. 44–46.

31. Гуляс І.А. Самоздійснення як форма суб’єктності особистості. *Vědecky průmysl evropskeh okontinentu – 2009:* materiály V Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 лист. – 5 груд. 2009 р.). Прага, 2009. Dil 9. *Pedagogika*. *Psychologie a sociologie*. С. 85–86.

32. Гуляс І.А. Життєві орієнтації як складова аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології особистості та*

міжособистісних взаємин: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Кам'янець-Подільський, 18 – 19 трав. 2011 р.). Кам'янець-Подільський, 2011. С. 67–69.

33. Гуляс І.А. Аксіосфери особистості: їх значущість та особливості реалізації. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин:* матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Кам'янець-Подільський, 22 – 23 трав. 2012 р.). Кам'янець-Подільський, 2012. С. 111–113.

34. Гуляс І.А. Потенціал як психологічний феномен. *Achievement of high school – 2012: VIII Междунар. научна практична конференция* (Софія, 17 – 25 лист. 2012 р.). Софія, 2012. Т.19. *Психология и социология*. С. 15–17.

35. Гуляс І.А. Особливості психологічної статі особистості. *Научният потенциал на света*: материали за 9-а Междунар. науч. практ. конф. (Софія, 17 – 25 верес. 2013 р.). Софія, 2013. Т.14. *Психология и социология*. С. 35–37.

36. Гуляс І.А. Самоефективність: емпіричне дослідження. *Přední vědecké novinky* – 2013: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 серп. – 5 верес. 2013 р.). Прага, 2013. Dil 6. *Filologické vědy. Psychologie a sociologie.* С. 44–46.

37. Гуляс І.А. Ціннісні орієнтації студентської молоді. *Nastolení moderní vědy – 2013*: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 верес. – 5 жовт. 2013 р.). Прага, 2013. Díl 8. *Pedagogika. Psychologie a sociologie*. С. 65–67.

38. Гуляс І.А. Психологічні особливості саморегуляції особистості. *Conduct of modern science*: *materials of the X Internationals scientific and practical conference* (Шеффілд, 30 лист. – 7 груд. 2014 р.). Vol. 15. *Psychology and sociology. Music and life*. Шеффілд, 2014. С. 47–49.

39. Гуляс І.А. Суб'єктивне благополуччя: аспекти досліджень. *Ракурси психологічного благополуччя особистості:* збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. семінару (Ніжин, 9 черв. 2017 р.). Ніжин, 2017. С. 50–54.

40. Гуляс І.А. Особливості життєвих перспектив особистості в період кризи середини життя. *Актуальні проблеми психології особистості та*

міжособистісних взаємин: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 23 квіт. 2018 р.). Кам'янець-Подільський, 2018. С. 11–13.

41. Гуляс І.А., Чуйко Г.В. Криза середини життя як психологічна проблема. *Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності:* збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. семінару (Чернівці, 18 трав. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 30–33.

42. Гуляс І.А. Структурно-динамічні характеристики аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів (на прикладі кореляційного аналізу). *Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи* (на пошану професора Шинкарюка А.І. та 101-ї річниці заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка): матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 24 жовт. 2019 р.). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 28–31.

43. Гуляс І.А. Принцип суб'єктності в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи*: матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології (Київ, 7 – 8 лист. 2019 р.). Київ, 2019. С. 78–80.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 22
РОЗДІЛ 1 АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ 34
1.1 Філософські джерела дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості 34
1.2 Міждисциплінарні студії проблеми аксіопсихологічного проєктування особистості 52
1.3 Детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості 76
1.3.1 Ціннісно-цільові чинники проєктування життєвих досягнень особистості 76
1.3.2 Інструментально-суб’єктні чинники аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості 99
РОЗДІЛ 2 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ 123
2.1 Холархічна модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості 123
2.2 Дизайн емпіричного дослідження та характеристика експериментальної вибірки 148
2.3 Методи, методики і процедури експериментально-діагностичного дослідження 177
РОЗДІЛ 3 АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ: ВІТАКУЛЬТУРНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ.... 200
3.1 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості 200

3.2 Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості . 214
РОЗДІЛ 4 АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ ОБРАНОЇ ПРОФЕСІЇ 236
4.1 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень майбутніх інженерів 236
4.2 Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень майбутніх інженерів 245
4.3 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень майбутніх економістів 270
4.4 Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень майбутніх економістів 282
РОЗДІЛ 5 АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ПЕДАГОГІВ 306
5.1 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості майбутніх педагогів . 306
5.2 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів початкової освіти періоду середньої дорослості 316
5.3 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів початкової освіти періоду пізньої дорослості 328
5.4 Диференціально-психологічні чинники аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості: результати дисперсійного аналізу 342
5.5 Технології та рекомендації щодо аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості 364
ВИСНОВКИ 386
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 393
ДОДАТКИ 447

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна епоха тотального панування цифрових технологій, строгої алгоритмізації виробничих процесів і ритуалізації соціальних практик поєднується з хаотичними дисипативними процесами в різних сферах економічного, соціально-політичного і культурно-мистецького життя, які важко піддаються науковому прогнозуванню чи впорядкуванню із суто утилітарною метою. Люди лякаються появи «чорного лебедя», який може зруйнувати передбачення свого майбутнього, тоді як раніше настання певної події багатократно підтверджувалося [126; 240, с. 44].

В умовах дії дихотомій упорядкування – розсіювання, організації – хаотизації, алгоритмізації – спонтанного вияву, формування – саморозвитку тощо зростає роль аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості, що має на меті творчо синтезувати різнобічно спрямовані вектори континууму «детермінація – самодетермінація» [126; 240, с. 44].

Загальнометодологічним, філософським підґрунтям дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості є проблема вибору і відповідальності за нього (М. Гайдеґґер, А. Камю, Ж.-П. Сартр та ін.), уявлення про інтенційність як можливість здійснювати вибір (Ф. Брентано, Л. Вітгенштейн, Е. Гуссерль, М. Мерло-Понті, М. Шелер та ін.), філософсько-антропологічні й екзистенційно-феноменологічні погляди на сенс життя (М. Бахтін, М. Бердяєв, М. Гайдеґґер, М. Грот, Е. Гуссерль, А. Камю, Л. Коган, М. Лосський, М. Мамардашвілі, Г. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, В. Соловйов, С. Франк та ін.), тлумачення успіху в працях класиків німецької класичної філософії (Є. Грунт, Ф. Ніцше, Л. Фейєрбах, І. Фіхте та ін.).

Проблема аксіопсихологічного проєктування особистості у різні вікові періоди ставала предметом наукового пошуку зарубіжних і вітчизняних дослідників. Проте в українській психологічній літературі концепт «аксіопсихологічне проєктування» досі не використовувався. Зазначений термін дотичний до терміну «ціннісно-цільове проєктування», що інколи

використовується у дослідженнях з психології особистості – її цінностей та цілей, спрямованості, життєвих перспектив, духовних прагнень (Я. Васильєв, З. Карпенко, Г. Радчук, М. Савчин, Т. Титаренко, А.А. Фурман та ін.). В останнє десятиріччя назване поняття вживається у теоретико-прикладних напрацюваннях у царині педагогічної та вікової психології (І. Гуляс), однак його формулювання в українському психологічному тезаурусі не наводилося, а відтак не має належного теоретико-методологічного й емпіричного обґрунтування. Проблема аксіопсихологічного проєктування як така досі не ставала спеціальним предметом психологічних досліджень.

Предтечею дослідження анонсованої теми є аксіологічна психологія особистості як новітня царина персонологічних студій, в якій її предмет і метод узгоджені з принципом інтегральної суб'єктності (З. Карпенко). Чималий доробок українських науковців присвячено аспектам, дотичним до аксіопсихологічного проєктування: вивченню особистості крізь призму її цільової спрямованості і цілепокладання як орієнтації на майбутнє (Я. Васильєв, Ю. Швалб та ін.), життєвих домагань особистості (В. Семиченко, Т. Титаренко та ін.), життєвому успіху як результату життєвих домагань (Н. Татенко та ін.), життєтворчості (Л. Левіт, В. Ямницький та ін.), життєвих цінностей і життєвих планів (О. Будник, Є. Головаха, І. Мартинюк та ін.), реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів у акмеперіоді (Г. Гандзілевська), проєктуванню життєвого шляху (О. Гріньова, Л. Заграй, В. Панок, Г. Рудь та ін.), професійно-особистісному аксіогенезу майбутнього фахівця (В. Мицько, Г. Радчук та ін.), реалізації християнсько-орієнтованого підходу щодо розвитку духовності особистості (О. Климишин, В. Москалець, М. Савчин та ін.), мотиваційного дискурсу особистості (В. Климчук), проєктування життєвого шляху через соціально значущу прогнозувальну діяльність (М. Семиліт), просторово-часових вимірів життєвого світу особистості (Т. Титаренко та ін.), смисложиттєвій сфері особистості (І. Галян, А.А. Фурман та ін.), ухвалення рішень особистістю (Л. Помиткіна, О. Санніков, В. Чернобровкін та ін.), особистісної свободи й автономності

(В. Чернобровкіна), особистісного потенціалу і побудови моделей майбутнього життєздійснення особистості (О. Кляпець, О. Кочубейник, Л. Лєпіхова, Т. Титаренко, К. Черемних та ін.), інтерпретації життєвого досвіду особистісного зростання (З. Карпенко, М. Смульсон, Т. Титаренко, Н. Чепелєва та ін.).

Назагал проблематика аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості в Україні розроблялася в контексті досліджень таких наукових шкіл: 1) соціально-психологічної (концепція життєтворчості Л. Сохань); 2) соціально-конструкціоністської (концепція життєвих домагань і життєвих завдань особистості Т. Титаренко); 3) глибинно-психологічної (Т. Яценко); 4) психолого-герменевтичної (Н. Чепелєва) та напрямів: 1) психолого-акмеологічного (Г. Гандзілевська, Л. Міщиха, В. Ямницький); 2) культурно-історичного (В. Куєвда, С. Литвин-Кіндратюк, М. Семиліт, О. Яремчук).

Попри наявний науковий внесок у царину життєвого проєктування існує недостатня кількість праць, які б охоплювали феномен проєктування життєвих досягнень особистості у широкому віковому, професійно-орієнтованому й гендерному діапазоні.

Відтак проблема аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості є актуальною в теоретико-методологічному й прикладному сенсах, оскільки відображає значущі потреби сьогодення, враховує економічний, морально-етичний, інтелектуальний і духовний аспекти самотворення особистості. Обрана для дослідження тема має міждисциплінарну, наукову, культурно-освітню, гуманітарну та соціальну вагомість, сприяє з’ясуванню тенденцій та закономірностей аксіопсихологічного проєктування і виробленню адекватних стратегій імплементації життєвих досягнень особистості.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах науково-дослідної теми кафедри педагогічної та вікової психології «Інноваційні психотехнології оптимізації аксіогенезу особистості» (державний реєстраційний номер 0109U001408) ДВНЗ

«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Тему дисертаційної роботи затверджено вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 7 від 03 березня 2009 року) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 5 від 15 червня 2010 року).

Мета дослідження – розробити й обґрунтувати холархічну модель аксіопсихологічного проєктування персонального життєздійснення й експлікувати диференціально-психологічні (вікові, професійно-зумовлені, гендерні) особливості проєктування життєвих досягнень особистості.

Досягнення означеної мети зумовило постановку та розв’язання таких дослідницьких **завдань:**

1. Провести теоретико-методологічний аналіз феномену аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості.

2. Сконструювати й обґрунтувати холархічну модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості.

3. Розробити дизайн емпіричного дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості; відібрати комплекс релевантних психодіагностичних методик.

4. Експлікувати вітакультурні, зокрема гендерні, детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості.

5. Виявити особливості впливу обраного фаху на аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень студентів.

6. Встановити вікові особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів.

7. Сформулювати методичні рекомендації психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень у студентів закладів вищої освіти; керівникам закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), керівникам органів управління освітою,

закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти.

Об'єкт дослідження – ціннісно-цільова детермінація процесу життєздійснення особистості.

Предметом дослідження є чинники, особливості, тенденції та закономірності аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості.

Методи дослідження. Задля розв'язання поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку використано такі **методи дослідження:**

теоретичні: методи концептуально-порівняльного аналізу (теоретичний аналіз і синтез положень монографічної літератури, систематизація наукових джерел, порівняння й узагальнення даних, абстрагування); методи структурно-системного аналізу (теоретичне моделювання для побудови холархічної моделі аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості, гіпотетичний метод для прогнозування результатів дослідження, структурний метод інтерпретації);

емпіричні: тестування – вербальне та проєктивне, бесіда, спостереження, анкетування у форматі констатувального експерименту, біографічний метод. Дослідження структури аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості здійснювали за допомогою психологічного інструментарію, поділеного на блоки: ціннісно-цільовий – представлено методиками: «Методика дослідження цільової спрямованості особистості» Я. Васильєва, «Пакет оцінки особистісних прагнень» Р. Еммонса; мотиваційно-смисловий – «Каузометрія» Є. Головахи, О. Кроніка, «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнова; рефлексивно-феноменологічний – тест «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер, «Полівимірна шкала перфекціонізму» П. Гевітта і Г. Флетта, методика «Дослідження маскулінності-фемінності особистості» С. Бем; регулятивно-поведінковий – опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, Є. Коноз, «Опитувальник самоефективності»

І. Брунової-Калісецької, «Діагностика мотивації досягнення» А. Меграбіана; афективно-вітальний – «Оксфордський опитувальник щастя» М. Аргайла;

математико-статистичні: для кількісного та якісного аналізу результатів дослідження застосовано пошук первинних статистик, знаходження середніх величин, достовірності відмінностей, факторний і однофакторний дисперсійний (ANOVA) аналізи за стандартними процедурами. Статистичну обробку емпіричних даних і графічну презентацію отриманих результатів здійснено на базі стандартизованих пакетів комп'ютерних програм Microsoft Office Excel 2007 і IBM SPSS Statistics 22.

Емпірична база дослідження. Дослідження проводили упродовж 2009–2019 років на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області. Загальна вибірка емпіричного дослідження складає 433 респонденти періоду дорослості. З-поміж них 284 – представники ранньої дорослості – студенти 4–5 курсів факультетів педагогіки, психології та соціальної роботи (*n*=90, спеціальність «Початкове навчання»), економічного (*n*=89, спеціальності «Фінанси» (*n*=30), «Менеджмент організацій» (*n*=20), «Облік і аудит» (*n*=15), «Маркетинг» (*n*=10), «Економіка підприємства» (*n*=14)), інженерно-технічного (*n*=105, спеціальності «Інформаційні мережі зв'язку» (*n*=35), «Технології мультимедійного видання» (*n*=28), «Оптотехніка» (*n*=10), «Видавничо-поліграфічна справа» (*n*=32), 86 – середньої і 63 – пізньої дорослості – педагоги початкової освіти, що працюють у закладах загальної середньої освіти міста Чернівців і Чернівецької області (з них 15 учителів вищої категорії, 8 – методистів, 10 – старших учителів і 3 – мають почесне звання «Відмінник освіти України»).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що ***вперше*:**

– *визначено поняття* «аксіопсихологічне проєктування життєздійснення особистості» як двоєдиний синергійний процес, по-перше, ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів

(досягнень) та, по-друге, їх суб'єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними щодо конкретних життєвих ситуацій;

– *обґрунтовано холархічну (системно-ієрархічну) модель* аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, що являє собою відцентрове розширення суб'єктно-ціннісних здатностей особистості від її ядра (відносний суб'єкт) до периферії – горизонту трансцендування абсолютного суб'єкта через проміжні моно-, полі- і метасуб'єктні етапи;

– *визначено психологічні механізми* аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості: опредметнення інтенцій (формування мотиваційної сфери), (само)ідентифікації, життєвого (ціннісно-смислового самовизначення), професійно-особистісного самоздійснення, професійної самореалізації (присвята себе справі всього свого життя);

– *доведено,* що стать як найбільш ранній онтогенетичний чинник аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості справляє на цей процес найсильніший вплив, фактор віку – посередній вплив, а фактор професійної діяльності – найслабший;

– *встановлено закономірність*: упродовж онтогенезу ціннісно-цільові чинники аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості втрачають домінантну позицію, поступаючись інструментально-суб'єктним;

– *обґрунтовано діагностико-процедурну модель* емпіричного дослідження, яка складається з ціннісно-цільового, мотиваційно-смислового, рефлексивно-феноменологічного, регулятивно-поведінкового й афективно-вітального блоків методик;

– *експліковано факторні структури* аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості за віком, обраним фахом і гендерною належністю респондентів;

– *сформульовано методичні рекомендації* психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості у студентів закладів вищої освіти; керівникам ЗЗСО, керівникам органів управління освітою, закладів підготовки,

перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти;

доповнено й уточнено:

– *уявлення* про фактори, які детермінують процес аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості;

– *знання* про диференціально-психологічні (вікові, професійно-зумовлені, гендерні) особливості аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості;

– *тезаурус* і пояснювальний потенціал аксіологічної вікової та педагогічної психології.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що: викладений у дисертації матеріал може слугувати солідною базою для модернізації навчальних посібників з педагогічної і вікової психології; теоретичні й емпіричні положення дисертаційного дослідження можуть бути використані в діяльності психологічних служб закладів вищої освіти (ЗВО); підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів; викладачами ЗВО при розробленні освітніх і робочих навчальних програм з метою підготовки фахівців за спеціальністю 053 «Психологія», зокрема у викладанні низки навчальних дисциплін: «Вікова та педагогічна психологія», «Гендерна психологія», «Психологія особистості», «Аксіопсихологія особистості», «Психологія зрілості з акмеологією», «Актуальні проблеми психології»; читанні курсу «Психологія» при підготовці фахівців інших спеціальностей – 013 «Початкова освіта», 051 «Економіка», 071 «Облік і оподаткування», 072 «Фінанси, банківська справа та страхування», 073 «Менеджмент», 075 «Маркетинг», 122 «Комп’ютерні науки та інформаційні технології», 186 «Видавництво та поліграфія» тощо.

Результати дисертаційної праці *були враховані* у діяльності Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області на навчально-методичних семінарах з педагогами початкової освіти курсів підвищення кваліфікації з метою розкриття їх потенційних можливостей,

самовдосконалення, цілеспрямованого підвищення рівня професійної компетентності (довідка про впровадження № 01-08/133 від 25.02.2020 р.). Теоретичні й емпіричні результати дисертації було *впроваджено* в навчальний процес професійної підготовки студентів кафедри загальної та практичної психології факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, зокрема у викладання навчальних дисциплін «Гендерна психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Актуальні проблеми психології» (довідка про впровадження № 04/429 від 04.03.2020 р.), апробовувались в освітній і науково-дослідній діяльності кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету, викладанні курсів «Вікова та педагогічна психологія», «Методи соціально-психологічних досліджень», «Психологія особистості», «Технології надання соціальних послуг», «Аксіопсихологія особистості» (довідка про впровадження № 126-29/474 від 13.03.2020 р.), кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», викладанні дисциплін «Вікова психологія», «Гендер і кар'єра», «Соціальна психологія» (довідка про впровадження № 01-23/94 від 16.03.2020 р.), кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, викладанні курсів «Психологічне консультування», «Психологія тренерської діяльності» (довідка про впровадження № 48 від 15.05.2020 р.), кафедри психології факультету педагогіки, психології та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, викладанні курсів «Психологія особистості», «Психологія зрілості з акмеологією», «Вікова психологія» (довідка про впровадження № 17/17-1063 від 02.06.2020 р.), кафедри загальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, викладанні курсів «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Методологічні та теоретичні проблеми психології» (довідка про впровадження № 013/169 від 02.06.2020 р.), кафедри психології та

педагогіки факультету соціальних наук та соціальних технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія», викладанні навчальних дисциплін «Психологія особистості», «Теоретичні та методологічні проблеми психології (довідка про впровадження № 16/528 від 05.06.2020 р.), кафедри психології та соціальної роботи Одеського національного політехнічного університету, викладанні курсів «Вікова та педагогічна психологія», «Психологія особистості», «Професійна кар'єра в соціономічній сфері» (довідка про впровадження № 837/138-07 від 17.06.2020 р.).

Надійність і достовірність результатів забезпечено теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних положень, репрезентативністю вибірки, коректним добором релевантних психодіагностичних засобів, кількісно-якісним аналізом емпіричних даних, застосуванням сучасних методів математичної статистики.

Особистий внесок здобувача. В публікації, яка засвідчує апробацію матеріалів дисертації, «Криза середини життя як психологічна проблема», написаній у співавторстві, здобувачеві належить постановка проблеми і теоретичний аналіз досліджень (75 %).

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати дисертаційної роботи було оприлюднено в доповідях на 17-ти наукових, науково-практичних конференціях і семінарах:

міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: науково-практичних інтернет-конференціях «Wykształcenie i nauka bez granic – 2009» (Пшемишль, 7 – 15 грудня 2009 року), «Бъдещето проблемите на световната наука – 2009» (Софія, 17 – 25 грудня 2009 року), «Vědecky průmyslevropskeho kontinentu – 2009» (Прага, 27 листопада – 5 грудня 2009 року), «Achievement of highschool» (Софія, 17 – 25 лист. 2012 року), «Научният потенциал на света» (Софія, 17 – 25 вересня 2013 року), «Přední vědecké novinky – 2013» (Прага, 27 серпня – 5 вересня 2013 року), «Nastolení moderní vědy – 2013» (Прага, 27 вересня – 5 жовтня 2013 року), «Conduct of modern science» (Шеффілд, 30 лист. – 7 груд. 2014 року), III, IV, X науково-практичних конференціях «Актуальні

проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Київ-Кам'янець-Подільський, 18 –19 травня 2011 року; 22 – 23 травня 2012 року; 23 квітня 2018 року), V науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» (Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2019 року);

всеукраїнських конференціях і семінарах: науково-практичному семінарі «Ракурси психологічного благополуччя особистості» (Ніжин, 9 червня 2017 року), «Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності» (Чернівці, 18 травня 2018 року), восьмому Всеукраїнському науковому семінарі «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 27 – 28 вересня 2019 року), II Всеукраїнському конгресі із соціальної психології «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» (Київ, 7 – 8 листопада 2019 року), розширеному засіданні кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, протокол № 14 від 22 червня 2020 р.).

Кандидатську дисертацію за темою «Перфекціоністські настанови як чинник професійної готовності майбутніх практичних психологів» зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія захищено у спеціалізованій вченій раді Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 2007). Її наукові положення і результати в докторській дисертації не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено в 43 друкованих працях: 1 одноосібній монографії; 1 колективній монографії; 24 статтях, з яких 16 опубліковано в наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України; 8 статей – у наукових виданнях, включених до реєстру міжнародних науковометричних баз даних; 17 статтях і тезах доповідей на конференціях і семінарах.

Структура й обсяг дисертації. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури, що налічує

636 найменувань (із них 69 – іноземними мовами), 26 додатків на 62 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 521 сторінку, із них 371 – основний обсяг. Робота містить 33 таблиці і 25 рисунків.

РОЗДІЛ 1

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У першому розділі представлено результати теоретико-методологічного аналізу ключових наукових підходів учених у плані дослідження проблеми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості. Розкрито філософські джерела ціннісного проєктування крізь призму конструктів, які характеризують особистість як суб’єкта, здатного до самодетермінації і самотрансцендування, самовизначення і керування власним життям. Здійснено огляд анонсованої проблематики з позицій мультипарадигмального підходу, який продовжує вітчизняні традиції дослідження у царині аксіопсихології особистості та її розвитку. Висвітлено детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості через ціннісно-цільові й інструментально-суб’єктні чинники.

1.1 Філософські джерела дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості

Феноменом проєктування упродовж останніх кількох десятиліть активно цікавляться дослідники – філософи, історики, теоретики культури, методологи проєктування, психологи, однак у суспільному відтворенні його значущість недостатньо зрозуміла й осмислена. Водночас і тепер інститут проєктування є не менш значущим, а проєктувальна діяльність, з огляду на її масовість і популярність, – затребуваною. Зазначмо, що лише наприкінці другого тисячоліття постали питання щодо методологічних проблем та завдань проєктування; теоретики проєктування почали усвідомлювати, що вирішення

низки проблем у контексті певних його видів, упирається у філософське осмислення зазначеного феномену.

Зрозуміло, що проєкт і проєктування не є витворами лише сучасності. Вони були властиві людині як творчо діяльному створінню постійно, проте не в тому навмисно виокремленому, автономізованому вигляді, у якому проєкт і проєктування сприймаються сьогодні. Гносеологічний аналіз актів конструювання і теоретико-пізнавальних засобів, на яких ґрунтується феномен проєкту, було проведено І. Кантом у XVIII ст. Вчений уперше довів, що між теоретичною й емпіричною діяльністю існує сила продуктивної творчої уяви, яка є посередньою ланкою цих когнітивних площин актів конструктивізації. Звідси філософ висновував про евристичну роль схем, структур, рисунків, що мають переваги інтуїтивних факторів трансформації емпіричного в абстрактно-теоретичне і навпаки [278, с. 73].

Із перетворенням світу на предмет представлення, на щось, здатне бути зображеним на картині, – іншими словами, в об’єкт, – безпосередньо пов’язана й зміна статусу людини: відповідно, зведення її до статусу суб’єкта. Саме в цій обставині М. Гайдеґґер [520] убачає зародження гуманізму – як особливого способу сприйняття світу з «людиноцентричної» позиції, з перетворенням людини на точку відліку й репрезентанта всього сущого. Якщо тепер людина стає першим і справжнім суб’єктом, то це означає, що вона стає тим сущим, на яке в роді свого буття й виді своєї істини спирається все суще [520, с. 102, 105].

Однак бути суб’єктом – це не лише хотіти та могти, але й самопричинно і відповідально діяти у напрямі реалізації власних інтенцій і актуалізації своїх потенцій. Лише у творчій самодіяльності людина як суб’єкт власного життя – психічного, душевно-духовного – формується, розвивається і проявляється [432].

У філософському плані суб’єктність виступає як умова здійснення людського способу буття, коли останнє не протистоїть людині як об’єкт суб’єкту, а включає в себе людину як внутрішню необхідність свого існування і розвитку [91; 92].

Джерелом суб’єктності є здатність індивіда до самодетермінації, керування власним життям, здійснення зважених життєвих виборів.

Проблема вибору перебувала у фокусі уваги представників різних галузей знань. Зокрема, в сучасній філософії осмислено сутність вибору, його свободу, діалектику можливості й реальності при його здійсненні (Б. Бродський, Г. Васильєв, Б. Кедров та ін.); в етиці закцентовано увагу переважно на моральному виборі, його моральних аспектах, моральному конфлікті як апогеї вибору та відповідальності за вибір (С. Анісімов, Є. Дубко та ін.). У форматі екзистенційної філософії та психології (М. Гайдеґґер, А. Камю, Ж.-П. Сартр та ін.), гуманістичного (А. Маслоу та ін.) і феноменологічного (К. Роджерс та ін.) напрямів психології вибір здійснює лише суб’єкт, тобто людина, яка є архітектором свого життя, визначає напрям власного розвитку й самоактуалізується, відповідаючи за свій вибір [135, с. 213–222].

В екзистенціалізмі вибір набуває особливої значущості задля визначення людської природи і сутності. На переконання М. Гайдеґґера [519], вибір для людини обумовлений необхідністю постати перед обличчям Ніщо, як останньою можливістю власного буття – смертю. Актом вибору перед обличчям Ніщо людина відкриває для себе та світу, що їй «говорить» наразі буття. Гайдеґґер концентрувався на персональному началі об’єктивної реальності людини – пошуках власного Я, особистісному виборі й відповідальності, пов’язуючи екзистенцію зі світом загалом [135, с. 218].

Погоджуючись із міркуванням Гайдеґґера про те, що будь-який вибір є бажанням людини та завжди виправданим, Ж.-П. Сартр [441] розходився з ним у плані людської природи чи сутності, наявність якої він заперечував. На його переконання, людське існування повністю визначається «абсолютним вибором», тобто людина створює себе сама, немає жодних наперед заданих цінностей [135, с. 218].

А. Камю, на противагу Ж.-П. Сартру, стверджував незмінність людської природи, з повсякчас притаманними їй моральними цінностями [226, с. 124]. Камю виходив із розуміння проблеми вибору як пошуку сенсу життя.

Екзистенційний вибір не є універсальним, він не існує постійно як чинник людського буття; однак дозволяє людині миттєво здійснити власний вибір (жити чи не жити, жити чи існувати, стати людиною чи не стати). Та для того, щоб «бути» або «не бути» людиною, одного кроку самозаперечення чи самоздійснення «тут і тепер» замало, оскільки важливо й необхідно зуміти залишатися людиною впродовж відведеного часу (життя – І.Г.). В цьому контексті М. Мамардашвілі [323] зазначав, що людині в житті варто постійно докладати зусиль, аби перебувати у «вертикальному положенні», зберегти людську гідність – прерогативу життєвого вибору загалом, усіх його видів як атрибутів життя і діяльності людини.

Таким чином, самостійність є провідною характеристикою екзистенційного вибору, а здатність спиратися на себе – необхідною умовою співпраці та справжнього спілкування [495, с. 22].

Можливість людини робити життєві вибори визначає наявність у психіці деякої структури, на підставі якої вони здійснюються. За Р. Меєм [366], такою структурою є інтенційність, через яку особистість поступово усвідомлює набутий досвід й адекватно уявляє своє майбутнє.

Інтенційність – одна з головних функцій особистості, що забезпечує її самореалізацію, оптимальне внутрішнє зростання. У сучасну філософію поняття інтенційності ввів Ф. Брентано [212].

Проведений теоретичний аналіз основних підходів щодо вивчення окресленої проблеми вказує на її поліаспектність, а саме: в сучасній філософії інтенційність розглядають як критерій розрізнення ментальних і фізичних феноменів (Ф. Брентано та ін.); у феноменології – це сутнісна характеристика (структура) свідомості, примат свідомості; методологічний принцип (Е. Гусерль та ін.); душевна установка (Л. Вітгенштейн та ін.); в сучасній аналітичній філософії – пов’язана з теорією мовленнєвих актів (Д. Серл та ін.); в екзистенціалізмі й аналітичній філософії – є фундаментальним ставленням людини до світу (М. Мерло-Понті та ін.); у прикладних напрямках

екзистенційної психології закцентовано увагу на формах інтенційності (Л. Бінсвангер, В. Франкл, А. Ленгле, М. Шелер та ін.) тощо [139].

Поняття інтенції (від лат. *intentio* – прагнення, намір) означає спрямованість свідомості, мислення на певний об’єкт, в основі якої лежить бажання, задум (проєкт – І.Г.). На відміну від бажання, що є вабленням, прагненням здійснити щось, задум (проєкт – І.Г.) розуміють як план дій [129, с. 151–169], а тому видається доцільним пов’язувати інтенцію передусім із задумом (проєктом, проєктуванням – І.Г.).

Вужче значення інтенції (в психолінгвістиці) – комунікативний намір – може виникнути у вигляді задуму будувати висловлювання у певному стилі, монологічній чи діалогічній формі. Одним із видів інтенції є мовленнєва або комунікативна інтенція, мета якої – реалізувати мовленнєвий акт. Інтенція також може означати несвідомий намір, буквально: «те, що веде мене іманентно туди, куди я хочу» [558].

Звісно, термін «проєкт» у згорнутому вигляді вміщає «майбутність» як конотативну, імпліцитну його характеристику. Справді, проєкт можна тлумачити як життєву історію особистості, екстрапольовану на майбутнє; історію, що ґрунтується на усвідомленні мети й баченні способу її досягнення [270, с. 96].

«Бути спрямованим» варто розуміти в модусі омріяності, селективності, темпоральності й аспектуальності, а також зацікавленості у розгляді власне цього об’єкта, а не іншого. Відповідно у спрямованості на об’єкт присутній суб’єктивний компонент – психологія (переживання, проживання акту споглядання тощо), який ліг в основу для введення інтенційності як категорії в аналітичний апарат філософії Е. Гуссерля. В історії феноменології указаний конструкт пов’язаний з ім’ям Ф. Брентано, який запозичив його в Аристотеля і схоластів середньовіччя з метою характеристики «психічного» [139, с. 93].

Подальшого розвитку згаданий концепт дістав у вченні основоположника феноменологізму Е. Гуссерля. Останній зазначав, що «Я» (суб’єкт) «виявляється первісною інтенційною основою не лише для «світу», який я

розглядаю як реальний, але також має значення для мого «ідеального світу», і загалом для всього, що я усвідомлюю як суще з якимось зрозумілим і дійсним змістом ... включаючи мене самого, моє життя, мою віру і весь зміст свідомості» [170, с. 48–81]. Отже, як зауважує З. Карпенко, гносеологічний суб'єкт Гуссерля суміщається з аксіологічним як суб'єкт за своєю суттю духовний (тут – трансцендентальний), тобто здатний конституювати з самого себе модуси інтенційності, які й онтологізують власне свідомість, змикаючи її з іншим, поза-Я-буттям. Тим самим інтенційне життя свідомості трактується як смислопокладання особистості, що має принципове значення для розбудови методологічної бази аксіологічної психології» [233, с. 42].

Проблема інтенційності у ширшому плані, ніж інтенційність свідомості, є сьогодні однією з найважливіших, украй складних, наукових проблем. На переконання Л. Вітгенштейна [636], інтенція за своєю природою є душевною установкою, яка постійно впливає на всі психічні процеси, зокрема й на процеси свідомості.

У руслі феноменологічного напрямку уявлення про інтенційність висвітлено у працях М. Гайдеґґера і М. Шелера. В останнього феноменологія, як метод пізнання, зорієнтована на людину та цінності, які вона вбачала у феноменах. На його думку, щоб зрозуміти людину, необхідно «побачити» цінності, які її спрямовують [544]. У Гайдеґґера суб'єкт і об'єкт взаємопов'язані і проявляються в тому, як вони взаємодіють з довкіллям і як це сприймається [519].

Основні напрямки екзистенційної прикладної психології (Dasein-аналіз Л. Бінсвангера, логотерапія В. Франкла і, в подальшому, екзистенційний аналіз А. Ленгле та ін.) продовжували ідеї М. Гайдеґґера і М. Шелера про інтенційність.

З позиції Dasein-аналізу, творцем якого є Л. Бінсвангер [48; 49; 50], екзистенційна структура Dasein (уявлення, запозичене у М. Гайдеґґера) створює горизонт досвіду індивіда, що визначає межу осягнення повноти значень

певних подій і власне подієвість. Dasein-аналіз має на меті осягнення головного смислового контексту, який, по суті, розкриває основні інтенції людини.

Для Л. Бінсвангера екзистенційна структура, що містить інтенції, втілена в понятті світопроєкту (майбутнього – І.Г.). Світопроєкт людини визначає, як вона буде діяти у певній ситуації та які риси, симптоми характерні для неї. Світопроєкт, на думку Л. Бінсвангера, – орієнтир, за допомогою якого можна інтерпретувати кожну дію особистості [499, с. 58–98].

Ґрунтуючись на уявленнях М. Шелера [544], який розкрив ціннісні форми інтенційності, В. Франкл [510] створює свою логотерапію як психотерапевтичний метод. Логотерапія націлена на виокремлення із цілісного буття різних його вимірів: екзистенції і буття, особистості й організму, духовного та психофізіологічного, щоб мати можливість апелювати до норовливості духу. На його переконання, «воля до смислу» є основною формою людської інтенційності.

А. Ленгле [312], як і В. Франкл, описує людину в єдності трьох різних видів буття: тіла, психіки та духу (Person), що перебувають одне з одним у своєрідних відношеннях. Єдність людини більшою мірою є наслідком того, що духовне протистоїть психофізичному. Кожен із вимірів має свою динаміку, тобто мотиваційну силу. Тілесному виміру відповідають фізичні потреби, психічному – бажання, духовному – підтримка, цінність, справедливість, смисл. Кожен вимір представляє власні форми інтенційності.

На думку Р. Мея, − основоположника екзистенційної психології, − людське існування інтенційне, тобто орієнтоване на смисли та цінності, що уможливлюють протидію невтримним факторам долі. Інтенційність Р. Мей називає «серцем людської волі та свободи», оскільки самодетермінація особистості виникає за умови усвідомлення смислів, які керують її поведінкою і розвитком. Головним в ієрархії смислів і цінностей вважається сенс життя [610, с. 22].

Будь-яка людина осмислює свій внутрішній світ, власну «інтенційну цілеспрямовану поведінку», своє життя. Таке осягнення здійснюється за

правилами еволюції індивідуально-особистісної психіки, згідно із суб'єктивним досвідом конкретної людини й об'єктивним досвідом певного суспільства й історії загалом. Духовний і емпіричний зміст цього досвіду є пріоритетним і невідкладним у визначенні типу такого осмислення. Що вищою є культура індивідуальної самосвідомості, то органічніше людина пов'язує осягнення власного життя з осмисленням певного соціального оточення й історичного процесу. Зауважмо, що сьогодні людина переживає надзвичайну потребу у вирішенні проблеми сенсу свого життя [522, с. 3–4].

Отже, людина як суб'єкт сенсу життя є результатом: осмислення свого власного життя; освоєння об'єктивованого сенсу буття; духовної і предметної об'єктивації даностей цього осмислення. Процес осмислення людиною свого життя відбувається за умов освоєння нею цінностей об'єктивованого сенсу буття – досвіду поколінь у його духовному і матеріально-предметному субстратах. Освоєні конкретною людиною результати об'єктивованого сенсу буття реалізуються: у духовній діяльності людини – як цінності духовної культури; у спілкуванні, міжособистісних стосунках, поведінці, вчинках – як цінності спілкування і поведінки; у предметній діяльності – як «опредметнені» цінності.

Розгляньмо значення терміну «сенс». У тлумачному словнику В. Даля маркований концепт представлено як «здатність розуміння, осягнення, розум; правильно міркувати, висновувати» [172, с. 240]. Відтак «сенс» постає не стільки феноменом свідомості, скільки виражає процес діяльного розуму, включеного в мінливий світ сутностей.

Наявні визначення концепту «сенс» у філософсько-аксіологічній літературі дозволяють виокремити такі його суттєві атрибути: сенс як мета дії і вчинку людини; сенс як ціннісно-оцінкове поняття, що вживається для вираження загального позитивного змісту чогось, тобто дії, діяльності, вчинку, поведінки, життя людини й суспільства; сенс як цінність; сенс як ідеальний зміст чогось; сенс як ідеал; сенс як результат діяльності людини; сенс як призначення (тут останнє означає певні уявлення людини та суспільства про

мету та цінності, що виступає як загальна програма чи проект життя і діяльності індивіда, обумовлена його конкретними природними даними й умовами його суспільного життя і формулюється ним відповідно до рівня його самосвідомості і соціокультурного розвитку); сенс як покликання людини; сенс як щастя людини; сенс як доля людини в долях людства і як світу загалом; сенс як істина, що полягає в розумній організації буття людини і життя суспільства; сенс як «розуміння» і як процес і результат осмислення людиною чогось, на кшталт запитань і відповідей: «що я зробив? – осмислив»; «що я роблю? – осмислюю»; «що я робитиму? – осмислюватиму». Водночас у даному випадку відбувається моральна оцінка людиною свого осмислення у категоріях «добре» чи «погано», «добра» чи «зла». На нашу думку, термін «сенс як процес і як результат осмислення людиною свого життя» найбільш адекватно виражає значення поняття «сенс життя людини». Останнє при цьому акумулює духовний досвід конкретно-історичної людини. Очевидно, що кожна історична епоха актуалізує питання про сенс життя за своїми власними мірками, за строго визначеною структурою розуміння [522, с. 11].

У процесі осягнення людиною свого існування й діяльності передбачення, цілепокладання і ціннісні орієнтації є ключовими компонентами сенсу життя. За відсутності цього осмислення ані діяльність, ані існування людини повноцінно не проявлятимуться. Оскільки складники сенсу життя співвіднесені з цілепокладальною діяльністю людини, то він – сенс життя – має телеологічну структуру.

У дисертаційній роботі Г. Хасанова [522, с. 7] зроблено короткий огляд основних «віх» дослідження проблеми сенсу життя. Зокрема, у філософії часів античності, космоцентричній за суттю, людину вважали частиною цілого, а окрему людину сприймали в контексті причетності до цього цілого. У такий спосіб сенс людського життя розуміли Аристотель, Епікур, Платон, Сенека, Сократ та ін.; у європейській філософії середньовіччя (Т. Аквінський, Ф. Александрійський, А. Блажений та ін.) сенс людського життя вбачали в служінні Богу; представники новоєвропейської філософської класики

(Р. Декарт, І. Кант, М. Монтень, Л. Фейєрбах та ін.) розглядали проблему людини й сенсу її життя крізь призму раціоналістичного чи натуралістично-біологічного аспектів. Вчені обґрунтували специфіку філософського розгляду теми «сенс життя», хоча не відпрацювали спеціальні поняття і категорії для її вивчення й опису у просторі індивідуального та суспільного життя; раціональний і об'єктивістський підхід, що домінував до кінця XIX – початку XX ст., не дозволяв належно рахуватися з екзистенційно-особистісним аспектом смисложиттєвої проблематики. У зв'язку з цим на зламі XIX – XX століть зароджується антропоцентризм і відбувається розквіт філософських напрямів – екзистенціалізму та філософської антропології; у філософії XX ст. сформовано тенденцію розгляду людини в контексті сенсу її життя. Екзистенціалісти заклали основу метафізики сенсу життя, поставили поняття «сенс» у центр усіх роздумів про людське існування (М. Гайдеґґер, А. Камю, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс та ін.); у форматі смисложиттєвої орієнтації людини обширний матеріал для узагальнень і роздумів внесли представники релігійної філософії другої половини XIX – початку XX століть (М. Бердяєв, М. Грот, М. Лосський, В. Соловйов та ін.); методологічні аспекти дослідження проблеми людини та сенсу її буття висвітлено у науковому доробку М. Бахтіна, Е. Гуссерля, М. Мамардашвілі та ін.; вивчення гносеологічних і онтологічних аспектів окресленої проблеми продовжують сучасні філософи (Л. Буєва, У. Вільданов, Л. Коган та ін.) [522, с. 7].

На нашу думку, проблема осмислення життя людиною виражається не тільки в шансі чи можливості, а головно у необхідності трансформації нею власних уявлень в систему важливих для неї ціннісних орієнтирів, що координують її діяльність, – у систему «сенсів». Сенс життя при цьому виступає своєрідним провідним орієнтиром. У тих випадках, коли неможливо визначити подібні ціннісні орієнтири, тобто людина не здатна скласти проєкт власного буття, це приводить її до стану «екзистенційного вакууму» (за В. Франклем) [511].

Духовними феноменами сенсу життя людини є цінності.

Властиві людині цінності не даються від природи, а постають перед нею як цілі, які необхідно досягнути. Очевидно, що значення цих психологічних термінів стає більш глибоким і важливим, коли вони використовуються в онтологічному ключі [366, с. 32].

Найбільш розроблені підходи до природи цінностей і смисложиттєвих орієнтацій людини утворюють доволі широкий спектр, що охоплює ірраціоналістичний підхід (Е. Гартман), феноменологічний (Е. Гусерль, М. Шелер), релятивістський (В. Дільтей), неокантіанський (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт), соціологічний (М. Вебер, Е. Дюркгейм). Переважна більшість дослідників солідарні в тому, що цінності і смисложиттєві орієнтації людей не існують самі по собі, поза контекстом суспільства; вони зумовлені потребами й інтересами соціальних суб'єктів; об'єктивні за природою, проте мають суб'єктивну форму вираження; конкретно-історично зумовлені; мають свою ієрархічну систему [522, с. 13].

У контексті викладеного вище не можна залишати поза увагою проблему життєвого успіху як констатації соціальної й особистісної значущості людських вчинків і життєдіяльності загалом. В. Ядов зазначає, що якщо відволіктися від потреб, які єднають людину з тваринним світом, то залишається одна, хоча і по-своєму інтегральна потреба: бути причетним до того, що надає сенс моєму існуванню [557]. Подібно до того, як слово набуває сенсу лише в контексті, сенс життя також набувається, усвідомлюється у контексті життя. На переконання К. Ясперса, людина стає тою, якою вона є, завдяки справі, яку вона робить своєю [567]. Тому сенс і призначення людини набуваються у ході діяльності зі зміни себе, свого життєвого середовища.

Отже, можна припустити, що у філософському баченні успіх постає як розв'язання проблеми пошуку сенсу життя, а сенс останнього – втілення уявлень про успіх.

Звернімося до розгляду успіху як вирішення проблеми сенсу життя. Зазначмо, що життєвий успіх передбачає постановку мети (ієрархії цілей) й отримання результату (досягнення мети). Водночас аналіз «смисложиттєвої»

проблематики у філософії не може залишати осторонь дослідження таких ключових понять, як «мета життя» і «сенс життя». Зауважмо, що ці поняття є близькими за змістом, оскільки сенс життя, безумовно, передбачає цілепокладання, проте не тотожними. Пояснення їх відмінності лежить у самому визначенні сенсу життя. Так, Л. Коган пише: «Сенс життя – це філософська категорія, що відображає довготривале, стійке, і таке, що стало внутрішнім переконанням особистості та має суспільну й особисту цінність, завдання, яке реалізується в її соціальній діяльності» [254]. Тому ми припускаємо, що мета є засобом здійснення сенсу життя, а сенс життя є відповідно надметою. Отже, і успіх, і сенс життя передбачають цілепокладання, узгоджене з конструюванням образу «Я»; динаміку досягнення чи недосягнення мети; розвиток особистості.

Оскільки досягнення успіху пов’язане з постановкою більш часткових цілей (завдань), ніж при здійсненні сенсу життя, то життєвого успіху легше досягнути. Тому ми вважаємо, що сутність успіху як вирішення проблеми сенсу життя полягає в розгляді його як операціоналізації смисложиттєвих завдань, тобто в якості своєрідної життєвої програми особистості зі здійснення сенсу свого життя. У такий спосіб низка послідовних «успіхів» і є тлом для оцінки себе, свого життя з позиції здійснення власного призначення, сенсу в певному соціокультурному масштабі.

Розгляньмо сенс життя як відображення уявлень про успіх. У західно-європейській філософії сформовано низку концепцій сенсу життя. Філософи класифікують їх за кількома основами чи парадигмами. Особливий інтерес для нас має класифікація парадигм сенсу життя, запропонована Є. Грунт [124].

Перша парадигма: сенс життя – поза життям. Життєвою метою людини в контексті цієї парадигми є служіння Богу, служіння вищим ідеалам гуманізму, служіння Вітчизні, суспільству, сім’ї, природі. Отже, можна говорити про те, що вибір і реалізація цілей зумовлені впливом переважно об’єктивних факторів.

Звідси випливає, що життєвий успіх – це результат досягнення об’єктивних (заданих зовні) цілей. Тому успіх людини перебуває поза її

життям, оскільки пов’язаний не з індивідуальним конструюванням («життєтворчістю»), а з соціальним відтворенням. Відтак, на життєвий успіх впливають об’єктивні фактори: соціокультурна детермінація уявлень людини про успіх та процес досягнення у вигляді послідовної низки визначених подій. Відповідно, досягнення успіху – це ритуал, що відтворює суспільну модель досягнення.

Друга парадигма: сенс життя – у самому житті. Звертаючись до дослідження життя людини як основи здійснення нею сенсу життя, філософи вказують на поєднання в людині двох світів: природи і розуму, природи та суспільства, природного і божественного, природи і духу. На стику цих двох світів філософи говорять про такі цілі життя людини, як: відчувати і насолоджуватися; діяти; страждати і бути пасивним. Отже, сенс життя людини – результат здійснення мети (життя як мета), обумовлений об’єктивними і суб’єктивними факторами.

У межах цієї парадигми життєвий успіх – це результат досягнення об’єктивних (заданих суспільством, соціумом) і водночас суб’єктивних (заданих людиною) цілей, полягає у самому житті і є його підсумком. Отже, з огляду на те, що життя людини – це поєднання індивідуального і соціального, то і в успіху поєднуються свобода (творення свого життя) і необхідність (свобода творення «Я» обмежується соціальними стандартами, нормами, цінностями).

Третя парадигма: сенс життя полягає в самореалізації. Головною життєвою метою у контексті цієї моделі є створення самого себе, саморозвиток і самовдосконалення, тобто людина є самоціллю. На противагу попереднім парадигмам, сенс життя полягає не в результаті діяльності людини, а в процесі її життєдіяльності – самореалізації.

У форматі цієї парадигми життєвий успіх включає в себе не лише результат досягнення мети, але, що важливо, процес досягнення мети, зумовлений водночас і суб’єктивними, й об’єктивними чинниками. Це дозволяє розглядати успіх як послідовну зміну «Я» – пошук себе і, як наслідок,

самоствердження себе – процес «життєтворчості». Таким чином, життєвий успіх – це успіх особистості [137, с. 69–78].

Логічним продовженням попереднього контексту є категорія «щастя». Це й зрозуміло, оскільки у щасті фіксується і виражається діяльне, творче ставлення людини до світу, що нерозривно пов'язане з розумінням її соціальної і духовної сутності. Власне щастя, по суті, – міждисциплінарний концепт. Його вивчають у царині філософії, культурології, соціології, богослів'я, психології тощо. В різних науках щастя набуває різного сенсу залежно від певної його конкретизації.

У строгому філософському тлумаченні щастя (від грецьк. *eudemonia* – блаженство, щастя) ототожнюють із евдемонізмом – етичним напрямом, що трактує щастя як мету й мотив усіх людських устремлінь [96, с. 1240]. Адепти евдемонізму (Є. Дюрінг, Л. Фейербах, А. Шефстбері та ін.) вважали щасливою людину, тілесні й духовні здатності якої мають перспективу розвиватися, і завдяки всеосяжному розвитку яких вона приносить задоволення собі та іншим. Евдемонізм уможливлює наявність розмаїття відтінків: від грубого, брутального (чуттєвого задоволення) до витонченого (задоволення від вищих почуттів); може передбачати одиничне задоволення (гедонізм) чи загальну користь (утилітаризм) [164, с. 104].

Зауважмо, що історико-наукова перспектива психології розвивалася в атмосфері філософського знання, у якій проблеми щастя знайшли своє відображення у протиборстві ключових етико-психологічних концепцій – гедонізму та евдемонізму. Найбільш повно ідеї останнього висловив у своєму вченні Епікур, який вважав прагнення до задоволення субстратом моральної поведінки, а власне задоволення – вищим благом. Міркування щастя-евдемонії утворюють каркас етичної концепції Аристотеля, згідно з якою щастя-блаженство як найвища досконалість передбачає виявлення внутрішньої потреби людини відповідати власному призначенню – «даймону» або «справжньому Я»; воно набувається за допомогою розвитку всіх потенцій, унікально представлених у кожному людському індивіді [159, с. 50–54; 164, с. 104].

У зв’язку з викладеним вище, філософський аспект проблеми самоздійснення людини обґрунтовано в руслі онтологічних питань буття як пошук і реалізація сенсу життя і призначення людини, яка полягає у вільній самореалізації її творчих сил в актах самодіяльності, внаслідок чого людина переживає радість і задоволення від творчого самоздійснення і від визнання своєї соціальної значущості [314]. П. Тейяр де Шарден стверджував, «що більше людина буде ставати людиною, то менше вона погодиться на щось інше, окрім нескінченного руху до нового» [541, с. 345]. Ці слова перегукуються із сентенцією М. Мамардашвілі [325, с. 71]: «людина є істотою, хворою на нескінченність», яка задає антропологічний вектор усіх досліджень, предметом яких виступає людина. Відповідно, всяка культура (створена людиною) потребує антропологічних передумов. Таким чином, у класичній філософії продемонстровано поза-антропологічність, натомість у некласичній і постнекласичній – присутність людини у світі означає «можливість розкриття сущого людського буття» [521, с. 22], завдяки чому вибудовується онтологічна інтенція філософської антропології, започаткованої у працях Аристотеля, який апелював до проблеми самоздійснення як призначення людини. На думку філософа, мета людини – це об’єктивне, вбудоване у нас здійснення, що водночас здатне принести величезне суб’єктивне задоволення.

Людина є такою, якою вона є, і призначення її у тому, щоб стати чимось визначеним; якщо ж це їй удається, то вона знаходить щастя і цілковитий спокій. Однак у чому полягає мета і призначення людини – визначити складно, з огляду на те, що це перебуває «по той бік» можливостей керувати чимось. Аристотель зазначав, що людина, враховуючи свою включеність в обов’язки перед полісом, має збагнути своє призначення, слідувати безсмертю у межах своїх можливостей; адже людське самоздійснення означає «змагатися із богами у досконалості, однак людина зостається людиною й у тому випадку, коли поводиться, як тварина» [554].

Визнаючи, що людині властиве призначення, яке має, згідно з людською сутністю, верхню і нижню межі (перша – досягнення «висот» божества, друга

має на увазі те, що людина спускається до тваринного примітивізму), причому в таких межах воно може набувати усяких образів можливого досконалого буття; адже саме її (людини) досконалість відрізняється від інших «видів» досконалості. Геракліт описував людину з погляду її життя, зауважуючи, що останнє є рухом, змінами, спрямованими на досягнення поставленої мети, до якої прагне людина. Відтак самоздійснення людини – це завжди зміни, а зміни – результат боротьби, що впорядковують життя людини. Така ж позиція простежується у М. Мамардашвілі: «без мене в цьому світі не буде порядку» [324]. Разом із тим, відповідальність за порядок у світі несе людина.

Така позиція дала поштовх для постановки проблеми свободи людини, що є у філософській антропології центральним моментом, безпосередньо стосується людини як її носія, оскільки в природі (поза людиною та її свідомістю), як стверджується у філософській антропології, свободи не існує. Свобода – «не є буття», вона, радше, – «небуття» і не має вимірів буття, проте бажає у ньому втілитися [503, с. 15–18]. А. Бергсон уперше в історії філософії сформулював думку про те, що не існує жодних готових варіантів і шляхів, саме свобода творить їх, оскільки містить у собі нові можливості й здійснює їх. Найвища свобода полягає у тому, аби визначити себе, бути «приреченим завжди обирати між буттям і небуттям, життям і смертю, благословенням і прокляттям, вільним самоздійсненням і духовним рабством» [375]. Найвищим проявом свободи, за М. Бердяєвим, є свобода творчості нового, творення цінностей: «Творча свобода визначає цінність. Як істота вільна, як вільний дух, людина покликана бути творцем нових цінностей» [42, с. 320]. У цьому й полягає призначення людини в сенсі її самоздійснення.

Явище «самоздійснення» вивчали представники екзистенційного напряму (М. Бердяєв [42], М. Гайдеґґер [519], Ж.-П. Сартр [441], К. Ясперс [567] та ін.), які основне завдання вбачали у розкритті своєрідності людини та її світу, чіткому й рішучому зосередженні філософії довкола найголовнішої її проблеми – людського існування. В екзистенціалізмі предметом розгляду є буття людини як істоти самостійної, незалежної від природних і соціальних умов; люди як

істоти мислячі, які переживають, вільно обирають свої дії і самостійно вибудовують своє життя. Магістральна думка, яка об'єднує переважну більшість представників екзистенціалізму, є міркування про індивідуальну відповідальність людини за те, що відбувається з нею й іншими людьми. Таким чином, людина живе, реалізуючись сповна чи не реалізуючись, проте набуття нею сутності триває все життя.

У цьому контексті згадаймо поняття буття у Ф. Ніцше як головний принцип його філософії. Він писав: «Буття є узагальненням концепції життя, волі, дії і становлення». І далі: «Душа по суті скаже собі: ніхто не зможе побудувати міст, по якому саме вам доведеться перетинати ріку вашого життя, ніхто, крім вас. Безумовно, існують нескінченні стежки і мости, і напівбоги, готові перевезти вас через ріку, але тільки ціною вашого «я». В усьому світі існує певний шлях, який доведеться пройти вам і лише вам. Куди ж це веде? Не запитуйте, а крокуйте цим шляхом. Коли людина говорить: «я хочу залишатися самою собою», то вона з'ясовує, що це є страшне рішення. Тепер вона повинна дійти до глибин свого буття» (цит. за [366, с. 33]).

Ж.-П. Сартр увів термін «екзистенційний проєкт», під яким учений розумів проєкт самої людини, проєкт власне себе, який вона й сама «вибудовує». Однак людина не Бог, їй не відомо про своє майбутнє, а тому, «обираючи себе», вона тільки передбачає свою долю і себе. Вона – лише проєкт. На цьому тлі постає головний принцип екзистенціалізму, який звучить у формулюванні: «існування передує сутності». На переконання Ж.-П. Сартра, людина спочатку народжується і тільки згодом стає людиною; і вона буде такою, якою себе створить [442, с. 112]. Тобто людині, аби стати собою, недостатньо народитися на світ, їй потрібно здійснити вибір того, ким вона буде.

Окрім того, екзистенційний проєкт враховує свободу як чітко означену людську особливість. Людина не просто вільна, вона «приречена бути вільною. Приречена, оскільки створила себе не сама». І «будучи приреченою на свободу, весь тягар світу несе на своїх плечах» [441, с. 557]. Певна річ, людина не вільна

в тому, які події її оточують, але вона вільна у своєму виборі сприйняття і ставлення до них. «Є реальність і спосіб сприйняття цієї реальності» [441, с. 254]. Проте людина не лише вільна у своєму виборі. Вона не може не обирати: навіть відмовляючись робити вибір, нічого не обираючи, вона все одно чинить вибір. Саме тому свобода для людини й виявляється важким тягарем, який вона має пронести крізь усе життя. Однак відмовитися від неї – означає для людини відмовитися від себе. Кожен сам повинен надати цінність учинкам і подіям, а отже, обрати своє буття у світі. І поки людина не живе своїм життям, воно нічого собою не являє, людина сама мусить надати йому сенсу, а цінність є не що інше, як цей обраний і створений сенс. А це означає, що справжня свобода – це екзистенційна свобода («свобода для»), яка починається у духовній царині особистості.

Особистий проєкт є схожим, проте незалежно розробленим концептом. Походячи від терміну «серійної програми», запропонованого Г. Мюрреєм, особисті проєкти «є послідовністю взаємопов'язаних дій, що сприяє у досягненні власної мети» [621, с. 1221–1230], тобто те, про що думають люди, що вони планують, а також прагнуть завершити, хоча не завжди їм це вдається. Розглядуваний концепт уведено й розроблено Б. Літтлом як складник взаємодії, який поєднує індивіда з його соціальним контекстом. Дослідник виокремлює три типи контекстів, необхідних для розуміння дії: інтенційний, у ньому розрізняють цілі, які є основою проєкту; системний, тобто відношення проєктів один до іншого в межах системи проєктів; і екологічний – оточення й історичні умови, в яких відбувається дія [607, с. 157–181].

Головною властивістю екзистенції, за М. Гайдеґґером [519], є буття-у-можливості; тобто особистість, якою вона може бути. Важливим сенсом людського буття є можливість актуалізації, можливість вибору: обрати себе, своє майбутнє. Сутність – це те, до чого екзистенція прямує, обравши себе. Якщо ж розглядати самоздійснення із цієї позиції, то прийдешнє буття історії залежатиме від буття людини, яка, за Гайдеґґером, «створює» світ власною присутністю. Подібне творення світу «б'ється» поміж безмежним, абсолютним,

нічим не стримуваним самоздійсненням з боку світу й пошуком події, у якій проявляється всепроникна присутність людини, що «захоплює» і людину, і світ у єдину онтологічну розгортку буття. Така онтологія життя людини є накресленим шляхом, який проєктує траєкторію розвитку цілеспрямованої структури в процесі самоздійснення – самопізнання, саморозвитку й самореалізації. Як Бог має план – власне бачення світопобудови, так і людині його дано: кожен такий план повинен відкрити у собі (Г. Сковорода). Простіше кажучи, людина має призначення, яке вона може здійснити або пройти мимо.

На думку засновника французького персоналізму, філософа-ідеаліста Е. Муньє [364], особистість є вищою духовною сутністю, яка перебуває у постійному творчому самоздійсненні. Йдеться про самоздійснення як реалізацію сутності людини, що полягає у самотрансценденції, яка проявляється у виході людини, сенсів її життя за межі власного існування, у спрямованості на інобуття. Іншими словами, в понятті «самоздійснення» акцентується на духовному вимірі розвитку, реалізації аксіологічного потенціалу людини як цілісної багатогранної особистості, інтегрального суб’єкта життєздійснення.

Отже, провідні філософські джерела дослідження проблеми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості розглянуто в контексті таких напрямів: феноменологічного, екзистенційного та філософсько-антропологічного. Представники різних філософсько-антропологічних концепцій людини сходяться в одному – розумінні людини як відкритої істоти, що постійно визначає себе – проєктує.

1.2 Міждисциплінарні студії проблеми аксіопсихологічного проєктування особистості

У вітчизняній психологічній літературі термін «аксіопсихологічне проєктування» досі не використовували. Радше можна міркувати про його витоки, аніж про конкретну теорію. Означений феномен є близьким і суміжним

із поняттям «ціннісно-цільове проєктування», що згадується і частково розглядається у працях вітчизняних учених-психологів (Я. Васильєв [82], З. Карпенко [232–234], Т. Титаренко [493]). Нині концепт «аксіопсихологічне проєктування» іноді трапляється в окремих наукових публікаціях теоретико-прикладного змісту в царині педагогічної і вікової психології [127; 129; 139; 148; 161–163; 165], проте його дефініція в українському психологічному дискурсі не наводилася, а тому не має достатнього теоретичного, методологічного та емпіричного обґрунтування. Спеціального предмету психологічних досліджень проблема аксіопсихологічного проєктування як така досі не становила.

Досвід побудови майбутнього та конструювання сьогодення як культури життєздійснення свідчить про те, що реалізація процесів у континуумах «теорія – практика», «минуле – майбутнє», «потенційне – актуальне», «природне – штучне» потребує діяльності особливого типу. Такою діяльністю є проєктування, основне концептуальне завдання якого – проєкт. І не випадково проєктування набуває тепер міждисциплінарного статусу й починає конкурувати з традиційними формами пізнання і практично-перетворювальної діяльності, спонукаючи рухатися навіть теорію як провідну форму організації наукового знання. «... Сучасна наука, – як зазначає Г. Башляр, – ґрунтується на проєкті. Міркування суб’єкта про об’єкт у науковому мисленні завжди набувають форми проєкту» [37, с. 3, 6].

Один із корифеїв проєктного підходу С. Бушуєв визначає проєкт як «одноразову сукупність дій і задач, що мають такі ознаки: чіткі цілі, які мають бути досягнуті з одночасним дотриманням низки вимог – технічних, економічних тощо; зовнішні та внутрішні зв’язки операцій, завдань і ресурсів, що потребують координації у процесі виконання проєкту; конкретні терміни початку й завершення проєкту; обмежені ресурси; певний ступінь унікальності цілей проєкту, умов його реалізації; неминучість різного роду конфліктів» [75, с. 15].

Загалом, проєктування (від лат. «кинути вперед») є науково обґрунтованим визначенням комплексу характеристик майбутнього об’єкта чи якісно нового стану існуючого проєкту – прообразу, прототипу можливого чи передбачуваного об’єкта, процесу або стану в єдності із способами його досягнення.

Проєктування інституціонально утілюють у проєктній діяльності, яка утворює складно організовану систему взаємодії різних фахівців (конструкторів, художників, математиків, психологів та ін.), пов’язану із структурами виробництва, планування й управління, і, передусім, підготовкою особливої проєктної документації, за допомогою якої передбачають призначений до реалізації та бажаний образ майбутнього об’єкта – предметного середовища, речі, образу життя, системи діяльності тощо. Проте проєктування не зводиться лише до інституціональної проєктної діяльності.

Не менш значущим проєктування є в соціальній практиці, культурі і, зокрема, мистецтві. Проєктування головно характеризує інженерну, соціологічну та художню свідомість, стає стрижневим змістом дизайну, організації довкілля людини. Висувають ідеї і щодо проєктування культури загалом (К. Кантор, В. Сидоренко та ін.), утілення проєктною мовою найважливіших задумів цивілізації як такої [227, с. 76–86].

Проєктування як діяльність, на думку В. Бедерханової і П. Бондарєва, містить такий інваріант послідовних операцій мислення: «позиційне самовизначення – аналіз ситуації – проблематизація – концептуалізація – програмування – планування» [38].

Отже, стає очевидним, що проєктність є визначальною стильовою рисою сучасного мислення, однією з провідних типологічних ознак культури сьогодення чи не у всіх ключових її напрямах, пов’язаних з творчою діяльністю людини. Проєктністю пронизані наука, мистецтво, а також психологія людини, зокрема, в її ставленні до всесвіту, предметного й соціального середовища, у формах асиміляції і творчості існує проєктне переживання світу [457, с. 87–99].

У всесвітній філософській енциклопедії проєктування визначається як «діяльність, під якою розуміється осмислення того, що повинно бути» [96, с. 835]. Виходячи з цього контексту, зазначмо, що проєктування характеризується двома моментами: ідеальним характером дії та її спрямованістю на створення чогось у майбутньому. За В. Далем, під проєктуванням зазвичай розуміють особливу діяльність, пов'язану з розробкою проєктів [96, с. 835].

З огляду на викладене вище, випливає реальність і ймовірність існування розмаїття видів, способів і методів проєктування. Отож розрізняють технічне (обґрунтуванням якого слугують чинні нормативно-правові акти, правила й умови утілення технологій виробництва; норми, вказані в проєкті, уможливлюють перевірку останнього на його «істинність») та гуманітарне (із ним пов'язують проблемну організацію мислення й діяльності, тобто власне проєктування у вузькому й точному розумінні слова; це технологія запровадження змін у тому разі, коли результат проєктного рішення наперед невідомий, що потребує перевірки гуманітарного проєкту не на істинність, а на ймовірність реалізації) проєктування. На обґрунтування гуманітарного проєкту впливають проблеми в діяльності авторів проєкту, їхня позиція, самовизначення і вибір способу впровадження певних змін у проєкт [129, с. 153].

Проєктувати, з одного боку, означає «творити, здобувати щось нове», а з іншого, – наближати краще майбутнє. Як зауважував С. Кримський, «на початку III тисячоліття очевидним стає те, що майбутнє є предметом не прозирання, а будування, бо воно не приходить, а проєктується» [278, с. 72].

Сучасне змістове наповнення терміну «проєктування» і царина його використання суттєво змінилися. Ще дотепер проєктування пов'язували переважно з інженерною діяльністю у сфері приладобудування, будівництва та розуміли як прообраз певного об'єкта, план, задум. Нині у ньому вбачають особливий вид діяльності, який охоплює всі ланки соціального організму. Так, зокрема, Г. Антонюк [25] розглядає соціальне проєктування як можливість спрямовувати соціальні процеси і явища. На переконання Ж. Тощенко [501], це

неповне визначення, оскільки проєктувати потрібно й конкретні об’єкти, а проєктування соціального процесу або явища не обмежується лише визнанням такої можливості; проєкти необхідно втілювати, тобто імплементовувати їх у соціальному розвитку.

У галузі сучасної педагогічної психології проєктування досліджують як процес створення проєкту-прототипу, прообразу передбачуваного чи можливого об’єкта, стану (О. Купенко та ін.); попередню розробку ключових подробиць майбутньої діяльності педагогів, суб’єктів навчання (В. Безрукова та ін.); вміння розробляти плани роботи останніх згідно з прогнозованим кінцевим результатом, акцентуючи при цьому на самостійності і творчості (І. Волков та ін.); дослідження напрямів і перспектив розвитку (М. Поташник та ін.); конструювання ідеального образу майбутнього з бажаними пріоритетами (Л. Гумецька та ін.); побудову потенційної кооперації із суб’єктами навчання (Ю. Кулюткін та ін.); соціокультурний феномен, який передбачає спрямованість зусиль на трансформацію, розвиток і формування нових способів діяльності; орієнтований на майбутнє і на розвиток проєктованого об’єкта (І. Єрмаков та ін.) [129, с. 153–154].

Нині проблеми проєктування освіти досліджують у всіх традиційно виокремлюваних аспектах – методологічному, теоретичному та практичному. В методологічному аспекті визначено: об’єктивні основи, фактори та категорії педагогічного проєктування (В. Безпалько та ін.). Проєктування входить у засяг актуальних проблем психолого-педагогічних досліджень (В. Загвязінський та ін.), поліпарадигмальності освіти (Л. Бєляєва та ін.), інтеграції виховних сил соціуму (В. Бочарова та ін.), культурно-освітнього центру (А. Найн та ін.), вітагенного навчання, що спирається на багатофакторний (голографічний) підхід (А. Бєлкін та ін.), інтегративної картини освіти (Г. Сєріков та ін.); теорії співвідношення соціалізації, індивідуалізації й інкультурації (Е. Дюркгейм, Ч. Кулі, Т. Парсонс та ін.) [129, с. 154].

У теоретичному аспекті виокремлено: складники педагогічного проєктування, варіанти логічних схем проєктування, основи інтеграції

компонентів в освітньому процесі (Н. Алексєєв та ін.). У працях В. Андрєєва, С. Гільманова та ін. розглянуто розвиток інноваційних процесів у сфері освіти та виховання. Теорія творчої педагогічної діяльності, на якій ґрунтується педагогічна інтерпретація і реалізація соціального замовлення, викладено у працях В. Загвязінського, В. Кан-Каліка та ін. Основою задля вивчення соціального замовлення як історичного явища є історико-педагогічна концепція освіти, розроблена В. Додоновим, С. Єгоровим та ін. [129, с. 154].

Основою технології виявлення соціального замовлення освіті є соціально-педагогічне прогнозування, розробкою якого займалися Б. Гершунський [104], В. Лазарєв [288] та ін., а також моделювання і проєктування педагогічної діяльності, що представлено у працях І. Кона [258], О. Леонтьєва [294] та ін.

У практичному аспекті проблемам проєктування присвячено праці, предметом яких є розвиток професійної освіти, зокрема регіональної (І. Бестужев-Лада, Н. Пряжников та ін.); соціолого-педагогічні підходи до виявлення і педагогічної інтерпретації соціального замовлення освіті (В. Гаврилюк та ін.), сучасного управління освітою (зокрема, її якістю) і моніторингу освіти (Е. Зеєр та ін.) [129, с. 155].

Отже, існує певна наукова база, накопичено багатий практичний досвід дослідження проблем педагогічного проєктування – представлено структуру та варіанти логічних схем проєктування, сутність категорій і понять, які його описують, досліджуються співвідношення соціального й особистісного в історії філософії й освіти, інтеграційні підходи, містяться конкретні приклади педагогічного проєктування різних рівнів освіти та її інструментального забезпечення.

Проте, незважаючи на обшир наукової літератури окресленого нами формату, досі немає одностайності в тлумаченні сутності досліджуваного феномену, його змісту й основних етапів. Автори по-різному визначають сенс поняття «проєктування» загалом і «педагогічне проєктування» зокрема. Коротко означимо окремі підходи.

У класичній теорії Т. Куна визначено ключові моменти наукового дослідження, які можна вважати загальнонауковою основою проєктування: 1) клас фактів, особливо показових для розкриття сутності речей; 2) клас фактичних визначень фактів, які можуть безпосередньо зіставлятися з передбаченнями парадигмальної теорії; 3) клас експериментів і спостережень, емпірична робота [287, с. 52–53].

Проєктування як «вид пізнання, характерною особливістю якого є не вивчення того, що вже існує, а створення нових продуктів і водночас пізнання того, що лише може виникнути, розуміння побудови та шляхів розвитку соціальної практики та суспільної й індивідуальної свідомості, яка в ній функціонує, поглиблення діяльнісного підходу до цієї та інших сфер» визначає В. Давидов [171, с. 11, 20].

Л. Лур’є сформулював визначення проєктування у контексті реформування освіти як передбачення всього спектру змін, досягнення відповідності цього спектру розмаїття проявів суспільного життя, ізоморфності освітньої діяльності і перетворень, що відбуваються у світі [311, с. 21].

Н. Яковлєва визначає проєктування як керований процес, що є системою зі складною внутрішньою структурою, основу якої становить творчість проєктувальника; цілеспрямовану діяльність педагога зі створення проєкту, що є інноваційною моделлю педагогічної системи, орієнтованої на масове використання. Специфіка педагогічного проєктування, на думку авторки, визначається тим, що: 1) педагогічний проєкт завжди може бути реалізований лише частково; 2) педагогічному проєктуванню підлягає не будь-який об’єкт; 3) педагогічне проєктування полінаукове та передбачає використання широкого кола наукових галузей; 4) педагогічні проєкти мають (порівняно з технічними) вищий рівень організації в структурному та функціональному аспектах; 5) педагогічні проєкти володіють гнучкістю, здатністю до корекції [562, с. 29].

На переконання С. Шишова, В. Кальней, Є. Міщенко, Т. Матвєєвої, педагогічне проєктування – це: 1) особлива специфічна діяльність педагога (педагогів) чи освітніх закладів, пов’язана з розробкою і реалізацією освітніх

проєктів – організація навчальної діяльності учнів і проєктів соціального партнерства – соціалізація учнів; 2) спосіб організації пізнавально-трудової діяльності учнів (для школярів – це активізація пізнавальних інтересів, збагачення соціального досвіду, розвиток вольових якостей) [549, с. 21–29].

О. Морєва вважає педагогічне проєктування комплексною науковою категорією і визначає так:

1) специфічний вид науково-практичної педагогічної діяльності, в ході якої актуалізуються інтегративні по суті соціально-особистісні завдання освітньої теорії і практики. Конститутивними ознаками є: поліакцентність, полісистемність, поліпарадигмальність освіти;

2) здійснюваний на основі педагогічного передбачення і прогнозування процес і результат розробки науково обґрунтованої моделі раціональних характеристик конкретних соціально-педагогічних об’єктів чи їх станів у плані розв’язання певних соціально-педагогічних завдань. Побудовану модель можна вважати соціально-педагогічним проєктом;

3) процедура, що спирається на прогноз, план, модель бажаного майбутнього. В педагогічному проєктуванні необхідне вивчення рівня розвитку власне об’єкта проєктування і природних тенденцій його зміни. Створюючи проєкт розвитку соціально-педагогічної системи, наприклад, на рівні регіону, необхідно враховувати історію й логіку її становлення, сучасний стан і реальні тенденції зміни [354, с. 11–12].

Педагогічне проєктування, зазначає авторка, відрізняється тим, що проєктувальник, дослідник перебуває «всередині» системи освіти, може бути керівником освітньої системи певного рівня, освітнього закладу і в зв’язку з цим може вносити в систему освіти (не)свідомо такі зміни, які можуть бути прийняті за реальні особливості стану прогнозованої системи, за частину їх структури. В результаті замість фактів можна отримати артефакти. До них відносять, наприклад, перекручення результатів дослідження стану системи освіти, ідеологічні помилки тощо.

Принципово важливими моментами у визначенні логіки й основних етапів педагогічного проєктування О. Морєва вважає: опору на педагогічне передбачення та прогнозування (загальнотеоретична, науково-методична база); використання методів рефлексування і моделювання педагогічної реальності (інструментально-технологічна діяльність); втілення розробленого проєкту та підготовку до переходу на новий рівень розвитку педагогічної системи (циклічність).

Загалом, у монографії О. Морєвої «Теоретичні основи педагогічного проєктування» [354] розкрито основний зміст концептуальної моделі проєктування освіти як цілісної системи, що містить загальнотеоретичний, інструментально-технологічний і практико-діяльнісний блоки, розглянуті в контексті педагогічної поліметодології.

У дослідженні запропоновано авторське бачення проблеми педагогічної інтерпретації основних пізнавальних моделей; особливу увагу приділено педагогічній діатропіці (діатропіка – від грецького diatropos, що означає різноманітний; наука (вчення) про різноманітність, розмаїтість [354, с. 28]) – новому науковому підходу, охарактеризовано його витоки, сучасний теоретичний статус, можливості використання діатропічних процедур задля дослідження педагогічної реальності.

Структура проєктування, варіанти логічних схем проєктування, інтеграційні підходи відображено в колективних монографіях «Методологія і технологія комплексного соціально-педагогічного проєктування» [342] і «Розробка і реалізація проєктів розвитку освітніх закладів» [417], виданих у Тюменському науковому центрі РАН за ред. В. Загвязінського, С. Гільманова. У першій з указаних праць на регіональному рівні розглянуто важливі принципи і технології розробки та реалізації програм розвитку освіти, узагальнено досвід створення програм розвитку освіти в окремих містах, розкрито проблеми науково-методичного супроводу чинних програм розвитку освіти. Другу монографію присвячено розробці та реалізації програм окремих освітніх закладів як основи соціально-педагогічної системи. Наведено

розгорнуту характеристику технології проєктування розвитку освітніх закладів, основних етапів цього процесу (зародження ідеї, цілепокладання, планування дій та операцій).

Щодо персонологічного проєкту, то він передусім тісно пов'язаний із структурою ціннісної свідомості особистості. Крізь призму рефлексії належного й потрібного, а також жаданого й ідеального утворюється організація персональної ціннісної свідомості. В підсумку формується «основа» життєдіяльності, яка є комплексом універсальних, конститутивних начал, що налаштовують життєтворчість соціуму і життєздійснення певної особистості [129, с. 157].

Становлення ціннісної сфери здійснюється на межі бажаного й реального, належного й сущого, потрібного і наявного. У ціннісному виборі людина «народжується» як така. Цінності, відповідно, спрямовують інтереси і прагнення особистості; ієрархізують індивідуальні переваги та зразки; мотиваційну і цільову програми; рівень домагань і пріоритетних вподобань; уявлення про належне та механізми їх селекції за значущістю; міру рішучості й готовності (через вольові складники) до втілення власного «проєкту» життя.

Цінності проявляються і розкриваються в оцінках, які людина дає собі, іншим, обставинам тощо, в її умінні структурувати життєві ситуації, ухвалювати рішення у проблемних і виходити з конфліктних ситуацій, обираючи тут чи ту лінію поведінки в екзистенційно та морально забарвлених ситуаціях, у вмінні задавати і змінювати смислоцільові домінанти власної життєдіяльності.

Перш ніж людина здійснить доленосний учинок чи важливу соціальну дію, вона попередньо їх «програє» у думці. В основі її мислительної діяльності лежить когнітивна модель соціальних реалій, яка формується в онтогенезі, у процесі соціалізації індивіда і засвоєння ним традиційних форм поведінки та спілкування, зберігається в пам'яті й актуалізується за умов соціальної взаємодії. Отже, когнітивна модель відображуваної дійсності, зокрема операційний бік мислення, дозволяє людині оцінити те, що відбувається, і з

процесами уяви розробляє проєкти прийдешніх дій і передбачає наслідки їх утілення.

Таким чином, здатність рефлексувати власні моделі реальності життя, аналізувати й критично трансформовувати конфігурації їх значущих складників, розробляти й утілювати проєкти їх творчої реконструкції є основою аксіопсихологічного проєктування особистості [129, с. 158].

Зазначмо, що аксіологічна психологія особистості як новітня царина персонологічних студій оформилася в окреме поле досліджень лише наприкінці 90-х років минулого століття. Це відокремлення пов'язане передусім із працями З. Карпенко [232; 235; 238; 239], якою запропоновано й обґрунтовано власну концепцію її предмета й методу (аксіопсихології особистості) [237]. Згодом, майже з перших випусків виходу у світ часопису «Психологія і суспільство» його редактор – професор А. Фурман увів рубрику «Аксіопсихологія», під якою опубліковано низку теоретичних і прикладних робіт.

Увага зарубіжних і вітчизняних учених-психологів – Я. Васильєва, Е. Галажинського, Г. Гандзілевської, О. Гріньової, Д. Завалишиної, В. Знакова, З. Карпенко, О. Климишин, В. Климчука, Г. Радчук, В. Рибалки, М. Семиліта, Т. Титаренко, А. Фурмана та інших сфокусована на проблемах, дотичних до аксіопсихологічного проєктування.

Так, у монографії Я. Васильєва [82] запропоновано новий підхід до вивчення особистості крізь призму дослідження її цільової спрямованості як орієнтації на майбутнє, що проявляється у футурреальній функції психічної діяльності. Показано структуру цілей особистості і їхню роль залежно від віддаленості від реальної ситуації. Презентовано методику дослідження цільової спрямованості особистості, яку можна застосовувати в психодіагностичній і психокорекційній роботі. Вивчення структури і функцій цільової спрямованості особистості дозволило встановити структуру спрямованості особистості з урахуванням цілей, які ставить людина у своєму житті. Постановка цілей особистістю та оцінка їх значущості уможливили виявлення психодинамічних характеристик спрямованості, а дослідження

вікової і саморозвивальної функцій – розглядати цільову спрямованість у єдності предметного змісту і динамічних вольових зусиль особистості. Вдалося кількісно описати всі види структур і функцій цільової спрямованості у контексті їх зв'язку з рисами і факторами особистості з виокремленням пріоритету самоактуалізації особистості.

Проблему реалізації життєвих сценаріїв українських емігрантів у акмеперіоді розглянуто в дисертації Г. Гандзілевської [101]. Результати комплексного дослідження життєвого сценарію як соціально-психологічного феномена представлено через психолого-акмеологічний дискурс. Особливу увагу приділено вивченню чинників процесу відновлення і примноження акмеологічних ресурсів життєвих сценаріїв українських емігрантів у контексті збереження ними етнонаціональної ідентичності. Згідно з концептуальною ідеєю праці, життєвий сценарій емігранта трактується як прогностична поведінкова стратегія внутрішньої моделі власного Я, що виконує функції/гіперфункції психологічного імунітету, включає акмебар'єри й акмепотенціал, забезпечує процес адаптації, самореалізації та акмеологізації. Життєвий сценарій емігранта в акмеперіоді витлумачено як систему конструктів, які забезпечують вектор індивіда на досягнення акме, а також деструкцій, що обмежують його акмереалізацію. Нормативні й ситуативні кризи мігранта, які входять в акмеперіод і впливають на ступінь його реалізованості, охарактеризовано як сенситивні періоди для конструктивних змін. Продуктивність розгортання акмепотенціалу життєвих сценаріїв емігрантів, що інтегрує екзистенційні, адаптаційні ресурси самореалізації та акмеологізації, пов'язано з інноваційною готовністю емігрантів, здатністю використовувати життєвий досвід та усвідомленням свого покликання.

Дисертаційне дослідження О. Гріньової [120] присвячено проєктуванню життєвого шляху. Згідно з отриманими результатами емпіричного дослідження структурних компонентів і механізмів означеного феномена встановлено, що в сучасної молоді закономірно переважають сімейні смисли, сенси самореалізації і пізнання. Упродовж пізньої юності зростає значущість альтруїстичних і

власне екзистенційних сенсів буття. Інтимно-особистісна лінія життєвого проєкту особистості переорієнтовується зі спрямованості на задоволення переважно власних потреб у стосунках кохання на виявлення емоційної прихильності, довіри до партнера. За професійною лінією молодь переорієнтовується зі смислів отримання матеріальних благ, статусу на сенси безкорисливої самореалізації у професійній діяльності, відбувається розвитокумінь із суб'єктного управління своєю навчально-професійною діяльністю, проєктування подальшої кар'єри. Етнічний аспект свідчить про позитивну етнічну самоідентифікацію юнаків, становлення у них толерантного ставлення до представників інших культур і проєктування прагнень подальшої самореалізації на теренах вітчизни. Духовний аспект проєкту молодих людей відзначається становленням потреби саморозвитку духовного потенціалу, що якомога повніше втілюється в емпатійних та альтруїстичних ставленнях до інших. Метапроєктування особистості структури життєвих цілей і планів відзначаються полівимірністю, пролонгованістю в часі, а стратегіями метапроєктування юнаків є співпраця з іншими та конкурентне самоздійснення.

У монографіях відомої вітчизняної дослідниці З. Карпенко [232–234] представлено теоретико-методологічне обґрунтування аксіологічної психології особистості як новітньої царини персонологічних студій, суголосної сучасним науковим пошукам постнекласичних парадигмальних варіантів цілісного дослідження феномену особистості. В її працях представлено філософсько-психологічні джерела аксіологічної психології особистості, обґрунтовано авторську концепцію її предмета і методу згідно із принципом інтегральної суб'єктності, здійснено аксіопсихологічну реінтерпретацію культурно-відповідних, психодинамічних, феноменологічних і психотерапевтичних аспектів аксіологічного персоногенезу. Наведені докази аксіологічного повороту в психології особистості можуть слугувати надійною епістемологічною базою для дослідження більш часткової проблеми – аксіопсихологічного проєктування особистості.

Вагомий доробок в окреслений формат робіт здійснено Г. Радчук [415], у якому обґрунтовано концептуальні основи професійно-особистісного аксіогенезу майбутнього фахівця як неперервного процесу ціннісно-цільового трансцендування у контексті цілісного життєздійснення. Було розроблено функціонально-динамічну модель аксіогенезу особистості; виокремлено смислове переживання як екзистенційно-феноменологічне підґрунтя професійно-особистісного аксіогенезу в освітньому середовищі ЗВО. Емпірично експліковано структурно-динамічні особливості аксіогенезу особистості студентів у процесі здобуття вищої професійної освіти. Розроблено й реалізовано психолого-педагогічну програму гармонізації аксіогенезу майбутніх фахівців, в основі якої лежить освітній діалог як насичена смислом процесуально-цілісна форма активного навчання.

У дослідженнях О. Климишин [246; 248] реалізовано християнсько-орієнтований підхід до проблеми розвитку духовності особистості; представлено концептуальне бачення людини як цілісної комплементарної єдності тіла-душі-духа; експліковано екзистенційно-мотиваційний контекст релігійної віри як телеологічного ядра психології духовного розвитку особистості; обґрунтовано зміст сакраментальності, суб’єктності та діалогічності як чинників духовного зростання та реконструктивну дієвість духовних практик. Дослідження О. Климишин насичують перспективу дослідження аксіопсихологічного проєктування термінальними трансцендентними сенсами.

Результати досліджень мотиваційного дискурсу особистості представлено в монографії В. Климчука [250]. Мотиваційний вимір життєсвіту автор розглядає з соціально-психологічної дискурсивної позиції, в результаті чого було вибудувано проєкт соціальної психології мотивації. На основі отриманих результатів емпіричних досліджень автор описав структуру мотиваційного дискурсу, навів його кількісні та якісні характеристики, обґрунтував практики конструювання. Презентовано оригінальні результати вивчення мотиваційного

дискурсу в різних інтеракційних просторах: рекламному, соціальних мереж, партнерського діалогу та владно-підвладної взаємодії.

У науковому дослідженні М. Семиліта [453] висвітлено проблему проєктування життєвого шляху в контексті соціально значущої прогнозувальної діяльності, новітніх особистісно-орієнтованих психотерапевтичних практик; реалізовано цілісний (семантико-топографічний) підхід щодо тлумачення соціально-психологічних і етнокультурних засад проєктування життєвого шляху особистості. Розкрито специфіку культурно-історичного, соціально-психологічного, сценарного, біогенетичного, особистісно-міфологічного підходів до вивчення життєвого шляху особистості.

Досить фасилітативною для концептуального спрямування нашого наукового шляху є книга Т. Титаренко [493], у якій розглянуто особливості просторово-часових вимірів життєвого світу особистості, відмінності між «чоловічими» й «жіночими» світами, взаємовплив індивідуальної та загальнолюдської історій, світи гармонійні і дисгармонійні. У праці можна відшукати шляхи втечі з тенет буденності, усвідомити сенс власної потреби у святі та окреслити стратегії вирішення кризових проблем, можливості реалізації відповідальних життєвих виборів.

Монографію А. Фурмана [515] присвячено теоретико-методологічному обґрунтуванню смисложиттєвої сфери особистості як системної організації свідомої життєвої активності, що впорядковує її інтенційні та потенційні запити, засвідчує повноту осягнення себе і дійсності та становить екзистенційне осереддя її персоналізації. Детально розглянуто особистісні смислоформи, які визначають спосіб реалізації суб’єктом життєдіяльності власного покликання і впорядковують вітакультурний простір самоздійснення, спонукають до обрання унікального шляху-програми самоактуалізації в ситуаціях буденності.

Незважаючи на солідний доробок учених у царині життєвого проєктування, існує все ж порівняно невелика кількість робіт, які охоплювали б

цілісну картину феномену проєктування життєвих досягнень особистості представників різних вікових категорій, статей (гендерів), професій.

Уявлення про майбутнє і концепція його побудови є неодмінною часткою життєвого шляху людини з огляду на те, що вони формують суб'єктивний образ її розвитку. Прийдешнє для людини є цариною, знання про яку моделюються, конструюються власне нею, і які здебільшого окреслюють думки і дії людини тепер (те, до чого прагне людина, визначає її поведінку сьогодні).

Для того щоб скласти відповідне враження про особистість, варто передусім зрозуміти, як саме вона здатна вибудувати й «оптимально поєднувати суб'єктивні й об'єктивні умови життя, діяльності, спілкування» [11, с. 277]; пізнати її здатність створювати особливий простір – «простір життєвого шляху» [11, с. 242; 128, с. 19–27].

Життєвий шлях традиційно розглядають як історію формування та життєдіяльності особистості, життя у його подієвому наповненні [147, с. 81–103], усвідомлений, пережитий, структурований час життя, який постійно переосмислюється [495, с. 16].

Першою працею, присвяченою виміру життєвого шляху особистості як індивідуальній історії, була книжка Ш. Бюлер, опублікована в 1928 році [10, с. 24]. В 30-х рр. XX ст. указаний феномен увів у психологію С.Л. Рубінштейн, який пов'язував його з особистістю, її діяльністю і розробив далі по-філософськи в останній своїй книзі «Людина і світ» [432]. Активні дослідження життєвого шляху у вітчизняній психологічній науці починаються у 60-70-х рр. XX ст.

Загалом, життєвий шлях проєктується особистістю у вигляді стратегії життя. Під останньою розуміють «цілісне уявлення людини про основні шляхи й методи досягнення своєї стратегічної мети в житті; ідеальну, ймовірну, динамічну модель свідомої побудови та здійснення особистістю власного життя з урахуванням життєвої перспективи, в якій відображаються ключові життєві цілі особистості, суперечності між її суспільними життєвими цілями, а також між цілями і реальними можливостями їх досягнення; фіксуються життєва

позиція і головна життєва лінія; визначається проєкція наступного життєвого шляху особистості» [411, с. 45, 205].

Низка вчених-психологів уважає (авторка – І.Г.), що стратегію життя можна конкретизувати через поняття «задум життя», «життєвий проєкт особистості», «життєва програма», «життєві плани».

На нашу думку, поняття «задум життя» та «життєвий проєкт» мало що додають до поняття «стратегія життя», недостатньо чітко віддиференційовані від нього. Так, «задум життя» передає основні риси, контури майбутнього без деталізації головних життєвих цілей і шляхів їх досягнення, ще не викристалізоване остаточно життєве кредо, але з чітко означеними життєвими цінностями. В життєвому проєкті зазначені моменти окреслено чіткіше, зокрема й уявлення про труднощі та засоби досягнення стратегічних цілей [411, с. 46].

Життєва програма репрезентує життєвий шлях людини в упорядкованій системі життєвих цілей і планів. Як будь-яке системне утворення, вона є чимось більшим, ніж сумою, сукупністю життєвих цілей. Це цілісна установка на бажаний стиль життя, яка може бути генератором, первинним чинником щодо своїх окремих елементів – життєвих цілей. Проте життєві цілі, як окремі елементи, об’єднуючись у різні системно-структурні утворення, породжують різні життєві програми.

Життєва мета – це достатньо визначена (хронологічно, змістово тощо) суб’єктивна модель бажаних майбутніх біографічних подій, які мають відбутися в результаті докладання особистістю певних зусиль. При цьому за визначеністю і біографічною масштабністю життєва мета перебуває немовби посередині між життєвими цінностями та життєвими планами (Є. Головаха, І. Мартинюк). Життєві цінності слабше визначені хронологічно і змістовно, ніж цілі, і стосуються насамперед життєвого шляху загалом. Завдяки цьому, на думку Є. Головахи [107], ціннісні орієнтації здатні виконувати гнучку регулятивну функцію, стимулюючи постановку нових життєвих цілей, якщо

попередні було виконано, або вони виявилися нездійсненними чи втратили актуальність.

Життєві плани, навпаки, відзначаються вужчим біографічним масштабом, конкретніші змістово, чіткіше визначені хронологічно та прораховані у плані ймовірності виконання. Між ціннісними орієнтаціями, життєвими цілями та життєвими планами існує ієрархічна підпорядкованість. Як зазначає Є. Головаха, «життєва мета є предметною і хронологічною межею «актуального» майбутнього, прямо пов'язаного з турботами та проблемами теперішнього. Якщо ж до цієї межі прийдешнє наповнюється певними життєвими планами на стезі до реалізації життєвих цілей, то те, що за межами, виражається тільки в загальних налаштуваннях на життєві цінності, які не потребують хронологічної і чіткої змістової окресленості» [107, с. 13].

Як зауважують І. Батраченко і О. Рихальська [35, с. 16], різкої демаркації між життєвими цінностями, життєвими цілями та життєвими планами, напевно, не існує. Життєві цілі залежно від визначеності у змістовому та хронологічному планах, з одного боку, переходять у життєві цінності, а з іншого, − в життєві плани. Отже, життєві цінності і життєві плани є своєрідними межовими варіантами життєвих цілей. Хоча до структури життєвих планів варто відносити уявлення не лише про «проміжні» результати на шляху до досягнення життєвих цілей, а й про засоби, способи та ресурси, необхідні для досягнення як проміжних результатів, так і життєвих цілей.

Отож, мету, з огляду на ймовірність її досягнення, можна характеризувати як достатньо реалістичну, ймовірнісну модель бажаних майбутніх життєвих подій. В іншому разі, за нестачі реалістичності життєва мета дедалі більше набуває форми мрії, а у випадку повної відсутності реалізму перетворюється на фантазію.

Своєрідною «опозицією» до життєвих цілей є життєві очікування. Якщо при цілепокладанні суб'єкт, хоч і спирається на об'єктивні можливості, моделює майбутнє, відштовхуючись від бажаного, то очікування – навпаки, продукується, рухаючись від можливого до бажаного. Очікування є

раціонально-емоційною оцінкою майбутніх подій у контексті життєвих інтересів суб'єкта й охоплює не лише події, що викликаються до життя діяльністю людини, а й ті, що виникають з об'єктивних причин, часто непідвладних суб'єкту, і розглядаються в ракурсі можливостей і перешкод у перебігу реалізації життєвих цілей.

Виходячи з цього, можна висновувати про те, що наявні життєві цілі зумовлюють необхідність орієнтації в умовах майбуття, «зондування» майбутніх можливостей і перепон під кутом зору реалізації цілей. Але наявні очікування можуть коригувати поставлені й породжувати нові цілі. Окрім того, в багатьох подіях моменти бажаного та об'єктивного ходу подій певною мірою поєднані. Тому суб'єктивні моделі біографічних подій можуть бути водночас і цілями, й очікуваннями. Отже, між останніми також існує поле перехідних градацій.

Життєві цінності, цілі, мрії, плани й очікування, розглянуті в комплексі, утворюють феномен життєвої перспективи, яку «варто розцінювати як цілісну картину майбутнього у складному суперечливому взаємозв'язку запрограмованих та передбачуваних подій, із якими людина поєднує соціальну цінність і персональний смисл свого життя. Ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани становлять ядро життєвої перспективи, без якого вона б утратила свою основну функцію – регулятивну» [107, с. 23; 136, с. 315–324].

Життєва перспектива є складовою частиною такого утворення, як суб'єктивна картина життєвого шляху особистості, під якою розуміють цілісне уявлення людини про свій життєвий шлях у поєднанні минулого, теперішнього і майбутнього. Проте таке поєднання є не лише сумативним, а й системним. Минулі, теперішні та майбутні події пов'язані багатьма зв'язками, найважливішими з яких, на думку Є. Головахи та О. Кроніка [109], є зв'язки типу «мета – засіб» і «причина – наслідок».

Ще одним психічним утворенням, у контекст якого входить життєва перспектива, є життєвий світ особистості (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, О. Асмолов, Ф. Василюк, Д. Леонтьєв, Т. Титаренко та ін.).

Життєвий світ – це особистісна реальність, що виникає в результаті взаємодії зовнішнього та внутрішнього світів, через яку пролягає життєвий шлях та в яку вписується життєва перспектива. Саме життєвим світом окреслюються просторово-часові межі, в яких розгортається життя людини [493].

З огляду на викладене вище, додамо, що сьогодні загальновизнаним є уявлення, сформульоване у працях К. Абульханової [10, с. 245] та її послідовників про те, що успішність особистісного та соціально-психологічного розвитку людини в усі періоди життя залежить від того, наскільки вона сама виступає суб'єктом, творцем умов свого життя, її просторово-часової організації, смислової наповненості, носієм специфічної здатності до виявлення й усвідомлення суперечностей, що виникають у ході реалізації особистістю свого способу життя – життєвої стратегії.

Реалізуючи суб'єктний підхід, К. Абульханова [4, с. 5] запропонувала концепцію життєвого шляху особистості як особливої сфери діяльності, з певними просторово-часовими властивостями, іманентними масштабам психіки і свідомості особистості, у якій важко співвідноситься реальне та ідеальне, вимога та свобода, детермінація, що позначається на особистості, й активність її як суб'єкта, що продукує свій спосіб життя, у якому здійснюється саморух і розвиток особистості.

Визнаючи слушні зауваги фахівців про те, що проблеми «життєвого шляху особистості», «стратегій життя», «життєвої програми особистості» не є новими [190, с. 25], ми вважаємо, що потрібен такий погляд на них, який дозволив би «перенести» у психологію XXI ст. найцінніше з минулих напрацювань вітчизняних психологів, повертаючи до життя і надаючи особливого статусу поняттю суб'єктності, концепції суб'єкта, запропонованої С. Рубінштейном і розвинутої К. Абульхановою, А. Брушлінським, О. Старовойтенко, В. Татенком та іншими.

Окреслюючи перспективи подальших персонологічних досліджень, С. Рубінштейн [432, с. 82] виокремив два основні способи життя. Перший − пов'язаний з реалізацією особистістю безпосередніх взаємин – сімейних,

дружніх, партнерських, конкурентних тощо, інший – дозволяє особистості не лише самореалізуватися, а й по-філософськи осмислити своє ставлення до життя загалом [10, с. 253], що передбачає уміння абстрагуватися від буденності, здатність до саморозвитку, творчості, рефлексії. Отже, спосіб життя особистості – це те, що здатна вибудувати, витворити зі свого життя сама особистість. Від способу життя, на нашу думку, залежить і життєва перспектива, яка є водночас і тим, що ще не здійснено, та цілепокладальною здатністю особистості і прагненням останньої до самоперевершення.

Процедуру свідомої побудови особистістю індивідуального життя у науковій літературі описують за допомогою понять «проєктування», «програмування», «планування». Видається правомірним застосування кожного з них, але у своєму сенсі, що має певні прикметні риси. У перспективному баченні й формуванні образу прийдешнього життя як цілісності (або життєвого циклу) чи на порівняно далеку перспективу краще, на наше переконання, вживати концепт «життєве проєктування», оскільки він зберігає ідею ймовірнісного, попереднього, прогностично припустимого бачення розгортання життєвого процесу. Натомість програмування є жорсткішим у задаванні параметрів розвитку й функціонування об’єкта, а тому його важко зреалізувати у контексті індивідуального людського життя. Планування – досить обмежене у часовому ресурсі для розв’язання певного питання, з огляду на те, що передбачає високий рівень однозначності, конкретності, впевненості у регулярності настання певних подій тощо [344, с. 306].

Отже, розглядаючи аксіопсихологічне проєктування як особистісне новоутворення, що зумовлює продуктивність саморозвитку як чинника досягнення акме і самоздійснення та являється підґрунтям особистого ціннісного самоствердження, спробуймо виокремити його критерії і показники.

Критерієм прийнято називати ознаку, на основі якої відбувається оцінка, визначення чи класифікація чогось. Критерії задають розмірність розгляду певного явища, процесу. Водночас, щоб зафіксувати за виокремленим критерієм актуальний стан або рівень розвитку досліджуваного явища чи

процесу, необхідні показники – характеристики, що перебувають у межах окресленої критерієм розмірності і дозволяють міркувати про зміни, які відбуваються. Таким чином, показники фіксують рівень чи стан розвитку досліджуваної реальності за виокремленим критерієм. Отже, будь-який критерій щодо певного показника є більш загальним. Разом із тим показники характеризують різнорівневі явища та процеси, відповідно, за ступенем відображення інваріантного змісту вони також відрізняються один від іншого [178, с. 101].

І. Ісаєв [220] зазначає, що загальні вимоги щодо виокремлення й обґрунтування критеріїв у теорії і практиці педагогічної освіти зводяться до того, що критерії повинні відображати основні закономірності формування особистості; за допомогою них повинні встановлюватися зв'язки між усіма компонентами досліджуваної системи, а якісні показники мають перебувати в єдності з кількісними.

Вектор вироблення критеріїв і показників та міра їх розробленості залежать від конкретного завдання дослідження [284; 332]. Відтак, спираючись на параметри акмеологічної культури особистості А. Деркача і О. Селезньової [178], критерії і показники розвитку аксіопсихологічного проєктування мають підлягати таким вимогам: розкриття критеріїв через сукупність показників і рівнів їх прояву, на основі яких можна міркувати про ступінь вираження цих показників (власне якості не вимірювані, можна говорити про вимірювання проявів якостей); достатня кількість критеріїв для коректного фіксування якісної визначеності стану розвитку аксіопсихологічного проєктування; відображення у критеріях і показниках динаміки розвитку аксіопсихологічного проєктування; виразність (атрибутивність) критеріїв, показників і рівнів їх прояву, обумовлена складністю оцінюваного феномену.

Ми виокремили два інтегральні критерії розвитку аксіопсихологічного проєктування – внутрішній і зовнішній. В основі внутрішнього критерію лежить сформованість його структурних і функціональних компонентів, і він є

суб'єктивним у тому сенсі, що виражає особливості модельного уявлення про аксіопсихологічне проєктування. Внутрішній інтегральний критерій проявляється через систему зовнішніх критеріїв.

В якості зовнішнього інтегрального критерію розвитку аксіопсихологічного проєктування ми виокремлюємо ефективність саморозвитку як фактору досягнення акме і самоздійснення особистості. Даний критерій є об'єктивним, оскільки відображає реальні, культурально втілені характеристики людини як суб'єкта саморозвитку. Зовнішній інтегральний критерій може бути представлений системою спеціальних зовнішніх критеріїв – артефактів, які дозволяють оцінювати рівень життєвих досягнень особистості як показників успішності і повноти самоздійснення.

Життєве досягнення, услід за Т. Титаренко, ми розуміємо як стійкий позитивний результат діяльності, спрямованої на реалізацію життєвих домагань [495, с. 215]. Життєві досягнення людини, що є реалізацією її «проєкту» (життя як проєкт), відкривають перед людиною нові можливості, які набуваються у процесі життєвого самоздійснення, породжують нові «проєктні» задуми, підтримувані ціннісно-смисловим змістом простору їх реалізації.

Ідея «рукотворного майбутнього» потребує також розрізнення понять проєкту й долі. Вочевидь, майбутнє є не тільки й не стільки долею, скільки шляхом сповнення людських сподівань. Не прийдешнє іде до людини як доля, а людина прямує до майбутнього через досягнення своїх цілей, реалізацію ідеалів, утілення проєктів. Таким чином, відмінність проєкту від долі полягає у тому, що в ньому суперечність між актуальною реальністю та привабливістю майбутнього розв'язується через усвідомлення шляхів трансформації теперішнього у прийдешнє, натомість доля лише констатує неминучість майбутнього [278, с. 73].

Отже, образ власного майбутнього – це особистісне надбання, результат внутрішньої діяльності людини, який цілком залежить від неї і означає, що людина сама творить своє майбутнє.

Тезаурус сучасної української психології поповнив концепт «проєкт автентичності», запропонований О. Кочубейник, під яким авторка розуміє «проєкт з усіма притаманними цій формі психічного відображення особливостями; це – репрезентація індивідуальної можливості «буття-в-світі»; те, що часто називають «місією». Його надзвичайно складна архітектоніка пояснюється тим, що він: змістово утримує численні компоненти, пов'язані з усіма сферами життєдіяльності особистості («реліктові» приписи, чинні норми, свідомо плановане, уламкові «псіхе», мрії, марення, репрезентацію фактичності, її розгортання в ірраціональних компонентах екзистенційного проєкту); організований у часі так, що має компоненти, сформовані й до входження особистості у світ фактом народження (а саме: обмеження фактичністю соціокультурного статусу, які входять до структури екзистенційного проєкту в «знятому» вигляді, проте їхній детермінаційний вплив перебуває поза сумнівом) і за її життя (мета, завдання тощо) і, насамкінець, пов'язані з подоланням скінченності власного існування, трансценденцією його одиничної форми (феномени, пов'язані з можливістю реалізації інобуття, «буття-в-іншому», «соціального безсмертя») [270, с. 97–98]. На думку авторки, особливою рисою проєкту автентичності є ірраціональність, тобто незастосовність критеріїв доцільності.

Теоретичний аналіз окреслених аспектів проблеми дозволив виокремити систему конкретних зовнішніх критеріїв і показників аксіопсихологічного проєктування: ціннісну орієнтацію на самоздійснення, що розкривається через такі показники: сформовані цінності саморозвитку, саморозвиток як зміст діяльності, спрямованість на самовдосконалення; оптимальність самореалізації і цілісність багатогранного існування людини, які виражаються через адекватну самооцінку особистісного потенціалу та рівень домагань, задоволеність досягнутим рівнем реалізації життєвих планів, гармонійність самореалізації в різних сферах життєдіяльності; креативність у процесі саморозвитку, що виражається у таких показниках – творчості в діяльності, самостійності і незалежності, здатності осмислювати і трансформувати ситуацію з метою

саморозвитку; рефлексивну саморегуляцію, що має такі показники: внутрішній локус контролю, високий рівень толерантності до невизначеності, гнучкість в організації життєдіяльності.

Два останніх критерії – креативність у процесі саморозвитку і рефлексивна саморегуляція – у єдності характеризують не лише досягнутий людиною рівень акме, але й значною мірою ступінь його оптимальності в самореалізації особистості потенціал для подальшого самовдосконалення. Отже, можна вважати, що креативність і рефлексивна саморегуляція є одночасно критеріями та механізмами розвитку аксіопсихологічного проєктування.

З проведеного аналізу міждисциплінарних студій проблематики проєктування вимальовується розлоге концептуальне поле наукових пошуків, яке потребує подальшого впорядкування у прийнятій нами системі координат, про що йтиметься далі.

1.3 Детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості

1.3.1 Ціннісно-цільові чинники проєктування життєвих досягнень особистості

Невід’ємною частиною життя сучасної людини є діяльність, пов’язана з досягненнями в різних сферах. У літературі така діяльність отримала назву «досягальної діяльності» [111, с. 49].

Розглянемо сутність поняття «досягнення», апелюючи до словників. В одинадцятитомному академічному словнику української мови слово «досягнення» має одне значення: «позитивний результат роботи; успіх» [462, с. 391].

Аналогічним є пояснення, наведене у словнику С. Ожегова: «позитивний результат певних зусиль, успіх» [377, с. 232].

У Вікісловнику (полімовний відкритий словник) подано такі його трактування: «1. Дія за значенням дієслова досягати; потрапляння у певне місце, перехід до певного статусу, віку чи якості, втілення певного плану. 2. Результат такої дії, успіх у розв'язанні якого-небудь завдання» [188].

Тлумачний словник російської мови Д. Дмитрієва пропонує такі варіанти значень: «1. Досягненням чого-небудь є процес наближення до чогось, здійснення чого-небудь. *Досягнення повноліття / Досягнення успіху.* 2. Досягнення – це успіх, позитивний результат вашої діяльності, якого ви добилися великими зусиллями і працею» [186].

В соціологічній науці термін «досягнення» розглядають як набуття соціального становища або статусу завдяки власним зусиллям у відкритому змаганні з іншими, наприклад, у дослідженнях чи в ході конкуренції на ринку. У широкому сенсі – як специфічну особливість сучасного, «класово відкритого» суспільства (наприклад, «відкритість кар'єри для таланту») [189].

У психології зазначений концепт тлумачать як «окремий випадок цілеспрямованих дій з особливою ознакою – конкурентною характеристикою («виконання вимог задля досягнень»)» [41, с. 259]; «те, що цінується не лише власне людиною, а й суспільством, групою, чи хоча б ще однією людиною» [187].

Зауважмо, що проблему досягнень вивчають зарубіжні персонологи різних напрямів як невід'ємну частину проблеми самоактуалізації і самовдосконалення особистості [133, с. 105–115].

Один з аспектів, що розглядається дослідниками, – це сутність особистісних досягнень. Поняття «особистісне досягнення» не розкривається у працях, проте вченими виділено його окремі характеристики. Дж. Келлі, А. Маслоу, Б. Скіннер та інші дослідники характеризують особистісне досягнення як процес руху особистості до поставленої мети чи як особливий результат, отриманий особистістю в діяльності.

Маркуючи «особистісне досягнення» як процес, психологи сходяться на думці, що останній розвивається як успішний, а в основі його лежать усвідомлені особистістю потреби. Говорячи про особистісне досягнення як результат, вчені припускають, що не кожен результат є досягненням. На їхнє переконання, досягнення як результат має дві сторони: об'єктивну і суб'єктивну. Під об'єктивною стороною вони розуміють позитивний підсумок діяльності, коли особистість досягнула поставленої мети. Суб'єктивна сторона – це зміни, що відбулися у самій особистості під впливом певного досягнення, які вказують, що отриманий у діяльності результат може бути підтвердженням минулих досягнень особистості, свідчить про її особистісне зростання і є проявом прагнення до самовдосконалення. Дослідники припускають, що будь-яке особистісне досягнення передбачає зміни не лише в самій діяльності, а й в індивідуальних якостях людини. При цьому зауважують, що досягнення як таке може бути зафіксовано, але особистість його не усвідомлює, і тоді воно не стає особистісним досягненням.

Зазначмо, що досягнення розглядається саме у зв'язку з мотивацією досягнення, оскільки асоціюється як із причиною мотивації досягнення, так і з її результатом.

У дослідженні О. Віндекер [88, с. 7–11] зроблено огляд розвитку уявлень мотивації досягнення і сучасних напрямів її вивчення. Зокрема, у плані розвитку уявлень про мотивацію досягнення в сучасних дослідженнях розглядуваного феномена зустрічаємося з полісемантичністю понять «мотив» і «мотивація» (В. Вілюнас, Є. Ільїн, О. Леонтьєв), яка переноситься на дочірнє – «мотивація досягнення» і яке різні автори наповнюють різним змістом. Так, мотивацію досягнення розуміють як процес формування (Т. Гордєєва, М. Магомед-Емінов) чи актуалізацію мотиву досягнення (Д. Макклелланд). Мотив досягнення – як щось ситуативне (те, що формується у процесі діяльності) чи стійке, властиве особистості як риса (те, що актуалізується, проявляється у певних ситуаціях).

У сучасній зарубіжній психології утвердилося поняття «achievement motivation» (Д. Макклелланд), яким позначається і ситуативна мотивація досягнення, що пояснюється як процес актуалізації мотиву за умов «досягальної» діяльності, і диспозиційна – стійка особистісна риса, що проявляється у властивій для людини орієнтації на діло (справу), прагненні виконувати значущу для неї діяльність якомога краще (Г. Гекгаузен) [88, с. 8].

У психології полісемантичність поняття «мотивація досягнення» доповнюється використанням різних синонімів для його маркування – «прагнення до досягнення мети» (М. Кубишкіна), «мотивація успіху» (А. Реан), «потреба в досягненні» (Ю. Орлов), «мотив досягнення» (М. Магомед-Емінов) [88, с. 8].

Значний вклад у вивчення проблеми мотивації досягнення внесли представники психоаналітичного і гуманістичного підходів. У їх межах мотивацію досягнення емпірично не досліджували, проте феномени, описані вченими, мають пряме відношення до мотивації досягнення: прагнення до переваги (А. Адлер); проактивність і трансистаз (Г. Олпорт); три типи потреб, що мають діяльнісну природу – у повазі іншими людьми, самоповазі та самоактуалізації (А. Маслоу); самотрансценденція і пошук сенсу (В. Франкл); потреба в самоперевершенні (Е. Фромм) [88, с. 8].

Одним із напрямів, у якому стало можливим експериментальне вивчення мотивації досягнення, є когнітивний підхід, де провідну роль у вивченні мотивації досягнення відводиться когнітивним процесам: цільова установка та рівень домагань (Ф. Гоппе); очікування, суб’єктивна ймовірність і спонукальна цінність успіху (Дж. Аткінсон, Д. Макклелланд); оцінні диспозиції (Г. Гекгаузен); локус контролю (Дж. Роттер); «ситуативне» самосприйняття (У. Мішел); самоефективність (А. Бандура). У межах когнітивного напряму розвивається атрибутивний підхід до дослідження мотивації досягнення, який відводить левову частку в розвитку мотивації досягнення атрибутивному стилю: пояснення успіху через здібності, зусилля, складність завдання, вдалий збіг обставин (Б. Вайнер), сприйманий контроль (Е. Скіннер), оптимістичний і

песимістичний стилі пояснення подій (М. Селігман), імпліцитні теорії здібностей (К. Двек) [88, с. 8].

Окремий напрям досліджень у зарубіжній психології присвячено вивченню внутрішньої мотивації. За теорією самодетермінації E. Deci & R. Ryan [580], внутрішня мотивація базується на вроджених потребах – автономії (внутрішньо сприйманий локус каузальності), компетентності (оптимальна складність завдань, позитивний зворотний зв'язок) і зв'язку з іншими людьми (надійність прив'язаностей).

Дослідження мотивації досягнення як стійкої диспозиції стало можливим у межах персонологічного підходу (Г. Мюррей, Г. Олпорт, H. Schuler, J. Ingalls). Однією з популярних моделей диспозиційної мотивації досягнення є модель H. Schuler, у якій виокремлено складники мотивації досягнення – взаємопов'язані риси, які більшою чи меншою мірою впливають на успішність діяльності [88, с. 9].

Окремі автори, не використовуючи поняття мотивації досягнення, побіжно торкаються даного феномену: принцип активності на противагу реактивності (О. Леонтьєв), принцип творчої самодіяльності (С. Рубінштейн), неадаптивна активність (О. Асмолов, В. Петровський), задача самоствердження (В. Петровський), інтелектуальна ініціатива (Д. Богоявленська), автономна орієнтація і самодетермінація на противагу підконтрольній і безособистісній орієнтації (Д. Леонтьєв) [88].

Перші експериментальні дослідження мотивації досягнення припадають на 70 – 80-ті роки XX ст. Особливого поширення набули праці, присвячені вивченню рівня домагань (В. Гербачевський, О. Мельниченко, І. Палєй). Одна з перших експериментальних робіт, присвячених вивченню безпосередньо мотивації досягнення з використанням проєктивної діагностики й опитальників, належить М. Магомед-Емінову. Дослідження мотивації досягнення як стійкої диспозиції характерно не лише для західних дослідників, що підтверджується розробкою і використанням авторами різних методик, у яких експліковано уявлення про мотивацію досягнення як стійку рису, а й

дослідникам з пострадянського простору (Є. Ільїн, М. Магомед-Емінов, А. Реан) [88, с. 9].

Значну увагу приділено місцю мотивації досягнення у структурі особистості (Є. Горчакова), дослідженню структури мотивації досягнення (Л. Дорфман, М. Магомед-Емінов), зв'язку мотивації досягнення з віком і статтю (Є. Ільїн), соціально-психологічних факторів мотивації досягнення (М. Буянова, М. Юферова), зв'язку мотивації досягнення з самореалізацією, самоактуалізацією (І. Григоричева) і саморозумінням (В. Жилкіна) [88, с. 9].

Наразі значну кількість праць присвячено вивченню психологічних і психофізіологічних корелятів мотивації досягнення. Припущення про психофізіологічні детермінанти мотивації досягнення, пов'язані із взаємодією кори та підкори мозку, було висунуто класиком дослідження мотивації досягнення Д. Макклелландом. Виокремлені різновиди мотивації досягнення (імпліцитна та самоприписувана) мають переважно відношення відповідно до активності підкори та кори (A. Elliot, T. Trash та ін.). Сучасні психологи продовжують експериментально вивчати психофізіологічні кореляти мотивації досягнення (Є. Воробйова, В. Чистякова та ін.). Особливе місце посідають праці, пов'язані з вивченням активованого в даний момент емоційного стану в процесі діяльності у зв'язку зі стійкими рисами особистості (А. Махнач, Г. Олпорт та ін.). Плеяда вчених (А. Горбатков, Т. Гордєєва, К. Двек, М. Селігман та ін.) висловлюють міркування про те, що переживання позитивних емоцій у процесі діяльності пов'язані зі стійкими диспозиціями, як-от: «оптимізм», «віра у власні здібності», «відчуття контролю», «віра в успіх» [88, с. 10].

Достатньо уваги приділяється дослідженням психометричних корелятів мотивації досягнення. У переліку якостей і властивостей, які гіпотетично корелюють з мотивацією досягнення, фігурують тривожність, нейротизм і уникнення невдачі (Дж. Аткінсон, Д. Макклелланд та ін.), локус контролю (Є. Горчакова, R. Hamilton, J. Hattie, S. K. Thind та ін.), суперництво (Є. Ільїн, Є. Кузнєцова та ін.), домінантність (Д. Макклелланд та ін.), схильність до

помірного ризику (Б. Вайнер, Г. Гекгаузен, Д. Макклелланд та ін.), самоактуалізація і самореалізація (І. Григоричева та ін.), інтелект (Є. Воробйова, В. Дружинін, Р. Стернберг та ін.), креативність (Д. Богоявленська, А. Лібіна та ін.) [88, с. 10].

В якості поведінкових корелятів мотивації досягнення вчені відзначають активність і результативність діяльності (Б. Вайнер, К. Двек та ін.), успіх у підприємницькій (Д. Макклелланд та ін.) і професійній діяльності (А. Івашкін та ін.), а також успішність (Г. Гекгаузен, Т. Гордєєва та ін.) [88, с. 10].

Зазначмо, що рамки досліджень мотивації досягнення зараз розповсюджено за межі протиставлення «мотивації досягнення» і «мотивації уникнення невдач». У літературі обговорюють проблему вивчення «неадаптивних» компонентів поведінки, пов’язаних із ризиком (В. Петровський та ін.), інтелектуальною ініціативою (Д. Богоявленська та ін.), трансценденцією (Д. Леонтьєв та ін.). Так, О. Віндекер [88] мотивацію досягнення розглядає як стійку диспозицію, що проявляється у прагненні здійснювати значущу для людини діяльність якомога краще, орієнтуючись на високі критерії якості. В структурі мотивації досягнення дослідниця виокремлює такі складники, як мотивація адаптації і мотивація трансценденції. «Адаптивний» складник мотивації досягнення пов’язаний з прагненням орієнтуватися на зовнішні, інтроектовані стандарти, зі змагальністю і бажанням підтримувати досягнуті результати на високому рівні. Ця мотивація прагматично забарвлена та пов’язана із зовнішньою оцінкою досягнутого успіху (похвала, винагорода). Натомість «трансцендентна» – з бажанням постійно виходити за власні межі, не зупинятися на досягнутому, реалізовувати свій потенціал навіть у випадках, якщо результати не будуть гідно оцінені навколишніми.

Прагнення до досягнення є соціокультурно опосередкованим і таким, що передається з покоління у покоління, мотивом.

Нагадаємо, що уявлення про потребу в досягненнях бере свій початок з поняття Ф. Гоппе «я-рівень», яке означає прагнення людини утримувати самооцінку на максимально високому рівні за допомогою високого власного

стандарту досягнень (рівня домагань). Пізніше це поняття перетворилося у «мотив досягнення», що, за Г. Гекгаузеном, пояснюється як прагнення підвищувати свої здатності й уміння, підтримувати їх на якнайвищому рівні в тих видах діяльності, щодо яких досягнення вважаються обов'язковими [217, с. 187].

У моделях теорії «мотивації досягнень» (докладний огляд яких зроблено Г. Гекгаузеном [217]) «потреба у досягненні» розглядається як загальна диспозиція особистості, що потенційно притаманна кожному суб'єкту. Конкретним мотивом діяльності стають власні цінності людини, які вона обирає залежно від ієрархії соціальних цінностей (влада та впливовість, знання і навички, громадське визнання).

Мотивація досягнень є розлогою системою визначення цілей та не передбачає бодай жодного конкретного способу у їх досягненні. Внаслідок чого, феноменологія мотивації досягнень інтегрує і стратегію дій, побудовану на засадах «аніяких правил у змаганні за головну нагороду» (соціальний престиж, високий соціальний статус, соціально позитивну оцінку тощо), і позитивні життєві домагання (високі для людства особистісні звершення), а також ті, які мріють бути «лише похованими по-людськи» (М. Джаліль) [195, с. 62].

Доцільним буде додати, що велика внутрішня цінність емоційного ставлення до людей визначає поняття «абсолютного добра» й «абсолютного зла». Обидва вони мають дихотомічну емоційну природу, поєднуючи любов і ненависть. Абсолютне добро – це ненависть до зла й любов до добра, натомість абсолютне зло, навпаки, любов до зла й ненависть до добра. Любов як цінність та ненависть як антицінність уможливлюють розуміння того, що саме є для особистості суб'єктивно «позитивним» у мотивації власних досягнень і її життєвих домаганнях [195, с. 62].

Хоча фундаментальна для розуміння і вивчення людини проблема цінностей має давню, в основному філософську традицію розгляду задовго до другої половини XX ст., коли оформлюється термінологія і складається

«філософія цінностей» (аксіологія), однак найпомітніше просування у власне її формулюванні й особливо в її обговоренні пов'язано з виходом праць філософів (Н. Гартман [102], М. Шелер [544] та ін.), культурологів, антропологів і соціологів (М. Вебер [84], Т. Парсонс [385], М. Рокич [424] та ін.).

Представники соціальної, порівняльно-культурної і загальної психології (Б. Ананьєв [20], Л. Божович [58], Г. Олпорт [380], В. Франкл [511] та ін.) переконливо продемонстрували роль базових цінностей в організації власної активності людей і визначили їх специфіку як критеріїв (стандартів) бажаного при виборі людьми цілей і винесенні оцінних суджень.

Свого часу М. Вебер показав, що вибір мети (найбільш наочне свідчення власної активності) є дією ціннісно-раціональною [84]. Притаманні людині цінності є критерієм вибору нею цілей, а сам вибір можна розглядати, за О. Тихомировим [498, с. 5–20], «як процес, дія чи діяльність».

Психологи, дотримуючись різних теоретико-методологічних підходів, розкриваючи ядро структури особистості, завжди посилались на цінності, особливо при описі найвищого рівня мотиваційно-смислової регуляції. Так, Б. Ананьєв зазначав, що «психологічне дослідження мотивації поведінки особистості неможливе без аксіологічного та соціально-психологічного вивчення самих цінностей…» [18, с. 146]. Л. Божович дійшла висновку, що певна якість (особистості) набуває стійкості тоді, «коли прагнення до володіння нею включається у систему цінностей суб'єкта, тобто опосередковується найвищими формами його мотивації» [58, с. 171]. О. Бодальов справедливо зазначає, що «людина як особистість не за назвою, а за сутністю у своєму цілепокладанні і в своїй буденній поведінці… завжди виступає як виразник загальнолюдських цінностей» [55, с. 22].

У межах діяльнісного підходу (коли цілі були вже заданими) С. Рубінштейн пише: «Говорячи… про сенс і значення явищ, людей, подій тощо в житті людини, ми і говоримо, по суті, про роль «цінностей» у

регуляції поведінки і про внутрішні умови регулятивної ролі цінностей» [431, с. 370].

Немає сенсу наводити численні спроби дати визначення цінностей. Як правило, йдеться або про достатньо абстрактно виражені концепції найбільш бажаного, емоційно привабливого, здатного описати ідеальне буття людей («безпека», «свобода», «сенс життя», «достаток»), або про такий самий глибоко емоційно преферентний модус поведінки чи дій («чесний», «логічний», «акуратний»). Перші визначення охоплюють термінальні цінності, інші – інструментальні, до яких входять, наприклад, моральні цінності («відповідальний») і цінності компетенції («логічний», «розумний», «має уяву»). З функціональної точки зору, інструментальні цінності активізуються як критерії, стандарти при оцінці та виборі в основному модусу поведінки, дій, а термінальні – за оцінки й вибору цілей діяльності й припустимих способів їх досягнення [464, с. 227].

Цінності як одне з провідних особистісних утворень проявляють свідоме ставлення людини до соціальної дійсності і визначають широту мотивації її поведінки й упливають на всі сфери діяльності. Відтак природно, що оволодіння системою особистісних цінностей, набуває статусу сенсожиттєвих орієнтацій, принципів і настановлень, які нерозривно пов’язані зі спрямованістю діяльності особистості. З цього приводу С. Рубінштейн зазначав, що діяльність людини у плані задоволення її життєвих потреб переважно спричинена суспільно-детермінованою шкалою цінностей [382, с. 99].

Як психологічний феномен цінності варто відрізняти від близьких за змістом понять і категорій. Так, зокрема, важливо враховувати розмежування концептів «цінність» і «мета». Наприклад, М. Вебер [84], вказуючи на важливість цілераціональної мотивації соціальних дій, водночас підкреслював, що вибір цілей людиною відбувається у межах ціннісно-раціональної мотивації, яка зовні нерідко виглядає «ірраціональною», тобто з цілераціональної точки зору – не оптимальною. К. Левін указував на те, що «цінність впливає на

поведінку, але не має характеру цілі (тобто поля сили). Наприклад, індивідуум не робить спроб «досягнути» цінності справедливості, але справедливість радше «керує» його поведінкою» [605, с. 41].

Разом із тим у деяких текстах цінності трактуються як кінцева мета існування. Проте їх аналіз свідчить, що тут ідеться про серйозне розширення сформованого тлумачення цілі та введення особливого класу цілей, яким приписуються функції цінності. Такими цілями є, наприклад, «універсальні цілі» в Е. Гуссерля чи «цілі найвищі, абсолютні, які, в свою чергу, не можуть бути зрозумілими як засоби для чогось іншого… чисті, абсолютно не редуковані…» [102, с. 92]. Ш. Шварц не виявив упевненості в розмежуванні термінальних і інструментальних цінностей, відтак у своєму визначенні цінностей запропонував замінити «преферентний модус поведінки чи кінцевого стану справ» М. Рокича на слово «цілі» (goals) [627, с. 36]. Однак сьогодні вчений уникає використання терміну «мета» при визначенні цінностей, обмежившись словосполученням «концепція бажаного» і переліком того, на що вона впливає.

Відзначмо і ту функціональну відмінність, що прийняті людиною цінності не втрачають для неї своєї «чарівності», їх привабливість не пов’язана, наприклад, з досяжністю, тоді як привабливість цілей може бути по-різному оціненазалежно від їх досяжності.

Дискредитація колишніх цінностей суспільства і складний процес ціннісної переорієнтації відбиваються на особистісних прагненнях кожної окремої людини, на їх життєтворчому потенціалі. Все соціальне буття людини спрямоване на перспективи, які перебувають у більш чи менш віддаленому майбутньому. Людина переживає себе як проєкт, тим самим пристосовуючись до майбутнього. Тому актуальним є дослідження особистісних прагнень сьогодення, яке спонукає до пошуку нових шляхів свого розвитку, ціннісних ідеалів і соціальних моделей.

Безсумнівно, що всім життєвим проєктам передує таке психічне новоутворення, як поривання до пошуку сенсу життя.

«Сенс життя» є об’єктивно складною психологічною категорією, одним із провідних понять екзистенційної психології, покликаної, за В. Дружиніним, відповісти на запитання: «Як доля людини залежить від її ставлення до життя та смерті?”, що, за сучасних умов, на нашу думку, є надактуальним. У найбільш загальному значенні «сенс» визначено у Великій радянській енциклопедії як «ідеальний зміст, ідея, кінцева мета (цінність) чогось (сенс життя, сенс історії тощо)» [190, с. 5].

Категорія «сенс життя» має непроминальне значення. Сенс життя є і найвищою цінністю, і метою життя, і джерелом енергії, що дає людині силу долати життєві негаразди. В цьому контексті доречно нагадати слова Ф. Ніцше: «Той, у кого є задля чого жити, може витримати майже будь-що», неодноразово повторювані В. Франклем [510, с. 172].

У монографії «Філософія» П. Гуревича [169] узагальнено різні концептуальні підходи щодо визначення сенсу життя, з чого випливає висновок про суперечливість поглядів учених з цього приводу. За З. Фройдом, життєвий сенс визначається програмою принципу насолоди (інстинкту життя). В. Соловйов на перший план ставить моральний сенс життя, пов’язуючи його з релігійним началом у людині. Гуманістичні психологи (А. Маслоу, К. Роджерс) сенс і мету людського життя вбачали в самоактуалізації людини, реалізації всіх її здібностей, можливостей у предметній діяльності, з чим не погоджувався автор логотерапії В. Франкл, який вважав, що справжня мета людського життя не може бути досягнута шляхом самоактуалізації.

Відкритим залишається питання розмаїття сенсів. В. Франкл пропонував три шляхи реалізації сенсу: через діяльність, переживання цінності, страждання. Наприклад, коли людина потрапляє у безвихідь, тобто перебуває в обставинах, які не можуть змінитися (стихійне лихо, невиліковна хвороба, смерть близької людини тощо), вона постає необхідністю усвідомити сенс страждання: «У прийнятті такої невідворотності страждання життя набуває сенсу в своїй найвищій точці, воно зберігає свій смисл буквально на межі.

Іншими словами, сенс життя є абсолютним, оскільки містить і потенційний смисл страждання» [114, с. 300].

В. Дружинін [190] описав сім екзистенційних життєвих сценаріїв, кожному з яких можна приписати особливий сенс: «життя як передмова», «життя як творчість», «життя як досягнення», «життя як сон», «життя за правилами», «життя – марнування часу», «життя проти життя».

Нових конотацій розуміння сенсу життя додає класифікація типів ставлення до життя, запропонована С. Бондирєвою і Д. Колесовим [62], які виокремили: гедонічний, ідеологічний і прагматичний. Важливо, що серед останніх немає «поганих» чи «хороших». Представник кожного типу може бути моральним і аморальним, що залежить від спрямованості особистості. За гедоністичного ставлення до життя моральний індивід прагне вести здоровий, навіть аскетичний спосіб життя, аморальний – витрачає сили на гонитву за задоволеннями. За ідеологічного ставлення – моральний індивід радше пожертвує собою заради ідеї, натомість аморальний – охоче посилатиме на смерть інших і всіляко охоронятиме власне життя від небезпек і ризиків під приводом зберегти себе для служіння своїй ідеї і в майбутньому. За прагматичного ставлення – моральний індивід, самоствердившись в успіху, проявить прагнення поділитися результатами свого досягнення з іншими. Зокрема, заможні люди займаються благодійністю. Аморальний – не в змозі зупинитися: йому завжди всього буде мало» [62, с. 15]. Згадані типи різняться не лише ставленням, але й тим, якого сенсу своєму життю вони надають. Отже, для гедонічного типу сенсом є «відчуття повноти життя у кожному життєвому епізоді»; для представника ідеологічного типу – усвідомлення «відповідності своїх дій вимогам ідеї»; для прагматика – «самоствердження у постійних досягненнях».

Відповідаючи на запитання: «Навіщо людині сенс?», варто виокремити такі ключові моменти [43, с. 108–109]:

– по-перше, сенс дає людині сили жити, тобто сенс життя є джерелом енергії. У такій іпостасі сенс спрямований у майбутнє. Що більше людина

знаходить сенсу у своєму існуванні, то тривалішою є перспектива і більше планів, а також вищі цілі, на які людина спроможна «замахнутися». Іншими словами, наявність сенсу передбачає велике майбутнє. Відсутність сенсу означає помірність і одноманітність. Метафорично висловлюючись, відсутність сенсу назагал призводить до перетворення в одну з трьох категорій: немовля, тварину чи дикуна;

– по-друге, сенс є виправданням прожитого життя. Тут сенс ретроспективний. Людина розглядає своє минуле з позицій життєвого сенсу й оцінює, «марно минуло життя чи ні». В такому разі реалізується ціннісний характер сенсу, сенс життя постає певним ідеалом для порівняння. Збіг реального життєвого шляху з ідеальним наповнює прожите людини сенсом, забезпечує його в теперішньому низкою позитивних емоцій і, відповідно, силами для боротьби зі стресами й опонентами в майбутньому.

На думку Т. Бєрєзіної [43, с. 109], всі сенси життя можна поділити на вдалі та невдалі. Щодо перших, то це сенси, в яких якість, що породжує сенс, може нескінченно примножуватися (нескінченно, але відносно людського життя): для цілеспрямованих – це відчуття просування до певної мети, для матеріально заклопотаних – відчуття повноти життя тощо. За невдалих сенсів – покладена в основу сенсу якість може рости лише до певної межі, після якої вона не зростатиме. Наприклад, якщо сенсом життя є гроші, то це вдалий сенс, оскільки накопичувати їх можна все життя і рахунок у банку збільшуватиметься (за відсутності форс-мажорних обставин – І.Г.). Невдалим сенсом, скажімо, є зовнішня краса, оскільки неможливо безмежно довго розквітати; з певного віку зовнішність починає погіршуватися, незважаючи на успіхи пластичної хірургії, і відповідно, людина, яка живе заради підтримання власної краси, опиняється у глибокій депресії.

Сенси життя формуються на тлі інстинктів у спосіб їх ошляхетнення. Сенси створюються через одухотворення й ідеалізацію інстинктів. Наприклад, сенс життя «щастя всіх людей» можна розглядати як гуманістичну легітимацію інстинкту влади, а «любов» – ідеалізацію сексуального інстинкту.

Як зауважує Т. Бєрєзіна [43, с. 109–112], спираючись на класифікацію інстинктів, сенси життя можна поділити на три групи: вітальні, соціальні й ідеальні. Проте не всі сенси є вершинними онтогенетичними конструктами, якщо орієнтуватися на високу мету, але всі вони ідеальні, позаяк дозволяють людині з будь-яким ставленням до життя (гедонічним, ідеологічним, прагматичним) жити заради них.

З огляду на викладене вище, можна резюмувати, що сенсом життя є більш чи менш усвідомлене переживання інтенційної спрямованості та результативності власного життя, яке виступає своєрідним критерієм його суб'єктивного оцінювання і джерелом задоволеності чи незадоволеності ним [470]. Звідси випливає, що, з одного боку, сенс життя тісно пов'язаний з особистісними цінностями як підґрунтям дій і вчинків людини і критеріями їх оцінки [179], а з іншого, – цілями людини як усвідомленими уявленнями про бажаний і можливий стан мінливого «об'єкта» [23].

Отож, на переконання Л. Регуш [418, с. 76], особистісною рисою, яка продовжує розглядуваний контекст, є цілеспрямованість (цільова спрямованість – І.Г.) людини.

Вперше поняття диспозиції як спрямованості вжито В. Штерном у його працях, а концепт «спрямованість особистості» прийнято В. Мерліним наприкінці 60-х років XX століття як такий, що віддзеркалює уявлення про систему мотивів й узагальнених ставлень, цінностей і переконань, властивих особистості. Проте спрямованість як особистісну властивість чи рису учений експериментально не вивчав [307, с. 175, 178].

Спрямованість, за С. Рубінштейном, є певними динамічними тенденціями, які через домінантні мотиви зумовлюють діяльність людини, виходячи з її завдань і цілей. Компонентами спрямованості є: смисловий складник, який характеризує її предметний зміст, і динамічний складник (іншими словами, «напруга», пов'язана з началом або джерелом спрямованості) [427]. На відміну від К. Левіна, С. Рубінштейн не відокремлював динамічний компонент від смислового [604].

У психологічну науку термін «спрямованість особистості» введено відомим радянським психологом С. Рубінштейном [82, с. 9]. Спрямованість особистості пов'язують із системою стійких домінантних мотивів, що визначають її цілісну структуру [59]. Така система орієнтує активність людини, детермінує її поведінку і діяльність. Спрямованість особистості впливає на соціальне «обличчя» людини, зокрема моральні норми та критерії, якими вона керується [341, с. 103]. Із цими функціями спрямованості особистості важко не погодитися, з огляду на те, що вони формують її як одну зі стрижневих особистісних характеристик.

Наукові пошуки спрямованості особистості пов'язані з дослідженнями життєвих позицій (О`К Корал Ф. Ернст та ін.), активної позиції (Л. Божович та ін), стилів життя (А. Адлер, З. Петрасинський та ін.), ієрархічної структури мотивів (Л. Божович, Т. Коннікова, М. Неймарк, В. Чудновський та ін.), соціальної установки (Г. Андрєєва, Ш. Надірашвілі та ін.), особистісного смислу (О. Леонтьєв та ін.) тощо [166, с. 108].

Зауважмо, що цільову спрямованість як окрему проблему у психології безпосередньо не вивчали [82, с. 68]. Уявлення про вказаний феномен розвивалися у межах проблематики спрямованості, що вивчається з позицій двох основних підходів – діяльнісного (Л. Божович, М. Добринін, О. Леонтьєв, В. М'ясищев, С. Рубінштейн та ін.) й особистісного (І. Єгоричева, В. Мерлін, Д. Фельдштейн та ін.). Наразі представлено ґрунтовні теоретико-експериментальні та прикладні дослідження українських науковців, де цільову спрямованість розглядають крізь призму проблем психологічних теорій виховання гуманістично спрямованої особистості (І. Бех, М. Боришевський, О. Пархоменко та ін.), цілепокладання (Ю. Швалб та ін.); генетичної психології (С. Максименко та ін.); життєвих домагань особистості (В. Семиченко, Т. Титаренко та ін.), футурреального підходу до вивчення особистості (Я. Васильєв та ін.) [166, с. 108].

Концепт «цільова спрямованість» [166, с. 106–115] є відносно новим, хоча й посів певне місце в науковій літературі останнього десятиліття.

Наповнення й істотні ознаки терміну ще остаточно не встановлено через його недостатню вивченість.

Дотично до теми нашого дослідження особливий інтерес становить ідея Я. Васильєва [82], який розглядає цільову спрямованість як орієнтацію на майбутнє. Вчений характеризує її як вектор прояву активності особистості з метою досягнення бажаного майбутнього та пропонує низку показників цільової спрямованості, які віддзеркалюють її предметно-змістовий аспект (предметність, рівневість, усвідомленість, стійкість, широта, часова віддаленість) і оцінку активності в досягненні цілей (опірність, сила, інтенсивність, дієвість), розкриваючи при цьому психологічну сутність означеного феномена.

Предметність свідчить про представленість в аспектах життєдіяльності людини (особистісному, інтимному, сімейному, дружньому, навчально-професійному, суспільному, хобі) предмету мети. Рівневість указує на те, як співвідносяться цільова спрямованість особистості із динамічністю життя та її певним контекстом, обумовлена визначеністю умов і їх узагальненістю (І рівень – ситуативний, ІІ-й – ситуаційний, ІІІ-й – надситуативний). Стійкість – відносна стійкість принципів і поглядів особистості щодо власного майбутнього; відповідність її зовнішнього світу внутрішньому. Усвідомленість визначає орієнтацію особистості у власному виборі цілей і його розуміння. Широта констатує кількість об’єктів, які співвідносяться із предметними сферами, на які орієнтовано цілі особистості. Часова віддаленість орієнтує особистість на певну часову перспективу – близьку, середню, далеку, невизначену. Дієвість – позиція особистості щодо реальності досягнення певної цілі. Опірність – упевненість у своїх силах щодо реалізації поставленої мети (незалежно від зовнішніх обставин). Інтенсивність – сила емоцій, викликаних досягненням певної мети. Сила – інтенсивність вольових зусиль, спрямованих на реалізацію поставлених цілей [82].

Ю. Швалб розуміє цілеспрямованість як поведінку, що регулюється метою, тобто поведінку, спрямовану на реалізацію мети як образу

майбутнього в матеріалі діяльності [542, с. 9]. Водночас, зауважує вчений, цілеспрямованість є зовнішнім критерієм, що дозволяє відрізняти поведінку як акти діяльності від інших форм поведінки – імпульсивної, реактивної, пошукової тощо.

Цілеспрямованість характеризують параметри, серед яких варто виокремити наявність близьких та далеких цілей і джерела їх виникнення. Серед останніх – наявність ідеалів, відповідного рівня домагань, потреба виходити за власні межі, тобто потреба у трансцендуванні тощо.

Феномен самотрансценденції людського існування посідає важливе місце як у феноменологічній (гуманістичній) психології (А. Маслоу [335; 337], К. Роджерс [421]), так і в екзистенційно-гуманістичній філософії (Р. Мей [366], Ж.-П. Сартр [441], В. Франкл [511], І. Ялом [563]).

Самотрансценденція виявляється у часовому та просторовому вимірах життєдіяльності, й у всіх типах відношень особистості зі світом. За Л. Яновською [565], здатність до трансценденції є основою життєтворчості. Ця здатність – необхідна умова осмислення життя людини. Здатність до смислопобудови, міра виразності прагнення до сенсу є другим складником структури здатності до життєтворчості. Життєві смисли як основа суб’єктної організації спрямовують рух особистості «назовні» і збагачуються процесами рефлексії. Отже, здатність до життєтворчості складається зі здатності до трансценденції (яка є головним компонентом), рефлексії і смислоутворення, побудови цілісних смислових структур, що регулюють особливості взаємодії особистості з навколишнім світом.

Мабуть, першим із представників екзистенційної психології, хто звернув увагу на небезпеку ігнорування самотрансценденції, був В. Франкл. І саме цю нерозмірність у співвідношенні ідей самотрансценденції і самоактуалізації він мав на увазі, коли ставив питання: «Наскільки гуманістичною є гуманістична психологія?» [511].

На думку В. Франкла, коли заперечується самотрансценденція існування, тоді саме існування викривлюється. Воно набуває ознаки речі. Буття зводиться

просто до речі. Отже, буття людини деперсоналізується. І, що найважливіше, суб'єкт перетворюється на об'єкт. Це відбувається «за рахунок того, що характеристикою суб'єкта є ставлення до об'єкта. А характеристикою людини – те, що вона належить до інтенціональних об'єктів з точки зору цінностей та смислів, які слугують суб'єктивними основами та мотивами її життєдіяльності. Якщо заперечується самотрансценденція і зачиняються двері для смислів і цінностей, суб'єктивні засади й мотиви заміщуються процесами зумовлення, то залишається шляхом «прихованого навіювання» здійснювати зумовлення та маніпуляцію людиною». В. Франкл зазначає, що саме «уречевлення відчиняє двері маніпуляції» [511].

Ідеї гедонізму та евдемонізму окреслили два провідні вектори у становленні психології щастя. Перші набули розвитку в бігевіоризмі, психоаналізі й навіть започаткували окремий напрям психології – гедоністичний, інші – в низці сучасних теорій особистості – екзистенційній, гуманістичній, позитивній психології, зокрема в уявленнях про особистість повного функціонування і хорошого життя К. Роджерса, особистісну ідентичність Е. Еріксона, самоактуалізацію А. Маслоу, концепцію автентичного щастя М. Селігмана, психологічну теорію суб'єктивного благополуччя Е. Дінера тощо [164, с. 104].

У широкому сенсі щастям вважають емоційний стан або емоцію, яка уможливлює людині відчувати внутрішню задоволеність умовами власного існування, осмисленість і повноту життя, а також здійснення своєї місії або призначення; усвідомлення позитивності та безперечності контексту власного існування.

На наше переконання, щастя – це ціннісна категорія, яка віддзеркалює задоволеність бажаним, неосяжну радість буття. Загалом, психологічне формулювання щастя пов'язують із розумінням його як відчуття радості та задоволеності життям, повноти буття, що утворюють основу здорового, оптимального й ефективного функціонування особистості [164, с. 104].

До 60-х років XX ст. проблематика щастя, семантично пов'язана з феноменом проєктування, залишалася поза увагою науковців психологічної науки. Її систематичне дослідження почалося в останні кілька десятиліть, передусім у позитивній і гуманістичній психології. Так, у межах гуманістичної психології відзначмо уявлення А. Маслоу [335; 337] про самоактуалізацію та вчення В. Франкла [511] про сенс життя.

Так, А. Маслоу з'ясував, що ситуації самоактуалізації трапляються у житті всіх людей. Короткі моменти в самоактуалізації особистості Маслоу назвав «вершинними переживаннями»; іншими словами, – це особливо радісні і хвилюючі моменти в житті людини; узагальнення кращих митей людського існування, *найщасливіших* (курсив – І.Г.) моментів життя, екстазу, величезної радості, блаженства. «Вершинні переживання» зумовлюються сильним почуттям кохання, впливом шедеврів мистецтва, релігійним екстазом тощо, коли світ осягається цілісно, людина забуває про своє «Я», опиняється поза часом і простором, гостро відчуває позитивні цінності довкілля – істину, добро, красу, справедливість тощо. Головне, що в такі моменти людина значною мірою почувається сама собою, а також рішучою і цілеспрямованою, відповідальною, надійною, спонтанною, чесною, самодостатньою, творчою (тобто щасливою – І.Г.).

В. Франкл у започаткованій ним логотерапії протиставляв знаходження сенсу чуттєвому задоволенню. Він заперечував учення З. Фройда про домінантну роль принципу задоволення у психічному житті людини, вважаючи задоволення не метою, а наслідком задоволення людських бажань. На його переконання, людина воліє не щастя-задоволення, а сенсу. Останній учений розглядає як основу справжнього щастя [297].

В аспекті життєвих цінностей А. Ленгле пропонує такі трактування поняття сенсу: 1. Виконувати завдання, яке стоїть перед тобою. Йдеться про ту єдину цінність, яка в конкретній ситуації повинна розглядатися як найвища. 2. Сенс – дитя свободи. 3. Сенс – це можливість, яка «читається нами поміж рядків дійсності». 4. Вбачати сенс означає осягнути ціле. 5. Сенс – це завжди

острівок безпеки в океані буття. 6. Сенс на всі часи – його ми не осягнемо. Гнучкість. 7. Сенс не можна вигадати. 8. Сенс може відшукати будь-яка людина за умови здатності ухвалювати рішення. 9. Сенс є засобом орієнтації до повноцінного життя [313, с. 14–20].

Отже, міркування про сенс життя виражають соціальну, психологічну та моральну сутність людини. Вони випливають із людського прагнення не просто жити, але й проєктувати своє життя, визнавати його соціально виправданим і доцільним.

З обширу пропонованих суспільством цінностей людина обирає – надає перевагу, відмовляється, бореться «за» чи «проти», зважує власні цінності. «Цінності – це не те, за що сплачуємо, а те, заради чого живемо» [432, с. 366]. Лише в ході авторського, суб'єктного, вистражданого власне особистістю вибору будь-яка суспільна цінність стає індивідуальною. За цим іноді нелегким вибором стоїть емоційне ставлення людини до довкілля і самої себе. Вона шукає сенс життя, який репрезентує «почуття цінності чогось для Я» [388, с. 516]. За К. Абульхановою, «сенс життя – це своєрідне відчуття своєї суб'єктності, можливості творчості життя, це – не лише когнітивне утворення, а й переживання особистістю власної включеності у життєві структури, відношення до суспільних цінностей, повноти власного самовираження, інтенсивності взаємодії із життям» [5, с. 16]. Сенс дає людині сили жити, тобто він є джерелом енергії. В такій іпостасі сенс спрямований у майбутнє. Що більше людина знаходить сенс у своєму існуванні, то довшою є перспектива, то більше планів і то на більш високі цілі людина схильна замахнутися. Іншими словами, наявність сенсу передбачає велике майбутнє. Сенс виступає і своєрідним виправданням прожитого. Тут сенс – ретроспективний. Людина розглядає своє минуле з позицій життєвого сенсу й оцінює, «марно минуло життя чи ні». У такому разі реалізується ціннісний характер сенсу, сенс життя виступає як певний ідеал для порівняння [43, с. 108].

Як видається, у світлі теми дослідження доцільно звернутися й до ідеалу. Міркуючи про ідеал як передумову сенсу життя і щастя, ми маємо на увазі

можливість його досягнення, хоча й не абсолютну, що пояснюється його внутрішньою природою. Ідеал, як і мета, існує в межах можливого та досяжного. Якщо б ідеал був нескінченно далеким і недосяжним, то життя і прагнення перетворилися б на безглузду гру, мета перестала б бути метою, а особистість утратила б надію на краще. Тому визнання досяжності ідеалу дає імпульс до діяльності і, визначаючи її цілеспрямованість і перспективу, надає життю певного сенсу й наповнює індивіда відчуттям щастя.

Одним із аргументів, який слугував на користь виділення позитивної психології як предмету була необхідність розгортання саме психологічних досліджень щастя. Адепти позитивної психології з часів її зародження наприкінці XX століття поставили за мету дослідити шляхи й можливості досягнення людиною гідного та хорошого життя, процвітання (М. Аргайл [30], Е. Дінер [581], Д. Майерс [319], М. Селігман [452] та ін.). Стрижневим питанням позитивної психології було вимірювання й операціоналізація щастя. Результатом тривалих дискусій щодо прийняття умовної міри щастя став термін «суб’єктивне благополуччя», пов’язаний із позитивними емоціями та задоволеністю життям. Задля вимірювання щастя було створено Шкалу задоволеності життям Дінера, Афективний баланс Брендберна, Шкалу щастя Фордіса тощо [164, с. 106].

Емпіричні дослідження підтверджують взаємозв’язок задоволеності різними царинами життя – інтимною, особистісною, соціальною, трудовою, міжособистісною, освітньою, сімейною з благополуччям, з одного боку, і психологічним дистресом, – з іншого, й ідею про те, що повнота відчуття щастя залежить від дозвілля, задоволеності працею, занять спортом, приналежності до релігійної спільноти, мистецтва, наявності чи відсутності почуття гумору, соціальних норм тощо [164, с. 106].

З позицій «цільового» підходу Р. Еммонс узагальнив власні дослідження та праці інших вчених про співвідношення благополуччя людини і її духовних прагнень. На основі концепції духовності дослідник розглядав індивідуальні відмінності у контексті мотивації особистості. Зокрема, знайшла своє

підтвердження переконаність автора в тому, що орієнтація життя людини на досягнення духовних результатів спонукає до переживання його як справжнього, цілісного й осмисленого. Д. Майєрс і Е. Дінер зазначають, що особистість є основною детермінантою благополуччя і тривалого щастя. Проведений мета-аналіз (К. ДеНев, Г. Копер) виходить із припущення про те, що цілеспрямовані прагнення віддзеркалюють додаткові впливи особистості на благополуччя. Майєрс і Дінер дійшли висновку, що існують три принципи, котрі потрібно враховувати в теорії щастя: 1) внаслідок адаптації особистості життєві події мають короткочасний вплив; 2) життєві події варто інтерпретувати у межах світогляду певної культури, у якій розглядають їх як можливості для росту чи джерела страждання; 3) цінності й цілі людей можуть коригувати загальний рівень щастя [555, с. 89]. Останній принцип лежить в основі ряду досліджень Р. Еммонса.

Концепція «автентичного щастя» М. Селігмана [452] пов’язує його з самоідентифікацією та розвитком найбільш сильних сторін особистості і використання їх в житті. Автор констатував, що для переживання автентичного щастя необхідно апелювати до найсильніших боків власної особистості. Аспектами автентичного щастя, на переконання вченого, є: «об’єктивна якість життя», «суб’єктивна якість життя», «індивідуальний рівень» щастя, «сімейне коло» [164, с. 107].

У пострадянській психології дослідження різних аспектів проблеми щастя проводили І. Джидар’ян, Д. Леонтьєв, В. Петровський, А. Шапіро та ін. [164, с. 89].

Зі здійсненого аналізу окреслених питань проблеми випливає, що ціннісно-цільові чинники аксіопсихологічного проєктування життєздійснення охоплюють широкий спектр спонукально-мотиваційних феноменів, починаючи від мотивів досягнення у боротьбі за переваги в адаптації до середовища і закінчуючи сенсожиттєвими орієнтаціями та духовними прагненнями як своєрідним антропологічним горизонтом саморозвитку й самовдосконалення особистості.

1.3.2 Інструментально-суб'єктні чинники аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості

Кожне суспільство формує особливий культурний контекст легітимного і практичного самоздійснення особистості як соціального суб'єкта – у формі планування й реалізації індивідуального біографічного проєкту. На переконання В. Магуна [316; 317], життєві домагання як структурні ланки проєкту є одними з його базових складників. Інший компонент – його реалізація у вигляді життєвих стратегій. Так поступово виникає біографічний стандарт, який охоплює:

− амбіції, очікування, штучно завищені біографічні настанови й орієнтації, претензії одних людей жити ліпше (помітніше, гідніше), ніж інші (хоча б у межах своєї соціальної групи, страти, історично виокремленого часового континууму);

− конфлікт поколінь (життєво-стратегічне непорозуміння), який, зазвичай, починається з досить помітного та фіксованого в культурі завищення планки якості життя одного покоління порівняно з іншим;

− суспільна згода щодо середньостатистичних очікувань від індивідуально-біографічних проєктів, завдяки чому сама ідея проєкту має соціальний, тобто ціннісно диференційований і надіндивідуальний характер.

Проєкт, хоча автор називає його індивідуальним та біографічним, більше орієнтується на суспільний запит, натомість потенціал – на запит суто особистісний. Щодо життєвих домагань, то вони можуть виражати й особистісний потенціал, і біографічний проєкт. Відповідно, частково потенціал і проєкт перетинаються, а частково – ні [195, с. 83].

Та частина потенціалу, яка усвідомлено приймається особистістю, починає цілеспрямовано реалізовуватися, стає складником актуального біографічного проєкту, а та, що залишається непроявленою, ірраціональною, лише потенційно може бути використана для відкоригування майбутнього проєкту, або ніколи не стати джерелом і засобом певних життєвих стратегій.

Одним із пріоритетних аспектів життєвих домагань, які відтворюються у біографічних проєктах, є бажання виділитися з сірої маси, стати яскравою індивідуальністю [195, с. 82–83].

Як зазначає Т. Титаренко [195, с. 13], життєві домагання чинять вирішальний вплив на успішність самореалізації і задоволеність власним життям. Суб'єктивна оцінка почуття вдалого життя особистості і його якості залежать від здатності особистості планувати й передбачати своє майбутнє. Життєві домагання як оприявлення особистого потенціалу забезпечують оцінювання бажань і можливостей їх реалізації, здібностей і наполегливості. Зважені, помірковані домагання сприяють оптимальному розвитку особистості, зростанню її зрілості й відповідальності.

Життєві домагання детермінують самоздійснення особистості завдяки регуляції внутрішнього, особистісного часу. Якщо вони слабнуть, людина визначається переважно зовнішнім і соціальним часом. Життєві домагання впливають також і на вироблення стратегій управління власним часом.

Загалом, життєві домагання є інструментом: присвоєння минулого досвіду, прогнозування майбутнього, ієрархізації життєвих цінностей і цілей, окреслення траєкторії руху, формування раціонального ставлення до перешкод і обмежень, активізації розрахованої на віддалену часову перспективу мотивації, завдяки якій допомагають обирати те середовище, яке сприятиме їх досягненню [492, с. 137].

Життєві домагання ґрунтуються на усвідомленні свого життя, себе всередині життя, переживанні своїх можливостей впливати на перебіг життя, його напрямок і якість. Окрім цього, вони є складником життєтворчого потенціалу, яким усі обдаровані по-різному. Кожен має свою життєстійкість, вольову твердість, «завзятість духу» (В. Франкл); в кожного свої запити до життя і самоздійснення. Говорячи про життєві домагання, варто пам'ятати про активне суб'єктне ставлення до прийдешнього, коли не тільки доля, а сама людина визначає свій завтрашній день. У домаганнях імпліцитно присутня

активна інтенція до вибору власного майбутнього та своєї ролі в його створенні.

Домагання виростають на основі спогадів про свої колишні «грандіозні» плани та їх реальне втілення, абстрактних взірців чиїхось досягнень, моделей, схем, інтроєктів, які не мають жодного відношення до власної історії, Я-концепції, в якій людина спирається на свої здібності і зусилля, соціальні очікування, або на потребу в прийнятті [228, с. 193]. Відтак життєві домагання – це постійне зважування, оцінювання власних потреб і здібностей, а також запиту з боку соціуму; очікування в майбутньому самореалізації, яка узгоджувала б як плани особистості, так і потреби суспільства та забезпечувала б стійку самоповагу й визнання з боку значущого оточення. У домаганнях, які мають високий спонукальний потенціал, розгортається процес творення людиною бажаного майбутнього, і проявляється індивідуально-типологічний спосіб самопрогнозування, самоактивації та самопідбадьорення.

Т. Титаренко [497, с. 85] зазначає, що нині, у час різкого відриву від колишніх цінностей та норм формується новий суб’єкт з вищими й не завжди адекватними домаганнями, «запитами», які іноді сприймаються як непомірні. Водночас виникає і зовсім інший суб’єкт, такий що відмовляється від власних домагань, будучи впевненим, що їх нереально здійснити. Тих, хто завчасно визнає свою поразку, не бажаючи пізнати власний потенціал, набагато більше, ніж перших.

Допомогти усвідомленню свого потенціалу може покрокове наближення до власних глибин, постійне та цілеспрямоване самодослідження, увага до власного внутрішнього світу й пильність до процесів, які там відбуваються.

На майбутні перемоги в житті впливають упевненість у власній ефективності, усвідомлення можливості спертися на власний потенціал, інтуїтивне знання широти його діапазону, передчуття досяжності реалізації поставлених цілей [497, с. 86].

Потенційно кожна людина є особистістю, однак не кожна нею стає. З позиції діалектики це означає, що даний процес має бути кимось зрозумілим,

навмисно переведений із потенції в енергію. Отже, трансформація потенційного в актуальне і – навпаки, є суттєвим механізмом розвитку особистості, що визначає динаміку її перетворення.

У психології виокремлюють низку підходів щодо вивчення потенціалу особистості: особистісний (Д. Леонтьєв, Б. Ломов, В. Магун, В. М'ясищев, В. Подшивалкіна, Т. Титаренко та ін.), особистісно-професійний (В. Марков та ін.), духовний (М. Савчин та ін.), творчий і буттєвий (І. Маноха, В. Моляко та ін.), типи потенціалів (Г. Суходольський та ін.), тенденції використання потенціалу (Б. Ананьєв та ін.), засоби реалізації потенціалу (Л. Користельова та ін.) [148, с. 377–384; 149, с. 15–17].

Незважаючи на велику кількість досліджень в окресленому нами форматі, потребують вивчення аспекти психологічної структури й діагностики особистісного потенціалу; його формування й умов, які цьому сприяють чи, навпаки, перешкоджають; функціонування особистісного потенціалу [148, с. 375].

Під потенціалом (наводимо трактування зі словника психолога-практика) варто розуміти «1. У фізиці – величину, що характеризує у даній точці силове поле – електричне, магнітне, гравітаційне тощо. 2. Сукупність наявних засобів, можливостей у певній галузі, певному відношенні» [461, с. 525].

У психологічній науці потенціал особистості тлумачать як інтегральне динамічне утворення, яке визначає здатність людини до оволодіння й ефективного здійснення різних видів діяльності, ресурсні можливості розвитку [148, с. 376; 394, с. 128; 493].

Особистісний потенціал, за Д. Леонтьєвим [295], є інтегральною характеристикою рівня особистісної зрілості, а провідним феноменом останньої та формою прояву особистісного потенціалу є самодетермінація особистості – виконання діяльності у відносній свободі від внутрішніх і зовнішніх умов цієї діяльності.

Феноменологію, яка охоплює ефекти особистісного потенціалу або його браку в психології маркували такими концептами, як-от: локус контролю, сила

Его, воля, орієнтація на дію, внутрішня опора тощо. Найточніше, мабуть, його характеризує поняття «життєстійкість» (hardiness), введене С. Мадді [299; 376] в якості операціонального аналогу «відваги бути», за П. Тілліхом [491].

Сфера потенційного виконує важливу детермінаційну функцію, вона слугує основним смислотвірним джерелом, перспективою особистісного зростання. Особистість спрямована в майбутнє, і потенціал її розвитку є зародком її майбутніх досягнень. Саме сфера потенційного свідчить про майбутній розвиток, натомість актуальне містить результати теперішнього й минулого.

В цьому контексті К. Петров [387, с. 48] зазначає, що потенціал виконує інтегрувальну, координувальну, регулювальну, проєктувальну функції. На його думку, поняття про потенціал охоплює здібності та мотивацію, при цьому саме мотиви розкривають його нереалізовану частину.

За Б. Ананьєвим [20, с. 68], у поняття потенціалу входить розвиток людини як суб’єкта діяльності і як особистості; у взаємозв’язках їх особливостей, зумовлених природними властивостями індивіда, й утворюється індивідуальність («глибина» особистості). Тому потенції охоплюють здібності, обдарованість, спеціальні здатності, життєспроможність, працездатність. Водночас тенденції містять у собі спрямованість особистості, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації, потреби, установки, переконання, ставлення. До того ж учений наполягав на злитті потенцій і тенденцій людини, які врешті-решт і визначають специфіку її індивідуальності.

І. Маноха пропонує розглядати потенціал індивідуального буття людини як явище, що відтворює генералізовані ознаки розгортання унікальної природи «Я» людини упродовж її життя. Такий потенціал індивідуального буття постає як здатність людини актуалізувати упродовж свого життя інтенції і потенції свого існування, вибудовуючи у такий спосіб індивідуально неповторний «простір» та «час» буттєвої активності [327, с. 36]. Як зазначає В. Подшивалкіна [394, с. 128], дослідниця обґрунтовує наявність творчого та буттєвого потенціалів особистості. Причому динаміка актуалізації зазначених

потенціалів відбувається за двома протилежними напрямами – «згортання» і «розгортання», які однаково сприяють актуалізації буттєвого потенціалу особистості.

Зазначмо, що в царині психолого-педагогічної науки в останній час потенціал особистості вивчають з аксіологічних позицій у річищі проблем ціннісних орієнтацій (Є. Бондаревська, С. Кулагіна, Л. Мойсеєва та ін.), що є актуальним у контексті нашої роботи. Теоретичною основою дослідження аксіологічного потенціалу особистості, з одного боку, є положення теорії цінностей (М. Каган, В. Сагатовський, М. Розов та ін.), а з іншого, теорія розвитку особистості (Л. Божович, Л. Виготський, Л. Рубінштейн та ін.) [148, с. 381].

Так, на переконання А. Полякової [398], аксіологічний потенціал особистості – це сутнісні її сили, сфокусовані у тісній єдності інтелектуальної (мислительні операції), емоційної, духовної і душевної (психофізичної) природи людської особистості, які проявляються в усіх аспектах її життєдіяльності. Аксіологічний потенціал містить у собі цільовий (постановку цілей – формування образу Я, життєва перспектива), змістовий (об’єднує знання, систему мотивів і ціннісних орієнтацій) і процесуальний (розмаїття видів умінь особистості, синтез її ціннісних орієнтацій, їх ієрархічна структура) аспекти. Сутнісними характеристиками аксіологічного потенціалу А. Полякова вважає: системно-структурну організацію, соціокультурну детермінованість, креативну спрямованість, відносну стійкість, поліфункціональність.

У кожній сфері життєдіяльності (сім’я, навчання тощо) передбачувана частина особистісно-професійного потенціалу може бути представлена як зона потенційного розвитку, під якою розуміють забезпечений наявністю об’єктивних і суб’єктивних потреб рівень розвитку здібностей особистості в певній сфері, та виражається в досягненні за відносно сталих зовнішніх умов того чи іншого рівня результатів [331, с. 71].

Сукупність усіх зон потенційного розвитку (для сфер життєдіяльності, здатних реалізовуватися в найближчій перспективі), що визначає реально

досяжні можливості особистості, можна позначити як «Я-потенційне». Така сукупність визначається ієрархічною системою сфер життєдіяльності і є системним утворенням. Якщо розглядати сфери життєдіяльності одного рівня ієрархії у вигляді сферичної системи координат, то «Я-потенційне» буде представлено вектором у цій системі координат. Аналогічно векторами в цій же системі координат можна представити «Я-реальне» і «Я-ідеальне». Видається, що співвідношення цих векторів може бути корисним для діагностики особистості та прогнозування перспектив її розвитку.

Від «Я-реального» «Я-потенційне» відрізняється тим, що розкриває найближчі й цілком досяжні перспективи розвитку особистості. Досяжність таких перспектив не означає того, що вони автоматично будуть досягнуті, а потребує сили волі, концентрації зусиль, активності особистості та сприяє її розвитку як суб’єкта діяльності. На відміну від «Я-потенційного», в «Я-ідеальному» проявляються всі бажання і потреби особистості, зокрема й нереалістичні, не підкріплені наявними особистісними ресурсами. Можна припустити, що набуття досвіду практичної реалізації «Я-потенційного» і загалом накопичення життєвого досвіду сприятиме зближенню «Я-потенційного» та «Я-ідеального».

Водночас між «Я-реальним» і «Я-потенційним» залишатимуться відмінності, спричинені різними масштабами (зокрема і часовими). Якщо «Я-потенційне» визначається достатньо близькими перспективами розвитку особистості, які внаслідок часової близькості більшою мірою залежать від власних зусиль особистості, а не від швидкості зовнішніх змін, то «Я-ідеальне» не бере до уваги ні часові рамки, ні швидкість зміни умов життя і слугує довготривалим, хоча й не завжди досяжним орієнтиром розвитку особистості.

Потенціал формується упродовж усього життя, починаючи з дитинства й через підлітковий та юнацький вікові періоди. Відтак людина на початку життєвого шляху прагне до розвитку свого потенціалу, а згодом – до його повного розкриття.

Як зауважував Б. Ананьєв [21], рівень досягнень людини може прямо не залежати від рівня та якості її потенціалу. Так, особа з великим потенціалом може ним не користуватися або, як кажуть, «закопати свій талант», що з християнського погляду є великим гріхом. Нерідко трапляється і таке, що не дуже потужний потенціал реалізовується людиною по максимуму, і тому вона має високі досягнення. Але кожен із нас може обирати такий життєвий шлях, який необов'язково пов'язаний із прагненням посісти високі посади чи виняткове місце в суспільстві.

Отже, усвідомлення і врахування власного потенціалу є найважливішим критерієм побудови адекватних моделей майбутнього, що сприятимуть особистісному зростанню. Другорядними критеріями є здатність самостійно здійснювати життєвий вибір (чи орієнтація на патерналізм) і рівень інтернальності в плануванні засобів досягнення поставлених життєвих цілей [495, с. 201].

У зв'язку з цим людина має вроджене, природне бажання досягти успіху. Однією з найвагоміших її потреб є досягнення мети в житті, що потребує знання механізмів успіху. «Успіх, зазвичай, є постійним досягненням цілей, які людина ставить перед собою, і які винятково важливі для неї» [489, с. 37]. Успіх – це не лише результат, але й процес руху шляхом його досягнення; розкриття потенціалу людини, розвиток її можливостей.

Найчастіше успіх розуміють як уміння у дусі рівноваги та гармонії пристосуватися до різних умов життя, які постійно змінюються [425, с. 6]; реалізацію певного прагнення людини у конкретній життєвій ситуації щодо досягнення бажаного соціального статусу та переживання задоволеності і високої самоцінності; є позитивним результатом наполегливої і напруженої діяльності, спрямованої на досягнення важливих особистісних цілей, які водночас відображають соціальні орієнтири суспільства [495, с. 203]. Це такий розвиток сил і здібностей, за допомогою яких людина досягає бажаних змін у своєму житті, спрямовує відповідно свою енергію та зусилля, а також знання і здібності.

Сучасні науковці активно досліджують умови досягнення життєвого успіху й фактори, які на нього впливають. Зокрема, Б. Трейсі виокремив сім провідних компонентів успіху: 1. Мир в душі. Лише в гармонії з власними цінностями та переконаннями можна його досягнути. 2. Енергія і здоров'я підтримують нормальний фізичний стан людини. 3. Ставлення з любов'ю до ближніх, до людей, які нас люблять і піклуються про нас. 4. Фінансова свобода. Більшість неприємностей пов'язана із занепокоєнням про можливий брак грошей. 5. Високі цілі й ідеали, що становлять зміст нашого життя. 6. Самопізнання і самосвідомість, які поєднуються із зовнішніми досягненнями і внутрішнім щастям. 7. Відчуття самореалізації чи того, що ми стаємо тими, ким хочемо стати [502, с. 18–26].

Визначення семи складників успіху утворює набір цілей, яких необхідно досягти. Життя переконливо доводить, що не кожна людина, яка ставить перед собою мету, у підсумку її досягає. Надто рідко трапляються люди, яким вдається більш-менш повно реалізувати свій потенціал й успішно втілити власні життєві плани. Натомість прагнення до життєвого успіху, зокрема в молодому віці, властиве майже кожному. Потрібно тільки навчитися його реалізовувати. Однак варто пам'ятати, що можливості задля досягнення життєвого успіху закладено в нас самих. Ставлячи мету, людина спонукає себе до вивільнення внутрішніх сил, які зможуть розкритися за умови її особистісного зростання [425, с. 7].

У дослідження проблеми успіху вагомий внесок зроблено представниками школи К. Левіна, які довели, що не ступінь складності завдання, а рівень домагань особистості стає вирішальним чинником оцінки певного результату як успішного чи неуспішного. Якщо результат досягає попередньо змодельованого завдяки рівню домагань чи перевищує його, з'являється відчуття успіху, якщо ні – невдачі. Зазвичай, після досягнення перемог і здобутків, тобто успіху, рівень домагань підвищується, натомість переживання невдачі його знижує.

Успіх тісно пов’язаний із соціальною природою людини, доцільною структурованістю її психологічного часу та простору. Аби досягти успіху, особистість повинна бути включеною у соціум і водночас відособленою від нього. Тоді вона зможе як ідентифікуватися з професійною групою, відчуваючи солідарність із нею, і при потребі виокремитися, стати помітною і впливовою. Крім того, вона має чуйно реагувати на плин часу власного життя, не відкладаючи на далеке прийдешнє те, чого варто досягати вже зараз [495, с. 203].

Моделі успіху, які транслюють ЗМІ, або почерпнуті з біографій чи інтерв’ю, містять такі складники: сферу активності (одну або кілька, приватну – публічну), життєві обставини (кризові ситуації, перешкоди), соціальні індикатори успіху (суспільне визнання, фінансові здобутки, авторитет, влада), індивідуальні індикатори успіху (нова ідентичність, самоповага, суб’єктивне благополуччя), внутрішні ресурси (ділові, моральні, творчі, соціально-психологічна компетентність, продуктивні стратегії копінгу тощо), ресурси середовища (допомога, підтримка, протекція, везіння) [495, с. 204].

Зазначмо, що сучасні уявлення щодо ефективної, успішної творчої особистості безумовно співвідносяться із положеннями суб’єктного підходу в плані розуміння життєвого шляху особистості. Зокрема, автор нового психологічного напряму – синтез-технології – М. Козлов описує так філософію життя продуктивної і результативної людини [255, с. 31]. «Кожна людина є автором свого життя. … Якщо ж вона позиціонує себе Жертвою – це також є її авторським твором. А дії, які людина вважає вимушеними або природними своїми реагуваннями на… також є її вільним і довільним, авторським вибором. В кожній людині, як у Всесвіті, є все, варто тільки вміти відкрити і використати потрібне. … Здобутий результат говорить передусім не про складні чи сприятливі обставини, а про справжні наміри людини. … Головний вибір і головне життєве завдання людини є вибором між різними способами досягнути успіху в житті: перший спосіб – успіх створити власноруч, другий – отримати його за рахунок когось, або очікувати, як подарунок від світу» [255, с. 36]. Так

визначаються у своєму виборі та з'являються на світ Діячі й Паразити. Однак ще важливішими є питання, які окреслюють філософію життя людини (за М. Козловим): заради кого, заради чого ви живете? На що і куди спрямовано ваш успіх? Серед Паразитів, Споживачів, Романтиків і Творців, яких виокремив автор, нас приваблюють останні: їм властиво піклуватися не тільки про себе, а й про інших людей, власне життя в цілому, усвідомлюючи себе не лише унікальною «одиницею у космічній порожнечі», але й учасником і продовжувачем людської історії. Творець набуває, володіє і багатіє, щоб творити. В цьому контексті Е. Фромм ставив подібне питання як вибір: «Мати чи Бути», А. Брег – ще простіше: «Жити, щоб їсти, чи їсти, щоб жити?».

Зауважмо, що різні люди різною мірою здатні до побудови стратегії життя і керування нею у процесі життєздійснення. Так, О. Кронік зі співавторами [277] пропонує розрізняти залежно від того, наскільки особистість проєктує своє життя, такі типи людей: стратег, тактик, ситуативіст. Кожен із цих типів має переваги та недоліки. Однак дослідження, проведені в межах біографічного методу, свідчать, що люди з масштабними задумами, які осмислюють свою життєву перспективу, тобто ті, котрі належать до психологічного типу «стратег», відповідальніше ставляться до свого життя, швидше та точніше усвідомлюють своє покликання. Наявність стратегії, стратегічного плану життя, її задуму, «дизайну» картини життя, на думку К. Абульханової-Славської [10, с. 291–292], яку ми поділяємо, є своєрідною формою активного усвідомлення і конструктивної організації майбутнього, коли вибудовується послідовний зв'язок сьогоднішніх і завтрашніх життєвих завдань, визначаються принципи їх розв'язання. У цьому і полягає сутність футуристичних стратегій, їхня конструктивність і врешті-решт – творча активність особистості. Відповідно до цього якість, перспективність, оперативність ухвалення життєвих рішень відрізняє стратега від тактика.

Здатність до проєктування майбутнього певною мірою визначається особистісними рисами та схильностями людини. Очевидно, що існують ті чи інші особистісні утворення, виражені за допомогою посередньої ланки

специфікою антиципації. У реєстрі психологічних типів, обґрунтованих К. Юнгом, акцентовано на параметр, який розкриває особистісну організацію в часі. Таким чином, сенсорний тип скерований на «тут і тепер», інтуїтивний – на майбутнє.

Вагомий внесок в інструментально-суб'єктні чинники аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості становлять напрацювання у галузі акмеології.

Вперше термін «акмеологія» введено М. Рибниковим у 1928 році з метою позначення особливого розділу вікової психології – психології зрілості чи дорослості. Проблеми акмеології як комплексної науки пов'язані з теоретичним розумінням суб'єкта як явища, що володіє унікальною здатністю «змінювати об'єкт чи впроваджувати різні способи його організації щодо об'єктивно наявниих» [5, с. 19]. Предмет акмеології Б. Ананьєв убачав у виявленні закономірностей досягнення людиною вершини у своєму індивідному, особистісному та суб'єктно-діяльнісному розвитку, що, як правило, проявляється, коли людина досягає зрілості. Саме в межах цього підходу поєднано знання про людину і вивчення її зміни – розвитку, що досягає особливих духовних вершин – акме. Тому суб'єкт розглядається у постійному русі до акме як ідеалу. Ідеал як форма осмислення життя, зазначає О. Селезньова, «регулює цілісне й активне ставлення людини до теперішнього, майбутнього і навіть минулого, володіє спонукальною силою до дії, забезпечує узагальнений, панорамний план майбутнього і стабільність стратегічних, смисложиттєвих характеристик, спрямовує людину в ході її саморозвитку, організує самопізнання, надає людині цілеспрямованість, динамізм і бачення життєвої перспективи» [446, с. 195].

Свою онтологічну визначеність акмеологія набуває внаслідок центрованості на описі, виявленні й аналізі феноменології акме-форм у життєдіяльності людини, в її становленні як фахівця, психологічно творчому та соціально успішному здійсненні професійної діяльності [9, с. 44]. Результативність діяльності людини як її суб'єкта «зсувається» на якість

здійснення її суб'єктом, що, у свою чергу, впливає на вдосконалення діяльності, набуття професійної компетентності, майстерності тощо.

Акмеологія розглядає проблеми професіонала в єдності його зв'язків зі світом, внаслідок чого пропонує досліджувати особистість фахівця як активного суб'єкта діяльності, що створює умови успішної самореалізації в ситуації розв'язання самостійно поставлених завдань.

З огляду на об'єкт і предмет акмеології варто зазначити, що в основі акмеологічного розвитку й оптимального самоздійснення особистості лежить її суб'єктна активність. Для акмеології надзвичайно важливою є самостійна лінія суб'єктного самоздійснення особистості [330, с. 29–30].

Проблема розвитку аксіопсихологічного проєктування має надзвичайну важливість як для психолого-акмеологічної науки, так і для кожної людини в її особистісній самопобудові та самоздійсненні упродовж життєвого шляху. Здатність до акме-орієнтованих самозмін, перетворення певної діяльності на діяльність самоперетворення є першочерговими в активізації процесів досягнення акме і самоздійснення [127, с. 60].

Сутність феномену та зміст поняття «аксіопсихологічне проєктування» у контексті нашого дослідження будемо розглядати опосередковано через низку категорій, що разом із ним утворюють єдине проблемне поле. Аналіз філософської, педагогічної, психологічної й акмеологічної літератури свідчить, що в таке проблемне поле входять концепти «акме», «самоздійснення», «цілісність особистості», «саморозвиток», «кар'єра».

Акме в широкому розумінні – це щабель дорослості людини, що характеризується фізичною, особистісною та суб'єктною зрілістю останньої [178, с. 14]. У вужчому значенні поняття «акме» використовують, маючи на увазі досягнутий людиною високий рівень стану її здоров'я; її поведінку як особистості, відзначену яскравим суспільно схвалюваним учинком; діяльність її як суб'єкта, втілена у максимально можливому для неї творчому результаті [127, с. 60]. Термін «акме» вживається у сенсі піків, вершин чи оптимумів, яких особа досягає на різних вікових етапах. Акме –

період професійної і життєвої продуктивності особистості, що переживається як утілення життєвого задуму (проєкту – І.Г., місії) через поміщення свого Я у простір «людина – світ» [329, с. 53].

У статті О. Бодальова, В. Ганжина і А. Деркача подано досить змістовні в руслі нашого дослідження визначення, що розкривають характеристику найвищих досягнень людини – «акме».

«Акме – це влада над собою, стратегія побудови життя, що передбачає постійний рух і здійснення нових, складніших, ніж попередні, задумів (проєктів – І.Г.), результати яких потрібні не лише самій людині, але й усім людям», «акме – це певна самовіддача, вміння мобілізуватися на подолання труднощів, передбачення наслідків своїх учинків». «Акме – це створення власне людиною середовища для свого розвитку, активне відображення дійсності», «акме – це щирість, прагнення до об’єктивності і здатність до ухвалення рішень добре розрахованих чи інтуїтивних – незалежно від думки інших» [56, с. 89–108].

Отже, акмічна особистість вирізняється реалістичним сприйняттям життєвих обставин (Г. Олпорт), центрованістю на проблемах, а не на переживаннях (А. Маслоу), емпіричною свободою, креативністю (К. Роджерс) тощо.

Акме можна розглядати і як результат, певний рівень розвитку, і, що найважливіше для нашого дослідження, як процес. Зокрема, в сенсі останнього акме описують з позицій інтенційно-динамічної моделі процесів психічного розвитку, в межах якої акме є не вершинною точкою в максимальних екстремумах життєдіяльності людини, а точками неперервної кривої (як зазначає С. Степанов, навіть експоненціальної) розвитку. Серед прикметних ознак акме – прогресивна спрямованість, іншими словами, конструктивна інтенція; інтенсивність або лавиноподібний динамізм розвитку; принципова його незавершеність, тобто відкритість до наступного витка розвитку. Критерієм емпіричної і концептуальної ідентифікації феномену акме стає не точка верхнього екстремуму розвитку, а процес максимально інтенсивного зростання і якісного стрибка розвитку. З огляду на таку модель,

досягнення кожної наступної точки максимального розвитку не обов'язково має призводити до деградації і змінюватися розпадом, а навпаки, процес розвитку може і повинен сприяти ще інтенсивнішому розвитку [476, с. 11–16].

Процес прямування до акме розглядається також і в межах синергетичної акмеології [66].

Конструктивною, на наш погляд, представлена модель акме В. Бранського і С. Пожарського [66], які пропонують розрізняти локальні і глобальне (абсолютне) акме, утилітарні та духовні акме. Утилітарні, на думку вчених, характеризуються досягненням вершин досконалості в економічній чи політичній галузях, духовні – в моральній (етичній), художній і світоглядній. При цьому дослідники зауважують, що лише гармонійна реалізація усіх компонентів акме (як утилітарних, так і духовних) веде до абсолютного акме.

Завдяки досягненню акме – вершини способу самореалізації суб'єкта життєвого шляху – особистісні здатності й можливості людини не лише вдосконалюються, але й примножуються (стають невичерпуваними) [12]. Водночас акмеологічність виступає ознакою вершинності в реалізації, вдосконаленні та примноженні творчого потенціалу людини – суб'єкта самоздійснення.

На основі семантичного аналізу поняття «самоздійснення» можна виокремити такі його значення: самоздійснення – це водночас процес (рух до власних сутнісних, істинних начал) та результат (істина буття і буття істини); самоздійснення припускає, що активність у процесі руху до сутності ініціює сама людина, тобто здійснити себе може власне людина; самоздійснення як сформульований у якості мети-ідеалу результат скеровує саморозвиток людини загалом [447, с. 193; 154, с. 85–86]. На нашу думку, самоздійснення передбачає спрямованість до вершинних ціннісних ідеалів.

Учені-психологи активно досліджують проблеми самоздійснення особистості в межах концепцій: життєвого шляху (К. Абульханова [4], Б. Ананьєв [20], Т. Березіна [43], Ш. Бюлер [575] та ін.), процесу індивідуації, спрямованого на реалізацію власної самості (К. Юнг [559] та ін.), способу

життя (С. Рубінштейн [432] та ін.), індикатора нормального розвитку особистості (Б. Братусь [67] та ін.), творчості й форми екзистенційного розкриття людини (М. Шугуров [553] та ін.) тощо.

Самоздійснення може бути змістом будь-якої діяльності людини. Підтвердженням цього є такі положення: те, чого діяч хоче насправді, що відповідає його справжній потребі, може не збігатися з його предметною метою; істинний мотив діяльності – це те, заради чого здійснюється діяльність, на відміну від мети, на яку така діяльність спрямована; якщо дії, що є для людини, здавалося б, самоцінними, стають лише засобом досягнення цілей, справжній мотив яких лежить в іншій площині життя, то за видимістю однієї діяльності приховується інша, яка безпосередньо входить у психологічний образ особистості, якою б не була здійснювана нею сукупність конкретних дій [447, с. 197]. Отже, самоздійснення може стати змістом навчальної чи професійної діяльності людини і, крім того, перетворитися на стрижень її життя і загалом життєдіяльності.

Ставши змістом життєдіяльності, самоздійснення стає основою особистості, на що вказував О. Леонтьєв: «... реальна основа особистості людини полягає не в закладених у ній генетичних програмах, не в глибинах її природних задатків і навіть не в набутих нею навичках, знаннях і вміннях, зокрема професійних, а в тій системі діяльностей, які реалізуються цими знаннями та вміннями» [294, с. 202].

Отже, процесуальний бік самоздійснення варто розглядати як пріоритетну зміну глибини монолітного особистісно-діяльнісного стану людини, у ході якого поновлюється, розкривається й удосконалюється її духовна сутність: збагачується і розширюється сфера ставлень до різних сторін буття і досягаються найвищі її плани, що можливо тільки в результаті сутнісної глибинної роботи з власною особистістю, себто осмислення справжніх, істинних цілей свого життя, а згодом їх означення крізь призму розвитку власних якісних, основних начал. Таким чином, процесуально самоздійснення є творчістю і формою екзистенційного розкриття людини [553].

Цілісність людини є вираженням самоздійснення, а її умовою – автономність останньої [257, с. 29–30].

З результативного боку, самоздійснення є підсумком самореалізації людини в різних сферах діяльності та формування її творчої індивідуальності. Водночас як суб'єкт життєвого шляху людина прагне до акме, тобто кульмінації способу самореалізації. Отож, акме є ступенем, а цілісність людини – вираженням самоздійснення. Досягнути акме й у підсумку самоздійснитися людина може лише в ході саморозвитку [193].

В широкому сенсі саморозвиток – це цілеспрямований процес «розгортання» наявних, але «згорнутих» певною мірою обдарованостей і здібностей, якостей і умінь або становлення чи «зародження» відсутніх раніше властивостей і рис. Саморозвитку притаманні доцільна внутрішня активність й усвідомлена спрямованість на розгортання й удосконалення значущих для особистості та формування раніше відсутніх властивостей, сторін, якостей тощо; зростання автономії (незалежності від довкілля, самодетермінації) і гомономії (прагнення брати участь, відповідати довкіллю (пристосування), що виражається в продуктивності людини та її мотивації на любов) [132, с. 87].

У контексті теми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень беремо до уваги акмеологічне визначення саморозвитку: тенденції до саморозкриття і саморозгортання творчого потенціалу людини; свідомого процесу самовдосконалення задля продуктивної самореалізації на тлі внутрішньо значущих прагнень і зовнішніх упливів; цілеспрямованої, поліаспектної самозміни в напрямі максимального духовно-морального та діяльнісно-практичного самозбагачення, саморозгортання і самоздійснення [178, с. 31]. Проте зауважмо, що в дослідницькій практиці поняття «саморозвиток» є недостатньо вивченим у змістовому плані, досі не існує єдиного його визначення.

Як зазначають А. Деркач і О. Селезньова [178, с. 32], якщо внутрішньою метою-ідеалом саморозвитку є самоздійснення, то саморозвиток трансформується на спеціальну духовну діяльність, зорієнтовану на досягнення

акме. Специфічними етапами саморозвитку є самоактуалізація, самовдосконалення і самореалізація.

Простір професійного розвитку особистості у руслі анонсованої теми будемо розглядати в контексті розширення життєвої перспективи. Факторами особистісно-професійного розвитку є: розширення ставлення до відповідної діяльності, розуміння її смислу і змісту, набуття знань, умінь, норм стосунків, наповнення їх новими якісними характеристиками для кожного рівня професійного розвитку, а також розширення зв'язків із соціальним оточенням і соціальною активністю.

На основних етапах професійного розвитку не лише змінюється професійне оточення, зростає рівень майстерності, вдосконалюються уміння, але й відбувається актуалізація часових очікувань – виникає майбутнє – образ професійного результату.

Професійний життєвий план, за Є. Клімовим (цит. за Л. Шнейдер [551, с. 134–135]), – це складний образ, структура, «конструкція» якого повинна складатися з більш чи менш чітких знань про такі обставини: 1) головна мета (що робитиму, яким, з ким і де буду, чого досягну; ідеал життя і діяльності); 2) ланцюг близьких і більш віддалених конкретних цілей (спеціальність чи робота, чого і де вчитися, перспективи підвищення майстерності); 3) шляхи і засоби досягнення близьких життєвих цілей (вивчення літератури, бесіди з компетентними людьми, проба сил, самоосвіта, вступ у певний навчальний заклад); 4) зовнішні умови досягнення цілей (труднощі, можливі перешкоди); 5) внутрішні умови (свої можливості: стан здоров'я, здатності до навчання, наполегливість, терпіння, особистісні якості, необхідні для роботи з певної спеціальності); 6) запасні варіанти цілей і шляхів їх досягнення на випадок виникнення нездоланних труднощів для реалізації основних варіантів.

Щоб планувати (будувати, проєктувати), потрібні знання про світ професії; фундаментальна і широка орієнтація у розмаїтті видів професійної діяльності людей. І, відповідно, на тлі певного образу професії, а також образу власної професійної діяльності людина планує своє професійне майбутнє.

У цьому контексті доцільно розглянути й рівні професіоналізму в просторі-часі професійного розвитку:

1. Допрофесіоналізм, коли особа виконує певну роботу і види праці, не володіючи відповідними якостями професіонала. Іншими словами, особа працює, як початківець, не оволодівши ще нормами та правилами професії, *не досягаючи* (курсив – І.Г.) у праці високих творчих результатів. Цей етап проходить зазвичай кожна особа у своїй трудовій діяльності, але окремі (пасивні) люди можуть тут залишитись надовго.

2. Професіоналізм (характерний для переважної частини життя людей, яких відносять до активної частки населення) – особа послідовно оволодіває якостями професіонала, засвоює норми та правила професії і спочатку виконує роботу за зразком, потім набуває спеціальність і кваліфікацію. Далі, в міру розвитку мотиваційної сфери, цілепокладання, особа більш свідомо обирає свої цілі у праці, перетворюючи власну роботу на вільну самостійну працю. Засвоївши норми професії, вона *починає досягати* (курсив – І.Г.) у ній високих результатів, а також усвідомлювати себе в професії як справжнього професіонала, самостверджуватися у ній, розвивати себе її засобами. На рівні професіоналізму особа перетворюється з діяча, фахівця на суб’єкта праці, тобто на професіонала.

3. Суперпрофесіоналізм (найвищий професіоналізм). Указаний рівень характеризує професійну діяльність у її розквіті, високих досягненнях і творчих успіхах; особа з суб’єкта праці та професіонала перетворюється на творця, новатора, суперпрофесіонала, професіонала високої кваліфікації, *здатного* у своїй творчій діяльності *досягати акме* (курсив – І.Г.). Головною особливістю цього рівня є «вихід особи за межі професії», тобто творче її збагачення власним вкладом. Саме цей рівень професіоналізму суттєво впливає на прогрес суспільства. Досягнути такого рівня професіоналізму є заповітною мрією кожної творчо мислячої й активної людини, яка бажає залишити добрий слід у досвіді людства. В інших випадках на цьому рівні відбувається оволодіння

суміжними професіями чи фахом, що уможливлює людині стати професіоналом-універсалом.

4. Непрофесіоналізм (псевдопрофесіоналізм). На даному рівні особа здійснює зовні достатньо активну трудову діяльність, але при цьому спостерігаються певні деформації у становленні її як професіонала.

5. Післяпрофесіоналізм. Через указаний рівень проходять усі люди, які дожили до пенсійного віку, і кожен переживає його по-різному. На цьому рівні людина може залишитися «професіоналом у минулому» (екс-професіоналом), а може стати бажаним консультантом, порадником, наставником, експертом, щиро й водночас ненав'язливо ділитися власним професійним досвідом – досягнень і невдач, аби допомогти молоді уникнути останніх. Такий рівень уможливлює набуття нових граней професіоналізму, що полягають у допомозі та духовному збагаченні інших [332, с. 50–51].

Отже, кожен рівень пов'язаний із конкретним етапом розвитку професійної діяльності й характеризується належним наповненням операційної сфери досвідом, знаннями й уміннями. За умов спеціально організованої професійної діяльності, яка відповідає мотиваційно-потребовій сфері індивіда, може бути зреалізовано його потребу в самовизначенні, самоствердженні, визнанні професіоналізму вищого рівня, а відтак потребу в самореалізації.

У межах нашого дослідження самореалізація особистості тісно пов'язується і з її кар'єрою.

Як зауважує Л. Шнейдер [551, с. 140], сучасне розуміння кар'єри – це не лише успішність у певній професійній діяльності, але й успішність життя загалом. Отже, розрізняють широке та вузьке розуміння кар'єри. У першому випадку кар'єру розглядають [351] як професійне просування, професійне зростання, перехід з одних щаблів професіоналізму до інших (у такому тлумаченні кар'єра близька до траєкторії руху людини до вершин, «акме» професіоналізму). В другому – під кар'єрою розуміють посадове просування, де на перший план виступає досягнення певного соціального статусу, займання певної посади.

Кар’єра, на думку Л. Шнейдер, є результатом усвідомленої позиції та поведінки у сфері трудової діяльності, пов’язаної з посадовим чи професійним зростанням; траєкторія руху в межах життя людини. Вона її будує, зазначає дослідниця, з огляду на власні цінності, досвід тощо. Психологічним наповненням терміну «кар’єра» авторка вважає такі складники: цілі, які ставить для себе людина; система мотивів, що спонукає виконувати діяльність більш чи менш корисну для суспільства, а також система цінностей, яка стоїть за цими мотивами; ступінь актуалізації при здійсненні відповідної діяльності здібностей фахівця [551, с. 140].

Спорідненими за значенням до професійної кар’єри і синонімічними при використанні поняттями є (групи, зведені в кластери за ознакою близькості лексичних значень): спеціальність – кваліфікація; справа – заняття – робота – служба – поприще – діяльність; посада – місце – обов’язок [377, с. 1013, 360, 751, 214, 227].

Зазначмо, що початок професійної кар’єри особи закладається задовго до її «входження» у професійну діяльність – з дитячого віку. Впливи батьків, вихователів, однолітків, інформація, що надходить з літературних і телевізійних джерел та Internet, задають вектори формування інтересів дитини, які проявляються в «дорослих» для неї рольових іграх. Навчання в дошкільному закладі, засвоєння програм закладів загальної середньої освіти дозволяють дитині, підлітку «приміряти» до себе (детальніше в міру її дорослішання) привабливі (для кожного віку свої) види діяльності, згодом – на етапі отримання професійної освіти – коректувати (самому або за допомогою навколишніх) свої професійні домагання, визначатися у необхідності та доцільності отримання спеціальних знань, у першому наближенні планувати траєкторію своєї професійної кар’єри. Плануючи, проєктуючи і розвиваючи себе, особа вже формує свою професійну кар’єру, інше питання – наскільки цілеспрямованими й результативними є її власні зусилля, її батьків, найближчого оточення у цьому процесі.

Питання завершення професійної кар'єри з виходом людини на пенсію також не є безперечним. Точніше, завершується формалізоване здійснення нею оплачуваної трудової діяльності, при цьому її професійна кар'єра може не менш успішно розвиватися: за допомогою активної самоосвіти та передачі досвіду, здійснення консультативної практики, керівництва й виконання наукових досліджень, творчих проєктів тощо.

Таким чином, у розділі розглянуто провідні філософські джерела, через які розкрито стрижневі концепти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості. Узагальнено, систематизовано й теоретично осмислено комплекс підходів, пов'язаних з дослідженням аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості. Виокремлено критерії та показники означеного феномена. Розкрито детермінанти самоздійснення особистості, представлені ціннісно-цільовими й інструментально-суб'єктними чинниками.

Отже, аксіопсихологічне проєктування обумовлює становлення людини як цілісності, продуктивність її саморозвитку, справжність існування й оптимальність індивідуальної траєкторії досягнення акме як щаблів самоздійснення; дозволяє осмислювати процес акме-орієнтованого саморозвитку як життєву цінність, створювати умови для самовдосконалення і самореалізації у ході життєдіяльності, пізнавати, актуалізувати, творчо проявляти свою самість; спонукає до постановки нових завдань, що відкривають можливості для нових життєвих виборів особистості, нових кроків до досягнення акме та самоздійснення.

Основні результати дослідження першого розділу дисертації висвітлено у публікаціях автора:

1. Гуляс І.А. Творче Я в структурі аксіогенезу особистості. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2009. № 10. С. 32–35.

2. Гуляс І.А. Самоздійснення як форма суб'єктності особистості. *Vědecky průmysl evropskeh okontinentu – 2009:* materiály V Mezinárodní vědecko-praktická

conference (Прага, 27 лист. – 5 груд. 2009 р.). Прага, 2009. Dil 9. *Pedagogika. Psychologie a sociologie*. С. 85–86.

3. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування особистості в контексті життєвого шляху. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* Серія № 12. *Психологічні науки*: зб. наукових праць. Київ, 2010. № 32 (56). С. 19–27.

4. Гуляс І.А. Феномен щастя: аксіопсихологічні аспекти. *Проблеми загальної та педагогічної психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2010. Т. XII. Част. 4. С. 103–109.

5. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування особистості: акме-орієнтований аспект. *Вісник Харківського національного університету*. *Серія. Психологія*. Харків, 2011. № 937. Вип. 45. С. 60–64.

6. Гуляс І.А. Детермінанти самоздійснення особистості. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 83–92.

7. Гуляс І.А. Життєва перспектива особистості як предмет теоретико-методологічного аналізу. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам’янець-Подільський, 2011. Вип. 12. С. 315–324.

8. Гуляс І.А. Інтенційність як суб’єктне джерело аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2011. Том X. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* Вип. 18. С. 91–102.

9. Гуляс І.А. Життєвий вибір як творче самоздійснення особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам’янець-Подільський, 2012. Вип. 16. С. 213–222.

10. Гуляс І.А. Потенціал як психологічний феномен. *Achievement of high school – 2012: VIII междунар. научна практична конференция* (Софія, 17 – 25 лист. 2012 р.). Софія, 2012. Т.19. *Психология и социология*. С. 15–17.

11. Гуляс І.А. Потенціал як передумова аксіопсихологічного проектування особистості. *Вісник Одеського національного університету. Серія Психологія*. Одеса, 2012. Том 17. Вип. 8 (20). С. 375–381.

12. Гуляс І. Аксіопсихологічне проектування: профіль аналізу проблеми. *Психологія особистості*. 2016. № 1 (7). С. 151–169.

13. Гуляс І.А. Суб'єктивне благополуччя: аспекти досліджень. *Ракурси психологічного благополуччя особистості:* збірник тез доповідей всеукр. наук.-практ. семінару (Ніжин, 9 черв. 2017 р.). Ніжин, 2017. С. 50–54.

14. Гуляс І.А. Філософські засади дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V (61). Issue 141. P. 67–71.

15. Гуляс І.А. Досягнення особистості: філософсько-психологічний аналіз. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 40. С. 105–115.

16. Гуляс І.А. Подійний зміст життєвого шляху особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 43. С. 81–103.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АКСІОЛОГІЧНОГО ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ

У другому розділі презентовано концепцію аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, зреалізовану на методологічних принципах телеологічного та каузального детермінізму, і на основі якої сконструйовано й обґрунтовано авторську модель цього феномена. В цьому ж контексті визначено поняття «аксіопсихологічне проєктування життєздійснення особистості», окреслено аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості. Представлено «мапу» проведення емпіричного дослідження; охарактеризовано його вибірку і психодіагностичний інструментарій.

2.1 Холархічна модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості

Побудові авторської концептуальної моделі аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості повинно передувати визначення принципових методологічних засад, на яких вона має ґрунтуватися.

А. Фурман [518, с. 49; 517] обґрунтовує методологію як окремий – самобутній та унікальний – світ, який обіймає чотири аспекти чи буттєві виміри:

– окреме вчення про логічну організацію та структурно-змістову динаміку, нормативи й принципи, методи та засоби діяльності;

– специфічну систему раціональних знань про форми, методи, способи рефлексивних мислення й учинкового діяння в єдності із сукупністю правил і приписів, інструментів різнорівневого методологування;

– особливу сферу миследіяльнісно центрованих пізнання, критики, творення і рефлексії, які охоплюють усі типи і стилі мислення, через які задається у людській свідомості світ і які спричиняють формування та розвиток методологічного мислення як його нової універсальної форми, що уможливлює не лише розширене світобачення, а й діяльнісно-вчинкове світооволодіння;

– персоніфікований спосіб життя, тип проблемно-рефлексивного існування, за якого із самого себе дослідником продукуються методологічне мислення і методологічне відношення, що циркулюють ситуаційно щораз заново від проблематизації до проєктування і назад. Оскільки методологія у цьому разі – це завжди особливе складне практичне мистецтво мислезреалізування особистості, групи чи колективу, то потрібен, по-перше, живий взірець, тобто носій цього інтелектуального мистецтва, по-друге, окремо сконструйований рефлексивний часопростір, який би сприяв підтримці та вирощуванню потоку думок, які виникають на переходах від смислового (об’єктно-змістового) обговорення до формальних конструкцій – знаків, схем, знань, об’єктів, по-третє, безпосередня, майже неперервна, інтенсивна миследіяльність імітаційно-вчинкового характеру.

На переконання В. Рибалки [419, с. 2], сучасна методологія виконує такі основні функції: соціокультурну, орієнтаційно-спрямувальну, стимулювальну, організаційно-структурну, евристичну, прогностичну, проєктивну, інтерпретаційну, науково-дослідницьку. Завдяки диференціації й інтеграції наукового знання рівень методології максимально наближається до специфіки дослідження і трансформації предмета конкретної науки. Така модель методологічного простору наукової психології уможливлює здійснення послідовного сходження від конкретного до абстрактного, тобто від онтопсихологічного до філософсько-психологічного рівня, і навпаки, – сходження від абстрактного до конкретного. Власне «метод виступає провідною ланкою проблеми психології особистості, з огляду на те, що він є не тільки засобом отримання наукових емпіричних фактів, а й засобом утілення наукового знання, способом його існування і зберігання» [321,с. 55]. Саме таке

концептуальне розуміння методу уможливило вибудовування логічної послідовності дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості. Зазначмо, що стрижнем цього методологічного підходу у вітчизняній психології є ідея суб'єктності людини, з якою пов'язана самодетермінація її буття в світі, авторська позиція щодо подій життя, «внутрішні ресурси сутнісного самоствердження» (термін В. Татенко) [244, с. 63], що дає змогу привернути увагу вчених до проблеми ціннісного проєктування.

Під терміном «принцип» (від латинського principium – основа, первоначало) розуміють керівну ідею, основне правило поведінки і діяльності, центральне поняття, основу системи. Принцип являє собою найголовніше узагальнення й поширення певного теоретичного положення на усі явища певної сфери діяльності, з якої цей принцип виділений і абстрагований. Принцип може поширюватись на стосунки людей у спільноті, тоді він стає етичною нормою і зветься максимою [508, с. 382]. Сучасна психологічна наука володіє чималим арсеналом керівних теоретичних принципів, які характеризують й організовують наукову діяльність професійних психологів.

Ключовим принципом науково-психологічного дослідження є принцип детермінізму, який визначають як учення про закономірний універсальний взаємозв'язок і взаємозумовленість явищ об'єктивної реальності, результат узагальнення конкретно-наукових і конкретно-історичних концепцій детермінізму [96, с. 288].

Як слушно зауважує З. Карпенко [234, с. 473], сучасні українські навчально-довідкові джерела принцип детермінізму залишають поза увагою.

У словнику А. Петровського і М. Ярошевського зазначено, що детермінізм – це «закономірна і необхідна залежність психічних явищ від факторів, які їх породжують. Детермінізм вміщує причинність як сукупність обставин, що передують у часі наслідку і викликають його» [408, с. 97]. Вчені вказали на основну форму детермінізму – причинно-наслідкову, і зазначили й інші його різновиди: системний детермінізм – залежність деяких складників

системи від властивостей цілого; детермінізм зворотного зв'язку – наслідок діє на причину, яка його викликала; статистичний – за однакових причин виникають різні в певних межах ефекти; цільовий – мета, спрямована на досягнення результату, як закон визначає процес його досягнення; механістичний – зумовленість психічних явищ матеріальними факторами, «сторонніми», зовнішніми причинами; біологічний – скажімо, вчення Дарвіна про природний відбір; власне психологічний детермінізм у вигляді вчення В. Вундта про особливу психічну причинність, що протистоїть матеріальній причинності, або у вигляді природничо-орієнтованого тлумачення детермінізму, за яким психічні явища виступають регуляторами поведінки, що виникають під впливом зовнішніх чинників на живий організм (Г. Гельмгольц, І. Сеченов та ін.) [234, с. 474].

Американський словник психологічних термінів містить таке тлумачення детермінізму: «…доктрина, яка стверджує, що кожна подія має причини. У класичній механіці було прийнято, що якщо знати положення та імпульс кожної частки речовини в якийсь момент часу, то можна в принципі дізнатися про її положення й імпульс у будь-якій іншій точці часу в майбутньому. Така позиція характерна для «жорсткого» (або номологічного) детермінізму. Ця специфічна точка зору була дещо пом'якшена з розвитком квантової механіки, в якій найбільш глибокі рівні причин і впливів, що пізнаються, розглядалися як імовірнісні за своїм характером, тобто відбулося зміщення від поняття досконалого передбачення до поняття імовірнісного передбачення» [61, с. 228]. Отже, сучасні представники соціогуманітарних наук, на погляд ученого, розглядають досліджуваних суб'єктів як імовірнісно детермінованих, іншими словами, не всі фактори їхньої поведінки можна строго зафіксувати й відповідно проконтролювати за допомогою експериментальних процедур [234, с. 475].

На тлумачення принципу детермінізму в контексті постнекласичної науки вплинули синергетика і концепції постмодернізму. На переконання сучасних методологів, «головний фактор розвитку Всесвіту і його елементів –

випадковість. Детермінізм відіграє при цьому умовну й обмежену роль у періоди стабілізації ситуації. Порядок в організації світопобудови досягається завдяки широко представленим і ефективно діючим механізмам самоорганізації (за І. Пригожиним)» [213, с. 49; 234, с. 480]. У цьому ж ключі методолог В. Барабанщиков пише: «Ідеї спонтанного виникнення порядку з хаосу, принципової непередбачуваності поведінки систем у точках біфуркації, творчої ролі позитивних зворотних зв'язків тощо давно переступили межі термодинаміки та хімії горіння, у яких вони зародилися й експериментально оформилися. Синергетичний погляд на світ активно розповсюджується у психології, соціальних науках, філософії, педагогіці…» [213, с. 14]. На думку В. Барабанщикова, системний підхід може охопити як урівноважені, так і неурівноважені процеси, як обернені, так і незворотні зміни. Посилаючись на Б. Ломова, виокремлено такі підстави для цієї змістової та логічної операції:

– будь-яке психічне явище можуть викликати різні обставини (детермінанти), які можуть виконувати функції причини, наслідку, зовнішніх і внутрішніх факторів, умов, передумов і опосередковувальної ланок;

– вказані типи детермінант тісно взаємопов'язані, утворюючи систему;

– співвідношення між детермінантами рухоме; те, що в окремих випадках є передумовами, в інших – може бути фактором, причиною чи опосередковувальною ланкою; конкретний склад і структура системної детермінації залежить від буденних обставин життя людини;

– зміна чи рух детермінант є закономірними, необхідною умовою розвитку суб'єкта;

– включаючись у систему об'єктивних зв'язків і відношень дійсності, те чи інше психічне явище саме виступає в ролі важливої детермінанти життєвих процесів – як природних, так і соціальних [213, с. 32].

Системна детермінація, протиставлена лінійній детермінації (Б. Ломов), пережила доволі тривалий період розуміння її як сукупності різних детермінант, які обумовлюють розвиток явища чи феномена. Її розглядають у контексті постнекласичних ідей як вираз розуміння природи вільної діяльності,

яка виникає за рамками утилітарної необхідності [97, с. 143]. Розглядуваний принцип набуває особливого значення при поясненні самодетермінації людини як відкритої системи, здатної до самоорганізації, і передбачає, що у взаємодії суб'єкта з об'єктом зароджується нова реальність – надчутлива, тобто системна, яка характеризує всю систему, продуктом якої вона є [252, с. 102].

Концепт «самодетермінація» запропоновано та детально розроблено американськими вченими Едвардом Л. Десі і Річардом М. Райаном. Основні положення теорії самодетермінації було сформульовано в контексті проблеми мотивації поведінки особистості у 80-тих роках XX ст. Пояснюючи причини поведінки людини, ця теорія враховує не лише впливи на неї довкілля, але і її власні прагнення і здатність узгоджувати зовнішні вимоги з наявним у неї потенціалом задля досягнення поставленої мети [112; 467].

Нині теорія самодетермінації є однією з найавторитетніших теорій мотивації поведінки людини. Її теоретична й експериментальна розробка триває у межах п'яти «міні-теорій», до яких відносять: теорію організмічної інтеграції, теорію когнітивної оцінки, теорію каузальних орієнтацій, теорію базових психологічних потреб і теорію змісту цілей [113]. Окрім того, варто враховувати, що в сучасній психології часто використовують в якості синонімічних поняття «самодетермінація» і «автономія», проте останнє – ширше, з огляду на те, що припускає й інші трактування [306; 174].

На переконання О. Мандрикової [326, с. 126], зростання самодетермінації і автономії особистості веде до особистісної зрілості. Самодетермінацію розуміють як здатність обирати і мати вибір, на відміну від підкріплюваних реакцій, задоволення бажань і дій під впливом інших сил [173]. Основною функцією самодетермінації є саморегуляція діяльності людини. Потреба в автономії трактується як прагнення бути активним суб'єктом, джерелом власної діяльності, управляти своєю поведінкою [580].

У межах теорії Е. Десі і Р. Райана людина виступає активним діячем, здатним ефективно використовувати властиві йому біологічні, психологічні та

соціальні властивості задля досягнення поставленої мети навіть в умовах обмежень, що накладаються поточною ситуацією [112; 467; 580].

Самодетермінація є не лише потребою, але і якісною характеристикою поведінки людини. Під самодетермінацією розуміють здатність людини обирати й робити вибори [306]. При цьому власне людина, її бажання, прагнення і переконання є началом і першопричиною її поведінки, а успіхи чи невдачі в діях пояснюються ефективністю саморегуляції, що свідчить про важливість внутрішнього локусу контролю і волі в забезпеченні самодетермінації поведінки. Прикметною особливістю такої поведінки є гнучкість людини в управлінні та взаємодії між собою та оточенням, щоб у такий спосіб вибудувати поведінку в конкретних умовах, діяти згідно з її вимогами й досягнути поставленої мети. Самодетермінація може включати в себе як здійснюваний людиною контроль власного оточення чи результатів дій, так і вибір припинення такого контролю. Емпіричними критеріями самодетермінації виступають такі психологічні характеристики, як спонтанність, креативність, інтерес і особистісна значущість як причини дій, відчуття себе вільним, а також окремі психолінгвістичні індикатори (домінування у мовленні дієслова «хочу» над «повинен») [112; 306; 467].

Становлення самодетермінації сприяє формуванню внутрішньої мотивації, що є підґрунтям автономної, неадаптивної поведінки людини, підвищенню рівня складності виконуваного завдання, гармонізації стосунків з іншими людьми, а також зниження рівня стресу. Автономна поведінка дозволяє людині стати справжньою, автентичною і діяти відповідно до власного Я [333, с. 165]. Окрім того, можливість самодетермінації у певній сфері життєдіяльності людини – професійній, навчальній тощо створює умови для досягнення нею високих результатів і забезпечення її психологічного благополуччя [333, с. 165]. І, навпаки, відсутність самодетермінації може зумовлювати й негативні наслідки – фізичну та вербальну агресію, відчуття безпорадності [306].

Міркування щодо «природи» самодетермінації сформульовані психологами Є. Калітєєвською і Д. Леонтьєвим, які зазначають, що самодетермінація передбачає активність особистості відносно довкілля і власних психічних процесів, не будучи при цьому вродженою потребою, як це стверджують Е. Десі і Р. Райан. Її становлення відбувається у процесі психічного розвитку людини на підґрунті поступового формування і зближення один з одним прагнення до свободи як готовності людини до активних дій і відповідальності як найвищої форми саморегуляції в її поведінці. Ключовим періодом у межах такого процесу є підлітковий вік, оскільки на цьому етапі свобода і відповідальність об'єднуються, утворюючи вищий рівень саморегуляції – самодетермінацію [224; 225].

Д. Леонтьєв також наголошує, що самодетермінація є механізмом актуалізації особистісного потенціалу як системно організованих індивідуально-психологічних особливостей особистості, що лежать в основі її здатності виходити зі стійких внутрішніх орієнтирів і критеріїв у власній життєдіяльності й зберігати стабільність смислових орієнтацій і ефективність діяльності у складних і мінливих зовнішніх умовах (цит. за [306, с. 219]). Зазначмо, що питання параметрів особистісного потенціалу в психології є доволі складним і полемічним. Проте особистісний потенціал може бути оцінено за наявністю в людини особистісних якостей, необхідних для виконання певної діяльності та досягнення значущих результатів. У цьому плані самодетермінація дозволяє людині узгодити наявні у неї ресурси, зокрема здібності, особистісні риси, нерозкриті можливості і задатки задля організації власної життєдіяльності загалом і досягнення поставленої мети зокрема [306].

Як зауважує К. Шелдон [543, с. 13], однією з особливостей теорії самодетермінації є те, що її можна кваліфікувати як організмічно-діалектичну. Тобто, вона виходить із того, що всі люди мають мотивацію росту, що є філософським апріорі позитивної психології. Таким чином, всі люди мають позитивні можливості, і такі можливості можуть бути розвинуті.

До теорій самодетермінації особистісного розвитку можна віднести гуманістично зорієнтовані концепції А. Маслоу, Р. Мея, К. Роджерса, А. Роше [335; 336; 337; 421; 426]. Глибинні потреби в істині, добрі, красі, любові, розквіті обдарувань є найбільш значущими потенціями людини, що утворюють її глибинне сутнісне ядро. Така сутність первинно безконфліктна, несуперечлива, має вагомий енергетичний потенціал самовияву, самовизначення (проєктування – І.Г.). Зовнішні умови можуть бути тільки більш-менш незручними, невигідними чи несприятливими або, навпаки, полегшувати цей процес сутнісного самозростання. Якби розвиток особистості був лише кількісним нагромадженням певних змін, то за такого розуміння не було б місця для якісно нових рівнів, новоутворень. Водночас кожен віковий етап характеризується появою специфічних новоутворень, які свідчать про подолання певної віхи в процесі дорослішання.

В контексті нашого дослідження найбільше значення мають два різновиди детермінізму: класичний, лінійний, причинно-наслідковий (каузальний), за яким розвиток психіки й особистості зумовлюється вродженими біологічними передумовами і соціокультурними впливами, і так званий телеологічний детермінізм – нелінійний, викликаний власною активністю суб’єкта життєдіяльності, його цінностями й цілями. Цей другий різновид детермінізму в літературі часто фігурує під назвою самодетермінації, або принципу індетермінізму з огляду на свободу волі особистості, яку цей принцип інсталює в життєвий контекст людини.

Дослідження феномену аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості повинно базуватися на синергійній суперпозиції телеологічного й каузального детермінізму у вигляді принципу інтегральної суб’єктності, обґрунтованого свого часу З. Карпенко.

У спектрі інтегральної суб’єктності особистості З. Карпенко виокремлює п’ять рівнів розгортання або актуалізації ціннісних диспозицій:

1) переддиспозиційний, індивідний рівень;

2) моносуб’єктний, діяльнісно-адаптивний;

3) полісуб’єктний, діалогічно відкритий, морально відповідальний;

4) метасуб’єктний, творчо-індивідуальнісний;

5) супердиспозиційний, абсолютносуб’єктний [236, с. 159; 142, с. 4–8].

Марковані рівні утворюють ієрархію і кожен із них налаштований на досягнення відповідної цінності суб’єктного буття людини в різних іпостасях її життєздійснення: відносний суб’єкт стурбований вітальністю і здоров’ям як передумовою своїх подальших психодуховних трансформацій; моносуб’єкт зорієнтований на цінності освоєння предметних діяльностей (істина, користь, справедливість тощо) з представленими в культурі нормами і стандартами; полісуб’єкт позиціонує себе в контексті міжособистісних взаємин; метасуб’єкт прагне до творчої трансценденції, інобуття в інших об’єктах або суб’єктах; з позиції абсолютного суб’єкта, людина прагне пізнати своє унікальне місце і призначення у світі.

Зробімо короткий екскурс в історію розвитку уявлень про суб’єктність. У сучасних дослідженнях суб’єктність особистості здобула статус методологічного принципу, конкретизований у низці окремих прикладних досліджень: феноменів суб’єктності (В. Петровський [389]), інтегральної суб’єктності (З. Карпенко [233; 234]), компонентів суб’єктного досвіду (О. Осницький [381]), механізмів суб’єктності (В. Татенко [485]), внутрішніх передумов і зовнішніх проявів суб’єктності (О. Волкова [91; 92]), здібностей суб’єкта (Н. Кузьміна [285]), закономірностей розвитку суб’єктності в онтогенезі (В. Слободчиков [459], Д. Фельдштейн [506]), принципів організації освітніх систем, які розвивають суб’єктність підростаючого покоління (В. Давидов [171]) [191, с. 8; 150, с. 78–80].

Як зазначає С. Кузікова [282], суб’єктність передбачає позицію творця власного життєвого шляху, ініціює всі види людської активності і сприяє її результативності. Суб’єктність не є вродженою характеристикою людини і не властива лише видатним особистостям. Суб’єктні якості можуть розвинутися в кожній людині [150, с. 78–80].

Під суб’єктністю особистості І. Брунова-Калісецька [68, с. 12] розуміє її самодетермінантну функцію – здатність породжувати індивідуальний авторський «проєкт» свого Я, свого життя і діяльності.

С. Дьяков [191, с. 10] тлумачить суб’єктність як самостійну активність особистості (людини як члена суспільства), обумовлену прийнятими нею у процесі соціалізації настановами, ідеями, які постають її особистими переконаннями відповідно до наявних суспільно-культурних еталонів життя (правил і норм життєдіяльності суспільства і людини в ньому) та впливають на її світогляд і визначають смислові ідеали, плани та програми діяльності і є чинниками в ухваленні нею власного рішення за дійсних умов середовища.

Під суб’єктністю, услід за З. Карпенко [236, с. 159], ми розуміємо саморушну причину сущого, універсальний принцип перетворення можливих станів суб’єкта у реальність інтенціональних предметностей.

Суб’єктність людини, як зауважує дослідниця [236, с. 159], є формовиявом її інтенціонального воління із використанням психофізіологічних ресурсів організму та можливостей соціокультурних контекстів.

Зважаючи на попередні міркування про суб’єктність, природно постає проблема її психологічних критеріїв.

Однією з визнаних і найбільш розроблених за кордоном вважають теорію і критеріальну модель суб’єктності Р. Гарре [590], на думку якого, суб’єктом (агентом) можна вважати будь-яку істоту, якщо вона має певну автономію, себто, якщо її поведінка не повністю детермінована умовами її існування. Психологічними критеріями суб’єктності, за Р. Гарре, є здатність дистанціюватися від впливів оточення і принципів, які лежали в основі попередньої поведінки, можливість обирати між детермінантами й альтернативами. Людина, на його погляд, є реальним суб’єктом у плані власних дій, якщо їй підвласно утримуватися від дії та діяти. Суб’єктність передбачає також контроль і увагу над впливами (зокрема власними мотивами й почуттями, які зазвичай керують нашими діями поза свідомим контролем) та зміну власного способу життя й ідентичності.

О. Старовойтенко [473] зробила акцент на складанні переліку «суб'єктоутворювальних умов» – таких, які можуть визнати наявність або відсутність психологічних ознак суб'єктності у конкретного індивіда. Авторка виокремлює: відповідність зовнішніх умов життя людини мисленнєвій моделі їхнього використання і зміни; включення індивіда в діяльність із наміром завершити її з результатом, який перевершує раніше здобуте; конструктивне вирішення суперечностей життєдіяльності так, щоб зберегти почуття я-влади над діями; здійснення діяльності на такому рівні напруження сил, коли переживання повноти самореалізації не гаситься виснаженням і втомою тощо.

За В. Ямницьким [564, с. 147], серед показників суб'єктності людини головними є цілісність, активність, соціальність (А. Брушлінський [69]), ініціативність, відповідальність (К. Абульханова-Славська [10]), свідомість, пов'язана зі здатністю до цілепокладання і рефлексії, свобода вибору та відповідальність за нього, унікальність суб'єкта і саморозвиток (О. Волкова [91; 92]), розвиток, свобода, цілеспрямованість (В. Петровський [389]), усвідомлення, самостійність, спонтанність (М. Пряжніков [406]), саморегуляція діяльності та суб'єктивний досвід (О. Осницький [381]) тощо.

Ключовими, на наш погляд, характеристиками суб'єктності є активність і надситуативність, що забезпечують суб'єкту здатність долати суперечності [3]. Визначення суб'єкта як такого, що розв'язує суперечності, дозволяє зрозуміти, чому особистість, яка «відходить» від таких рішень, схильна до фрустрації, деформації, деградації. У внутрішньоособистісній організації змінюються оптимальні для неї пропорції через невідповідний спосіб життя і діяльність. Залишаючись особистостями, вони припиняють бути суб'єктами в силу своєї «несправжності» [3].

Зауважмо, що коли мовиться про психологічні критерії суб'єктності, варто звернути увагу на те, про яку суб'єктність чи якого суб'єкта йдеться: людину як суб'єкта життєдіяльності загалом, чи, зокрема, «суб'єкта психічної діяльності», про якого писала К. Абульханова. Ми маємо на увазі саме

психологічні критерії людини як суб’єкта життєдіяльності, які, зазвичай, поширюються і на характеристику її як суб’єкта психічної активності [487, с. 335].

Принцип суб’єктності дозволяє розглядати людину як єдине ціле з усіма її індивідуальними особливостями та проявами, коли вона сама (як суб’єкт) розвиває, організує і контролює свою активність [283, с. 40].

На переконання Н. Волянюк [94, с. 58–66], суб’єкт – це джерело активності, діяльності, а остання – водночас спосіб існування суб’єкта, адже він ні в якій іншій формі, крім діяльності, не існує. Так, за Н. Селезньовою [450, с. 71], діяльність суб’єкта обумовлює вдосконалення особистості, досягнення нею тієї вершини, з якої відкриваються нові горизонти подальшого саморозвитку суб’єкта. А. Брушлинський [69] вважає, що особистість завжди є суб’єктом, але потрібно бути особистістю, щоб стати суб’єктом.

У концепції С. Рубінштейна суб’єкт – ініціатор активності, схильний до самодетермінації, саморозвитку і самовдосконалення. Принцип суб’єктності дозволяє розглядати людину не як сукупність окремих її психічних функцій і психологічних параметрів, соціальних характеристик і особливостей поведінки, а як єдине ціле з усіма її індивідуальними рисами-якостями та проявами, коли сама особистість розвиває, організує і контролює свою діяльність. Суб’єктність передбачає обстоювання власної позиції у творенні свого життєвого шляху [143, с. 44–46], ініціює використання всіх видів людської активності – від поведінкових актів до вчинків – і сприяє її результативності. Суб’єктне ставлення до власної життєдіяльності людини свідомої відзначається спрямуванням її уваги лише на власні погляди та переконання, внутрішні резерви, можливості вибору засобів і способів діяльності на базі вже сформованих навичок саморегуляції та наявного досвіду. Суб’єкт зі сформованою самосвідомістю звертається до рефлексивного знання, яке визначає принципи і закони пізнання об’єктивної реальності, незалежної від людини [427–429; 515, с. 51–52].

Вихідним етапом формування суб’єкта є саме пізнання себе, яке охоплює два взаємопов’язані процеси – пізнання світу і пізнання власної особистості. Другий етап формування суб’єкта пов’язаний із перетворенням себе; третій – творення (конструювання) ним власного життя, суб’єкт-суб’єктних, насамперед діалогічних взаємин зі світом. Тоді людина свідомо керує собою і власним життям, усвідомлюючи зміни в ситуації [94, с. 58–66].

Продовжуючи попередню думку, згідно з концепцією В. Татенка [486, с. 329], бути суб’єктом – означає бути джерелом дії, думки, активності, смислів і цінностей, могти й хотіти починати причинний ряд із себе самого, виходити за межі заздалегідь визначеного, бути спроможним відповідально трансформовувати світ і себе у ньому за власними проєктами, враховуючи соціальні та природні закони світопобудови. Суб’єктна парадигма, на відміну від інших, концентрує науковий інтерес до життя людини як із середини детермінованого процесу, як авторського здійснення власне людиною сутнісного проєкту свого індивідуального буття. Онтологічний імператив «бути суб’єктом» є загальнолюдським виразом суверенності справжньої людини, яка персонально відповідає перед іншими людьми та собою за результати власних діянь, початково «винна» за все, що з нею відбувається й від неї залежить.

Для нашого дослідження важливою є теза С. Кузікової [283, с. 41], яку ми також поділяємо, про те, що суб’єктність як особистісна властивість, є функціональним утворенням, що забезпечує розв’язання таких першорядних життєвих завдань, які безперервно поновлюються:

– координація особистісних потреб, здібностей і очікувань з вимогами й умовами діяльності;

– побудови (проєктування – І.Г.) життя відповідно до власних цілей і цінностей;

– постійного прагнення до досконалості через розв’язання суперечностей.

У контексті принципу суб’єктності в руслі дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості доцільно звернутися до двох взаємопов’язаних персонологічних парадигм – системно-суб’єктної і суб’єктно-розвивальної, які об’єднує суб’єкт як стрижень психічної організації особистості на певному етапі людського розвитку. Системно-суб’єктна парадигма формулюється на основі положень суб’єктно-діяльнісного підходу (А. Брушлинський) і системно-еволюційного (Б. Ломов, В. Швирков, Ю. Александров) [69].

Основу суб’єктно-розвивальної парадигми заклали психосоціальний підхід (К. Абульханова, В. Дуаз та ін.), типологічний підхід (К. Абульханова, А. Деркач та ін.) і кроскультурний метод, який дає змогу шляхом порівняння представників різних суспільств, цивілізацій виокремити спільне й особливе в процесі розвитку суб’єкта [2; 175].

Суб’єктно-розвивальний підхід допомагає виявити структурні особливості свідомості, механізми розвитку, способи проєктно-регулятивного функціонування суб’єкта, усвідомлення ним цілісної картини соціальної дійсності і розв’язання суперечностей, які виникають на життєвому шляху особистості, що самореалізується, а також виокремити важливі характеристики контексту просторово-часового континууму, в якому проживає, діє і розвивається суб’єкт. Просторово-часовий континуум є системою ціннісно-смислових відношень проєктно-регулятивного функціонування суб’єкта, яка своєчасно активізовує диференціацію й інтеграцію оцінно-моделювальних уявлень, що забезпечують вибір стратегій і способів регуляції життєвих позицій особистості. Висловлені положення суб’єктно-розвивального підходу обумовлені аналізом психологічних ідей, теоретичних і емпіричних досліджень суб’єкта [450, с. 69].

Для успішного конструювання (проєктування – І.Г.) власного життя суб’єкт керується сформованими у нього уявленнями про особистісні якості, незалежно від того, склалися вони під впливом оцінок інших людей чи є результатом усвідомлення своїх вчинків [450, с. 72].

Успішність функціонування суб’єкта в мікро- чи макросоціумі обумовлена, за Л. Анциферовою, глибиною, тонкощами та повнотою інтуїтивного почування архітектоніки свого внутрішнього смислового світу, що переживається як справді властивий йому, та причин поведінки навколишніх, їх суб’єктно-дієвих відношень, прийомів регуляції, способів самоконтролю у ситуаціях спілкування і взаємодії. У суб’єктно-розвивальному підході критерієм успішності виступає психосоціальна компетентність суб’єкта, функціональна структура якої визначається на основі моделі універсальних компетенцій, розробленої І. Зімньою [209], і положень психосоціального підходу. Психосоціальна компетентність суб’єкта дозволяє визначити й регулювати життєву позицію особистості, стратегії її ціннісно-смислового та професійного позиціонування у соціальній дійсності, тим самим успішно самореалізуватися, самоздійснитися суб’єктом розвитку без виходу за межі дійсного просторово-часового континууму, а за рахунок розширення смислоутворення.

Узагальнивши викладене вище, можна висновувати про те, що: бути суб’єктом свого психічного, душевно-духовного життя або, іншими словами, «жити по суті», автентично для людини означає: хотіти бути людиною та самою собою; воліти й могти обстоювати власне право на людське самісне існування; самовизначатись у часі та просторі свого життя; творити нові форми та змісти буттєвості; рефлексувати на предмет власних творінь; нарощувати й набувати досвід людського буття, проєктувати його нові форми і змісти [487, с. 335–336].

Солідаризуючись із позицією З. Карпенко [233, с. 109], констатуємо, що саме принцип суб’єктності у теоретичній психології може бути тією гносеологічною підвалиною, яка дозволяє виокремити різні онтологічні, а не тільки аксіологічні, площини буття людини. Тому виправданим є розгляд психічних явищ через категорію суб’єкта, що єдино спроможний забезпечити інтегративність психологічного пізнання.

Плануючи, проєктуючи своє майбутнє, намічаючи певні події – плани й цілі, людина керується, передусім, ієрархією ціннісних орієнтацій, представленою у її свідомості. Звідси випливає, що система ціннісних орієнтацій особистості є змістовим аспектом її життєвої перспективи. Таким чином, сформована ієрархія цінностей установлює порядок пріоритетності сфер діяльності, вибору життєвого шляху, а також лінію поведінки особистості.

Відомий корифей психологічної науки Б. Ананьєв [20] стверджував, що розгляд статусу ціннісних орієнтацій особистості дозволяє зрозуміти як залежність її від конкретних соціальних структур, так і активність самої особистості в загальному процесі функціонування певних соціальних спільнот.

Ціннісні орієнтації людини можна описати як бажані цілі, що задають точку відліку при оцінюванні певних подій; найбільш загальні смислові утворення, які надають особистості цілісності; найбільш стійкі мотиваційні утворення, співвідносні з життєдіяльністю загалом, які мають високий рівень стабільності; критерії вибору, враховуючи які, людина вибудовує своє ставлення до навколишнього світу, самої себе [407].

Ціннісні орієнтації – це узагальнені уявлення людей про цілі і норми своєї поведінки, які реалізовують історичний досвід та концентровано випромінюють зміст культури епохи, окремого суспільства й усього людства загалом; наявні у свідомості кожної людини орієнтири, з якими вона узгоджує свої дії. У межах такого підходу чітко встановлюється співвідношення цінностей і цілей: цінність першочергово є тим, що дає ідеальній (ще не здійсненій) меті силу впливу на спосіб і характер людської діяльності, себто спонукальну енергетику [206, с. 35]. Отож-бо саме ціннісна свідомість перебуває в основі цільових настановлень. У зв’язку з цим особливого значення набуває думка Д. Леонтьєва [298] про те, що цільове спричинення людської діяльності є ціннісним спричиненням. Цілі мають здатність впливати на людську діяльність не реально-каузально, а як ідеальні

цінності, реалізацію яких людина вважає своєю насущною потребою чи повинністю.

За М. Боришевським [63], ціннісні орієнтації виступають однією з найважливіших детермінант самоактивності особистості, оскільки цінності є таким утворенням свідомості і самосвідомості, яке тісно пов'язане зі сферою потреб особистості. Ціннісні орієнтації, виконуючи функцію вибору, впливають на функції цілепокладання, планування і самоорганізації. Вони є регулятором мотивації.

Зазначмо, що двоякість системи ціннісних орієнтацій особистості як вищого регулівного утворення полягає у тому, що вона не лише визначає форми й умови реалізації спонукань людини, але й сама стає джерелом її цілей. На переконання А. Донцова [185, с. 86–90], ціннісні орієнтації спрямовують і коректують процес цілепокладання людини. У цьому контексті цілепокладання виокремлює щонайперше суспільну людину як суб'єкта діяльності, а ціннісні орієнтації є підґрунтям цілепокладання особистості і в проєктивному варіанті – випереджувальним відображенням дійсності.

Сучасний дослідник М. Окса [378, с. 222] відносить ціннісні орієнтації до елементів структури особистості, що характеризують загальну спрямованість людини на мету та способи діяльності, мають суб'єктивно-об'єктивну основу, а отже, є серцевиною особистості. Він розглядає ціннісні орієнтації як відносно самостійний компонент структури свідомості, що утворює індивідуальний психологічний профіль особистості.

Ціннісні орієнтації значно впливають на особистісні досягнення, і в цьому зв'язку останні становлять для особистості й певні цінності. В окресленому аспекті важливим є характер співвідношення мотиву та цінності: саме цінності визначають мотиви поведінки людини. Так, відомі вчені А. Петровський і В. Петровський [390] зазначають, що за допомогою цінностей суб'єкт персоналізується. Виконуючи роль спонук, цінності створюють умови для реалізації індивідом своєї активності на нормативно-рольовому й особистісно-смисловому рівнях.

Поліаспектність системи ціннісних орієнтацій дозволяє розглядати залежність між мотивацією діяльності та її продуктивністю у логіці ціннісного підходу, себто визначаючи спонукальною цінністю певної діяльності досягнуті в ній здобутки. Нарівні з цілями, засобами, суб'єктом і об'єктом, досягнення може розглядатися як складник структури діяльності. Лише в цьому випадку разі справедливо буде говорити про цілісний підхід до аналізу та проєктування діяльності [214, с. 31].

Американські дослідники Т. Шуйт і М. Вугт [600], аналізуючи роль соціальних ціннісних орієнтацій у досягненні певної мети діяльності, виокремлюють такі їх різновиди: просоціальну, індивідуалістичну та конкурентну. Просоціальна ціннісна орієнтація тлумачиться ними як така, що базується на прагненні особистості до досягнення найкращих власних і спільних результатів діяльності (максималізація спільного результату), а також на прагненні максимально наблизити свій результат до результату іншого (мінімалізація відмінностей). Індивідуалістична ціннісна орієнтація лежить в основі прагнення досягнути відмінного результату діяльності виключно для себе, що супроводжується повною байдужістю до здобутків іншої людини (максимум для себе). Конкурентна орієнтація характеризується прагненням максимально відрізнитись між власним результатом і результатом іншої людини на власну користь (максималізація відносного результату).

Крізь призму викладеного вище можна висновувати про те, що уявлення власного майбутнього безперечно пов'язане з цінностями. Ціннісні орієнтації за своєю природою є соціально-історичними і відіграють роль засобу залучення індивіда до суспільного буття. Вони водночас корелюють з уявленнями про сенс життя, які є головною рушійною силою розвитку особистості і становлять результат останнього [373]. Тому самовизначення фокусується в ціннісно-орієнтаційній сфері особистості, спрямовується потребою удосконалення значеннєвої системи індивідуальної свідомості, в якій центральне місце посідає сенс життя в структурі ментального досвіду особистості.

Отже, реалізація людини в суспільстві як особистості відбувається через самовизначення, зайняття активної позиції щодо вітакультурних цінностей. Особистісна ідентифікація та самовизначення мають ціннісно-смислову природу, згідно з якою ціннісні орієнтації дають змогу проєктувати власні пріоритети і домагання на майбутнє [382, с. 118].

Система ціннісних орієнтацій (і життєвих зокрема [138, с. 67–69]) спрямовує життєву перспективу особистості, «вектор» її розвитку, будучи найважливішим внутрішнім його джерелом і механізмом.

Аксіопсихологічне проєктування життєздійснення особистості визначаємо як двоєдиний синергійний процес, по-перше, ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та, по-друге, їх суб’єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними щодо конкретних життєвих ситуацій. Таке бачення проєктування дає змогу з’єднати тріангуляційною дугою темпорально-телеологічний і каузально-суб’єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості. Перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну властивість homo sapiens більш чи менш самостійно визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-смислова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від розв’язання ситуативних задач на їхній смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєздатні проєкти. Без цієї комплементарної пари «хочу» і «можу» [157, с. 102], термінального й інструментального не може синтезуватися фінальний продукт цієї синергії – «я стану» чи «відбудуся» (якщо, звісно, захочу й організуюся, внутрішньо зберуся). Відтак, перший аспект аксіопсихологічне проєктування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму (адже «котел» неусвідомлюваних інтенцій рано чи пізно винесе на поверхню свідомості так чи інакше зрозумілий особистий інтерес, раціоналізований намір, обґрунтоване

духовне прагнення тощо), а другий аспект – принципу холархічного детермінізму (від «холізм» – цілісність й «ієрархія» – підпорядкування, субординація), якому і підлягає феномен аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості [240, с. 44–45].

Вписування процесу аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості в рівневу (ієрархічну) побудову ціннісно-цільових чинників (інтенцій) та інструментально-суб'єктних здатностей (потенцій) привело до конструюванняхолархічної моделі цього феномену, яка конкретизує принцип системності в психологічних дослідженнях. За З. Карпенко [237, с. 45], динамічна система смислових утворень становить конститутивну підставу особистості, яка, своєю чергою, є узмістовленим виявом (характеристикою) людини. Дослідниця відстоює позицію, за якою суб'єктність становить визначальний (функціонально-діяльнісний – І.Г.) спосіб реалізації людиною свого духовного потенціалу, котрий репрезентує її вроджену здатність до саморозвитку і самовизначення у просторі мотиваційно-ціннісних відношень [514, с. 90].

Про актуальність дослідження аксіопсихологічних феноменів з погляду їх системно-ієрархічного побутування свідчить констатація В. Москальцем [359] того факту, що ренесансно-просвітницький оптимізм у плані людського розуму та його найдужчого інструменту – науки – був перебільшенням і призвів до тотальної кризи духовності, моральності, втрати віри в Бога. У XX – на початку XXI ст. виразними проявами цієї кризи є домінування у ціннісних орієнтаціях індивідів і груп егоїзму, меркантилізму, прагнення швидкої і легкої наживи, матеріальної вигоди, побутують аморальність, легковажність, бездумність, безвідповідальність. Маніпулювання іншими людьми стало нормою життя.

А тому, як слушно зауважує А. Фурман [514, с. 90], аксіопсихологія особистості є водночас новим форматом теоретизування і предметом методологічної рефлексії принципів конструювання гармонійної,

збалансованої теорії особистісного зростання чи суб’єктної самореалізації і самотворення [233, с. 60–61].

Принцип системної детермінації дозволяє об’єктивувати психологічні новоутворення, які задають конкретні напрями самореалізації людини [97] і є формою життєвого самоздійснення. Конкретизація цього принципу представлена в уявленні про особистість як про ціннісно-зорієнтованого інтегрального суб’єкта, який актуалізує свої інтенції («хочу»), потенції («можу») і реалізує поссіденції (рух від «є» до «стану») на п’яти основних рівнях життєздійснення: предиспозиційному (відносно чи умовно суб’єктному), наступних трьох диспозиційних рівнях – моносуб’єктному (на рівні індивідуальної предметної діяльності), полісуб’єктному (на рівні сумісної діяльності в контактній групі з урахуванням її моральних засад), метасуб’єктному (на рівні творчого внеску людини як неповторної індивідуальності до спільної культурної спадщини соціуму) і супердиспозиційному,абсолютносуб’єктному – рівні співвіднесення реальних життєвих досягнень особистості з проєктом її омріяних (ідеальних), вершинних життєвих домагань [240, с. 45].

Іншими словами, концепція аксіологічної психології З. Карпенко, оновлена в 2010 і 2018 роках, ґрунтується на твердженні про те, що аксіогенез особистості є цілісним процесом розвитку ціннісно-смислової сфери людини, наділеної відповідними біологічними, соціокультурними та духовно-трансцендентними можливостями. А потенціал цієї сфери реалізується через: 1) мотиваційні ставлення (суб’єктивні, смислові); 2) диспозиційні утворення (атитюди, ціннісні орієнтації); 3) мотиваційні чинники (потреби, інтереси, ідеали, спонукання, спрямованість); 4) емоційно-ціннісні характеристики процесу безпосереднього переживання явищ довколишньої дійсності; 5) життєві вибори особистості в різних сферах її самовизначення [233, с. 10; 514, с. 90].

Реалізація вище схарактеризованих методологічних принципів у контексті дослідження аксіопсихологічного проєктування життєздійснення

особистості приводить до побудови такої холархічної або системно-ієрархічної концептуальної моделі, яка унаочнює біо (віта-) й соціокультурне спричинення цього феномену з боку вроджених анатомо-фізіологічних особливостей, репрезентованих насамперед біологічною статтю (жіночим або чоловічим організмом), згодом – особливостями соціалізації в сім'ї, в освітньому середовищі закладів дошкільної, загальної середньої та вищої освіти тощо (фактор віку) і, нарешті, – впливом обраної професії.

Відтак процес аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості виглядає як:

1) онтогенетичне розгортання (опредметнена екстеріоризація) успадкованих інтенцій (потреб) особи чоловічої чи жіночої статі (рівень відносного суб'єкта – людського організму);

2) становлення его-ідентичності (механізм самоідентифікації) в процесі первинної соціалізації в контактних групах (рівень моносуб'єкта), де самоідентифікація є результатом контамінації факторів статі та віку;

3) життєве самовизначення на базі інтеріоризованих суспільних цінностей і моральних норм (рівень полісуб'єкта), де фактор вікового розвитку домінує над впливом статево-рольової поведінки;

4) професійно-особистісне самоздійснення як результат контамінації та взаємної детермінації факторів віку і професійної ідентичності, а фактор статі присутній латентно, у своєму «знятому» вигляді (рівень метасуб'єкта), адже створення сім'ї та відтворення себе в нащадках нерозривно пов'язані з цим етапом аксіопсихологічного проєктування життєздійснення (на попередньому рівні суб'єктності цей зв'язок менш очевидний);

5) професійна самореалізація, досягнення акме (рівень абсолютного суб'єкта) як наймасштабніше втілення сутнісних сил людини універсальної, де особистість розглядається як здійснений проєкт самої себе.

На рис. 2.1 представлено відцентрове розширення здатності до аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості від її ядра (відносний суб'єкт) до периферії – горизонту трансцендування абсолютного

суб'єкта через відзначені вище проміжні етапи за допомогою відповідно механізмів: опредметнення інтенцій (формування мотиваційної сфери), (само)ідентифікації, життєвого (по факту – ціннісно-смислового самовизначення), професійно-особистісного самоздійснення; професійної самореалізації (присвята себе справі всього свого життя).

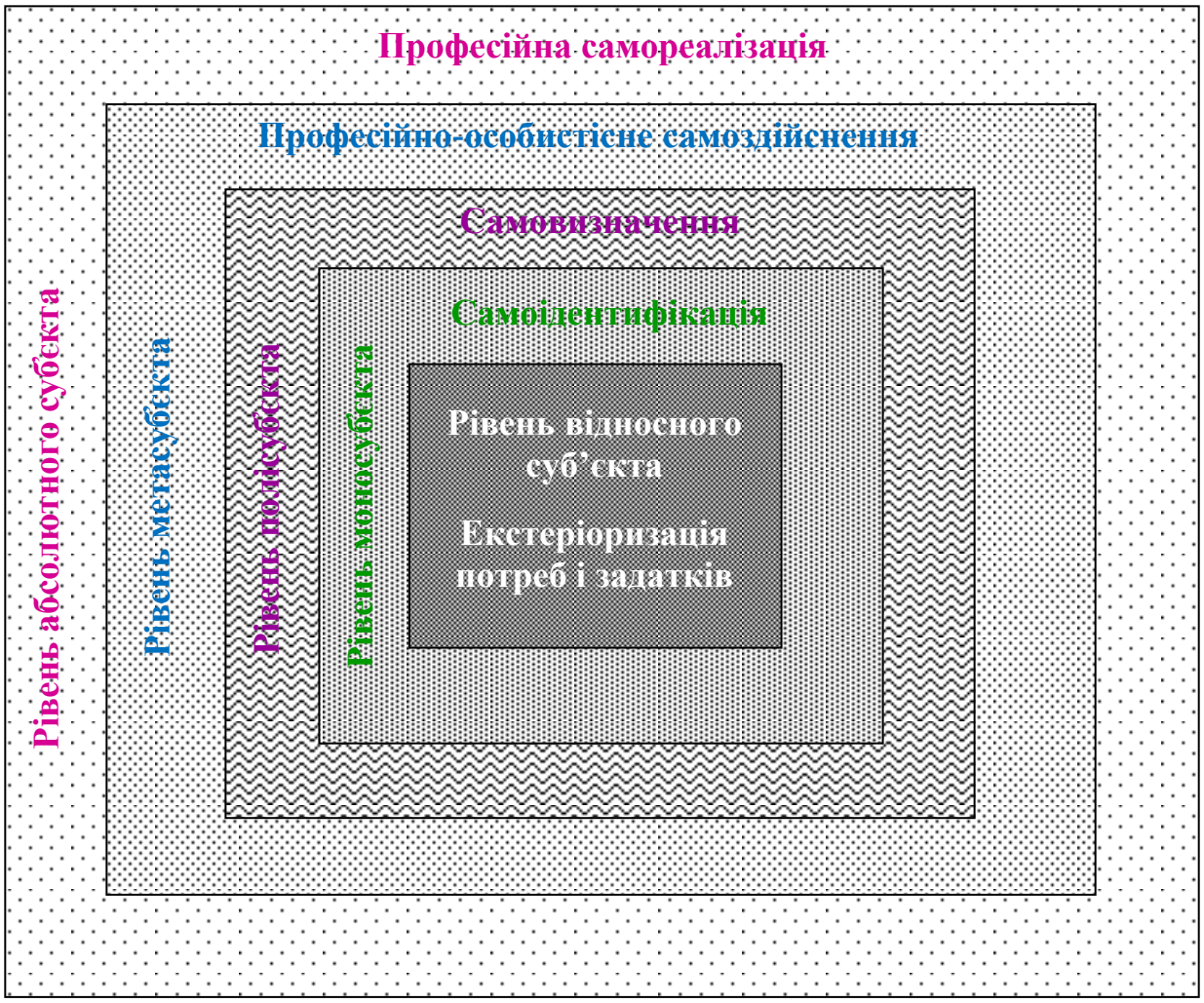

Рис. 2.1. Холархічна модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості

З огляду на холархічне представлення процесу аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості випливає генеральна гіпотеза про те, що стать як онтогенетично найбільш ранній чинник цього феномену справлятиме на нього найсильніший вплив, фактор віку – посередній вплив, а фактор професійної діяльності – найслабший. Додаткова гіпотеза: впродовж

онтогенезу ціннісно-цільові чинники аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості втрачають домінантну позицію, поступаючись інструментально-суб'єктним; простіше кажучи, люди з віком все менше мріють, позаяк все більше можуть, тобто їхні мрії, задуми, життєві плани все більше узгоджуються із суб'єктивними можливостями й об'єктивними ресурсами (конечність життя як неуникний фінал проєктування входить до їх числа).

Ці гіпотези породжують конкретніші очікування того, що:

1) аксіопсихологічне проєктування чинить вирішальний вплив на продуктивний перебіг самореалізації та задоволеність особистості власним життям;

2) психологічна якість життя, відчуття вдалого життєпотоку й осмисленого проживання його хронотопу залежать від здатності особистості проєктувати своє майбутнє;

3) ціннісно-цільове проєктування як свідоме використання особистого потенціалу забезпечує оцінювання бажань і можливостей їх реалізації, здібностей і докладених вольових зусиль;

4) критична рефлексія аксіопсихологічного проєктування позитивно впливає на вироблення ефективних стратегій і тактики самоздійснення, індивідуального стилю ціннісного прогнозування і раціонального планування життєвих досягнень особистості.

Отже, побудова авторської концепції аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості послідовно реалізувала методологічні принципи телеологічного й каузального детермінізму як такі ключові наукові положення, на основі яких реалізується методологія вивчення системних психологічних утворень (О. Гріньова [120, с. 139], В. Волошина [93], З. Карпенко [234], О. Климишин [247], С. Ставицька [472] та ін.). У контексті методології нашого дослідження відправним пунктом є уявлення про особистість як інтегрального суб'єкта можливих духовних, моральних та інших можливих трансформацій і предметних утілень людини.

2.2 Дизайн емпіричного дослідження та характеристика експериментальної вибірки

Основними завданнями емпіричної частини дослідження були:

1. Розробити прикладну модель констатувального емпіричного дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості.

2. Експлікувати особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості у період дорослості.

3. Виявити особливості впливу чинників «вік», «стать», «професійна спрямованість» на аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості в період дорослості.

4. Сформулювати методичні рекомендації з розвитку аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості досліджуваного періоду.

Організаційно дослідження охоплювало кілька *етапів:*

– перший – *аналітико-пошуковий* – передбачав вивчення окресленої проблеми у філософсько-психологічному дискурсі, що представлено зарубіжними та вітчизняними дослідженнями;

– другий – *власне емпіричний* – обґрунтування концептуальних і організаційно-методичних засад аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості в період дорослості, емпіричне виявлення особливостей досліджуваного феномену в період дорослості;

– третій – *узагальнювальний* – передбачав кількісний та якісний аналіз отриманих результатів емпіричного дослідження.

Емпіричне дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень тривало 10 років (2009 – 2019). У ньому взяло участь 500 респондентів. З різних причин (неправильне розуміння інструкції, неповна участь, сумнівні результати) дані 67-ти осіб не враховано. Статистично опрацьовано первинні дані 433 опитаних.

З метою цілісного та повного вивчення аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості нами обрано період дорослості від 20-ти до 60-ти років за часовими інтервалами в 15 років і, відповідно, його етапи – ранньої дорослості (20-25 років), середньої (35-40 років) і пізньої (55-60 років). Зазначмо, що серед дослідників у галузі вікової психології (Б. Ананьєв [22], Ш. Бюлер [575], Д. Бромлей [576], Е. Еріксон [556], Д. Левінсон [603], В. Моргун, Н. Ткачова [353] та ін.) у плані визначення меж дорослості одностайності немає. Обраний нами підхід поділу за п'ятнадцятиліттями є досить умовним, що пояснюється недостатнім вивченням питання періодизації, розбіжностями в підходах різних дослідників і гострою дискусійністю у цьому аспекті.

Отже, за *віком* превалюючий відсоток опитаних від загальної кількості вибірки складають групу ранньої дорослості (65,6 %), середньої – 19,9 % і пізньої – 14,5 % (табл. 2.1).

Щодо розподілу за критерієм *освіти*, то менше половини (40 %) від усієї кількості вибірки – респонденти з вищою освітою, решта (60 %) – незакінченою вищою. У вибірку ввійшли лише ті, хто займається професійною (40 %), навчальною діяльністю (60 %), і такі, що поєднують роботу й навчання (3,57 %).

Таблиця 2.1

Особливості складу вибірки за віком

Періоди дорослості							
Рання дорослість (20-25 років)		Середня дорослість (35-40 років)		Пізня дорослість (55-60 років)		Загалом	
n	%	*n*	%	*n*	%	*n*	%
284	65,6	86	19,9	63	14,5	433	100

За *обраним фахом* і *здобутим фахом* вибірку склали групи студентів: факультету педагогіки, психології та соціальної роботи – майбутні педагоги, що навчалися за спеціальністю «Початкове навчання» (*n*=90); економічного факультету (*n*=89), що навчалися за спеціальностями: «Фінанси» (*n*=30),

«Менеджмент організацій» (*n*=20), «Облік і аудит» (*n*=15), «Маркетинг» (*n*=10), «Економіка підприємства» (*n*=14); інженерно-технічного факультету (*n*=105), що навчалися за спеціальностями: «Інформаційні мережі зв'язку» (*n*=35), «Технології мультимедійного видання» (*n*=28), «Оптотехніка» (*n*=10), «Видавничо-поліграфічна справа» (*n*=32) Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича; а також учителі початкових класів (*n*=149), що працюють у закладах загальної середньої освіти міста Чернівців і Чернівецької області, серед яких: учителі вищої категорії, методисти, старші вчителі та ті, які мають почесне звання «Відмінник освіти України» (слухачі курсів підвищення кваліфікації Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області). У цьому контексті (фаху й віку) повно та цілісно представлено когорту педагогів, частково – інших професій – лише період ранньої дорослості (табл. 2.2).

Гендерний аспект простежується тільки в респондентів ранньої дорослості – студентів інженерно-технічного (переважно), дещо менше – економічного факультетів і не брався до уваги – у майбутніх педагогів (вибір цієї професії, як правило, здійснюють представники жіночої статі) (табл. 2.3).

Період дорослості або зрілості є найтривалішою фазою онтогенезу (в розвинутих країнах складає ¾ людського життя), яка має тенденцію до досягнення найвищого розвитку фізичних, інтелектуальних і духовних здібностей особистості. Зрілістю називають стан, якого досягає організм наприкінці періоду розвитку [181]. Зазвичай виокремлюють три підперіоди (стадії) дорослості: ранню дорослість (молодість), середню дорослість і пізню дорослість (старіння і старість).

Таблиця 2.2

Розподіл досліджуваних вибірки за обраним і здобутим фахом

Спеціальність, фах									
Майбутні педагоги		Майбутні економісти		Майбутні інженери		Педагоги, що працюють		Загалом	
n	%	*n*	%	*n*	%	*n*	%	*n*	%
90	20,8	89	20,55	105	24,24	149	34,41	433	100

Таблиця 2.3

Розподіл досліджуваних вибірки за статтю

Факультет, стать							
Інженерно-технічний		Економічний		Педагогіки, психології та соціальної роботи		Загалом	
Чоловіча	Жіноча	Чоловіча	Жіноча	Чоловіча	Жіноча	Чоловіча	Жіноча
56	49	38	51	0	90	94	190

Враховуючи полівимірність процесу розвитку і гетерохронність досягнень у різних сферах, Г. Крайг [271, с. 647–653] визначає низку ознак дорослості:

− інший характер розвитку, меншою мірою пов’язаний з фізичним ростом і швидким когнітивним удосконаленням;

− здатність реагувати, відгукуватися на зміни та успішно адаптовуватися до нових умов, конструктивно розв’язувати суперечності та труднощі;

− подолання залежності та здатність брати відповідальність за себе й інших;

− окремі риси характеру (твердість, поміркованість, надійність, чесність, уміння співчувати тощо);

− соціальні та культурні орієнтири (ролі, взаємини тощо) задля успішності і своєчасності розвитку в дорослому віці.

Як зауважує О. Гуглаєва [528], нині домінують два основні підходи до вікового розвитку дорослих. Перший – це дослідження розвитку упродовж життя, тобто прослідковування плавних змін у різних психічних явищах і процесах. Другий – дослідження динаміки життєвих подій – оцінка впливу, який чинять на людину життєво важливі події (одруження, народження дитини, вихід на пенсію тощо). Дослідження розвитку упродовж життя акцентують увагу на впливі на людину досвіду, набутого при виконанні нею сімейних, соціальних ролей, а також у процесі проведення дозвілля.

У контексті викладеного вище більш дослідженими є рольові теорії [46; 115; 243; 346; 355] особистості, згідно з якими розвиток людини полягає у

формуванні певного рольового репертуару, що становить значну частину її Я. У процесі розвитку, з позиції теорії ролей, відбувається диференціація старих ролей і освоєння нових. При цьому часто виникає рольовий конфлікт через складність чи неможливість успішного виконання різних ролей, на кшталт, турботливої мами і професіонала. Окремі дослідники припускають можливість рольового перевантаження, наприклад, у мами, яка працює і має кілька дітей.

Кожному зі згаданих вище періодів дорослості властиві свої психологічні особливості. Розгляньмо їх детальніше.

Період ранньої дорослості (20-25 років). У класифікаціях вікових періодів розвитку людини ранню дорослість визначають як вік: від 21-го року до 25-ти років [576]; 17–25 років [574]; від 20-ти до 25-ти років [556]; від 20-ти до 40-ка років [271].

На думку А. Реана [413], ситуація невизначеності чітких меж ранньої дорослості зумовлена суб’єктивним самовідчуттям і об’єктивними показниками найвищого розвитку особистісних ресурсів, що визначаються не стільки хронологічним віком, скільки різними чинниками: соціо-економічним статусом, освітнім рівнем, специфікою професійної діяльності тощо. Зауважмо, що у віковій психології означений період ще називають молодістю, юністю [540, с. 287].

У даному випадку ми підтримуємо періодизацію Е. Еріксона як найбільш зважену й обґрунтовану.

Рання дорослість є тим особливим періодом розвитку, що завершує дитинство й «відчиняє двері» у дорослість. Це – час посилення саморефлексії, потреби в поглибленому самоаналізі, набуття і пошуків ідентичності, підвищення інтересу до себе, формування і досягнення стійкої Я-концепції, часу напруженого усвідомлення й осмислення відповідей на низку запитань: «Який я?», «Хто я?», «До чого я прагну?», «Які мої потенції, можливості й перспективи?», «Який життєвий шлях мені обрати?» тощо [80, с. 52–61; 271; 303; 401; 556]. Джерелом, внутрішнім динамічним фактором розвитку особистості, за В. Петровським, є суперечність: «Я не схожий на інших» – «Я

такий, як усі» (суперечність Я звичайного і Я унікального) [391, с. 267]. Ця суперечність породжує нову мету – усвідомити власну унікальність, несхожість з іншими, знайти свою ідентичність і, завдяки їй, набути значущість в очах інших і розпочати рух до самовизначення [391, с. 267].

На думку переважної більшості дослідників (Д. Бромлєй [576], В. Моргун [353], Є. Ісаєв, В. Слободчиков [460], О. Гуглаєва [529], В. Шевчук [629] та ін.), рання дорослість є періодом оволодіння ролі дорослої людини, повного залучення у всі види соціальної активності та характеризується двома головними аспектами – освоєнням і експансією професійного та соціального просторів. Розвиток молодої людини значною мірою залежить від її власних зусиль, цілей, бажань, відтак здійснюється перехід до саморозвитку. Даний період у дослідженнях В. Шевчука [629] характеризується спрямованістю на усвідомлення цілей і сенсів свого життя. Основним завданням є побудова життєвого плану-сценарію.

Провідною діяльністю в період ранньої дорослості, на думку В. Моргуна, Є. Ткачової [353], є особистісне та професійне самовизначення, у якому ключову роль, на наше переконання, відведено саморозумінню, самоставленню і самоосягненню [155, с. 24–26].

Процес саморозуміння ретельно проаналізовано Б. Кайдагоровим [222, с. 129–132]. На переконання вченого, саморозуміння лежить в основі інтеграції когнітивних і афективних процесів самосвідомості, а тому автор визначає його як «осягнення сенсу свого існування, результатом якого є когнітивне й емоційне узгодження продукту свідомості та реальної поведінки» [222, с. 130].

Самоставлення, на відміну від саморозуміння, є узагальненим емоційно-ціннісним ставленням до себе. Загалом, проблему самоставлення як сенсу Я розкрито С. Пантілєєвим, який обґрунтував нетотожність самоставлення до самооцінки, виокремивши також особливий вимір емоційно-ціннісного ставлення до себе. Автор довів, що ставлення особистості до власного Я впливає майже на всі аспекти поведінки людини, включаючи досягнення цілей, способи формування і вирішення кризових ситуацій [384].

Відповідно самоставлення діалектично пов’язане із саморозумінням, формуючи єдине когнітивно-смислове й емоційно-ціннісне ставлення до власного Я суб’єкта. Самоставлення і саморозуміння утворюють єдність і здійснюють процес самоосягнення, результатом якого є самовизначення. З позиції аналізу суб’єктності, особливий інтерес у віці ранньої дорослості становить «внутрішнє» самоосягнення у проблемній ситуації. Вихідне (або початкове) чуттєве Я суб’єкта в даному випадку поєднує «частини», які перебувають у суперечності. Конфлікт «можу – не можу» є прикладом протистояння двох паритетних начал. Завдання, яке розв’язує суб’єкт, спрямоване на особливе перетворення початкового «образу Я», що уможливлює трансформацію «потенційного Я» у «наявне Я». Таке перетворення є важливим критерієм суб’єктності. Іншими словами, суб’єкт утверджується у власних очах, це означає, що він ніби пориває з образом себе, який його не влаштовує і будує образ, який його задовольняє [261]. Таким чином, у процесі саморозуміння представлені й переплетені моменти самопізнання і самотворчості, самореалізації і самовизначення. Розуміючи себе, молода людина водночас аналізує, осмислює, перетворює й осягає себе. Отже, розуміння є засобом пізнання; останнє (пізнання) – сукупністю знань, які «працюють» у результаті відповідей на питання і розв’язання завдань. Здійснюючи саморозуміння, індивід визначається заново. Формуючи себе, молода людина утверджує своє буття у світі, самовизначає себе, джерелом чого є власне суб’єкт.

О. Гуглаєва [529] зазначає, що завданням ранньої дорослості є знаходження свого шляху в соціумі, активне освоєння довкілля. Причому, як зауважує Б. Лівехуд [302], у цьому віці людина починає побудову власного майбутнього. В. Слободчиков і Є. Ісаєв [460] описують молоді роки як час оволодіння професією, набуття економічної відповідальності, повного включення у всі види суспільного життя країни. На цій стадії часто створюється власна сім’я і вибудується свій спосіб життя: вступ у шлюб, народження першої дитини, установлення кола знайомств, пов’язаних зі

спільною роботою. На роботі освоюються професійні ролі та позиції, продовжується професійна підготовка (передусім, через самоосвіту) і починається вдосконалення майстерності [460, с. 328–329]. За І. Калашниковою [223, с. 75–80], найвищі оцінки орієнтації на майбутнє зафіксовано в групі 20–24-річних у зв'язку з тим, що людина поринає у світ ідей про свою особистість, активно будує власний світогляд і ціннісні орієнтації. В. Мухіна характеризує початкові етапи дорослості як періоди надії на реалізацію домагань, визнання у діяльності [365, с. 150]. У цей же період відбувається побудова життєвих планів, вибір професії, свого місця у житті. Орієнтація на майбутнє, оптимістична позиція щодо нього створює сприятливе тло для формування позитивного ставлення особистості до себе, стимулює її активність.

Другий напрям у розвитку від 20-ти до 25-ти років – освоєння соціального простору й установлення близьких міжособистісних взаємин. На думку Е. Еріксона [556], головними проблемами, що потребують розв'язання у молодості, є досягнення ідентичності на противагу дифузії ролей і близькості на противагу ізоляції.

Досягнення ідентичності є центральною проблемою і для юнацького віку. Проте низка теоретиків (і власне Е. Еріксон) вважає, що питання ідентичності залишаються актуальними впродовж усього періоду дорослості. Процеси досягнення ідентичності забезпечують відчуття перманентності досвіду дорослого життя. У зв'язку з пошуками ідентичності молодим людям доводиться визначатися і перевизначатися зі своїми пріоритетами та місцем у соціумі.

Суперечність між близькістю й ізоляцією є найхарактернішою для означеного періоду проблемою. Близькість потребує установлення тісних взаємин з іншою людиною, що приносять взаємне задоволення. Близькість являє собою єдність двох ідентичностей, проте без втрати кожним індивідуумом своїх неповторних особливостей. Ізоляція настає у результаті неможливості чи нездатності добитися взаємності, іноді внаслідок того, що

ідентичність індивідуума є настільки слабкою, що виникає ризик втратити себе, поєднавшись з іншим. Обговорюючи даний аспект, В. Слободчиков і Є. Ісаєв зазначають, що знайти супутника життя, облаштувати власне житло, розпочати першу фазу професійного життя – все це спроєктовані назовні внутрішні психологічні устремління і завдання. Молоді люди надзвичайно експансивні в соціальній сфері та в міжособистісних взаєминах: у них широке коло спілкування, вони легко входять у різні співтовариства та групи. Молоді люди легко знайомляться, установлюють контакти, зав'язують дружбу. Молодість – час серйозної і великої любові, пошуку супутника життя, створення сім'ї. З'являється знання про власне життя як особливе завдання, і не лише знання, але й конкретний досвід про початок і кінець життя, добровільно обрану відповідальність щодо людей і суспільних інститутів [460, с. 324, 329]. Вибір і побудова індивідуальної форми буття визначають основну стратегію життя людини [10].

Г. Абрамова [1] вважає, що важливим завданням особистісного розвитку є освоєння нових соціальних ролей, пов'язаних з появою власної сім'ї, налагодження життя у новій сім'ї, де виокремлює кілька планів: фізіологічний, соціальний і психологічний. Існують і проблеми, з якими стикається молода людина. На думку дослідниці, до них відносять небезпеку сприймати життя лише через якусь одну його властивість (через один аспект). Руйнування цілісного бачення життя зумовлює нудьгу, заник спонтанності, розчарування.

У контексті викладеного вище зазначмо, що на переконання плеяди вчених [271; 552; 556], становлення сутнісних характеристик ранньої дорослості (молодості) неодмінно відбувається через призму конкретної історичної епохи; пізнання внутрішнього світу особистості можливо лише у співвіднесенні з контекстом культури й історії.

Отже, в період ранньої дорослості (молодості) особистості є такі пріоритети: самовизначення, пізнання себе та самовдосконалення у професійній і сімейно-особистісній сферах; побудова життєвого сценарію, освоєння і

розширення соціального та професійного просторів, досягнення балансу між близькістю й ізоляцією (установлення інтимних міжособистісних взаємин).

Період середньої дорослості (35-40 років). Середню дорослість вчені розглядають як вік: від 25-ти до 50-ти років [574]; від 25-ти до 60-ти років [556]; від 35-ти до 60-ти років [506]; від 40-ка до 60-ти років [271]; від 40-ка до 65-ти [242].

У переважній більшості праць зазначено, що на період від 30-ти до 40-ка років припадає розквіт у всіх сферах життєдіяльності, це проміжок часу високопродуктивної творчості, людина стає повноцінним фахівцем і сім'янином, тобто, це – період реалізації свого внутрішнього потенціалу, продуктивне використання власних здібностей. З одного боку, 35-40 років характеризують як стабільний період, на думку низки дослідників [22; 53; 460; 477], він відрізняється тим, що людина ставить певні цілі та досягає їх реалізації, отримуючи професійне та суспільне визнання, а з іншого – називають «кризою середини життя» [36; 271; 525; 547].

За М. Алферовою [17, с. 126], життєвий шлях не є плавним поступальним рухом і буває спряженим з періодами різкого злету, тимчасового регресу, навіть інволюції особистості. Критичні періоди мають загалом позитивне значення для особистості, оскільки нерідко за негативним симптомом приховується позитивний зміст, що полягає зазвичай у переході до нової вищої форми. В кризові періоди в особистості дорослої людини водночас із руйнуванням віджилих психоформ відбувається і конструктивна робота. Китайська піктограма, наприклад, що символізує кризу, чудово віддзеркалює ідею духовної кризи [123]. Вона складається з двох основних знаків, або радикалів, один із яких позначає небезпеку, інший – можливість. Таким чином, проходження через критичні стани, властиве зрілому віку, часто буває складним і таким, що лякає, проте володіє значним еволюційним і цілющим потенціалом.

У західній психології [548, с. 100–142] розгляд вікових криз є обов'язковим елементом аналізу розвитку в певний період дорослості.

Загалом, особливу увагу ролі криз приділяє Д. Левінсон [273], який зауважує, що у житті «чергуються» періоди стабільного стану та періоди змін. У період стабільності різні сфери життя людини (професійна, сімейна, дружніх стосунків, ідеалів тощо) перебувають у рівновазі між собою. При цьому одна-дві з них є провідними (зазвичай упродовж 6–8 років). Період зміни настає, коли людина, відносно задоволена своїм життям, починає бачити його в новому світлі, себто розуміє, що одні моменти власного життя вона переоцінювала, інші – недооцінювала. Вона може усвідомити, що не проявляє свої здібності, не реалізує ідеали. В неї може з'явитися відчуття, що з нею щось не так. І лише тоді індивід починає розуміти, що йому необхідно щось змінити не в соціальному оточенні, а власне у собі, він розпочинає будувати інше, нове життя на реальній основі.

Термін «криза середнього віку» вперше вжито канадським психоаналітиком Елліотом Джаксом у 1965 році у праці «Смерть і криза середнього віку» [595]. Вчений припускав, що така криза настає приблизно в 35 років. Як критичну стадію цей період автор почав виокремлювати після того, коли помітив тенденцію до кризи у творчості відомих людей, що подолали тридцятирічний рубіж і наближалися до 40-ка років. Психолог досліджував творчих людей (художників, композиторів, поетів, письменників і скульпторів) і помітив, що саме у віці 35–40 років у їхньому житті стається переломний момент, за яким слідує колосальний кар'єрний ріст або завершення діяльності.

Концепт «криза середнього віку» доволі поширений, проте недостатньо вивчений у психологічній науці [550, с. 97; 168, с. 30–33]. Першим із психологів, хто звернувся до проблеми кризи середнього віку, був К. Юнг [559], який займався психотерапевтичною практикою. Спостерігаючи за пацієнтами, вчений дійшов висновку, що ближче до середини життєвого шляху особистість переживає кризу. В основному, як зазначав дослідник, причинами страждань було усвідомлення відсутності цілей і сенсу в житті. Сам К. Юнг висував гіпотезу про те, що друга половина життя має свій особливий сенс і

цілі, тому необхідна глибока внутрішня перебудова, що передбачає духовний розвиток, для набуття своєї Самості. Лише так можна досягти мудрості.

Середину життя автор розглядав як критичний момент, коли відбувається «глибинна, дивовижна зміна душі» [559, с. 467]. Форсована соціалізація змінюється на лінію саморозвитку. В зрілому віці людина має здійснити внутрішню роботу із самопізнання, яку Юнг маркував «індивідуацією». В цьому віці людина здатна інтегрувати у своєму Я як «жіноче», так і «чоловіче» начала, об’єднати всі аспекти особистості навколо самості, встановити гармонію між собою і довкіллям. У другій половині життя людина за допомогою урівноваження й інтегрування різних елементів особистості може досягти найвищого рівня розвитку своєї особистості, спираючись на релігійний і символічний досвід. На переконання Юнга [559], лише одиниці сягають такого рівня розвитку особистості.

Розуміння психологічної кризи, зокрема і кризи середини життя як органічної частини процесу становлення особистості, чітко простежується у працях відомих психіатрів і психотерапевтів екзистенційно-гуманістичного та трансперсонального напрямів (Р. Ассаджіолі, С. Грофа, А. Маслоу, В. Франкла, К. Юнга, К. Ясперса та ін.) і є предметом низки спеціальних досліджень [36; 271; 525; 547].

У сучасному психологічному словнику кризу тлумачать як «стан душевного розладу, спричинений тривалою незадоволеністю собою і взаєминами зі світом. Різновидом криз вважають кризи вікові, загальними характеристиками яких є різкі психологічні зміни, нормативність і необхідність для розвитку особистості. Вікові кризи розуміють як переходи людини від одного вікового щабля до іншого, пов’язані з системними якісними перетвореннями у сфері її соціальних зв’язків, діяльності та свідомості» [461, с. 308–309]. На думку Т. Титаренко [493, с. 240, 246], кризу можна визначити як водночас гострий і тривалий внутрішній конфлікт щодо життя загалом, його сенсу, основних цілей і шляхів їх досягнення; один зі станів внутрішньої природи, певний екстремум особистісної субстанції. Кризою можна назвати

таку природну для особистості катастрофу, коли людина перестає відчувати звичний ґрунт під ногами, коли траєкторія життя вже категорично не влаштовує, під загрозою опиняється колишній проєкт життя, вимріяний життєвий задум.

Серед обставин, що провокують кризу, виокремлюють різкі зміни стану здоров'я (раптове нездужання, тривала і важка хвороба, гормональні зрушення), політичні й економічні події, зміну вимог, умов, соціальних очікувань тощо. Під тиском суспільних катаклізмів можливе виникнення подвійної кризи (накладання соціальної кризи на вікову), що загострює її перебіг і налаштовує на глибше осмислення всього життя [78, с. 3–14].

За Г. Шихі [547], криза середини життя, криза 40-річчя – найвідоміша і водночас найбільш суперечлива за оцінками. Першими ознаками кризи, розладу внутрішнього світу є зміна ставлення до того, що раніше здавалося цікавим, значущим, важливим чи, навпаки, відворотним. Криза ідентичності виражається у переживанні почуття нетотожності собі, того, що став іншим.

Продовжуючи попередню думку, згідно з концепцією Дж. Голліса [525], криза середини життя або «перехід через перевал» характеризується кризою ідентичності, вісь якої пронизує Его і Самість. Свідоме у цей час воліє довести власну всемогутність, продемонструвати компетентність і всеобізнаність, проте коли його гегемонія припиняється, Его вступає в діалог із Самістю. Останню Дж. Голліс визначає як телеологічне прагнення організму.

Факторами виникнення кризи ідентичності під час проживання періоду середини життя Дж. Голліс вважає труднощі у кар'єрних досягненнях, кризу міжособистісних стосунків і рольову кризу.

На переконання Дж. Голліса [525; 119], криза середини життя визначається зникненням проєкції і виникненням незадоволеності від потенційних згасання і втрати життєвих сил. Проблеми в побудові й продовженні кар'єрного зростання у цьому віці зумовлюють кризу ідентичності, сформовану кваліфікацією і досвідом роботи індивіда, його

прагненням до результативності й ефективності, з одного боку, і трансценденції – з іншого, себто до подолання душевної порожнечі шляхом досягнення успіху.

Один із моментів кризи пов’язаний з проблемою зменшення фізичних сил, втрати привабливості.

За Т. Титаренко [495, с. 92], поява стійкого творчого ставлення до світу й себе є новоутворенням кризи середини життя. Ставлення до себе самого стає ставленням до автора, режисера, творця свого життя. Людина вже навчилася цінувати набутий досвід, має мужність тверезо оцінити свої досягнення, готова сприйняти жорсткі вимоги з боку соціуму. Її здатність ухвалювати конструктивні рішення спирається на самоповагу, перевірені знання про свої можливості, впевненість у своїх силах, життєстійкість. Психологічний час відчутно прискорюється, а життєва перспектива обмежується. Психологічний простір переструктуровується згідно з налаштуванням турбот у підтримання близьких стосунків з рідними, колегами, учнями, друзями.

Важливим аспектом переживання кризи у віці 35-45 років є планування майбутнього життя. У зв’язку з цим розглянемо існуючі в психологічній науці підходи до проблеми уявлень про життєві перспективи особистості в період кризи середини життя [144, с. 11–13].

У зарубіжній психології проблема особливостей уявлень про життєві перспективи в середньому віці розглядається переважно з позиції сприйняття, переживання часу.

Одним з перших до проблеми необхідності трансформації життєвої перспективи в середньому віці звернувся О. Камфорт. Він зазначав, що такий період життєвого шляху пов’язаний з постійною боротьбою з кризою середини життя. На його думку, ця боротьба не є чимось іншим, як необхідністю конструювання і корекції власної життєвої перспективи за умов об’єктивного скорочення майбутнього часу життя (за [196]).

Б. Лівехуд також приділяє значну увагу проблемі суб’єктивного сприймання майбутнього в період кризи середини життя. Вчений вважає, що до

35-ти років перед людиною – лише майбутнє, все ще можливо, теперішнє прийде. Біля 40 років майбутнє отримує горизонт, межу. Час минає швидко, а минуле стає тривалішим. У зв'язку з цим автор зазначає, що процес перебудови особистості у віці біля 35-ти років має відбуватися з набуттям нового відчуття часу [302, с. 184]. Отже, саме питання про нове відчуття часу, його обмеження і необхідність розширення стає ключовим у розумінні детермінації вікових змін психології людини в розглядуваний період життєвого шляху.

Схожий погляд на роль сприймання часу у переживанні кризи простежується і в працях Г. Шихі. Вона висловлює ідею про те, що «у віці між 35 і 45 роками людина, досягнувши середини свого життєвого шляху, починає бачити, де він завершується, час для нього починає скорочуватися» [548].

Приділено достатньо уваги проблемам усвідомлення, переживання майбутнього у віці 35-45 років. Наприклад, І. Кулагіна і В. Колюцкий [286] питання уявлень про майбутнє в середньому віці розглядають з точки зору психологічного віку особистості. На їх переконання, психологічний вік визначається уявленнями людини про часову перспективу загалом, тобто включенням психологічного минулого та майбутнього на даний момент життя. У зрілості відбуваються зміни часової перспективи особистості, пов'язані з різним відчуттям часу, яке може суб'єктивно прискорюватися і сповільнюватися, стискатися і розтягуватися, переживатися як неперервне та перервне, «розірване» на окремі відрізки. Найбільш вдалою для розвитку особистості в середньому віці вчені вважають таку часову перспективу, яка включала б у себе протяжне психологічне минуле, і водночас ще більш протяжну часову перспективу майбутнього. В цьому випадку в людини зберігається відчуття психологічної молодості, пов'язане з реальною продуктивною роботою в теперішньому та значними планами на майбутнє. Особистість, що володіє такою часовою перспективою, буде гармонійно розвиватися у середньому віці і її не зачепить проблема гострого переживання кризи середини життя.

Особливості життєвих перспектив особистості в середньому віці у контексті суб'єктивної картини життєвого шляху вивчали Є. Головаха та О. Кронік. У результаті дослідження ступеня суб'єктивної реалізованості життя як співвідношення насиченості важливими подіями минулого та майбутнього встановлено, що люди у віці біля 35 років оцінюють своє життя наполовину реалізованим. Отже, в цей період минуле і майбутнє, ретро- і перспектива врівноважуються у суб'єктивній картині життєвого шляху. Це розглядається як один з факторів, що обумовлює психологічний перехід від періоду ранньої зрілості до середнього віку, в якому людина не може не рахуватися з тим, що ретроспектива більшою мірою починає конкурувати з перспективою за домінуючу роль в оцінці життєвого шляху [108].

Крім того, Є. Головаха виявив, що сорокарічні люди своє власне десятиліття життя оцінюють нижче з точки зору насиченості важливими подіями, ніж попередні та наступні, і це, на його думку, є ще одним проявом складності життєвої ситуації, в якій опиняється людина на рубежі ранньої зрілості та середнього віку.

Р. Ахмеров [31] встановив, що перехідний період в житті людини від 35 до 45 років часто супроводжується індивідуальною біографічною кризою особистості. В результаті цього деформується суб'єктивна картина життєвого шляху особистості, що проявляється у подійному змісті власного минулого, теперішнього та майбутнього в її структурі. На думку дослідника, саме наявність вказаних деформацій є причиною переживання кризи в середньому віці. Так, у цьому випадку в людини при досягненні основних подій життєвого шляху відсутня перспектива майбутньої самореалізації, немає здатності до перебудови своєї життєвої перспективи з урахуванням вимог змінюваної ситуації.

Схожу думку про роль життєвої перспективи у розвитку людини 35-45 років висловлює і Є. Сапогова, зазначаючи, що в розглядуваний період життя майбутнє набуває межу, «лінію горизонту», людина більшою мірою ставить цілі щодо теперішнього особистості. Проте водночас у середньому віці

життєвий горизонт повинен розсуватися в силу того, що більшість із того, що відбулося і пізнано на попередніх вікових етапах набуває осмисленість, глибину, перспективність, об’ємність [440, с. 396–399].

Період середньої дорослості є віком підбиття попередніх підсумків, коли порівнюються мрії та уявлення про майбутнє, створені в юності, з тим, чого вдалося досягнути реально. Такі кризові суперечності усвідомлюються людиною як фактична розбіжність, що фіксує невідповідність між Я реальним і Я ідеальним, наявним і можливим, бажаним. Особливо гостро переживають цю кризу люди творчих професій [540, с. 295–296].

Крім того, змінюються соціальні очікування. Настає час виправдати сподівання суспільства і створити певний соціально значущий продукт, матеріальний чи духовний, інакше оточення переносить свої очікування на представників значно молодшого покоління.

Кризу 40-річчя осмислюють як час неабияких можливостей і небезпек. Згасання фізичних сил, усвідомлення невідворотної втрати молодості, зміну очікувань і ролей супроводжують занепокоєння, емоційний спад, поглиблений самоаналіз. Сумніви в правильності прожитого життя є ключовою проблемою цього віку [540, с. 296].

Дослідники в царині вікової психології В. Солодніков і І. Солоднікова пишуть про те, що ані в закордонній, ані у вітчизняній науковій літературі не існує статистично обґрунтованих даних про поширеність такого явища, як «криза середнього віку» [469, с. 178]. Поняття «криза середнього віку» і «криза середини життя» не розмежовано, під кожним із них можуть розуміти зрілість, дорослість, «відсутні особливості перебігу, незважаючи на те, що саме це поняття присутнє у науковому дискурсі» [469, с. 178].

Зазначмо, що спільним для усіх криз є можливість розгляду їх в аспекті розвитку, тобто як каталізаторів особистісного росту [528]. У зв’язку з цим Р. Еммонс [555] описує результати досліджень Р. Мооса і Дж. Шефера [615], які сформулювали оригінальний концептуальний підхід для розуміння процесів, що зумовлюють позитивні наслідки життєвих криз. Вчені виокремили три типи

позитивних наслідків: 1) збільшення соціальних ресурсів, зокрема поглиблення емоційних контактів; 2) примноження особистих ресурсів (упевненість у собі, позитивні зміни в цілях і цінностях); 3) набуття нових навичок самоопанування, включаючи саморегуляцію емоцій. Також вони виокремили групи факторів, що є передумовами позитивного розв'язання криз, пов'язаних з певними подіями, особистісні фактори та соціальні ресурси.

Фактори, пов'язані з подіями, включають у себе контрольованість стресора, врахування тривалості його й очікуваності. Особистісні ресурси визначаються темпераментом, досвідом подолання минулих криз, а також оптимізмом, життєстійкістю і впевненістю в собі. Фактори оточення – це, передусім, адекватність соціальної підтримки [528].

Слід зауважити, що окремі зарубіжні дослідники (Р. Кесслер, Г. Крайг, К. Рифф та ін.) [271] сумніваються в тому, що про кризу в період дорослості чи кризу середини життя можна говорити як про щось таке, що відбувається в нормі і з усіма людьми. Міркування з цього приводу обґрунтовується зокрема тим, що люди, знаючи про те, що в 35-45 років зазвичай настає криза, схильні перебільшувати власні проблеми, кваліфікуючи свої переживання як прояв неминучої кризи, водночас як насправді не відчувають кризових переживань.

Певні рекомендації щодо переживання кризи середини життя пропонує вітчизняна дослідниця Т. Титаренко [494].

Період середньої дорослості характеризується як роки «піку», оптимуму для професійних та інтелектуальних досягнень, період інтеграції різноманітних зв'язків і взаємин з іншими людьми, порівняно стале накопичення матеріальних засобів, лідерство у різних видах діяльності та старшинство за віком серед своїх колег [19; 53; 176].

На думку О. Бодальова [54], феномен акме, вершина зрілості, «вершина в розвитку» дорослої людини – це полівимірний стан, варіативний і мінливий, причому піки в різних «іпостасях», як правило, досягаються у різний час.

Особистісне акме як найважливіший прояв зрілості має в своїй основі духовно-моральні цінності, які людина готова справді відстоювати. Цілісність

особистості визначається гармонійністю ансамблю відношень до різних аспектів дійсності, минулого та майбутнього, близьких і незнайомих людей з чіткою ієрархією цінностей [540, с. 291].

В означений період життя професію, як правило, не змінюють. Перед людиною постає завдання добитися соціального та професійного просування і досягнути поставлених життєвих цілей [603]. Якщо раніше можна було ще перевіряти свої надії та бажання, то тепер ідеться про планування подальшого перебігу подій. На думку К. Абульханової-Славської [8], життєві перспективи особистості в період середньої дорослості все більше визначаються типом взаємин у сім'ї й особливостями життєвої позиції особистості.

Зарубіжні дослідники [271; 603] та ін. характеризують розглядуваний період як організаційний, оскільки людина схильна вирішувати всі проблеми шляхом самоорганізації. Уміння узагальнювати, аналізувати факти й ухвалювати логічні рішення, що базуються на інтерпретації фактів і прогнозі, виступають на перший план. Поряд із цим проявляється потреба, передусім у чоловіків, продемонструвати свої організаторські здібності, перебуваючи у владі. Людина у віці від 30-ти до 40-ка років знаходить задоволення у самовідданому служінні справі конкретної організації.

Доросла людина досягає певних висот у професійній діяльності, набуває авторитету в колег і помітного соціального статусу. В ці роки вона має достатній досвід суспільно-трудової діяльності; великі перспективи особистісного та професійного зростання. Відтак система інтересів дорослих людей в основному концентрується навколо двох питань: забезпечення матеріального добробуту і отримання морального задоволення від життя [1; 343].

В особистості у професійній сфері може бути одна з двох позитивних домінантних місій: або професійна самореалізація (з орієнтацією «на соціум») – побудувати успішну та вдалу кар'єру, досягнути суспільного визнання і вершин майстерності; або самореалізація особистості з орієнтацією «на себе», яка не

завжди збігається із професійною самореалізацією. Рідкісні випадки такого збігу свідчать уже про талант.

Негативні домінантні місії професійної сфери можуть розгортатися і реалізовуватися через: прагнення до влади (використовуючи при цьому інших людей) з метою задоволення потреб власної професійної кар'єри; трансформація професії на «годівницю» і зловживання професійним становищем як механізмом психологічного й економічного тиску (Е. Фромм); неналежне застосування професійної ролі задля компенсації «комплексів неповноцінності» (А. Адлер) у професії й інших сферах життя, себто тіньове самоствердження. За К. Абульхановою-Славською, все це можна розглядати як аспекти «тіньової психології» і «тіньової стратегії життя».

Для тих, чия кар'єра розвивається за типовим професійним циклом, її середина є періодом зміцнення свого професійного становища – людина освоюється на роботі й усвідомлює реальні можливості свого кар'єрного поступу. Середня дорослість – час зміцнення власного становища в суспільстві і прагнення до успіху в своїй роботі. В цей період людина намагається показати все, на що вона здатна в обраній нею професії. Вона також намагається досягнути певної стабільності не лише у своїй роботі, але й інших сферах свого життя. Для окремих людей такий період пов'язаний з підвищенням власної відповідальності та свого престижу, відмовою від допомоги наставника й набуттям повної самостійності [591].

Змінюється позиція щодо інших людей. Доросла людина цілком відповідає не лише за себе, але й усвідомлює відповідальність за інших людей, молодь, яка ще не має життєвого досвіду, своїх дітей. Перед нею постає низка життєвих завдань: стати якомога кращим батьком (матір'ю) для своїх дітей, досягнути досконалості у професії, проявити себе на суспільній ниві, бути вірним другом, цікавим співрозмовником тощо. Звідси – потреба в кропіткій праці над усуненням власних недоліків, прагнення до самовдосконалення. На думку Ш. Бюлер [575], до 40-ка років стабілізується самооцінка особистості, в якій віддзеркалюються результати життєвого шляху як цілого, життя як

вирішуваної проблеми. Стабілізація основних психічних структур, ціннісних орієнтацій, рівня домагань супроводжується підвищенням стабільності та внутрішньої послідовності образу «Я».

У віці 35-ти років людина з певної точки зору перебуває на вершині своїх творчих сил [176]. Вона розвинула у своєму характері впевненість, її життя впорядковане; знає, чого може досягнути, та цілеспрямовано працює в ім'я поставленої мети; вважає, що всі труднощі, зокрема й особистісні проблеми, можна вирішити цілком раціонально. Це фаза життя, на якій людина, залежно від своїх індивідуальних властивостей, найбільше орієнтована на досягнення суспільно значущих цілей, матеріального добробуту. На переконання Є. Мілашевича [343], у 36-40 років на основі досягнутого соціального становища, людина по максимуму починає реалізовуватися в обраній справі, виникає мотив здійснення життєвих планів, провідною функцією стає самореалізація. Саме професійне життя стає джерелом самовираження і самоствердження, а задоволеність від роботи є значно вищою, ніж у молодому віці.

Отже, період середньої дорослості можна охарактеризувати як розквіт у всіх життєвих сферах, але разом із тим, провідною все-таки є професійна діяльність. Головна орієнтація особистості цього періоду розвитку – на досягнення значущих цілей, успіху, продуктивності. Відбувається певна «децентрація» з себе, свого «Я» (властива більш ранньому періоду внаслідок прагнення до самопізнання, відкриття своїх можливостей) на інших, передусім у сфері трудової діяльності, результати якої розглядаються з позиції їх корисності, необхідності для інших (близьких людей чи суспільства загалом). Відтак, основним напрямом самоздійснення в період середньої дорослості є самореалізація внутрішнього потенціалу особистості в зовнішній продуктивній діяльності. Генералізованість стає своєрідним новоутворенням зрілого віку, яке, ставши підсумком завершення кризи середини життя, змінює свідомість особистості, а в результаті – впливає і на соціальне середовище, в якому функціонує людина. Оскільки для цього необхідне постійне

самовдосконалення, робота над собою, то в цей період людям повинен бути властивий достатньо високий рівень самоактуалізації.

Період пізньої дорослості (55-60 років). Пізню дорослість розглядають як вік: від 50-ти до 75-ти років [574]; від 40-ка до55-ти, а з урахуванням перехідної стадії – до 65-ти років [576]; від 65-ти років [556]; від 60-ти років [271]; від 60-ти до 75-ти років [506]; від 65-ти років [242].

Неоднозначність сприйняття дослідниками цього вікового періоду обумовлена, по-перше, «молодістю» як геронтологічних досліджень і звертанням до проблем старіння, так і відносною культурно-історичною молодістю власне періоду старості. Низка авторів [574] пов'язує психологічні закономірності цього віку зі згасанням фізичних сил, різким погіршенням стану здоров'я, інші [15, с. 33–39], навпаки, вбачають у соматичному неблагополуччі передусім психологічні проблеми. Посилює негативні переживання і несприятливий погляд на старість з боку соціуму, намічений в середині 50-х років минулого століття і пов'язаний з науково-технічним прогресом (старші люди сприймаються вже не як носії багатого досвіду і життєвої мудрості, а як непотрібний баласт) [27; 29].

У праці Л. Анциферової проаналізовано зміст поняття «мудрість» і наведено низку його визначень: «глибоке осягнення індивідом своєї істинної природи та призначення» (С. К'єркегор, К. Юнг); «когнітивне неусвідомлюване»; «здатність давати обґрунтовані, зважені поради з життєво важливих питань… Емпатійний, інтуїтивний рівень розуміння себе та інших» (П. Балтес). За Л. Анциферовою, мудрість є вершинним утворенням цілісної, інтегрованої особистості; готовністю до життєвих негараздів. Мудрість потребує високого рівня енергетики, напруження всієї емоційної сфери, гнучкості інтелектуальної діяльності, відчуття розуміння нових зв'язків і відношень між життєвими явищами, підвищеної чутливості до постійних змін довкілля, всебічного розвитку інтелекту [27, с. 17–24].

Мудрість вважають найвищою, ідеальною точкою людського розвитку; її розглядають також як надзвичайно адаптивну форму існування особистості. За

одним із визначень, мудрість є здатністю знаходити оптимальне рішення складних життєвих проблем, спираючись на свій і чужий досвід і знання. Хоча наразі існує низка тлумачень мудрості, проте загальноприйнятої дефініції немає. Консенсус простежується лише відносно основних її характеристик [597, с. 112]. Сім прикметних ознак мудрості вважають прийнятими як найбільш загальні й універсальні: мудрість спрямована на важливі й складні питання, що стосуються значення життя і стратегії людської поведінки; містить знання про межі знань і невизначеність світу; є вищим рівнем знання і вміння глибоко розібратися і дати правильну пораду; є знанням надзвичайного масштабу, глибини та поміркованості; включає досконалу синергію інтелекту (розуму) і характеру, тобто поєднання знання і моральних чеснот людини; є знанням, що використовується задля добра й особистого благополуччя, а також благополуччя інших; хоча мудрості складно досягти й нелегко її визначити, вона просто пізнається, коли проявляється [361]. Як зауважує Л. Лєпіхова [300, с. 184], така насичена змістом властивість особистості може бути тільки наслідком усвідомленого життєвого досвіду й уважного спостереження за собою і навколишнім світом, ознакою особистісної зрілості. Мудрість більшою мірою притаманна періоду пізньої дорослості, ніж іншим віковим періодам.

На рівні індивіда у зрілі роки важче переживаються зміни зовнішнього вигляду людини, точніше, її тілесного буття. Людина настільки ідентифікується з формою свого тілесного статусу, що її зміну в ці роки переживає як часткову втрату власної тотожності, як незаслужений удар долі, що спотворює особистість. Особливо боляче зміни своєї зовнішності переносять жінки. Гострота переживання людьми своїх негативно змінених індивідних властивостей залежить від того, яке місце в системі цінностей, смисловій сфері особистості посідає їхнє «тіло» [15, с. 33–39].

Передпенсійний вік від 55-ти до 60-ти років Д. Бромлєй [576] характеризує як вершину певних соціальних досягнень і авторитету й водночас відходу від виконання професійних ролей і суспільних обов’язків. Найбільш суттєвою для

переважної частини представників розглядуваного віку є зміни в переживанні своєї суб'єктності, пов'язані з можливим виходом на пенсію, який називають «шоком відставки». В підсумку людину позбавляють власного професійного майбутнього, наповненого проблемами, планами, задумами. Вона опиняється поза системою міжособистісних, соціальних зв'язків, у яку входять представники різних поколінь. Відставка (чи вихід на пенсію) означає відокремлення людини від референтної її групи, тієї справи, якій вона присвятила переважну частину свого життя. Працівник втрачає значуще місце в суспільстві й важливу соціальну роль. Зникає джерело його соціальних стимуляцій, погіршується матеріальне становище. Відтак для багатьох людей цього віку відставка означає втрату майбутнього, за тонкими межами якого життєвий світ сповнений невизначеності та позбавлений сенсу [29].

Саме вихід на пенсію можна вважати як завершення однієї фази соціального життя людини й початок іншої, що суттєво відрізняється від попередньої. Вихід на пенсію не варто розглядати як чітко зафіксовану в часі подію, оскільки вона може бути пролонгованою, зважаючи на те, що перебудова свідомості людини, яка перебуває на порозі передпенсійного етапу життя, починається задовго до моменту, коли вона фактично залишає роботу.

У цьому зв'язку варто нагадати про проблему фіктивізації людського капіталу (зростання частки людського капіталу, на формування якого витрачають значні ресурси, проте його використання є корисним тільки для його власників, і не сприятиме економічному зростанню, не буде виграшним для суспільства) [121, с. 92], зумовлену змінами економічної системи, асиметріями та різними деструктивними процесами, притаманними сучасному етапу розвитку соціально-трудових відносин. Низка соціальних ризиків, з якими стикається теперішній працівник, зумовлюють посилення фіктивізаційних процесів в аспекті людського капіталу.

Під соціальними ризиками на макроекономічному рівні розглядають можливі негативні прояви, пов'язані з функціонуванням соціальних інститутів, уповільненням процесів суспільного відтворення, настанням соціальної

нестабільності й напруженості. Натомість на особистісному рівні – це подія у житті людини, визнана суспільством і настання якої тягне за собою обмеження попиту на працю чи втрату її здатності до праці, що, у свою чергу, знижує рівень життя, призводить до часткової або повної втрати заробітку. Паралельно з цим особа втрачає окремі соціальні характеристики (престиж, почуття власної соціальної цінності, авторитет тощо) [367].

Одним із найбільш небезпечних соціальних ризиків, що особливо гостро переживається людьми передпенсійного віку, є втрата роботи. Такий ризик посилюється ще і через демографічне старіння населення. Так, за прогнозом Інституту демографії і соціальних досліджень ім. М. Птухи Національної академії наук України [320], в 2050 р., порівнюючи з результатами перепису населення 1959 р., у структурі останнього держави України частка людей старшого віку збільшиться з 10 до 32 %, натомість середнього та молодшого населення – зменшиться – з 55 до 50 % і з 34 до 18 % відповідно.

Як слушно зауважує Л. Магдисюк [315, с. 176], проблемою українського суспільства є сприйняття пенсіонерів (і тих, хто наближається до цього віку – І.Г.) крізь призму стереотипів, які заважають формуванню адекватних соціальних установок і дій в активній буденній праці та проведенні дозвілля. Завершення професійної діяльності в період пізньої дорослості призводить до того, що людина опиняється на узбіччі суспільного життя. Вона переживає потребу в соціальній адаптації, реінтеграцію в суспільство, зміни в соціальному статусі. Людей пенсійного віку сприймають як неспроможних повноцінно працювати, що проявляється у феномені ейджизму – дискримінації за критерієм віку.

Натомість нині у країнах Заходу використовують терміни «люди третього віку» та «люди четвертого віку». Йдеться не лише про вікові відмінності, а й про їхні можливості. В інтерпретації Д. Керцера та П. Ласлетта [596], представники «третього віку» є продуктом успішного економічного, соціального та демографічного розвитку суспільства, відтак формально можуть бути віднесеними до групи людей похилого віку, проте за

станом здоров’я, знаннями, вміннями, бажаннями продовжувати професійну діяльність; вони радше «мудрі дорослі», ті, що становлять значний ресурсний потенціал суспільства. Останній розуміють як якісні характеристики індивіда, значущі для нього особисто, та такі, що уможливлюють ефективну взаємодію з іншими людьми, участь у соціально-економічному житті суспільства.

Л. Анциферова [29] виокремлює два типи людей, які вийшли на пенсію. Одні люди, що планують і проєктують власне життя на пенсії, часто сприймають відставку як звільнення від приписів і стереотипів робочого періоду, соціальних обмежень. Під впливом переживання свободи, переходу до слабко структурованої сфери свого життєвого світу в особи проявляються нові здібності, які реалізуються у захоплюючих заняттях. У багатьох індивідів вихід на пенсію пов’язаний із бажанням передавати професійний досвід молодшому поколінню. Вони прагнуть виховувати нове покоління, займатись наставництвом. Заняття іншою цікавою справою, збереження здатності контролювати своє оточення, встановлення нових дружніх зв’язків породжують задоволеність життям і продовжують його тривалість.

Водночас виокремлюють і другий тип людей, які вийшли на пенсію. У постпенсійний період у них домінує пасивне ставлення до життя, вони віддаляються від навколишніх, звужують коло своїх інтересів, у них знижуються показники тестів інтелекту; вони втрачають повагу до себе та переживають почуття незатребуваності. Як зазначає Л. Рудкевич, старші люди консервативні, догматичні, якщо вони не зайняті трудовою діяльністю, особливо пов’язаною з творчістю [433]. Набувають значущості захоплення людини (хобі), які замінюють й професійну діяльність і дозволяють відчути свою корисність [334, с. 13–17].

У передпенсійному віці змінюються ціннісні орієнтації, важливішими стають екзистенційні питання. Відбувається пошук сенсів у новій, майбутній життєдіяльності [405].

Варто відзначити праці Г. Вайзер [78, с. 3–14] за внесок у дослідження сенсу життя представників розглядуваного віку. Авторкою виокремлено дві групи людей: ті, що втратили сенс життя і переживають своє існування як «доживання», інші, навпаки, достатньо чітко вбачають у своєму житті сенс, що полягає для них у служінні (як різновиду самотрансценденції – І.Г.). Так, перша підгрупа характеризується звуженням, згасанням сенсу життя, який зводиться до того, щоб вижити, зберегти своє здоров'я. Характерно, що досліджувані усвідомлюють факт звуження сенсу життя, аналізують причини, бачать безвихідь, але не можуть знайти порятунку. Інша група, навпаки, відрізняється розширенням, збагаченням новими «малими» сенсами, що віддзеркалюють головний сенс, підняттям сенсу життя на нові висоти. В ієрархічній структурі сенсів життя таких досліджуваних виокремлюються такі головні сенси життя: служіння високій ідеї, служіння Вітчизні, громадянський обов'язок, жити для людей, турбота про дітей, захист дітей, реалізація творчої функції людини, збереження духовності. Вони вважають, що розширення життєвої сенсосфери (аксіосфери) допомагає подолати старість, нездужання, продовжує життя.

Як свідчить досвід емпіричних розвідок низки вчених, участь у волонтерській діяльності позитивно впливає на різні аспекти життя представників пізньої дорослості [620], зокрема: на стан здоров'я [587; 614]; асоціюється зі зниженням смертності [616]; поліпшенням об'єктивних показників фізичного (функціонального) здоров'я [608]; сприяє поліпшенню самопочуття і підвищення оцінки свого здоров'я [614; 617]; підтримує когнітивні функції [577]; сприяє збереженню сенсу життя [589]; підвищує ступінь задоволеності життям [633]; сприяє появі почуття задоволеності від того, що можеш допомогти іншій людині та маєш змогу емоційно відволіктися від своїх проблем [611].

Окремі дослідники вказують на додаткові переваги від певних видів волонтерської діяльності, наприклад, участі в діяльності екологічних організацій, що підвищує рівень фізичної активності, збільшує ймовірність

перебування у природному середовищі, дружній групі, оскільки діяльність екологів переважно відбувається в організованих групах [622].

У віці пізньої дорослості, приблизно в 60-65 років починається криза, яку Е. Еріксон [556] назвав кризою «Я-інтеграції». На думку вченого, тільки людина, яка навчилася думати про інших, адаптувалася до перемог і поразок, неминучих на життєвому шляху, здатна пережити свою цілісність – «Ego-інтеграцію». Остання є душевним станом упевненості в тому, що життя мало й має сенс, що воно було неповторним і єдиним, що відбувалося все, що мало відбуватися. Відсутність такої інтеграції переживається як сум, туга, депресія, зниження рівнів самоприйняття і самоповаги. Можливі також хронічна тривожність, загострення страху смерті, наростання соціальної ізоляції і, відповідно, посилення почуття самотності.

Провідною діяльністю осіб пізньої дорослості, на переконання О. Лідерса [272, с. 165; 304], є внутрішня особлива діяльність, зорієнтована на прийняття власного життєвого шляху; а, за М. Єрмолаєвою [194], – на збереження особистості людини, підтримання й розвиток її соціальних зв’язків, або на індивідуалізацію, «виживання» і відокремлення її як індивіда на тлі поступового згасання психофізіологічних функцій. У контексті «самостійного самопроєктування» М. Смульсон [465; 466] акцентує на діяльності саморозвитку, що потребує спеціальної інтелектуальної, фізичної роботи над собою і в результаті якої формується нова структура інтелекту, яка забезпечує більш адекватну інтерпретацію життєвих подій.

На особистісному рівні дослідники звертають увагу на звуження соціального кола взаємодії, згортання соціальних ролей [591]. Нині представникам означеного періоду життя не відводиться того місця порадника і наставника, носія мудрості й багатого життєвого досвіду; молоде покоління схильне розглядати цих людей як тягар. К. Страшникова і М. Тульчинський [480] наголошують, що навіть контактні люди не завжди психологічно готові зав’язувати нові знайомства, не завжди і не в усіх проявляється потреба в контактах. Переважна більшість із них

пристосувалася до самотності, задовольняючись поверховими формами спілкування.

Суттєвим є і те, що в людини серйозно змінюється структура її психологічного часу. В хронотопі особистості помітно зменшується частка майбутнього, яке розширювало її життєвий простір, про що свідчать і результати проведеного нами емпіричного дослідження [152, с. 82]. Вимушене зниження рівня зовнішньої активності, з іншого боку, уможливлює людині збагатити й поглибити сферу внутрішньої активності. На переконання дослідників [15; 29], головною турботою людини в цей період має бути розвиток духовної сфери особистості, проживання в просторі глибинних сенсів буття певної людини й людства загалом, розуміння унікальності й неповторності кожного індивіда, його незамінності й необхідності, що пом'якшує ситуацію невпевненості й невизначеності, надає прийдешньому певного сенсу.

І, насамкінець, як зазначає Н. Акопян [13], у теперішньому суспільстві формується нова система цінностей, на яку вимушені орієнтуватися сучасники, вибудовуючи на її основі вже власні пріоритети й відповідні життєві та поведінкові стратегії. Люди старшого віку є тим соціальним прошарком, який мав би накопичувати життєву компетентність, однак на заваді цьому стає саме життєвий досвід, який вирізняє представників похилого віку, оскільки він був отриманий і ефективно спрацьовував за інших ситуацій. Така суперечність між швидкоплинністю і поліморфністю життя і непридатністю до них традиційних наборів життєвих стратегій відзначає сутність епохи та накладає свій відбиток на способи життєвого проєктування.

Отже, особливостями періоду пізньої дорослості (передпенсійного віку) є: погіршення стану здоров'я; вихід на пенсію, що тягне за собою ситуацію невизначеності майбутнього; звуження соціальних контактів, кола друзів, відсторонення від суспільного життя; в основі повноцінного функціонування у такий період лежить орієнтація на духовну сферу.

2.3 Методи, методики і процедури експериментально-діагностичного дослідження

Зважаючи на об’єкт і предмет дослідження, його мету й завдання, з позицій системного підходу до вивчення аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, нами використано такі теоретичні методи: систематизація наукових джерел, аналіз і синтез монографічної літератури, узагальнення і порівняння даних, абстрагування, концептуальне моделювання; емпіричні: тестування – вербальне та проєктивне, бесіда, спостереження, анкетування у форматі констатувального експерименту, біографічний метод; математичні (знаходження відсотків, середніх величин, достовірності відмінностей, факторний і однофакторний дисперсійний (ANOVA) аналізи); структурний метод інтерпретації; за організаційний взято метод «поперечних зрізів».

Статистичну обробку емпіричних даних здійснювали на базі пакету статистичних програм IBM SPSS Statistics 22.

Під час аналізу й інтерпретації отриманих у результаті статистичної обробки даних бралися до уваги статистично достовірні коефіцієнти кореляції на рівні $p < 0,001$; $p < 0,01$; $p < 0,05$.

Факторний аналіз є невід’ємною частиною будь-якої серйозної статистичної комп’ютерної програми та входить в основний інструментарій усіх наук, якими передбачено поліпараметричні описи досліджуваних об’єктів – соціології, економіки, біології, медицини й інших. Факторний аналіз тісно пов’язаний з вимірюваннями у психології [371, с. 251; 251, с. 43–48].

Факторно-аналітичний підхід базується на уявленні про комплексність досліджуваного явища, що простежується, зокрема, у взаємозв’язках між окремими його ознаками. Метою факторного аналізу є сконцентрування вихідної інформації, представленої через масив даних, і вираження якомога більшої кількості ознак шляхом зменшення кількості характеристик.

Вважають, що наймісткіші характеристики є найсуттєвішими. Власне такі узагальнені місткі характеристики й називають факторами.

Слово «фактор» походить від лат. *factor* – той, що робить, впливає. Наразі існує кілька його визначень. В енциклопедичному словнику поняття «фактор» трактується як «причина, рушійна сила якогось процесу, явища, що визначає його характер або його окремі риси» [393, с. 133]. У словнику С. Ожегова під «фактором розуміється момент, суттєва обставина у якомусь процесі, явищі» [377, с. 1135].

Виходячи з наведених семантичних означень, нижче ми звертаємося до оцінки дієвості факторів, виділених у системі наукових знань про психолого-педагогічні явища. У своїй роботі ми орієнтувалися й на філософське визначення поняття «фактор»: «Фактор – причина якогось явища або процесу, яка визначає, змінює, впливає або тягне за собою характер і спрямованість інших явищ і процесів» [393, с. 133].

За А. Наслєдовим [371, с. 251], фактор є прихованою причиною узгодженої мінливості досліджуваних змінних. У контексті нашого дослідження фактор, зумовлюючи спільні зміни низки діагностованих параметрів, що визначають аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості, є прихованим чинником їх впливу. Таким чином, задля виявлення структури означеного феномена й внутрішніх зв’язків його складників у різних вибірках і було використано зазначений статистичний метод.

Задля виявлення впливу чинника (у нашому випадку – віку, статі й обраного фаху) на особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, порівняння середніх значень і знаходження рівня значущості відмінностей між вибірками застосовано однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) за стандартними процедурами [372, с. 178–191].

Отримані емпіричні результати опрацьовували за процедурними вимогами математичного аналізу з подальшою якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням.

Включення до методичного апарату дослідження конкретних діагностичних методик здійснювали на основі таких критеріїв: концептуальної обґрунтованості; високої валідності; психометричної надійності; можливості зіставлення отриманих результатів з результатами досліджень інших авторів.

Викладене в підрозділі 2.1 теоретико-методологічне обґрунтування задає формат моніторингу стану аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості за допомогою релевантних психодіагностичних методик. Зокрема його абсолютносуб'єктний рівень достатньо повно охоплює ціннісно-цільовий блок методик у складі «Дослідження цільової спрямованості особистості» Я. Васильєва, «Пакету оцінки особистісних прагнень» Р. Еммонса; діагностику метасуб'єктного рівня аксіопсихологічного проєктування життєздійснення може бути виконано за допомогою мотиваційно-смислового блоку методик у складі «Каузометрії» Є. Головахи, О. Кроніка, «Діагностики реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнова; полісуб'єктний рівень діагностики досліджуваного феномену схоплюють методики рефлексивно-феноменологічного змісту (блоку): «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер, «Полівимірна шкала перфекціонізму»П. Гевітта і Г. Флетта, методика «Дослідження маскулінності-фемінності особистості» С. Бем; на моносуб'єктному рівні можна застосувати регулятивно-поведінковий блок методик на кшталт опитувальника «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, Є. Коноз, «Опитувальника самоефективності» І. Брунової-Калісецької, методики «Діагностика мотивації досягнення» А. Меграбіана; моніторинг рівня відносного суб'єкта може забезпечуватися «Оксфордським опитувальником щастя» М. Аргайла, оскільки він представляє слабо відрефлексований афективно-вітальний спектр людських переживань (табл. 2.4) [240, с. 45].

Таблиця 2.4

Методики та мета дослідження

Назва блоку	Методики	Мета
Ціннісно-цільовий	«Методика дослідження цільової спрямованості особистості» Я.Васильєва	Дослідити цільову спрямованість особистості, організацію часової перспективи, емоційно-вольову налаштованість на досягнення цілей і ступінь їх реалізації
	«Пакет оцінки особистісних прагнень» Р. Еммонса	Експлікувати наміри чи цілі, які людина намагається реалізувати у своєму буденному житті
Мотиваційно-смисловий	Методика «Каузометрія» Є. Головахи, О. Кроніка	Діагностувати цілісну суб'єктивну картину життєвого шляху
	«Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» С. Бубнова	Виявити реалізацію ціннісних орієнтацій особистості, потребово-мотиваційний вектор соціальної поведінки
Рефлексивно-феноменологічний	Тест «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер	Вивчити домінантні копінг-стресові поведінкові стратегії
	«Полівимірна шкала перфекціонізму»П. Гевітта і Г. Флетта	Визначити рівень перфекціонізму та співвідношення його складових
	Методика «Дослідження маскулінності-фемінності особистості» С. Бем	Діагностувати особливості психологічної статі, визначити ступінь андрогінності, маскулінності та фемінності особистості
Регулятивно-поведінковий	Опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, Є. Коноз	Визначити рівень розвитку індивідуальної саморегуляції та її індивідуального профілю
	«Опитувальник самоефективності» І. Брунової-Калісецької	Вивчити рівні та структурні компоненти самоефективності
	«Діагностика мотивації досягнення» А. Меграбіана;	Визначити, який із двох мотивів особистості домінує – прагнення до успіху чи уникнення невдачі
Афективно-вітальний	«Оксфордський опитувальник щастя»М. Аргайла	Визначити показник особистого щастя

Нижче наводимо характеристику обраних особистісних питальників.

Для емпіричного вивчення власне життєвого шляху застосовано методику **«Каузометрія»** Є. Головахи, О. Кроніка [109, с. 75–101]. У розумінні авторів методики життєвий шлях особистості – це складна системно-поняттєва полівимірна категорія, яка передбачає розкриття індивідуальної історії людини, сукупність подій і обставин індивідуального розвитку особистості.

Як зауважує В. Климчук [249, с. 114], проблемою, яка потребує обговорення і вирішення, переважної більшості методик на дослідження життєвого шляху є відсутність чіткого й виразного алгоритму обробки результатів, який би забезпечив можливість виведення узагальнювальних показників, візуалізацію даних, відображення їх у зручному для розуміння вигляді. Нечіткість процедур аналізу й інтерпретації результатів провокує ризик суб'єктивності, в тому числі – вплив на результати аналізу власного життєвого шляху дослідника. Каузометрія – одна з методик, застосування якої уможливлює досліднику уникнути подібних проблем.

Каузометрію відносять до класу біографічних методів, які мають давні традиції в історії психологічної науки [75, с. 260]. Ш. Бюлер, авторка однієї з перших концепцій життєвого шляху, пропонувала досліджувати останній за допомогою біографічного методу [241, с. 87–93]. На переконання вченої, життєвий шлях особистості варто розглядати у зв'язку зі зміною цінностей і всього внутрішнього світу людини, з об'єктивними умовами її життя. Хід існування і функціонування життєвого шляху, за Ш. Бюлер, обумовлений прагненням особистості до самоздійснення. Останнє яке є об'єктивацією особистості у масштабі життя, а його результатом – її реалізованість.

Проте, на відміну від традиційних біографічних методів, спрямованих тільки на ретроспективний опис подій, що відбулися в житті, мета розглядуваної техніки – продіагностувати цілісну суб'єктивну картину життєвого шляху, яка включає в себе як минулі, так і майбутні, очікувані й заплановані людиною події.

Процедуру опитування проводили в індивідуальній формі тривалістю від 40-ка до 60-ти хв. за такими етапами: біографічна розминка; формування списку подій; їх датування; емоційна оцінка подій; рангування останніх за значущістю «для себе»; причинний аналіз міжподієвих зв'язків; цільовий аналіз міжподієвих відношень; позначення сфер належності подій; виявлення психологічного віку (Додаток Б.1).

Завдяки здатності особистості рефлексувати на «проєкт» своїх майбутніх особистісно значущих подій, можна вивчати психологічне майбутнє особистості, його змістове наповнення. Є. Головаха [107, с. 11] запропонував виокремлювати змістове наповнення як основну характеристику психологічного часу. Таким змістом є цілі й орієнтації.

Напрям життєвого шляху задається життєвими цілями та мотивами діяльності, і цільова спрямованість виступає його постійною характеристикою.

З метою вивчення означеного феномену використано **«Методику дослідження цільової спрямованості особистості»** Я. Васильєва [82, с. 104–114].

Загалом, процедура дослідження полягала в тому, що респондентам упродовж десяти хвилин необхідно було продовжити 20 незавершених речень, які починалися словами «Я хочу...» чи «Мені хочеться ...». Це були пускові слова. Фактично такий початок речень спонукав респондентів до постановки цілей, які віддзеркалювали б їхні бажання і наміри. Потім досліджувані рангували написані речення за значущістю для себе; визначали ймовірну дату здійснення бажань; оцінювали запропоновані якості залежно від міри вираження у себе; розподіляли цілі за сферами життя (Додаток Б.2).

Методику дослідження цільової спрямованості особистості Я. Васильєва побудовано з урахуванням принципу незавершених речень. Стислість формулювань і дефіцит часу спонукають до екстеріоризації внутрішнього мовлення, дають змогу спонтанно фіксувати думки, що виникають при цьому. Аналіз сформульованих прагнень і цілей допомагає зробити висновки про організацію часової перспективи, емоційно-вольову налаштованість на

досягнення цілей і ступінь їх реалізації, цільову спрямованість особистості. Ключовий аспект цієї методики полягає у зіставленні життєвих цілей зі сферами самореалізації, що сприяє глибшому та повнішому дослідженню структури смисложиттєвих орієнтацій.

Здатність до цілепокладання виконує проєктувальну функцію, забезпечуючи суб'єкту «випереджувальне відображення» його життєвого шляху. Проєктувальна функція здатності до цілепокладання гарантується стратегічністю, тобто здатністю планувати своє майбутнє, визначати головний напрям життєвого шляху, бачити перспективу свого розвитку, і реалістичністю − здатністю співвідносити рівень складності поставленої мети зі ступенем імовірності її досягнення.

Методика Я. Васильєва теж є проєктивною: аналізу підлягають змісти викладених речень чи висловлювань; ця методика може бути віднесена до варіанту евентуального експерименту, який відображає ймовірні характеристики, в нашому випадку – цілей, що можуть спонтанно викладатися у довільній формі.

Таким чином, досліджувані перебувають у ситуації, з якої можуть вільно і невимушено проєктувати в майбутнє цілі різного змісту.

С. Максименко [321, с. 122] поєднує розвиток особистості, з одного боку, з ситуаціями (обставинами – І.Г.), а з іншого, − цілепокладанням. У цьому контексті вчений зазначає про те, що зрозуміти минулий розвиток і спрогнозувати майбутнє не можна, ігноруючи соціальну ситуацію чи вважаючи її єдиним фактором. Людина прогнозує досягнення, життєві ситуації, умови існування з іншими людьми, особливості життя своїх дітей тощо. Це можна визначити як «цілепокладання/метапрогнозування».

К. Абульханова-Славська [10, с. 7], вивчаючи стратегії, основний наголос робить на цілі, зазначаючи, що стратегія життя людини має три основні ознаки. Перша полягає у виборі магістрального для людини напрямку, способу життя, визначення провідних цілей, етапів їх досягнення, супідрядність цих етапів. Друга – розв'язання суперечностей життя, досягнення своїх життєвих цілей і

планів. Третя – полягає у творчості, творенні цінностей свого життя у вигляді її особистісних цінностей.

Задля виявлення намірів чи цілей, які людина намагається реалізувати у своєму буденному житті, застосовано визнаний психологічний інструмент – методику **«Пакет оцінки особистісних прагнень»** Р. Еммонса [555, с. 343–377]. Загалом, указана методика складається з трьох частин: перша – передбачає складання переліку прагнень; друга – оцінку прагнень за шкалами:

радість (наскільки велику радість або щастя респонденти відчувають або відчують у разі успішної реалізації свого прагнення),

засмучення (наскільки сильне засмучення або невдоволення відчувають респонденти, коли у них не виходить те, до чого вони прагнуть),

амбівалентність (наскільки засмутить успіх у здійсненні того, до чого прагнули респонденти),

важливість (наскільки важливими для респондентів є кожне з їхніх прагнень, тобто якою мірою вони готові присвятити себе реалізації кожного з них),

успішність (якою мірою респонденти досягли успіху в реалізації кожного з їхніх особистісних прагнень),

ймовірність успіху (наскільки ймовірно або якою мірою респонденти очікують досягнення успіху в тому, до чого вони прагнуть),

вплив обставин (наскільки життєві обставини – життєва ситуація, доступні ресурси, інші люди тощо – впливають на успішну реалізацію прагнень респондентів),

зусилля (скільки сил і енергії респонденти зазвичай витрачають, намагаючись успішно здійснити те, до чого вони прагнуть),

труднощі (наскільки для респондентів загалом важко бути успішними у здійсненні кожного з їхніх прагнень),

соціальна бажаність (наскільки, на думку респондентів, кожне з їхніх прагнень є соціально бажаним),

ясність (наскільки ясним є уявлення респондентів про те, що їм потрібно задля досягнення успіху їхніх прагнень),

прогрес (наскільки респонденти задоволені тим, як вони прогресують у здійсненні кожного з прагнень),

зовнішня причина (респонденти прагнуть до цього, оскільки отримують певну винагороду, приз чи схвалення за це),

інтроекція (респонденти прагнуть до цього переважно тому, що в іншому разі переживатимуть сором, провину, занепокоєння),

ідентифікація (респондентам властиве це прагнення, оскільки вони справді вірять у те, що потрібно мати цю мету),

внутрішня причина (респонденти прагнуть до цього тільки заради переживання радості та насолоди, яке приносить прагнення),

підтримка (наскільки, загалом, значущі для респондентів люди допомагають реалізації кожного з їхніх прагнень чи перешкоджають їй); третя – кодування особистісних прагнень за категоріями: «наближення-уникнення», «інтраперсональне-інтерперсональне», «досягнення», «спілкування», «інтимність», «влада», «особистісне зростання і здоров'я», «презентація себе», «самодостатність-незалежність», «дезадаптація-саморуйнування», «творча продуктивність», «духовна самотрансценденція», «рівень абстрактності-конкретності».

Процес дослідження розгортався у три етапи: спочатку респонденти складали перелік своїх прагнень; оцінювали їх за вказаними вище шкалами; кодували особистісні прагнення за переліченими вище категоріями. Час проведення коливався від 40-ка до 50-ти хв.

Життєвий вибір є шляхом серйозних і вирішальних трансформацій життєвих смислів, началом особистісних перетворень, процесом розгортання життєвих проєктів, задумів і структурування, відповідно до них, своїх перспектив [495, с. 23]. Життєві вибори особистість здійснює на основі інтенційності (детальніше про це йдеться у підрозділі 1.1 дисертації), яка, на переконання М. Страс-Романовської [628, с. 72], об'єктивується у певному

напрямі діяльності та життєвого шляху людини, і тому векторність, спрямованість активності людини слугує об'єктивним показником осмисленого буття.

Визначальну роль щодо змістового наповнення життєвої перспективи Є. Головаха [107, с. 12] відводить ціннісним орієнтаціям. На його думку, проєктуючи конкретні події – цілі та плани, людина керується, передусім, певною ієрархією цінностей. Орієнтуючись у широкому спектрі цінностей, індивід обирає ті, які найтісніше пов'язані з його домінантними потребами. Такі цінності, усвідомлені особистістю, стають провідними життєвими цінностями. Вибіркова спрямованість на ці цінності віддзеркалюється в ієрархії ціннісних орієнтацій особистості. Узгоджена несуперечлива система ціннісних орієнтацій є важливою передумовою успішної самореалізації особистості в майбутньому, а також лежить в основі формування змістово та хронологічно узгоджених життєвих цілей і планів.

Задля вивчення реалізації ціннісних орієнтацій досліджуваних у реальних умовах життєдіяльності використано методику **«Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості»** С. Бубнова [507, с. 26–28], що складається з 66-ти запитань, які, відповідно, утворюють 11 блоків поліструктурованих ціннісних орієнтацій: розваги, відпочинок; високий матеріальний добробут; пошук і насолода прекрасним; допомога й милосердя до інших людей; любов; пізнання нового у світі, природі, людині; управління людьми та високий соціальний статус; визнання і повага людей і вплив на інших людей; соціальна активність з метою досягнення позитивних змін у суспільстві; спілкування; здоров'я.

Процедура дослідження передбачала відповідь респондентів на перелік запитань шляхом обрання одного з варіантів «так» або «ні» і тривала 8 хв.

Міру вираження кожної із поліструктурних ціннісних орієнтацій особистості визначали за допомогою ключа, представленого у бланку відповідей; підраховували кількість позитивних відповідей за всіма одинадцятьма блоками цінностей (згаданих вище). За отриманими

результатами можна побудувати графічний профіль щодо вираження кожної з цінностей. При цьому по вертикалі фіксується кількісне вираження цінностей (за шестибальною шкалою), а по горизонталі – види цінностей.

Система ціннісних орієнтацій повно характеризує зрілу особистість, оскільки перебуває у центрі змістового відношення «Я – світ» та визначає потребово-мотиваційний вектор її соціальної поведінки, впливаючи на продуктивність життєдіяльності. Як компонент структури особистості ціннісні орієнтації віддзеркалюють внутрішню готовність людини до реалізації обраного акту діяльності, спрямовані на задоволення потреб й інтересів, а відтак указують на стратегічні моделі її поведінки [382, с. 98–99].

З метою дослідження і діагностики такої важливої особистісної риси, як перфекціонізм – прагнення до досконалості, використано методику **«Полівимірна шкала перфекціонізму»** (П. Гевітта і Г. Флетта) [118, с. 73–81], що дозволяє визначити рівень перфекціонізму та співвідношення його складників.

Автори методики визначають перфекціонізм як прагнення бути досконалим, бездоганним у всьому. Ґрунтуючись на результатах як власних досліджень, так і досліджень, проведених іншими вченими, вони описують три складових частини перфекціонізму: перфекціонізм, орієнтований на себе (ПОС); перфекціонізм, орієнтований на інших (ПОІ); соціально приписаний перфекціонізм (СПП). При високому рівні ПОС людині властиво ставити надзвичайно високі вимоги до себе; при високому рівні ПОІ – надзвичайно високі вимоги до навколишніх; при високому рівні СПП людина розцінює вимоги, поставлені до неї навколишніми, як завищені та нереалістичні.

Полівимірна шкала перфекціонізму складається з трьох субшкал, кожна з яких вимірює ступінь вираження одного зі складників перфекціонізму в досліджуваного. Сума балів, набрана респондентом за трьома субшкалами разом, свідчить про загальний рівень перфекціонізму.

Процедура дослідження передбачала оцінку респондентами ступеня (не)згоди з кожним із 45-ти тверджень тесту шляхом обрання одного з варіантів

відповіді: «1 – повна згода», «7 – повна незгода», «4 – ставлення нейтральне чи складно відповісти» і тривала 10 хв.

Універсальна, аксіологічна основа досконалості пов'язує її з іншими «одвічними цінностями», проте констеляції краси, істини, добра, повноти, справедливості, любові, порядку, гри історично та культурно обумовлені.

Досконалість займає дещо особливе місце серед абсолютних цінностей. Вона передбачає наявність кожної з цих цінностей – вірності, добра, краси, сенсу, повноти існування, проте не зводиться до їх сукупності.

Нехай «комплект одвічних цінностей» надто обмежений, між ними іноді складно провести межу. Не є винятком і досконалість. Разом із тим її аксіологічний аналіз неможливий без порівняння й зіставлення досконалості як цінності з іншими «базовими» вартостями культури. Зокрема проблематичним є аналіз за необхідності врахування культурної і часової дистанції.

Досконалість частково вживають на рівні такої мета-цінності дзенської культури, як Шлях. «Підійти» до осягнення Шляху дає змогу оволодіння таїнами власного ремесла. Якщо людина їх не має і не користається ними, її не можна назвати «майстром». І, якщо вона завжди прагне покращити свою майстерність, то, відповідно, досягає досконалості [210, с. 8].

Яке ж місце посідає досконалість нині, в «ситуації постмодерну»? Сьогодні, пише Р. Тарнас [484, с. 336], починають особливо цінувати пластичність і постійну зміну дійсності і знання, віддають переваги конкретному досвіду перед застиглими абстрактними принципами, виникає переконаність у тому, що жодна апріорна система думки не має тяжіти над поглядами чи досвідом людини. Стає загальноприйнятим, що людське пізнання суб'єктивно визначається низкою факторів; що об'єктивна сутність, чи річ-у-собі, є недоступною і не дозволяє робити про себе жодних тверджень і що цінність усіх істин і уявлень потрібно постійно перевіряти. Критичний пошук вимушений миритися з неоднозначністю і множинністю, що знайдене рішення у будь-якому випадку буде знанням радше відносним і помилковим, ніж абсолютним і визначеним. Очевидно, що для постмодернізму не існує

досконалості, оскільки не існує об’єктивної істини. Відтак, можливо, варто говорити про досконалість динамічну, мінливу (що для класичного, «статичного» поняття досконалості було неможливо). Що мінливішою є річ або ідея, то більше вона дає можливостей для неочікуваних інтерпретацій, то більший на неї попит – а, отже, вона досконаліша. Можна констатувати, що питання про місце досконалості в культурі постмодерну залишається відкритим.

Мотивація досягнення є надійним предиктором досягнень у закладах загальної середньої та вищої освіти, а також успішності в бізнесі та інших професіях [111, с. 47].

З метою вивчення мотивації досягнення використано методику «**Діагностика мотивації досягнення»** А. Меграбіана [507, с. 98–102]. Під мотивацією досягнення розуміють мотивацію, спрямовану на якнайкраще виконання певного виду діяльності, зорієнтованої на досягнення результату, до якого можливе застосування критерію успішності (тобто він може бути зіставлений з іншими результатами при використанні певних стандартів оцінки). Мотивація досягнення проявляється у постановці віддалених цілей, тенденції залучення до тривалої діяльності, а також прагненні суб’єкта досягнути оригінальних, унікальних результатів у галузі, яку він вважає значущою, і опануванні способами здійснення діяльності. Ядром мотивації досягнення є потреба в досягненні. За висловом Е. Деці [579], мотив досягнення є внутрішнім мотивом. Нагородою виступає досягнення. Така потреба активізовує і спрямовує поведінку майже в усіх ситуаціях.

Зростання рівня мотивації досягнення допомагає у створенні умов для розвитку обдарованостей і здібностей людини, що дає змогу розв’язувати більш складні завдання, досягнути успіху та відчути його, породжує постановку нових цілей.

Даний тест призначено для діагностики двох мотивів особистості – прагнення до успіху й уникнення невдачі. Визначається, який із них домінує.

Процедура дослідження передбачала оцінювання респондентами ступеня їхньої (не)згоди з кожним із тверджень, використовуючи таку шкалу: + 3 – цілком згідний; + 2 – згідний; + 1 – радше згідний, ніж не згідний; 0 – нейтральний; - 1 – радше не згідний, ніж згідний; - 2 – не згідний; - 3 – цілком не згідний. Тест складається з двох форм – чоловічої (а) і жіночої (б).

Наступні три методики склали блок, за допомогою яких досліджували близькі та взаємопов'язані у сутнісному плані феномени – самоефективність, саморегуляцію і копінг-поведінку (самовладання).

Самоефективність визначають як переконання людини щодо її здатності керувати подіями, які впливають на її життя [34, с. 175]. Дії особистості в конкретній ситуації залежать від взаємного впливу довкілля та її свідомості, на відміну від свідомих процесів, пов'язаних з її переконаннями щодо можливості здійснити окремі дії, необхідні задля того, щоб змінити ситуацію на краще для себе. А. Бандура назвав такі очікування самоефективністю. На його думку, сила, що управляє людиною, перебуває не у зовнішньому щодо неї середовищі. Вона формується на базі її взаємодії з довкіллям, поєднання її власної поведінки з особливостями її особистості. Самоефективність – важлива особистісна характеристика, яка у поєднанні з поставленими цілями та конкретним знанням про те, що потрібно робити, може суттєво впливати на майбутню поведінку.

У руслі соціально-когнітивної теорії проведено низку досліджень, присвячених аналізу впливу самоефективності на різні психологічні властивості, процеси і стани. Показано [571, с. 286], що одним із основних когнітивних джерел мотивації є здатність до когнітивної репрезентації майбутніх результатів. Очевидно, що мотивація особистості формується, виходячи з суб'єктивних уявлень про реальність. Такі когніції включають не лише образи майбутніх подій і результатів діяльності, але й власних здібностей, зусиль, попереднього досвіду ефективності. На думку А. Бандури [570, с. 1–3], «переконаність в ефективності – основа дії» саме з точки зору її спонукання. Водночас було з'ясовано, що уявлення індивіда

про ефективність впливають на низку параметрів: цілепокладання і планування діяльності, включення регулювальних зусиль у разі виникнення труднощів, когнітивні особливості, що сприяють чи перешкоджають досягненню мети, емоційне реагування на ситуацію і кінцевий результат [570].

Задля дослідження самоефективності, її структурних компонентів і рівнів використано методику **«Опитувальник самоефективності»** І. Брунової-Калісецької [68, с. 193], яка складається з чотирьох шкал:

– сценарій – виявляє домінантність позитивного чи негативного сценарію своєї діяльності, її перебігу, результату, наслідків;

– порівняльна самоефективність або соціальна самоефективність визначає міру, якою порівняння своєї ефективності з ефективністю інших соціальних об’єктів (друзів, знайомих, сторонніх людей) впливає на формування і підтримку образу своєї компетентності й успішності;

– стратегія – описує планування, вибудовування діяльності в разі виникнення складнощів і невдач;

– атрибуція – подібна до локусу контролю; приписування причин, певного можливого сценарію найчастіше випливає з порівняння своїх досягнень із досягненнями інших людей, формування на їх основі стратегії також є важливим суб’єктним складником загальної самоефективності.

Процедура дослідження полягала в тому, що учасникам пропонували відповісти на 28 запитань, обравши один із варіантів «згоден(на)» чи «не згоден(на)» відповіді.

Рівень вираження (високий, низький) самоефективності респондентів загалом та її компонентів (сценарій, соціальна самоефективність, стратегія, атрибуція) зокрема визначали за допомогою ключа методики.

Саморегуляція – одна з важливих характеристик людської особистості, що впливають на поведінку (за А. Бандурою). У межах реципрокного детермінізму люди реактивно намагаються зменшити розбіжність між своїми досягненнями та метою і, ліквідувавши цю розбіжність, проактивно ставлять

перед собою нові, вищі цілі. Люди управляють власними діями та спонукають себе до дій шляхом проактивного керівництва, ставлячи перед собою цілі, які створюють ситуацію нерівноваги, а потім мобілізуючи свої здібності та зусилля на основі попередніх оцінок того, що потрібно задля досягнення мети [34, с. 63].

Саморегуляція − унікальна здатність людини, передумовами якої виступають активна зміна свого оточення, забезпечення когнітивної підтримки й усвідомлення наслідків своїх дій. Не менш важливим є також наступне звернення самоефективної особистості до позитивних аспектів досвіду. А. Бандура [208] використовує поняття саморегулювання задля «позначення підсилення і послаблення ефекту самооцінки». Уявлення особистості про себе, свої можливості й особливості, їх оцінка наче об’єктивуються у саморегулюванні, організації власної поведінки та діяльності.

Задля діагностики розвитку індивідуальної саморегуляції та її індивідуального профілю, що охоплює показники: планування (характеризує індивідуальні особливості постановки й утримання цілей, сформованість усвідомленого планування діяльності), моделювання (діагностує індивідуальну розвинутість уявлень про зовнішні та внутрішні значущі умови, міру їх усвідомленості, деталізованості й адекватності), програмування (визначає індивідуальну розвинутість усвідомленого програмування людиною своїх дій), оцінки результатів (характеризує індивідуальну розвинутість і адекватність оцінки досліджуваним себе і результатів своєї діяльності та поведінки), а також розвитку регуляторно-особистісних властивостей – гнучкості (діагностує рівень сформованості регуляторної гнучкості, тобто здатності перебудовувати, коригувати систему саморегуляції при зміні зовнішніх і внутрішніх умов) та самостійності (характеризує розвинутість регуляторної автономності) застосовано опитувальник **«Стиль саморегуляції поведінки»** В. Моросанової, Є. Коноз [357, с. 121–127]. Процедура дослідження передбачала відповідь респондентів на 46 запитань шляхом обрання одного з чотирьох можливих її

варіантів: «правильно», «мабуть, правильно», «мабуть, неправильно», «неправильно».

Обставини життя переважно підтримують своєрідну легкість і швидкість здійснення особистістю певних життєвих досягнень – професійних, особистісних, розвитку, ніби вивільнюючи життєві сили особистості задля інших звершень. Проте часто трапляється так, що за наявності в людини здібностей, життєвого досвіду, цілеспрямованості вона втрачає самовладання. Тоді життя постає як проблема [6, с. 96].

Спроби співвіднести самовладання (coping) і самоефективність зроблено автором концепції копінг-поведінки Р. Лазарусом [601]. Термін «самовладання» Лазарус розумів як спроби особистості управляти конкретними особистісно значущими вимогами й умовами діяльності. В цьому випадку неминуче дається оцінка своїх можливостей і здібностей щодо вимог середовища і поставлених особистістю цілей. Поняття «копінг-поведінка» у пострадянській психології також було узагальнено, наприклад, Л. Виноградовою [89, с. 92–98.]. Копінг-поведінка виконує дві функції – регулює емоції і дозволяє розв’язати проблему. Можна стверджувати, що самоефективність, з одного боку, є джерелом самовладання у плані його ініціації, а з іншого – забезпечує його реалізацію в плані необхідної тривалості й у змістовому аспекті.

Для вивчення домінантних копінг-стресових поведінкових стратегій використано тест **«Копінг-поведінка в стресових ситуаціях»** С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер; адаптований варіант Т. Крюкової [507, с. 442–444], у якому дослідники виокремлюють такі основні стилі копінг-поведінки:

– спрямований на розв’язання завдань (передбачає: аналіз проблеми; пошук способів її вирішення; раціональний розподіл свого часу; вибір пріоритетів; використання власного досвіду у вирішенні аналогічних проблем; контроль ситуації; необхідність розв’язання завдання; реалізацію власних планів і задумів);

– орієнтований на емоції (охоплює: внутрішню агресію; агресію, спрямовану на інших; фіксацію на переживанні власної безпорадності,

неможливості подолати ситуацію; зосередженість на своїх недоліках; апатію або роздратування; емоційний шок, переживання надмірного нервового напруження);

– орієнтований на уникнення (виражається у відволіканні від стресової ситуації, що проявляється у намаганні отримати задоволення від того, що її не стосується – здійснення покупок, вживання улюбленої їжі, перегляд телепередач тощо, а також дистанціювання від проблеми чи постійне перебування серед людей).

Процедура дослідження передбачала відповідь респондентів на 48 запитань шляхом обрання одного з п’яти можливих її варіантів: «ніколи», «рідко», «іноді», «частіше всього», «дуже часто», оцінивши від 1 до 5-ти балів відповідно.

Особистість, і чоловіча, і жіноча, − складна цілісність, що, маючи певні інтенції, постійно намагається свідомо та цілеспрямовано самовизначитися. Вона створює світ, у якому живе, світ власного буття, що має чітке маскулінне або фемінінне забарвлення. Психологічна стать є однією з найбільш константних детермінант особистісного розвитку, і її роль у світопобудові, гармонізації просторово-часової структури життєвого світу складно перебільшити [495, с. 177–178].

Психологічна стать особистості є складною, динамічною, системною якістю, яка обумовлена пов’язаними зі статевою належністю біологічними особливостями індивіда та статево-рольовими нормами в суспільстві. Провідними складовими її компонентами є статева самосвідомість як усвідомлення, відчуття і прийняття своєї статевої належності; певна статева ідентичність як засвоєні особистістю соціокультурні та психологічні особливості своєї статевої належності; соціостатеві орієнтації як інтеріоризований комплекс статевих ролей, у світлі якого суб’єкт відрізняє критерії «жіночі» й «чоловічі», оцінює себе за ними, претендує на відповідну діяльність та соціальний статус (професійний, сімейний – як життєве досягнення – І.Г.; механізмом інтеграції та успішної реалізації усіх статусів

виступає соціально-психологічний статус, сутність якого проявляється через мотивований цілеспрямований розвиток творчого потенціалу суб'єкта, гармонізацію його домагань з інтересами й очікуваннями суспільства, а також у досягненні відповідності особистісно-професійних якостей об'єктивним вимогам останнього, що ставляться до конкретного статусу). Загалом, становлячи психологічну стать зрілої особистості, вони (критерії – І.Г.) реалізуються через індивідуальні характеристи, статево-рольову поведінку, способи дій і установки, ієрархію мотиваційних ліній особистості [310].

З метою вивчення психологічної статі і визначення ступеня андрогінності, маскулінності чи фемінності особистості використано методику **«Дослідження маскулінності-фемінності особистості»** С. Бем [77].

За методикою, типово чоловічими (маскулінними) рисами є такі, як незалежність, наполегливість, домінантність, агресивність, схильність до ризику, самостійність, упевненість у собі тощо.

Типово жіночими (фемінними) рисами вважають такі, як поступливість, м'якість, чутливість, сором'язливість, ніжність, щирість, здатність до співчуття, співпереживання тощо. Соціальні стереотипи фемінності менше торкаються статевих сторін особистості й успішності ділової кар'єри, але при цьому приділяють значну увагу емоційним аспектам.

Відповідно до існуючих уявлень індивід не обов'язково є носієм чітко вираженої психологічної маскулінності чи фемінності. В особистості можуть бути на паритетних началах представлені суттєві риси як маскулінного, так і фемінного типів. При цьому припускається, що в андрогіна ці риси представлені гармонійно та взаємодоповнювано. Вважається, що така гармонійна інтеграція маскулінних і фемінних рис підвищує адаптивні можливості андрогінного типу.

Процедура дослідження полягала в тому, що учасникам пропонували бланк з 60-ма твердженнями (якостями), на кожне з яких опитуваний відповідав «так» або «ні», оцінюючи у такий спосіб відсутність або наявність у себе зазначених якостей. Опитувальник можна застосовувати і як форму

експертного рейтингу. В такому разі оцінку опитаного за представленими якостями проводять компетентні судді – люди, які добре знають респондента (дружина, чоловік, батьки та ін.).

За кожен збіг відповіді з ключем нараховувався один бал. Показники фемінності і маскулінності визначали за формулами, які містить методика.

Вища мета людини з позицій сучасної психології і акмеології полягає в особистісній самореалізації через розгортання внутрішніх потенцій і перетворення їх в актуальні досягнення. Вершинами досягнень особистості є реалізовані цінності, в яких полягають її уявлення про те, що для неї в житті є важливим.

Щастя, що досягається через самореалізацію, є насущною і злободенною темою, яка зачіпає інтереси переважної більшості людей. Адже майже кожному хочеться бути «успішним і щасливим». Те особливе «щастя», яке виникає при успішній самореалізації, Л. Левіт [290] трактує як найвищу цінність.

Задля вимірювання щастя нами використано методику **«Оксфордський опитувальник щастя»** М. Аргайла [30], розроблений за аналогією з поширеним «Опитувальником депресії Бека», спрямованим на оцінку депресії. Тест складається з 29-ти пунктів, кожен з яких містить групу тверджень щодо оцінки рівня власного щастя.

Процедура дослідження передбачала вибір респондентами одного з чотирьох запропонованих тверджень щодо особистого щастя за допомогою літер а, б, в, г.

Обробку результатів здійснювали за таким алгоритмом:

– необхідно знайти суму балів від 0 до 3 (а – 0 балів, б – 1 бал, в – 2 бали, г – 3 бали), які ви собі поставили за кожне твердження;
– отриману кількість балів потрібно поділити на 87 (максимальне число балів у випадку вибору найстверджувальнішого варіанту (варіанту г) у кожному пункті з 29);

– отримане число (наприклад, 0,73) потрібно помножити на 100, отриманий результат означає, у процентному співвідношенні від гіпотетичного максимуму, наскільки ви щасливі.

Інтерпретацію результатів проводили за ключем:

0 – 20 низький показник;

21 – 40 занижений показник;

41 – 60 середній показник;

61 – 80 підвищений показник;

81 – 100 високий показник.

Таким чином, у розділі представлено концепцію дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості; побудовано авторську модель зазначеного феномена, яка базується на принципі інтегральної суб'єктності, що схарактеризовує низку рівнів людини як цілісної особистості; а також прикладну модель констатувального емпіричного дослідження, застосування якої уможливило моніторинг стану аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості. Розкрито психологічні особливості опитаних періоду дорослості – ранньої, середньої, пізньої, закцентовано на їх провідних новоутвореннях.

Отже, системний погляд на проблему аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості є фундаментом для проведення емпіричного дослідження, результати якого представлено в наступних розділах.

Основні результати дослідження другого розділу дисертації висвітлено у публікаціях автора:

1. Гуляс І.А. Саморозуміння, самоставлення і самоосягнення у контексті самовизначення особистості. *Wykształcenie i nauka bez granic – 2009:* materiały V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji (Перемишль, 7 – 15 груд. 2009 р.). Перемишль, 2009. Vol. 15. *Psychologia i socjologia. Historia*. С. 24–26.

2. Гуляс І.А. Особистість як суб’єкт життєвого шляху. *Бъдещето проблемите на световната наука – 2009:* материали V Междунар. науч. практ. конф. (Софія, 17 – 25 груд. 2009 р.). Софія, 2009. Т. 21. *Психология и социология*. С. 44–46.
3. Гуляс І.А. Особистість як інтегральний суб’єкт аксіопсихіки. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2010. № 2. С. 4–8.
4. Гуляс І.А. Системологічна модель аксіопсихологічного проектування самоздійснення особистості. *Актуальні проблеми психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. В.О. Моляко. Житомир, 2010. Т. 12.: *Проблеми психології творчості*. Вип. 12. С. 98–106.
5. Гуляс І.А. Життєві орієнтації як складова аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин:* матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ-Кам’янець-Подільський, 18 – 19 трав. 2011 р.). Кам’янець-Подільський, 2011. С. 67–69.
6. Гуляс І.А. Психологічні особливості сприймання життєвого шляху особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (25). Issue 49. P. 80–84.
7. Гуляс І.А. Особливості життєвих перспектив особистості в період кризи середини життя. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам’янець-Подільський, 23 квіт. 2018 р.). Кам’янець-Подільський, 2018. С. 11–13.
8. Гуляс І.А., Чуйко Г.В. Криза середини життя як психологічна проблема. *Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності:* збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. семінару (Чернівці, 18 трав. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 30–33.

9. Гуляс І.А. Принцип суб’єктності в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи*: матеріали доповідей учасників ІІ Всеукраїнського конгресу із соціальної психології (Київ, 7 – 8 лист. 2019 р.). Київ, 2019. С. 78–80.

РОЗДІЛ 3

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ: ВІТАКУЛЬТУРНА ДЕТЕРМІНАЦІЯ

У третьому розділі представлено результати емпіричного дослідження, що ґрунтуються на факторно-аналітичному підході. Експліковано вітакультурні детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості та їх гендерні відмінності.

3.1 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості

Задля надання комплексного характеру досліджуваному психічномуявищу, а, відповідно, й зменшення кількості вихідних даних (змінних), нами застосовано факторно-аналітичний підхід, що ґрунтується на врахуванні взаємозв’язків між окремими діагностичними показниками.

Метою застосування факторного аналізу в даному дослідженні було:

– побудова факторних структур аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень опитаних і виявлення внутрішніх зв’язків його складників – 61 змінної – у всіх розглядуваних вибірках;

– узагальнення характеристик означеного феномена досліджуваних, зменшення розмірності вихідного простору ознак, які корелюють між собою, і забезпечення більш економної їх репрезентації за мінімальних втрат вихідної інформації;

– верифікація факторних моделей чинників аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень досліджуваних у комплексі їх особистісних властивостей шляхом зменшення розмірності – мінімізації отриманих даних – діагностичних змінних до меншої чисельності незалежних факторів;

– порівняння факторних структур у групах респондентів, диференційованих за критеріями «віку», «статі», «спеціальності, за якою здійснюється професійна підготовка», «роботи за фахом».

Процедуру факторно-аналітичної обробки проводили за алгоритмом [350, с. 14]:

1. Побудова матриці інтеркореляційних ознак.
2. Відбір інформативних ознак.
3. Факторизація (за методом головних компонент – Principal Components).
4. Вибір кращого варіанта рішення з виділенням різної кількості факторів.
5. Обертання – перетворення факторів (варімакс-обертанням – Varimax) забезпечило виокремлення найбільш оптимальної та придатної для інтерпретації конфігурації факторів.
6. Підрахунок факторних значень за кожним фактором.
7. Номінація й інтерпретація факторів.

За А. Наслєдовим [371], під час застосування процедури факторного аналізу найбільш важливим і творчим процесом є завершальний етап цієї роботи – інтерпретація отриманих даних або факторів. Аналізуючи факторну матрицю, потрібно враховувати знаки факторних навантажень кожного складника фактора. Матриця факторів демонструє також, які діагностичні змінні формують кожен із факторів. Виокремлений у результаті варімакс-обертання фактор становить сукупність тих змінних, які мають значущі навантаження. Відтак його можна вважати певною штучною «одиницею» групування предикторів на основі зв’язків, які існують між ними.

Важливими показниками для факторного аналізу також є:

– накопичений відсоток дисперсії кількості факторів (у нашому дослідженні він варіюється від 41,96 % до 71,08 %), який свідчить про те, наскільки повно вдалося описати розглядувану сукупність даних за допомогою виокремлених факторів (залежно від вибірки їх число у роботі варіює від 9 до 12); що вищий такий показник, то більшу частину масиву даних факторизовано;

– відсоток загальної дисперсії для кожного фактора, який вказує на його значущість; що вищий відсоток дисперсії пояснює фактор, то він є значущішим і більшу кількість змінних у себе включає.

Факторизація методом головних компонент (Principal Components) з наступним варімакс-обертанням (Varimax) матриць психологічних шкал (змінних), виміряних за допомогою методик, використаних у роботі, дала змогу отримати однозначно інтерпретовані факторні моделі чинників аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду дорослості в комплексі їх особистісних властивостей (Додатки В.1–В.12).

У дослідженні взяли участь 284 респонденти періоду ранньої дорослості – студенти денної форми навчання старших курсів факультетів педагогіки, психології та соціальної роботи, економічного й інженерно-технічного Чернівецького національногоуніверситету іменіЮрія Федьковича.

Можливість застосування факторного аналізу до вибраних показників визначали за критерієм адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО=0,497), а також критерію сферичності Бартлетта (приблизне значення χ^2 =7413,722; df=1830; p=0,000 [162, с. 209].

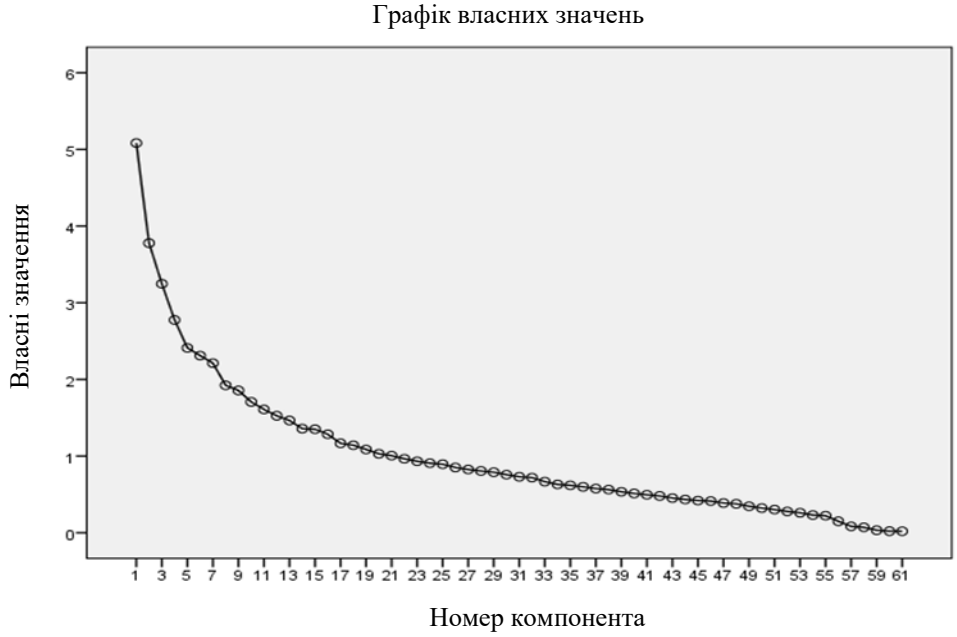

*Рис. 3.1.*Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам’янистого осипу»

Для визначення кількості факторів користувалися критерієм «кам'янистого осипу» Р. Кеттела, який потребує побудови графіка власних значень. Комп'ютерна програма шляхом вибору методу головних компонент запропонувала відповідний графік, і кількість факторів визначали за точкою перегину на графіку власних значень до його виходу на пологу пряму після різкого спаду, що в даному випадку дорівнює 21 (рис. 3.1).

З огляду на те, що фактори 10–21 у своєму складі мають одну-дві змінні з незначними навантаженнями, то з метою оптимізації аналітичного процесу кількість факторів було скорочено до 9-ти (рис. 3.2), чим і пояснено 41,96 % сумарної дисперсії [162, с. 209–210].

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 3.1 [162, с. 211].

Аналіз власних значень факторів свідчить, що максимальний вплив у розглядуваному випадку має фактор 1-й; близьким до нього за силою є фактор 2-й; інші фактори відображають менші власні значення й, відповідно, містять меншу частку загального відхилення (дисперсії) за вибіркою. Накопичені власні значення є свідченням того, як зростають власні значення факторів мірою збільшення значення діагностичної змінної [162, с. 210].

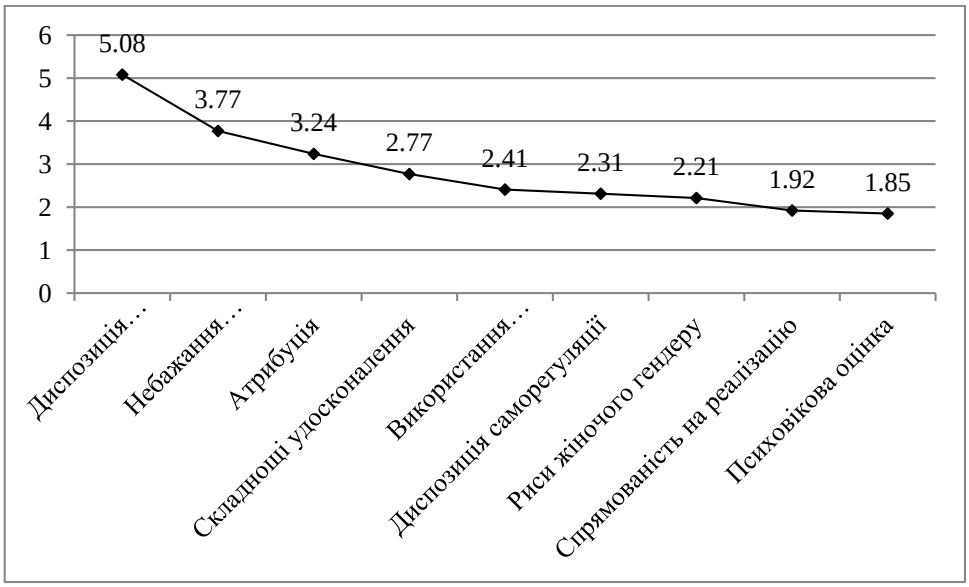

Рис. 3.2. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості (*n*=284)

Таблиця 3.1

Власні значення факторів, *n* = 284

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	5,08	8,33	8,33
2	3,77	6,19	14,52
3	3,24	5,32	19,85
4	2,77	4,54	24,39
5	2,41	3,95	28,35
6	2,31	3,78	32,14
7	2,21	3,62	35,76
8	1,92	3,15	38,91
9	1,85	3,04	41,96

Після варімакс-обертання (Додаток В.1) матриця факторних навантажень на показники набула структури, яка складається з чітко виражених дев'яти факторів (табл. 3.2) [162, с. 212].

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 8,33 %) утворено комплексом компонентів зі статистично значущими, сильними та помірними позитивними навантаженнями: самоефективність (0,76), стратегія (0,61), маскулінність (0,60), саморегуляція (0,57), сценарій (0,56), мотивація досягнення (0,48), розв'язання задачі (0,48). Змістове наповнення змінних узагальнимо в його назві – ***«Диспозиція самоефективності»***.

Про вплив на мотивацію досягнення віри й упевненості суб'єкта в реалізації визначених продуктивних цілей висловив свої думки А. Бандура [569], розробивши теорію самоефективності. Вчений вважає, що самоефективність полягає у тому, наскільки компетентною почувається людина, виконуючи конкретну справу. Дослідник наголошує, що самоефективність не є функцією здібностей або навичок людини. Самоефективність залежить саме від того, що людина думає про власну спроможність упоратися із різними ситуаціями й успішно проявити себе в них.

Таблиця 3.2

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості (*n*=284)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Диспозиція самоефективності»	самоефективність	0,765
	стратегія	0,606
	маскулінність	0,597
	саморегуляція	0,566
	сценарій	0,563
	мотивація досягнення	0,485
	розв’язання задачі	0,476
Фактор 2 «Небажання вдосконалюватися»	перфекціонізм	-0,564
	уникнення	0,562
	соціальне відволікання	0,513
	відволікання	0,474
Фактор 3 «Атрибуція відповідальності»	інтроекція	0,633
	ідентифікація	0,539
	засмучення	0,523
	зусилля	0,505
	внутрішня причина	0,474
	важливість	0,464
	ймовірність успіху	0,460
Фактор 4 «Складнощі удосконалення»	труднощі	0,499
	перфекціонізм	-0,461
Фактор 5 «Використання неефективних копінгів»	психологічний вік	0,576
	уникнення	0,536
	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	0,525
	відволікання	0,484
Фактор 6 «Диспозиція саморегуляції»	вплив обставин	-0,474
	саморегуляція	0,456
Фактор 7 «Риси жіночого гендеру»	андрогінність	0,469
	фемінність	0,435
	оцінка результатів	0,372
Фактор 8 «Спрямованість на реалізацію»	соціальна активність	0,468
	воля	0,385
Фактор 9 «Психовікова оцінка»	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	0,558
	психологічний вік	0,521

У цьому контексті вважаємо за доцільне згадати і про здатність до цілепокладання опитаних (тут вона присутня латентно) як важливий чинник

вибудовування життєвої стратегії і пов’язана з усіма іншими компонентами фактора. Здатність до цілепокладання ми визначаємо як інтегративну, здатну до самоорганізації, відкриту систему особистісних прагнень і властивостей, що забезпечують можливість досягнення мети і міру успішності процесу цілепокладання. До сутнісних характеристик здатності до цілепокладання відносять те, що вона:

1) є базовою щодо інших здібностей, оскільки цілепокладання – компонент будь-якої діяльності, і, відповідно, будь-яка діяльність не може бути успішною без розвинутої здатності до цілепокладання;

2) на різних рівнях побудови людської діяльності забезпечує ефективне долання невизначеності за умов кількох альтернатив;

3) забезпечує породження і вибір цілей незалежно від їх масштабу, спрямованості, характеру, сфери прикладання тощо;

4) характеризує людину як суб’єкта діяльності і є одним з компонентів-показників суб’єктності як інтегральної здатності вибудовувати життя згідно з власними цілями й цінностями;

5) визначає ефективність побудови індивідуальної траєкторії життєдіяльності [449, с. 216].

Таким чином, опитані вибірки періоду ранньої дорослості демонструють упевненість у власній самоефективності, уявляють собі успішний сценарій майбутньої поведінки та свідомо репетирують успішне вирішення потенційних проблем.

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 6,19 %) визначає змінна із сильним домінантним навантаженням зі знаком «-»: перфекціонізм (-0,56) та сильними позитивними й помірним – таких чинників: уникнення (0,56), соціальне відволікання (0,51), відволікання (0,47), тому маркуємо його як ***«Небажання вдосконалюватися»***.

Отже, молоді люди демонструють відсутність перфекціонізму як інтегрального особистісного утворення, яке передбачає постановку високих, проте реалістичних вимог; поєднання високого рівня домагань із оптимізмом і

гнучким, плюралістичним мисленням; «курс» на отримання задоволення від роботи за високих стандартів діяльності; здатність приймати інших людей з їх недоліками та перевагами. Поясненням цьому може бути вплив різних чинників – індивідних, сімейних, мікросоціальних.

Відзначаємо суперечність між диспозицією самоефективності (фактор 1) і небажанням удосконалюватися (фактор 2), що феноменологічно проявляється у молодіжній самовпевненості, високій самооцінці, яка не підкріплена вольовими зусиллями в плані самоосвіти, пошуку шляхів самореалізації.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 5,32 %) складається з таких діагностичних показників: інтроєкція (0,63), ідентифікація (0,54), засмучення (0,52), зусилля (0,51), внутрішня причина (0,47), важливість (0,46), ймовірність успіху (0,46), що й уможливили його назву ***«Атрибуція відповідальності»***.

Б. Вайнер розвинув запропоновану Дж. Аткінсоном концепцію мотивації досягнення як очікуваної цінності [112], увівши теорію каузальної атрибуції в контекст дослідження мотивації досягнення. Вчений припустив, що очікування майбутніх результатів визначається тим, що саме індивід думає про причини успіхів і невдач, себто його власними уявленнями про них. Зокрема, атрибуції (приписування) невдачі недостатнім зусиллям зумовлюватимуть посилення мотивації досягнення, натомість атрибуції браку здібностей – її послаблюватимуть.

Щодо внутрішньої причини, зокрема, переживань, то на переконання О. Леонтьєва, внутрішні переживання «не відкривають суб’єкту своєї природи; хоча вони видаються внутрішніми рушійними силами його діяльності, їх реальна функція полягає лише у наведенні суб’єкта на їхнє справжнє джерело, в тому, що вони сигналізують про особистісний смисл подій, які розігруються в його житті, змушують його ніби припинити на мить потік своєї активності, вдивитись у життєві цінності, що склалися у нього, щоб знайти себе в них чи, можливо, переглянути їх» [294, с. 156–157].

Таким чином, досліджувані висновують щодо причин чужої чи власної поведінки (її неуспішних й успішних результатів). За Б. Вайнером [112],

причини успіхів і невдач можна оцінити за двома параметрами: локалізації, яка характеризує те, в чому опитані вбачають причини своїх успіхів та невдач, і стабільності, яку розглядають як стійкість або постійність дії, що відповідає причині.

Фактор 3 вказує на розуміння молодими людьми важливості інтернального локусу контролю, яке, на жаль, недостатньо проявляється в реальній поведінці й активній життєвій позиції (фактор 2).

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 4,54 %) визначають лише дві змінні із протилежними помірними навантаженнями: труднощі (0,49) і перфекціонізм (-0,46), які конкретизуємо у назві ***«Складнощі удосконалення»***.

Як зауважує Г. Флетт [594], з думкою якого ми також погоджуємося, конкурентні відносини, що супроводжують перфекціонізм студентів, зумовлюють їх соціальну ізоляцію і дефіцит підтримки. Здоровий перфекціонізм уможливлює розвиток особистості, розкриття її творчого потенціалу і здібностей. Однак із часом така поведінка, нехай і за позитивного перфекціонізму, може провокувати небажані наслідки: хронічну перевтому, труднощі концентрації уваги тощо. Зміна життєвих обставин може ускладнити дотримання раніше досяжних стандартів. Ба більше, індивід може не усвідомлювати негативні наслідки власного перфекціонізму для інших людей.

Зі змісту фактора 4 випливає, що частина студентів пасує перед труднощами, йдучи по лінії найменшого спротиву.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 3,95 %) утворюють дескриптори переважно із сильними позитивними навантаженнями: психологічний вік (0,57), уникнення (0,54), коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя (0,52), відволікання (0,48), тому маркуємо його як ***«Використання неефективних копінгів»***.

У побудові своїх проєктів опитані розглядуваної вибірки застосовують неефективні копінги, що, за Е. Фрайденберг [588], виражається у стратегії «уникнення» і, на нашу думку, як доповненні до неї – «відволікання». Опитані не зорієнтовані на «розв’язання задачі» самостійно, що, зважаючи на їх вік і

статус, можна трактувати відсутністю досвіду у вирішенні подібних проблем і наявністю протекції значущих дорослих, зокрема, батьків, рідних і впливових знайомих, на яких можна покластися (інфантильність).

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 3,78 %) складають два компоненти з помірними протилежними навантаженнями: вплив обставин (-0,47) і саморегуляція (0,45), який означено як ***«Диспозиція саморегуляції»***.

Отже, можна констатувати, що у досліджуваних присутня тенденція гнучко й адекватно реагувати на зміни умов, постановку і досягнення мети.

Всупереч висновку, що випливає з інтерпретації фактора 2, здатність до саморегуляції в досліджуваних студентів усе ж починає усвідомлено застосовуватися, що дозволяє компенсувати вплив деяких характерологічних особливостей, які перешкоджають досягненню мети.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 3,62 %) складають такі чинники з помірними додатними навантаженнями: адрогінність (0,47), фемінність (0,44), оцінка результатів (0,37), які й узагальнимо в назві ***«Риси жіночого гендеру»***.

З огляду на те, що цю вибірку утворено представниками чоловічої і жіночої статей (домінують останні), то виявлений зв’язок змінних є закономірним і очікуваним.

Згідно з концепцією статево-рольових типів С. Бем [76, с. 89], досліджувані – фемінні чоловіки – натури чутливі, цінують людські стосунки й досягнення духу, натомість фемінні жінки є архаїчним типом абсолютно терплячої жінки, яка охоче погоджується бути позитивним «тлом» у житті своїх близьких людей, її характеризують витримка, вірність, відсутність егоїзму.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 3,15 %) у своїй структурі має лише два діагностичні показники з помірними додатними навантаженнями: соціальна активність (0,47) і воля (0,38), тому ідентифікуємо його як ***«Спрямованість на реалізацію»***.

Перші спроби пошуку смислу активізуються в юнацькому віці, коли спостерігається інтенсифікація двох взаємопов’язаних процесів: особистісно-

професійного самовизначення і розвитку ціннісно-смислової сфери особистості. В ході самовизначення суб'єкт, усвідомлено обираючи життєві цілі та способи їх досягнення, регулює свою життєдіяльність, самостверджується і самореалізується [443, с. 60–62]. Водночас зміст і структура смислових утворень, які в цей період формуються, а провідним серед них є сенс життя, визначають характер і результати самовизначення, а відтак – і самореалізації [156].

За К. Абульхановою-Славською [10, с. 77–78], активність визначає діяльність (з її функціями, структурами), цілі, мотиви, спрямованість, бажання (чи небажання) здійснювати діяльність, тобто є рушійною силою, джерелом пробудження у людини її «дрімаючих потенціалів». До почину діяльності (при побудові проєкту – І.Г., виробленні конкретного життєвого плану, задуму), зазначає дослідниця, індивід активно обирає, що саме для нього є бажаним, він вільно планує, неодноразово приміряє, якими засобами та способами цього досягнути. Проте активність не лише «випереджує» діяльність, але і супроводжує її впродовж всього процесу здійснення. Не можна уявити оптимальну діяльність без активності, таку, що відбувається за інерцією, за жорстким накресленим планом, активність «вибудовує» варіанти під час перебігу діяльності.

З огляду на те, що соціальна активність досліджуваних періоду ранньої дорослості пов'язана, передусім, із соціально-професійним становленням, то вища школа як один із осередків формування і самоствердження молодої особистості є важливим чинником у реалізації внутрішніх потенцій молоді, акумулюючи в своїй цілісності інші провідні впливи.

Особливості самореалізації починають проявлятися на початкових етапах професійного становлення, з моменту вибору навчального закладу та спеціальності, увиразнюються упродовж циклу навчання і на завершальному етапі навчання студентів у ЗВО зумовлюються стійким особистісно-смисловим конструктом. Для юнацького віку характерними є два типи динаміки розвитку ціннісно-смислової сфери: продуктивний і репродуктивний. Останній

призводить до того, що ця сфера стає жорстко центрованою і закритою, загалом – дисгармонійною; помітно знижується кількість нестереотипних сенсів, вони стають невпорядкованими; у разі появи завдань на сенс захисні механізми домінують над механізмами смислотворення. Все це суттєво перешкоджає особистісно-професійному самовизначенню і самореалізації молодих людей [156, с. 35].

Основними сферами самореалізації сучасної молоді є, передусім, професійна освіта, професійна діяльність і особисте (партнерське, подружнє, сімейне) життя. Тому особистісну, навчальну та професійну самореалізацію розглядають у єдності як невід'ємні складники процесів самоздійснення у духовній і предметній діяльності та підвищення рівнів особистісної і соціальної зрілості. При цьому самореалізація виступає умовою досягнення зрілості та водночас є її інтегральним показником.

Упродовж подальшого життя смисли поглиблюються і коригуються відповідно до набуття особистісної зрілості, що передбачає здатність особистості бути не тільки незалежною від впливів зовнішніх обставин, а й уміти діяти всупереч їм, керуючись при цьому власними, свідомо поставленими цілями, залишаючись господарем обставин і самої себе.

З огляду на слабкість прояву фактора 8, молоді люди ще недостатньо проявляють себе як активні суб'єкти життєдіяльності, які демонструють спрямованість власних здібностей, знань, умінь, навичок, прагнень у поєднанні з творчими й вольовими зусиллями на реалізацію своїх цілей, інтересів, ідеалів, життєвих проєктів і перспектив.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,04 %) визначають також два дескриптори із сильними позитивними навантаженнями: чинник суб'єктивної реалізації життя (0,56) і психологічний вік (0,52), які об'єднано назвою ***«Психовікова оцінка»***. Встановлений фактор свідчить про загалом об'єктивну оцінку досліджуваними свого теперішнього вікового статусу і характеру життєвих досягнень, які слід очікувати в період ранньої дорослості.

Упродовж життєвого шляху суб’єктивне переживання індивідом власного віку змінюється. Відповідно до того чи іншого періоду життя людина оцінює свої можливості й перспективи. Ставлення до свого віку є вагомим регулятором швидкості та якості саморуху вперед. Як зазначає О. Кронік [274, с. 19], вік є дуже важливою координатою суб’єктивної картини життєвого шляху.

Власне ставлення до себе як до людини молодої, зрілої чи старшого віку, в основному зумовлює і почуття задоволеності своїм життєвим шляхом, почуття комфортності, узгодженості й гармонійності власного життєвого світу. Водночас психологічний вік також зумовлений не завжди усвідомлюваною, але завжди оцінюваною мірою самореалізованості, і залежить від стану здоров’я, ставлення до свого тіла, порівнянь з однолітками, набутого впродовж життя соціально-економічного статусу, культурних, національних, регіональних традицій [383, с. 89].

Домагання життєвого успіху в ранній дорослостіспираються на самоповагу, високу аутосимпатію, стійку ціннісно-смислову сферу, наявність смисложиттєвих орієнтацій, позитивне емоційне тло сприймання власного минулого, теперішнього та майбутнього; відсутність переживання хронічного сорому, надвимог і цькування самого себе, надузагальнень, абсолютизації опозиції «все – нічого», «завжди – ніколи», «хороше – погане», «публічної самосвідомості», тобто сприйняття себе як соціального об’єкта, розвитку ідентичності за негативним сценарієм, ефекту невпізнання себе в дорослому віці [195, с. 132].

Для того, щоб домагання життєвого успіху почали працювати на людину, вона повинна узгодити своє внутрішнє життя зі своїм справжнім Я, яке є позитивним апріорі, тоді настають відповідні зміни у вигляді життєвого успіху в публічному житті. Для здійснення цього потрібна низка послідовних кроків: усвідомлення сенсу свого життя, формулювання його головної мети, відхід від свого «дитячого Я», здорове почуття власної гідності, самоповага, здатність примиритися з собою, іншими, своїм життям, як би воно досі не розвивалося,

набуття автентичної чесності та природності, які є запорукою харизми [195, с. 133].

У зв’язку з цим зазначмо, що поняття «особистісне досягнення» входить у тексти нормативних документів – концепцій освітніх закладів, програм, стає елементом професійної лексики педагогів і психологів [130, с. 193].

У процесі аналізу вітчизняних (і закордонних) джерел виявлено умови, що впливають на досягнення особистості та на її прагнення до нових (проєктування – І.Г.) досягнень. Серед умов першої групи, які сприяють досягненням особистості, називають [197, с. 43–44]:

– підтримку та визнання навколишніми досягнень особистості;

– необхідність педагогічного супроводу особистості в процесі її діяльності, спрямованої на досягнення;

– необхідність створення в освітньому процесі «поля досягнень», під яким розуміють сукупність освітніх можливостей, які реально допомагають учневі в його діяльності.

Низка вчених виокремлює у своїх працях аргументоване оцінювання досягнень з боку навколишніх і демократичний стиль спілкування педагога [253; 396; 412]. Водночас досягнення особистості пов’язані з наявністю у неї мотивів досягнення, сформованим рівнем домагань, станом тривожності і стресостійкості, ступенем усвідомлення потреб, фрустраційної толерантності тощо.

Дослідники вивчили й негативні фактори в основній шкільній освіті, серед яких: наявність у шкільній освіті оцінної шкали, в процесі застосування якої досягнення дитини в освітній сфері виявляються й оцінюються лише відносно зовнішніх стандартів і не враховуються індивідуальні освітні можливості учня і докладання ним власних зусиль. У такому разі, як зазначають дослідники, результат навчання відривається від самого учня, стає самоціллю і як наслідок негативно впливає на становлення особистості. Наступний негативний фактор, який називають психологи та педагоги, – негативне ставлення педагога до передбачуваних результатів діяльності учня,

який, на їхню думку, створює ефект «самопророкування». Очікування невдач породжує невдачу. Вчені виокремлюють ще один фактор, який може мати подвійний вплив – авторитет оцінювача. На переконання вчених, авторитет може як сприяти, так і заважати розвитку в особистості внутрішніх критеріїв оцінювання власних досягнень і її прагнення до нових здобутків.

Отже, за результатами факторного аналізу встановлено детермінантні чинники аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості, представлені такими інтегральними психологічними характеристиками – 9-ма факторами: диспозиція самоефективності, небажання удосконалюватися, атрибуція відповідальності, складнощі удосконалення, (важливість інтернальності), використання непродуктивних копінгів, диспозиція саморегуляції, риси жіночого гендеру, спрямованість на реалізацію, адекватна психовікова оцінка. У факторній структурі ціннісного проєктування опитаних розглядуваного віку домінують перших два чинники, які й вважатимемо ключовими.

3.2 Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості

У дослідженні взяли участь 284 респонденти періоду ранньої дорослості – студенти денної форми навчання 4–5 курсів зазначених попередньо факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Зауважмо, що за статтю учасників вибірка є незбалансованою: 190 представниць жіночої і 94 – чоловічої статі, що зумовлено об’єктивними причинами: вибірку майбутніх педагогів утворюють лише дівчата, а майбутніх економістів – переважно останні.

Логічним продовженням інтерпретації результатів дослідження є психологічний аналіз емпірико-діагностичних даних, здобутих на групі представників ранньої дорослості жіночої статі.

Факторизація методом головних компонент з наступним варімакс-обертанням матриці психологічних шкал уможливила отримання факторної структури чинників аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів розглядуваного віку в комплексі їх особистісних властивостей (Додаток В.2).

Можливість застосування факторного аналізу до масиву вибраних показників перевірено за критерієм адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО=0,472) і критерієм сферичності Бартлетта (приблизне значення χ^2 =5342,097; df=1830; p=0,000).

Кількість факторів визначали за критерієм «кам'янистого осипу» Р. Кеттела шляхом вибору методу головних компонент, що в даному випадку дорівнює 21 (рис. 3.3).

З'ясувалося, що фактори 11-21 мають у своєму складі одну-дві змінні з незначними навантаженнями. Тому, з метою оптимізації аналітичного процесу, їх кількість було скорочено до 10-ти (рис. 3.4), які пояснюють 45,84 % сумарної дисперсії.

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 3.3.

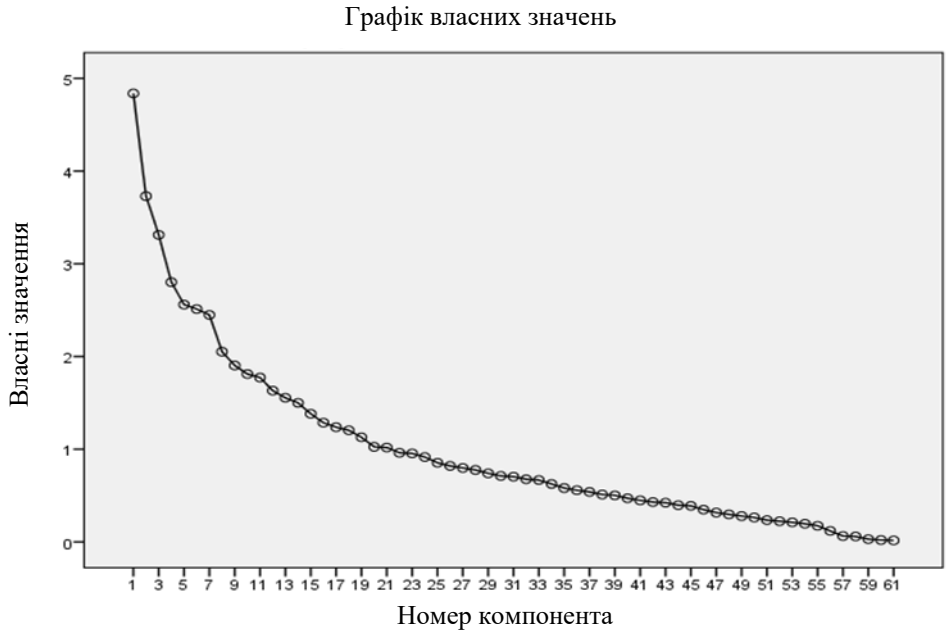

*Рис. 3.3.*Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

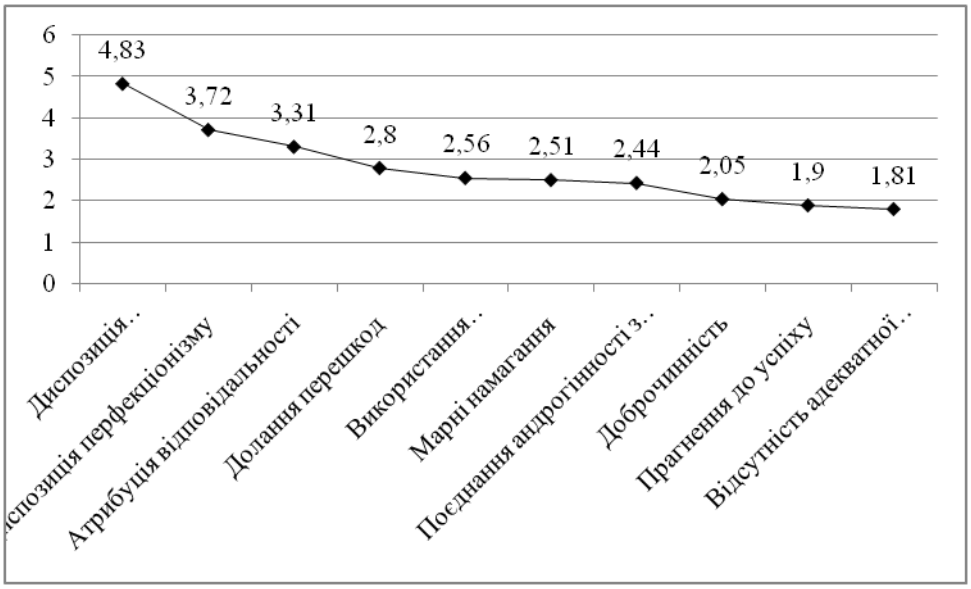

Рис. 3.4. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень опитаних ранньої дорослості жіночої статі (*n*=190)

Таблиця 3.3

Власні значення факторів, *n*=190

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	4,83	7,93	7,93
2	3,72	6,11	14,04
3	3,31	5,42	19,47
4	2,80	4,59	24,06
5	2,56	4,19	28,26
6	2,51	4,11	32,37
7	2,44	4,01	36,39
8	2,05	3,36	39,75
9	1,90	3,12	42,87
10	1,81	2,96	45,84

Аналіз власних значень факторів свідчить, що максимальний вплив у цьому випадку належить фактору першому; дещо менше, проте впливовим також є фактор другий; інші фактори визначено меншими власними значеннями і, відповідно, містять меншу частку загального розсіювання (дисперсії) за вибіркою. Накопичені власні значення свідчать про те, як зростає внесок власних значень факторів мірою збільшення дисперсії.

Після варімакс-обертання матриця факторних навантажень набула такого вигляду (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості жіночої статі (*n*=190)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Диспозиція самоефективності»	самоефективність	0,774
	саморегуляція	0,600
	стратегія	0,586
	сценарій	0,586
	розв’язання задачі	0,491
	маскулінність	0,486
	мотивація досягнення	0,445
Фактор 2 «Диспозиція перфекціонізму»	перфекціонізм	0,651
	соціально приписаний перфекціонізм	0,585
	уникнення	-0,459
	перфекціонізм, орієнтований на себе	0,442
Фактор 3 «Атрибуція відповідальності»	інтроекція	0,576
	внутрішня причина	0,528
	ідентифікація	0,510
	амбівалентність	0,460
	зусилля	0,453
	ймовірність успіху	0,435
	важливість	0,416
Фактор 4 «Долання перешкод»	труднощі	0,554
	ясність	0,462
	саморегуляція	0,404
Фактор 5 «Використання неефективних копінгів»	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	0,481
	уникнення	0,469
	відволікання	0,411
	психологічний вік	0,400
Фактор 6 «Марні намагання»	самоефективність	-0,414
	саморегуляція	0,377
	зусилля	0,353
Фактор 7 «Поєднання андрогінності з фемінністю»	андрогінність	0,635
	фемінність	0,568
Фактор 8 «Доброчинність»	воля	0,458
	емоції	0,438
	допомога, милосердя	0,372
Фактор 9 «Прагнення до успіху»	мотивація досягнення	0,393
	спілкування	0,376
Фактор 10 «Відсутність адекватної психовікової оцінки»	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	-0,503
	психологічний вік	-0,457
	здоров’я	0,360

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 7,93 %) у представників жіночої статі розглядуваного віку відповідає 1-му фактору вибірки ранньої дорослості загалом і визначений низкою таких же дескрипторів із позитивними навантаженнями: самоефективність (0,77), саморегуляція (0,60), стратегія (0,59), сценарій (0,59), розв'язання задачі (0,49), маскулінність (0,49), мотивація досягнення (0,44), а тому отримує аналогічну назву ***«Диспозиція самоефективності»***.

У розглядуваному випадку самоефективність досліджуваних представлена як стрижень, що проходить крізь призму саморегуляції і самооцінювання, об'єднуючи когнітивний і поведінковий аспекти самосвідомості. У цьому зв'язку уявлення опитаних про себе, свої можливості і здібності, їхня оцінка об'єктивуються у саморегуляції, в організації власної поведінки і діяльності. А мотивація досягнення успіху є одним із механізмів, що відповідає за формування позитивного сценарію активності і стратегії її здійснення – важливих складників самоефективності.

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 6,11 %) є протилежним до 2-го фактора загальної вибірки представників періоду ранньої дорослості. Його визначають змінні із сильними позитивними навантаженнями: перфекціонізм (0,65), соціально приписаний перфекціонізм (0,58) і помірними протилежними – уникнення (-0,46) і перфекціонізм, орієнтований на себе (0,44), тому ідентифікуємо його як ***«Диспозиція перфекціонізму»***.

Аналітичний огляд змісту компонентів, які ввійшли у фактор, дозволяє висновувати, що респондентки зорієнтовані на перфекціонізм загалом, і на його складові частини зокрема. Вони мають високий рівень домагань, виражену тенденцію постійно ставити перед собою важкодосяжні цілі та готовність докладати максимум зусиль задля їх досягнення, схильні до постійного зростання і вдосконалення. Опитані також переконані, що й інші мають відносно них надзвичайно високі очікування, які потрібно виправдати, щоб заслужити на прийняття, схвалення й уникнути негативної оцінки.

Помічаємо відмінність між перфекціоністськими настановами, характерними для ранньої дорослості загалом (фактор 4, табл. 3.2) і фактором 2 жіночої вибірки цього ж вікового періоду, звідки випливає, що дівчатам радше притаманне прагнення до досконалості, ніж загалом по вибірці цього віку.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 5,42 %) за своїм складом також збігається з ідентичним фактором по вибірці ранньої дорослості загалом й об'єднує такі діагностичні показники із сильними позитивними (інтроєкція (0,58), внутрішня причина (0,53), ідентифікація (0,51)) і помірними (амбівалентність (0,46), зусилля (0,45), ймовірність успіху (0,43), важливість (0,42)) навантаженнями, які схарактеризуємо й узагальнимо аналогічно – ***«Атрибуція відповідальності»***. Звертає на себе увагу поява амбівалентності у структурі фактора 3, що свідчить про деяку невпевненість і, можливо, тривожність дівчат, пов'язану з відстоюванням своєї позиції. До загальної вибірки по віку чинник «амбівалентність» не увійшов.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 4,59 %) утворено трьома змінними із позитивними навантаженнями– труднощі (0,55), ясність (0,46) і саморегуляція (0,40), що й узагальнено в назві ***«Долання перешкод»***.

Досягнення життєвих цілей у представників жіночої статі ранньої дорослості пов'язані з подоланням труднощів. Зауважмо, що в цьому є і позитив, оскільки подолання супроводжується інтенсивними переживаннями самореалізації.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 4,19 %) збігається за своїм складом і, відповідно, змістом, з аналогічним фактором по вибірці ранньої дорослості загалом і володіє компонентами з помірними додатними навантаженнями – коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (0,48), уникнення (0,47), відволікання (0,41) і психологічний вік (0,40), що схарактеризуємо й ідентифікуємо аналогічно – ***«Використання неефективних копінгів»***.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 4,11 %) утворюють дескриптори з помірним негативним – самоефективність (-0,41) і

позитивними – саморегуляція (0,38) і зусилля (0,35) навантаженнями, тому маркуємо його як ***«Марні намагання»***.

Оскільки самоефективність не гарантує автоматичного оволодіння готовими навичками, уміннями чи стратегіями, а, радше, може розглядатися як основа опанування когнітивними, поведінковими, регулятивними способами створення і виконання необхідних програм дій для управління постійно змінюваними життєвими обставинами; і перебуває на перетині внутрішніх способів самооцінювання, самоставлення, саморегулювання і зовнішніх умов діяльності, то її відсутність у розглядуваному випадку, навіть за наявності певного рівня саморегуляції і зусиль в опитаних, навряд чи забезпечуватиме їм успіх.

За А. Бандурою [570], такі досліджувані характеризуються нерішучістю, схильністю відступати перед складними завданнями. Вони не можуть мотивувати себе на виконання суб’єктивно непростих задач, послаблюють зусилля чи відмовляються від них, зіткнувшись із труднощами. У напружених ситуаціях концентруються на власних недоліках і несприятливих наслідках невдачі. Важко та повільно відновлюють свою самоефективність після неуспіху, оскільки не доситьуспішну діяльність пояснюють нестачею здібностей, що й зумовлює стреси.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 4,01 %) поєднує у собі лише два показники з сильними позитивними навантаженнями– андрогінність (0,63) і фемінність (0,57), а тому таку комбінацію назвемо ***«Поєднання андрогінності з фемінністю»***.

Означена комбінація характеризує молодих дівчат як власне жіночими властивостями – пасивністю, поступливістю, здатністю до емоційного контакту, людинолюбством, прагненням допомагати й опікати, розчуленістю, ніжністю, наївністю, образливістю і кокетством, так і орієнтацією на освоєння традиційно чоловічих ролей, настановлень, взірців поведінки. Саме комбінація андрогінності як породження епохи постмодерну з фемінністю є тим

диспозиційно-рольовим міксом, який конструює спосіб досягнення цілей у жінок даного віку.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 3,36 %) визначають змінні з додатними помірними навантаженнями – воля (0,46), емоції (0,44), допомога, милосердя (0,37), який і назвемо ***«Доброчинність»***.

Проєктуючи власне майбутнє, досліджувані дівчата стикаються з проблемою волі як у плані її інтенсивності, тобто «сили волі», так і в сенсі ціннісно-мотиваційних перетворень. У контексті останнього воля постає як механізм саморегуляції опитаних у площині співвіднесення і поєднання ними віддалених і ближніх перспектив. Саморегуляція представниць прекрасної статі спрямована на те, щоб «далеке» зробити психологічно близьким, щоб позбавлені безпосередньої спонукальної сили, але необхідні мотиви й цілі ввійшли у психологічне «тепер», стали актуальними та дієвими.

У процесі імплементації свого задуму респондентки переживають те, що з ними відбувається, і через це переживання виявляють своє ставлення до того, що їх оточує, що вони роблять і відчувають. У переживаннях відображається оцінка ними явищ, що стосуються їхнього життя, спонукань до дії, передбачаються наслідки активності. Їм також властиві сильні та непересічні почуття, що стають подіями їхнього внутрішнього життя і пов’язані з інтимною сферою, зокрема духовною. С. Мадді [318] підкреслює роль емоцій як зворотного зв’язку, що формується мірою накопичення реалізованих людиною дій та ухвалених нею рішень.

І, насамкінець, учинок-милосердя [47, с. 218–219] є вираженням почуттів досліджуваних дівчат, спрямованих на благополуччя іншого. Формами вияву вчинку-милосердя є реальна допомога справою, заступництво, добра порада, співчуття, психологічна підтримка тощо. Нині соціальна ситуація є такою, що соціальний запит на вчинок-милосердя надзвичайно великий, на що варто зважати, обираючи виховні пріоритети.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,12 %) складають два компоненти з помірними додатними навантаженнями – мотивація досягнення (0,39) і спілкування (0,38), а відтак маркуємо його як ***«Прагнення до успіху»***.

На переконання вітчизняного дослідника С. Занюка [199, с. 170], суб'єктивна цінність і привабливість успіху в певній діяльності є ще одним важливим фактором, який визначає мотивацію досягнення. Мотивація досягнення і поведінка, спрямована на досягнення, значною мірою залежать від сфери діяльності, привабливості останньої та суб'єктивної цінності успіху в ній.

Таким чином, від того, якого значення опитані надають досягненням у певній сфері, залежить не лише вибір їхніх подальших занять, а й мотивація досягнення у цій сфері (наскільки інтенсивно вони працюватимуть задля досягнення успіху в певній галузі).

Поєднання чинників мотивації досягнення зі спілкуванням указує на пріоритетний (тут – комунікативний) спосіб досягнення життєвого успіху в дівчат (у період ранньої дорослості).

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 2,96 %) визначають змінні з сильним і помірним, проте негативними навантаженнями – коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (-0,50), психологічний вік (-0,46) і помірним додатним – здоров'я (0,36), тому ідентифікуємо його як ***«Відсутність адекватної психовікової оцінки»***.

Оскільки психологічний вік визначається, передусім, часткою реалізованих зв'язків між подіями, він може бути змінений особистістю шляхом реконструкції цих зв'язків – перегляду майбутньої життєвої перспективи та переосмислення ролі минулих подій, їх впливу на сьогодення і майбутнє [504, с. 124].

Отже, виявлене у досліджуваних жіночої статі можна пояснити припущенням про те, що вони навряд чи вдоволені подіями й учинками з їхнього минулого, адже в процесі життєдіяльності є тенденція повернення до стереотипних форм діяльності, вироблених у ситуації успіху, і навпаки –

уникання проблемних ситуацій, тобто тих, які зафіксовані в досвіді як проблемні; натомість вони високо цінують хороше здоров'я, енергійність і працездатність.

Таким чином, за результатами факторного аналізу встановлено детермінантні особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості жіночої статі, представлені наступними інтегральними психологічними характеристиками – 10-ма факторами: диспозиція самоефективності, диспозиція перфекціонізму, атрибуція відповідальності, долання перешкод, використання непродуктивних копінгів, «марні намагання», поєднання андрогінності з фемінністю, доброчинність, прагнення до успіху, відсутність адекватної психовікової оцінки. У факторній структурі ціннісного проєктування опитаних розглядуваного віку провідними є перші два чинники.

Наступним етапом факторизації масиву емпіричних даних став аналіз факторної моделі аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості представників ранньої дорослості чоловічої статі (Додаток В.3).

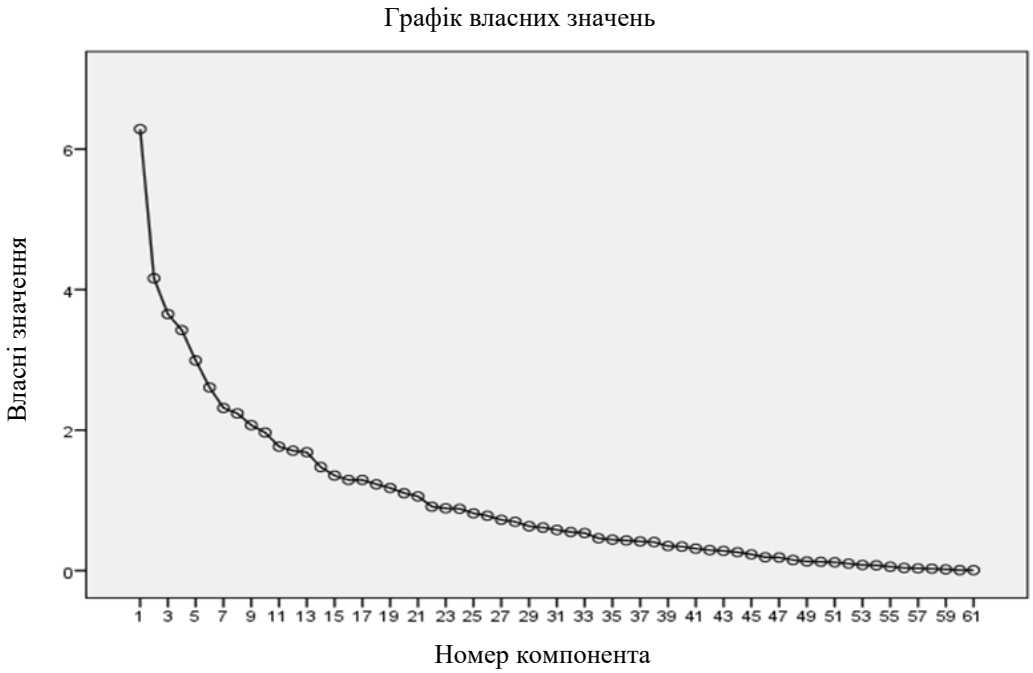

*Рис. 3.5.*Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»)

Критерій адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО=0,345) і критерій сферичності Бартлетта (приблизне значення χ^2=3514,413; df=1830; p=0,000) уможливили застосування методу факторного аналізу до вибраних показників.

Для визначення кількості факторів користувалися критерієм «кам'янистого осипу» Р. Кеттела, який потребує побудови графіка власних значень. Аналіз такого графіка засвідчив виокремлення 21 фактора (рис. 3.5).

Однак, фактори 11–21 мають у своєму складі одну-дві змінні з незначними навантаженнями. Задля оптимізації аналітичного процесу, кількість факторів скоротили до 10-ти (рис. 3.6), які пояснюють 51,97 % сумарної дисперсії.

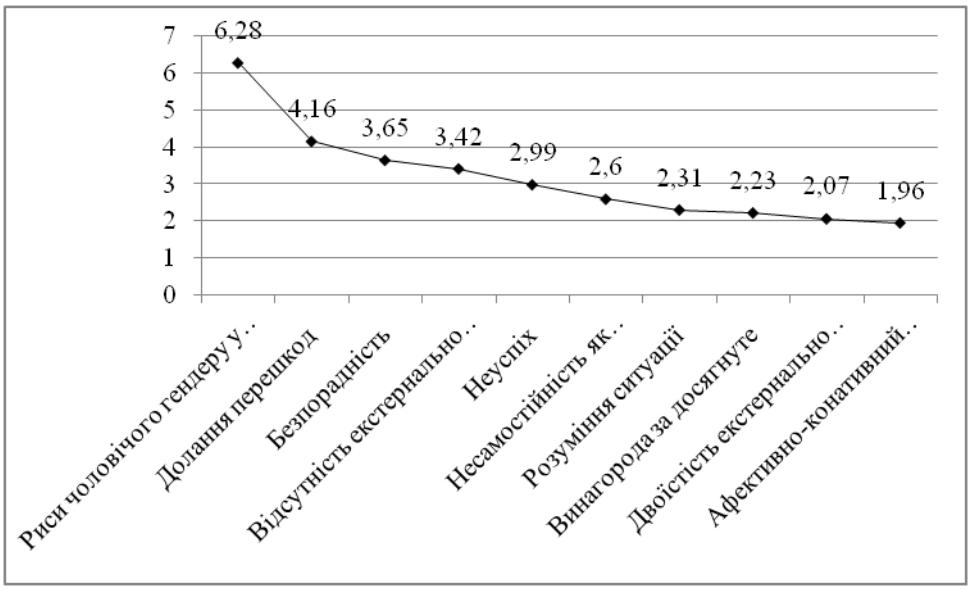

Рис. 3.6. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості чоловічої статі (*n*=94)

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 3.5.

Аналізуючи власні значення факторів, можна стверджувати, що у розглядуваному випадку домінантним є перший фактор; дещо поступається йому за силою другий фактор; інші фактори представлено помітно меншими власними значеннями і, відповідно, вони охоплюють меншу частку дисперсії за вибіркою.

Таблиця 3.5

Власні значення факторів, *n*=94

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,28	10,30	10,30
2	4,16	6,82	17,12
3	3,65	5,98	23,11
4	3,42	5,61	28,72
5	2,99	4,90	33,62
6	2,60	4,27	37,90
7	2,31	3,79	41,69
8	2,23	3,66	45,36
9	2,07	3,39	48,75
10	1,96	3,22	51,97

Після варімакс-обертання матриця факторних навантажень має таку структуру (табл. 3.6).

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 10,30 %) сформувало чимало характеристик зі статистично значущими, сильними та помірним навантаженнями – переважно додатними: маскулінність (0,73), самоефективність (0,68), соціальне відволікання (0,59), сценарій (0,57), щастя (0,57), стратегія (0,57), перфекціонізм (-0,52), розв’язання задачі (0,49), ідентифіковано як ***«Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»***.

Як зазначає П. Горностай [115, с. 123], типово маскулінними якостями є незалежність, активність, раціональність, інтелект, сила (як фізична, так і психологічна, або сила характеру), агресивність, авторитарність, стриманість у емоційних проявах, схильність до ризику, мотивація досягнення.

Отже, для опитаних – представників чоловічої статі – важливо бути компетентними, визнаними, їм потрібно досягнення своїх цілей, результат розв’язання завдання для них є важливішим, аніж система стосунків, які супроводжують процес розв’язання (на відміну від жінок-ровесниць).

Підтверджується гендерний стереотип щодо традиційно чоловічих рис і особливостей соціальної поведінки чоловіка.

Таблиця 3.6

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості чоловічої статі (*n*=94)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»	маскулінність	0,728
	самоефективність	0,684
	соціальне відволікання	0,592
	сценарій	0,575
	щастя	0,575
	стратегія	0,571
	перфекціонізм	-0,521
	розв’язання задачі	0,492
Фактор 2 «Долання перешкод»	зусилля	0,565
	засмучення	0,531
	труднощі	0,503
Фактор 3 «Безпорадність»	саморегуляція	-0,530
	відволікання	0,512
	успішність	0,480
	уникнення	0,466
	програмування	-0,463
Фактор 4 «Відсутність екстернально регульованого перфекціонізму»	соціально приписаний перфекціонізм	-0,529
	емоції	0,493
Фактор 5 «Неуспіх»	успішність	-0,545
	ймовірність успіху	-0,528
Фактор 6 «Несамостійність як відсутність результату»	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	-0,460
	самостійність	-0,418
Фактор 7 «Розуміння ситуації»	ясність	0,497
Фактор 8 «Винагорода за досягнуте»	оцінка результатів	0,406
	насолода прекрасним	0,390
Фактор 9 «Двоїстість екстернально регульованого перфекціонізму»	соціально приписаний перфекціонізм	0,427
	амбівалентність	0,421
Фактор 10 «Афективно-конативний комплекс»	емоції	0,545
	воля	0,517

Цікавим нюансом є показник «щастя». Оцінювання власного життя у континуумі «щасливий-нещасливий» визначають шляхом усвідомленого виконання індивідом власної життєвої програми, здійснення якої сприймається ним як життєвий успіх. Успіх є досягнутою метою, яка має сенс для особистості. Натомість щастя – це вже задоволення від процесу реалізації успіху. Кожен наступний життєвий успіх являється спонукою, яка трансформує особистість і впливає на її цінності, життєві цілі й способи їх досягнення. Останні можуть доповнюватися, частково видозмінюватися чи змінюватися кардинально. Завершена трансформація впливає на ті події, які особистість вбачатиме для себе успіхом у певний життєвий період. Оцінювання свого життя як щасливого чи нещасливого можливе для особистості за умови діалогічного контакту з інтра- й екстрасуб'єктивними просторами (у вертикальному часовому вимірі). Постійною є готовність до змін, а ключовими емоціями – подив, інтерес до багатогранності внутрішнього життя і його зовнішніх проявів. Ставлення до життя як до таїни, що цікаво розкривати. Така позиція до життєвого успіху особистості більшою мірою відповідає постнекласичному рівню розвитку психології, з огляду на те, що не все можна передбачити, виміряти, з точністю розрахувати [195, с. 124].

Привертає увагу виключення (від'ємне значення) перфекціонізму як небажаної диспозиції юнаків у їх прагненні добитися успіху. Натомість дівчата того ж віку високо поціновують цю рису (табл. 3.4, фактор 2).

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 6,82 %) визначають три змінні із сильними позитивними навантаженнями – зусилля (0,56), засмучення (0,53) і труднощі (0,50), об'єднані назвою ***«Долання перешкод»***. Фактор 2 уособлює вольовий потенціал досліджуваних юнаків.

В емпіричних дослідженнях [51; 52] суб'єктивні труднощі визначають як комплексну характеристику ситуації, що включає оцінки ступеня її підконтрольності, зрозумілості, прогнозованості, співмірності можливостей суб'єкта з умовами. Однією з ключових характеристик труднощів ситуації є

необхідність високих витрат зусиль і ресурсів, що узгоджується з визначенням стресової ситуації як такої, що ставить високі вимоги до людини, змушуючи її витрачати ресурси на подолання [296, с. 41; 601]. На що будуть спрямовані такі зусилля респондентів – зміну ситуації чи свого стану, втечу від ситуації, пошук соціальної підтримки тощо – пов'язано з використанням ними певних способів копінгу.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 5,98 %) утворюють компоненти із сильними та помірними протилежними знаками навантажень – саморегуляція (-0,53), відволікання (0,51), успішність (0,48), уникнення (0,47) і програмування (-0,46), названий ***«Безпорадність»***.

Таким чином, опитані демонструють відсутність визначальної характеристики особистості – координатора різномодальних особистісних властивостей, що забезпечують людині життєдіяльність – саморегуляції, і, відповідно, її антиципаційного складника – програмування, що свідчить про невміння і небажання молодих людей продумувати послідовність своїх дій. Досліджувані, радше, діють імпульсивно, вони не можуть самостійно сформувати програму дій, часто стикаються з неадекватністю отриманих результатів до цілей діяльності, і при цьому не вносять змін у програму діяльності, діють шляхом спроб і помилок, а також використовують непродуктивні копінги – відволікання й уникнення, сподіваючись при цьому на успіх.

Співдія суміжних факторів – 1-го і 2-го – може свідчити про певну фрустрованість досягальної мотивації юнаків, що стоїть на заваді продуктивному аксіопсихологічному проєктуванню.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 5,61 %) у своїй структурі містить дві змінні із сильним і помірним протилежними факторними навантаженнями – соціально приписаний перфекціонізм (-0,53) і емоції (0,49), який і маркуємо під назвою ***«Відсутність екстернально регульованого перфекціонізму»***.

Концепт «соціально приписаний перфекціонізм» П. Гевітт і Г. Флетт [118, с. 73] визначають як необхідність відповідати соціальним нормам задля отримання прийняття і схвалення. З позицій когнітивного підходу, такий тип перфекціонізму може зумовлювати формування переконань у тому, що інші – нереалістичні у своїх очікуваннях і схильні до негативного оцінювання.

Варто зауважити, що у працях зарубіжних і вітчизняних учених [79; 535] соціально приписаний перфекціонізм розглядається як негативний фактор самоактуалізації та соціальної адаптації молоді. Встановлено та виявлено додатні кореляційні зв'язки соціально приписаного перфекціонізму з неприйняттям свого тілесного Я і себе, депривованістю психологічного простору, екстернальним локусом контролю, конформністю, вираженою потребою у схваленні, прокрастинацією, страхом негативної оцінки з боку інших за неможливості бути досконалим, почуттям безнадії, пасивною агресивністю, емоційним дискомфортом, соціальною фобією, депресією й іншими негативними емоційними станами. Можна припустити, що згадані вище маркери і є причинами відсутності соціально приписаного перфекціонізму в опитаних чоловічої статі.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 4,90 %) визначають дві змінні із сильними негативними навантаженнями – успішність (-0,54) і ймовірність успіху (-0,53), об'єднані у назві ***«Неуспіх»***. З наповнення цього фактора випливає, що висновок про фрустрацію життєвих перспектив юнаків (фактор 3) отримує додаткову аргументацію.

О. Поліванова [395, с. 19] розглядає успішність як особистісне переживання досягнення успіху і характерологічну особливість особистості, що свідчить про її ефективність і результативність у досягненні поставлених цілей.

Отже, наразі респонденти не задоволені «станом справ» щодо реалізації своїх планів і проєктів. Виявлене можна пояснити тим, що молоді люди ще не мають власних професійних (чи інших вагомих) досягнень і отриманих результатів, що пов'язано з відчуттям зростання і розвитку, вірою у власний потенціал і ресурси, можливістю почуватися упевнено. У майбутнє молоді

люди також дивляться з песимізмом, оскільки вважають, що досягнення бажаної мети навряд чи можливе. Останнє знаходить своє підтвердження у відсутності самостійності (фактор 6) досліджуваних, що є запорукою успіху.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 4,27 %) визначають також два компоненти з помірними негативними навантаженнями – коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (-0,46) і самостійність (-0,42), що й відповідно ідентифікуємо назвою ***«Несамостійність як відсутність результату»***.

Задля здійснення певної діяльності опитані розглядуваної вибірки звертаються по сторонню допомогу, вони не можуть самостійно визначити правильність обраного ними способу дій чи оцінити значущість фактора, що впливає на успішність діяльності, не вміють самі критично проаналізувати отримані результати, а відтак розраховують на допомогу більш компетентних осіб. У такому випадку респондентам розраховувати на хороший результат, мабуть, не варто. Загалом, проаналізовані вище фактори свідчать про «кризу маскулінності» як гендерно-традиційного способу самореалізації в соціумі.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 3,79 %) визначається за посередництвом показника з помірним додатнимнавантаженням– «ясність» (0,49), а тому назвемо його ***«Розуміння ситуації»***.

У реалізації своїх прагнень і планів молоді люди мають чітко оформлені уявлення про те, як досягнути успіху щодо кожного з них, усвідомлюючи при цьому «вартість» останніх і труднощі на шляху до мети.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 3,66 %) у своїй структурі об'єднує два складові чинники з помірними позитивними навантаженнями – оцінка результатів (0,41) і насолода прекрасним (0,39), що й ідентифікуємо як ***«Винагорода за досягнуте»***.

За О. Конопкіним [264, с. 219], важливість функціонального блоку системи саморегуляції «оцінка результатів діяльності» проявляється у тому, що власне досягнення мети можливо лише за умови, що суб'єкт може вносити додаткові корективи у функціональний блок програмування на основі оцінки результатів діяльності. Ба більше, саме оцінка суб'єктом результатів діяльності

робить його діяльність не лише цілеспрямованою, але й ціледосяжною. Отже, досліджувані мають винагороду за свої успіхи – насолоду прекрасним, що уможливлює її різні формовияви.

Незважаючи на позитивну аксіопсихологічну тональність факторів 7 і 8, можна лишень пошкодувати, що їхній внесок у проєктивну спроможність юнаків є дуже незначним.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,39 %) за своїм складом близький до фактора 4 розглядуваної структури і містить два компоненти з помірними позитивними навантаженнями – соціально приписаний перфекціонізм (0,43) і амбівалентність (0,42). Перший з них відрізняється знаком, інший – змістовим відтінком. Тому даний фактор отримує відповідне маркування – ***«Двоїстість екстернально регульованого перфекціонізму»***.

Респонденти переживають роздвоєність у необхідності відповідати надмірним вимогам навколишніх, що може зумовлюватися як завищеними вимогами з боку суспільства до чоловіків, так і сумнівами останніх у доцільності йти назустріч цим вимогам.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,22 %) утворено двома змінними із сильними позитивними навантаженнями – емоції (0,54) і воля (0,52), що й ідентифікуємо як ***«Афективно-конативний комплекс»***.

У працях С. Рубінштейна [429] воля розглядається як суб’єктна якість особистості, оскільки вольова дія є завжди цілеспрямованою, усвідомленою і передбачає оцінку її результативності. Оскільки вольовий акт є свідомою дією, спрямованою на досягнення мети, то діючий суб’єкт оцінює результат, який зумовила дія, зіставляючи її з метою, на яку вона була спрямована. Суб’єкт констатує його успіх чи невдачу і більш чи менш напружено й емоційно переживає їх як свій успіх чи невдачу [428, с. 602]. Зауважмо, що респонденти не лише констатують свої здобутки, вони також аналізують або приписують їм причини, і відповідно, будують свою подальшу діяльність, ставлять нові цілі.

Таким чином, за результатами факторного аналізу встановлено чинники аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду

ранньої дорослості чоловічої статі, представлені такими інтегральними психологічними характеристиками – 10-ма факторами: риси чоловічого гендеру у досягненні успіху, долання перешкод, безпорадність, відсутність екстернально регульованого перфекціонізму, неуспіх, несамостійність як відсутність результату, розуміння ситуації, винагорода за досягнуте, двоїстість екстернально регульованого перфекціонізму, афективно-конативний комплекс. У факторній структурі ціннісного проєктування опитаних розглядуваного віку домінують перших два, які й мають найбільший внесок у дисперсію діагностованих показників.

Аналіз факторних структур, виявлених на вибірках представників ранньої дорослості жіночої і чоловічої статей, дозволяє нам запропонувати логічні (проте, не позбавлені суб'єктивності, зрозумілої у випадку факторного аналізу) пояснення зв'язків між факторами (табл. 3.7).

Так, опитані *жіночої статі*, будуючи свої плани та реалізовуючи життєві проєкти, опираються на власну самоефективність (фактор 1), підкріплюючи її ще і прагненням до перфекціонізму (фактор 2); роблять висновки щодо причин успішних і неуспішних результатів (фактор 3); розуміють ситуацію і намагаються долати труднощі (фактор 4), використовуючи при цьому неефективні копінги (фактор 5), що зумовлює послаблення самоефективності і, відповідно, намагання у просуванні до мети стають марними (фактор 6); у досягненні успіху допомагають риси жіночого гендеру (фактор 7), що пов'язуються із цінністю «доброчинність» (фактор 8); так чи інакше, респондентки прагнуть до успіху та досягнень (фактор 9), проте наразі не мають відчутних результатів (фактор 10);

Натомість досліджувані *чоловічої статі* у досягненні успіху керуються рисами чоловічого гендеру (фактор 1), які й допомагають долати перешкоди (фактор 2); проте відсутність навичок саморегуляції викликає почуття безпорадності (фактор 3); амбівалентність у сприйнятті соціально приписаного перфекціонізму свідчить про внутрішній конфлікт респондентів-юнаків (фактори 4; 9); тема неуспіху (фактор 5) корелює із несамостійністю як

відсутністю очікуваного результату (фактор 6); переживання фрустрації життєвих перспектив дещо пом'якшує розуміння ситуації (фактор 7) і винагорода за досягнуте (фактор 8), що підтверджує важливість досягнення певних успіхів; афективно-конативний комплекс (фактор 10) слугує чинником, що стабілізує суб'єктивне самопочуття і веде до встановлення душевної рівноваги.

Таблиця 3.7

Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості (*n*=284)

Фактор	Досліджувані групи за статтю	
	Представники жіночої статі, *n* = 190	Представники чоловічої статі, *n* = 94
1	«Диспозиція самоефективності»	«Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»
2	«Диспозиція перфекціонізму»	«Долання перешкод»
3	«Атрибуція відповідальності»	«Безпорадність»
4	«Долання перешкод»	«Відсутність екстернально регульованого перфекціонізму»
5	«Використання неефективних копінгів»	«Неуспіх»
6	«Марні намагання»	«Несамостійність як відсутність результату»
7	«Поєднання андрогінності з фемінністю»	«Розуміння ситуації»
8	«Доброчинність»	«Винагорода за досягнуте»
9	«Прагнення до успіху»	«Двоїстість екстер-нально регульованого перфекціонізму»
10	«Відсутність адекватної психовікової оцінки»	«Афективно-конативний комплекс»

Отримані в цьому розділі результати факторного аналізу додають нові аргументи у визначення гендерних особливостей мотивації досягнення. Зауважмо, що окремі наукові дані є суперечливими: низка авторів вказує на те, що в чоловіків мотивація досягнення значно перевищує таку ж у жінок (Д. Макклелланд, А. Меграбіан та ін.), окрім того, зазначається, що для жінок характерний страх успіху (М. Горнер та ін.), натомість інші автори наполягають або на відсутності відмінностей (Є. Ільїн, М. Кубишкіна та ін.), або вказують на більш високий рівень мотивації досягнення у сучасних жінок (І. Зейвальд, Є. Ільїн та ін.). Значна кількість авторів зазначає, що вплив здійснює не стільки біологічна, скільки психологічна стать, а також інші соціально-психологічні чинники, такі як сфера діяльності, в якій проявляється мотивація досягнення (Є. Ільїн, Г. Рибка та ін.), рівень мотивації досягнення батьків, їхня зайнятість (Є. Воробйова та ін.), національна належність (P. Fontayne, Ph. Sarrazin та ін.). Деякі «досягальні» риси особистості, такі як прагнення до успіху та схильність до ризику, автори вважають радше маскулінними (С. Бем та ін.).

Сучасні результати досліджень свідчать на користь того, що значення має не стільки рівень мотивації досягнення, скільки її якісні характеристики, які різняться у чоловіків і жінок (Є. Воробйова, Г. Рибка та ін.). Так, у чоловіків більше виражена мотивація досягнення, пов’язана з прагненням до соціального статусу і престижу, а в жінок – із сумлінністю й афіліацією (Є. Ільїн, С. Шапкін та ін.). Наявні відмінності у рівні мотивації досягнення в чоловіків і жінок, а також змістові її особливості спонукали авторів до створення чоловічих і жіночих форм опитувальників мотивації досягнення (А. Меграбіан, С. Шапкін та ін.).

Основні результати дослідження третього розділу дисертації висвітлено у публікаціях автора:

1. Гуляс І.А. Аксіопсихологічні чинники проектування життєвих досягнень особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам’янець-Подільський, 2011. Вип. 11. С. 192–202.

2. Гуляс І.А. Сенс життя як фактор самореалізації особистості. *Особистісно-акмеологічні фактори впливу на самореалізацію індивідуальності у полікультурному світі:* колективна монографія / за наук. ред. І.М. Зварича. Чернівці, 2016. С. 29–37.
3. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С. Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 9(29). С. 205–219. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9 (дата звернення: 30.09.2019).

РОЗДІЛ 4

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ОСОБИСТОСТІ З УРАХУВАННЯМ СПЕЦИФІКИ ОБРАНОЇ ПРОФЕСІЇ

У четвертому розділі презентовано результати факторного аналізу особливостей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень осіб ранньої дорослості та виокремлено найважливіші його предиктори з урахуванням обраного фаху – майбутніх інженерів і економістів, а також гендерні відмінності у конструюванні досліджуваного феномену.

4.1 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень майбутніх інженерів

Для нашого дослідження важливим є виявлення відмінностей у факторних моделях аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості опитаних, що представляють період ранньої дорослості за обраним фахом підготовки.

Отже, наступний етап інтерпретації отриманих результатів емпіричного дослідження передбачав аналіз діагностичних даних, отриманих на групі представників ранньої дорослості – опитаних студентів – майбутніх інженерів.

Загалом, у дослідженні взяли участь 105 респондентів періоду ранньої дорослості (20–25 років) – студенти денної форми навчання 4–5 курсів інженерно-технічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. За ознакою гендеру вибірку склали 56 представників чоловічої і 49 – жіночої статі.

Можливість застосування факторного аналізу до вибраних показників визначали за допомогою попередньо згаданих критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО=0,435), а також критерію сферичності Бартлетта (приблизне значення χ^2 =4240,456; df=1830; p=0,000).

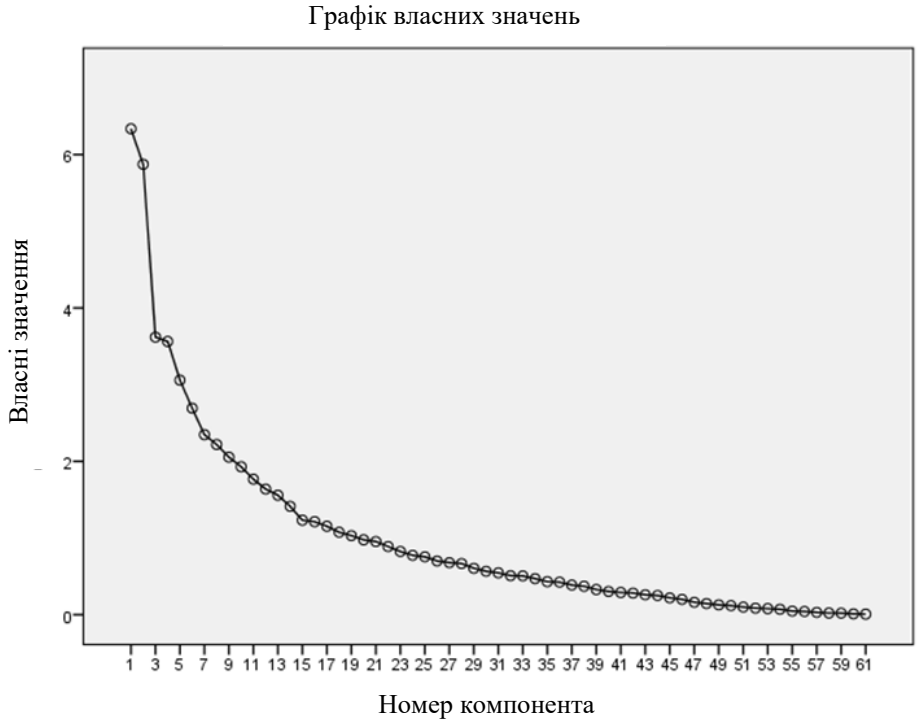

Рис. 4.1. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

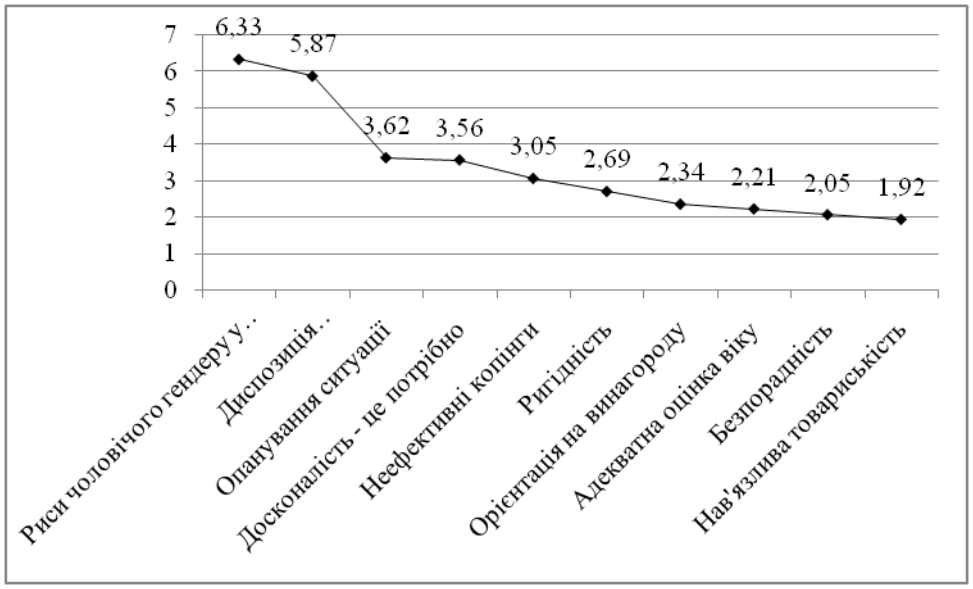

Рис. 4.2. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості – майбутніх інженерів (*n*=105)

У результаті проведеного факторного аналізу на основі даних студентів 4-го курсу інженерно-технічного факультету серед 19-ти можливих факторів

(рис. 4.1) оптимальною було визнано структуру з 10-ти чинників, які пояснили 55,23 % загальної дисперсії (рис. 4.2).

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 4.1.

Таким чином, аналіз числового ряду власних значень факторів свідчить про те, що першість за впливом у вибірці майбутніх інженерів належить фактору 1; дещо слабші позиції займає фактор другий; натомість решта факторів помітно поступаються за власними значеннями і, відповідно, містять меншу частку дисперсії (табл. 4.1).

Таблиця 4.1

Власні значення факторів

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,33	10,38	10,38
2	5,87	9,62	20,01
3	3,62	5,93	25,95
4	3,56	5,84	31,79
5	3,05	5,01	36,80
6	2,69	4,41	41,21
7	2,34	3,84	45,06
8	2,21	3,63	48,70
9	2,05	3,36	52,07
10	1,92	3,16	55,23

Після варімакс-обертання (Додаток В.4) матриця факторних навантажень має такий вигляд (табл. 4.2).

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 10,38 %) у своєму складі містить переважно ті ж змінні, що й аналогічний фактор у вибірці представників ранньої дорослості чоловічої статі, і репрезентований низкою дескрипторів із сильними та помірними позитивними навантаженнями – маскулінністю (0,63), рівнем загальної самоефективності (0,59), волею (0,58), сценарієм (0,58), розв’язанням задач (0,56), а також негативним – загальним рівнем перфекціонізму (-0,52), а тому отримує відповідне пояснення і маркування – ***«Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»***. Видається, що впевненість у своїх силах та ділова спрямованість особистості майбутніх інженерів обходиться без нав’язливої стурбованості досконалістю.

Таблиця 4.2

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості – майбутніх інженерів (*n*=105)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»	маскулінність	0,635
	самоефективність	0,597
	воля	0,586
	сценарій	0,581
	розв’язання задачі	0,561
	перфекціонізм	-0,521
Фактор 2 «Диспозиція самоефективності»	андрогінність	-0,700
	самоефективність	0,618
	фемінність	-0,577
Фактор 3 «Опанування ситуації»	саморегуляція	0,617
	труднощі	0,548
	зусилля	0,498
Фактор 4 «Досконалість – це потрібно»	перфекціонізм	0,509
	ідентифікація	0,474
Фактор 5 «Неефективні копінги»	відволікання	0,599
	уникнення	0,501
Фактор 6 «Ригідність»	гнучкість	-0,460
	саморегуляція	-0,458
Фактор 7 «Орієнтація на винагороду»	зовнішня причина	0,536
Фактор 8 «Адекватна оцінка віку»	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	0,587
	хронологічний вік	0,512
Фактор 9 «Безпорадність; „собі на умі”»	самостійність	-0,461
Фактор 10 «Нав’язлива товариськість»	спілкування	0,431
	соціальна бажаність	-0,411

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 9,62 %) визначають змінні зі статистично значущим і сильними протилежними навантаженнями – андрогінність (-0,70), самоефективність (0,61) і фемінність (-0,57), який і відповідно назвемо – ***«Диспозиція самоефективності»***.

Як видно, ключовим компонентом у маркованому факторі є «самоефективність», що підсилює та узагальнює попередній фактор, і свідчить про те, що в досягненні успіху важливими є саме риси чоловічого гендеру.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 5,93 %) складають в основному змінні із сильними та помірним позитивними навантаженнями – саморегуляція (0,61), труднощі (0,54), зусилля (0,49), ідентифіковані як ***«Опанування ситуації»***.

Нагадаємо, що саморегуляцію розглядають як здатність індивіда виявляти психічну активність, спрямовану на керування своєю поведінкою, психічними процесами й станами з метою забезпечення адекватності власних дій суб'єктивно значущим цілям, принципам, моральним вимогам тощо [192, с. 800]. До того ж, саморегуляцію визначають як систему психічного самовпливу особистості задля свідомого управління своїми психічними станами згідно з вимогами ситуації та міркуваннями доцільності [410]. Таким чином, респонденти усвідомлено та цілеспрямовано планують, будують і перетворюють власні дії й учинки відповідно до особистісно значущих цілей і актуальних потреб.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 5,84 %) утворюють чинники із сильним і помірним позитивними навантаженнями – перфекціонізм (0,50) та ідентифікація (0,47), марковані як ***«Досконалість – це потрібно»***.

Досліджувані розглядуваної вибірки вважають перфекціонізм цінною особистісною властивістю, пов'язаною з постановкою позитивних, соціально схвалюваних цілей, однією з чеснот особистості. Виявлене, за Л. Карамушкою і Т. Грубі [229, с. 35], і на нашу думку, можна пояснити бажанням молодих людей досягти найвищих результатів через прийняття вимог до працівника на ринку праці з урахуванням високого рівня конкуренції, наявного у нашій культурі стандарту успіху й індивідуальних досягнень тощо.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 5,01 %) визначають двізмінні із сильними позитивними навантаженнями – відволікання (0,59) й уникнення (0,50), об'єднані назвою ***«Неефективні копінги»***.

Закордонні вчені Н. Ендлер, Дж. Паркер, Й. Тереляк, Дж. Родріґе та С. Джексон [583; 623; 630] розглядають уникнення як окрему копінг-стратегію (у нашому випадку субшкала «відволікання» виступає в ролі такої), зазначаючи, що уникнення є сукупністю зусиль, яких докладає особа, аби позбутися проблеми. Індивід може поводитися так, нібито нічого не

відбувається чи не сталося, або змінювати діяльність (намагається відволікати свою увагу від проблеми шляхом виконання іншої діяльності, завантажує себе роботою, або навпаки, вирішує, що йому потрібен відпочинок, подорож тощо).

Таким чином, у розв'язанні завдань і вирішенні проблем майбутні інженери користуються означеною стратегією, вибірково реагуючи на труднощі, діючи так, наче їх не існує, або вдаючись до прокрастинації, щоб дати собі час розібратися в ситуації, або дозволити їм розв'язатися «чужим коштом». Як зазначають P. Miller, J. Ingharm & S. Davidson [612], застосування такої стратегії в окремих ситуаціях може бути успішним і виправданим (вдале уникнення уможливлює виграш часу та зібрання ресурсів задля результативного вирішення проблеми), залежно від її різновидів [612]. За Б. Карвасарським [230], стратегія уникнення уможливлює зниження рівня стресу та збереження емоційної рівноваги.

На думку К. Накано [618], застосування неадаптивних варіантів копінг-стратегій, що призводять до уникнення проблем, спрямовується не на їх вирішення, а на зменшення емоційного напруження. Ба більше, дуже часто не найскладніші ситуації є факторами, що негативно впливають на психологічне та фізичне здоров'я людини, а саме застосування неадаптивних, неефективних копінг-стратегій.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 4,41 %) репрезентують дескриптори з помірним від'ємним навантаженням – гнучкість (-0,46) і загальний рівень саморегуляції (-0,45), які ми ідентифікуємо як ***«Ригідність»***.

Отже, за динамічних, швидкоплинних обставин, опитані почуваються невпевнено, через силу звикають до змін у житті, зміни обстановки і способу життя. Їм складно адекватно реагувати на ситуацію, швидко та раціонально планувати діяльність і поведінку, розробляти програму дій, виокремити значущі умови, оцінити розузгодження отриманих результатів і здобутків з метою діяльності і внести корективи. В підсумку, в таких респондентів неодмінно виникають регуляторні збої і, як наслідок, – невдачі у виконанні діяльності. У цьому контексті дослідження Т. Кудрявцева і О. Сухарєва [280] також свідчать про те, що ті, хто обирає професії типу «людина-техніка»,

характеризуються ригідністю поведінки, (реалістичністю і незалежністю, радикальністю і схильністю до експериментувань, вищим рівнем ефективності індивідуальної діяльності – взято в дужки І.Г.).

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 3,84 %) визначається за посередництвом чинника із сильним додатним навантаженням – зовнішня причина (0,53), який і відповідно маркуємо – ***«Орієнтація на винагороду»***.

Загалом, представники розглядуваної вибірки орієнтуються на соціальні цінності. Їхня поведінка зумовлена зовнішніми впливами, вони не мають чітких власних переконань і потребують зовнішнього стимулювання. У побудові своїх проєктів і досягненні успіху, вони, передусім, прагнуть до зовнішніх показників, воліють постійно отримувати підкріплення своїх дій ззовні, що може свідчити про недостатній рівень розвитку суб'єктності.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 3,63 %) утворюють чинники із сильними позитивними навантаженнями – коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (0,58) і хронологічний вік (0,51), означені як ***«Адекватна оцінка віку»***.

Оскільки в опитаних наявний надто короткий відрізок хронологічного минулого для повної реалізації значущих життєвих цілей, та попри все, вони вважають, що змогли досягти певних результатів і успіхів. Можна припустити, що останні переважно стосуються їхнього навчання у ЗВО.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,36 %) визначається лише однією змінною, причому зі знаком «-» – самостійність (-0,46), який можемо маркувати як ***«Безпорадність; „собі на умі"»***.

У концепції Д. Цирінг [531, с. 311; 532], інтегративною характеристикою, що визначає суб'єктність особистості, може виступати самостійність або особистісна безпорадність як різні ступені її активності й автономності.

Особистісна безпорадність уявляється системною характеристикою суб'єкта, яка репрезентує єдність особистісних властивостей, як результату взаємодії внутрішніх умов із зовнішніми (системою взаємин, досвідом неконтрольованих травмівних подій), і свідчить про низький рівень суб'єктності, себто слабку здатність людини трансформувати дійсність,

управляти подіями свого життя, ставити цілі та досягати їх, долаючи різні труднощі [536]. Особистісна безпорадність проявляється у пасивності суб'єкта, нездатності справлятися з труднощами, перешкодами, залежності від навколишніх, обумовлює труднощі цілепокладання внаслідок песимістичних очікувань, ускладненість досягнення цілей, що потребують докладання зусиль, гнучкості, наполегливості тощо.

Отже, особистісна безпорадність негативно впливає на поведінку індивіда, його сприйняття, ставлення до реальності, діяльності, зумовлюючи зниження її успішності [532]. Характеристики означеного феномена є такими, що, на перший погляд, свідчать виключно про негативний його зміст. Проте відомо, що у психіці немає випадкових елементів, будь-який феномен має свою функціональність. Про це свідчить і системний підхід, акцентуючи увагу на невипадковості психічних явищ. Сучасні уявлення стосовно системності психіки доводять, що особистісна безпорадність не є однозначно негативним феноменом. Цю тезу підтверджує думка М. Селігмана [451], родоначальника теорії навченої безпорадності, який зазначає, що помірний скепсис може принести певну користь. Розуміння особистісної безпорадності за теорією функціональних систем П. Анохіна дає підстави говорити про особистісну безпорадність як характеристику умовно вигідну для суб'єкта [16].

Так, М. Савчин вважає [436, с. 184–185], що невдачі (об'єктивні життєві результати, або такі, що суб'єктивно так оцінюються), неуспіхи можуть мати більшу емоційну значущість, ніж прагнення до досягнення мети, та призвести до виникнення стану навченої безпорадності. Проявляється це у зниженні рівня активності, відсутності ініціативи, уникненні ситуацій, пов'язаних з можливістю невдачі, відчутті втрати контролю над своїми діями, завищеній інтернальності щодо невдач, швидкому формуванні реакції відмови від пошуку рішення в разі виникнення навіть незначних або уявних перешкод. Перетворення цього психічного стану на стійке особистісне утворення зумовлює трансформацію навченої безпорадності в особистісну безпорадність – поєднання сукупності негативних особистісних якостей з песимістичним атрибутивним стилем,

невротичними симптомами та відповідними поведінковими моделями.

На нашу думку, відсутність самостійності у студентів закладу вищої освіти – майбутніх інженерів – можна обґрунтувати низкою причин, серед яких: низький рівень професійної мотивації сучасної студентської молоді, предтечею якої було здійснення професійного вибору іншими людьми (можливо, батьками); домінуюча гіперпротекція близьких, рідних; недостатній рівень налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу, зокрема, викладачів і керівництва ЗВО; а також і соціально-психологічних чинників – очікуваною низькою заробітною платою й відсутністю перспектив реалізуватися за обраним фахом після закінчення ЗВО.

Така позиція опитаних характеризується схильністю обирати легкі чи, навпаки, надто складні завдання, де невдача не сприймається як власний неуспіх задля підтвердження своєї неуспішності. Вони менш наполегливі у досягненні цілей, намагаються брати на себе якомога менше відповідальності, можуть довго коливатися у ситуації ухвалення рішення або йти на необдуманий ризик.

Фактор 10 (з інформативністю 3,16 %) у своїй структурі містить дві характеристики з помірними протилежними навантаженнями – спілкування (0,43) і рефлексія соціальної бажаності(-0,41), що й ідентифікуємо як ***«Нав'язлива товариськість»***.

Мотив афіліації Г. Мюррей описав як «прагнення заводити дружбу, радіти іншим людям, любити їх, співпрацювати і спілкуватися з ними у груповій взаємодії. Метою афіліації є взаємний, довірливий зв'язок, де кожен із партнерів, якщо й не любить іншого, то ставиться до нього прихильно, приймає його, по-дружньому підтримує, симпатизує йому. Афіліативні стосунки можуть бути спрямовані як на знайомих, так і незнайомих людей і проявляються у позитивних мовленнєвих висловлюваннях, дружелюбному виразі обличчя, тривалості контакту очей, у частоті кивання головою, в позі, жестикулюванні» [410, с. 19].

Опитані майбутні інженери орієнтовані на спілкування, хоча не певні, що будуть прийняті іншими. Разом із цим, вони, щоб долати сумніви у своїй

привабливості як партнера міжособистісної комунікації, докладають чимало зусиль, проявляють ініціативу, прагнуть заслужити прихильність інших, продемонструвати свою дружелюбність. Найвищою цінністю для таких суб'єктів є саме бути прийнятим іншими людьми, щоб із ними співпрацювати, налагодити продуктивну взаємодію. Для цього вони використовують свою красномовність, уміння й навички спілкування, уважність і повагу до людей, які їх цікавлять, або від яких залежить особистісне чи професійне благополуччя. Вони впевнені, що їм удасться заслужити дружбу інших людей.

Проте, зауважмо, що надто активне нав'язування своєї товариськості іншим може зумовити і зворотний результат. Представникам цієї групи варто контролювати свою активність у спілкуванні, не переступати особисті межі інших людей у прагненні досягти власних цілей.

Отже, на основі змісту виявлених в емпіричному дослідженні найвагоміших пре дикторів – факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, виокремлено головні чинники досліджуваного феномена в опитаних – майбутніх інженерів: риси чоловічого гендеру у досягненні успіху, диспозиція самоефективності, опанування ситуації, досконалість – це потрібно, неефективні копінги, ригідність, орієнтація на винагороду, адекватна оцінка віку, безпорадність; «собі на умі», нав'язлива товариськість. У розглядуваній факторній структурі магістральними є перших два чинники.

4.2. Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень майбутніх інженерів

З огляду на те, що вибірку утворено як представниками жіночої, так і чоловічої статей, то логічним є проведення аналізу їхніх факторних моделей ціннісного проєктування життєвих досягнень з метою виявлення гендерних відмінностей «в середині» фаху професійної підготовки. Отже, наступний етап психологічної інтерпретації отриманих результатів передбачав аналіз

емпірико-діагностичних даних групи представників ранньої дорослості – опитаних технічного напряму підготовки жіночої статі.

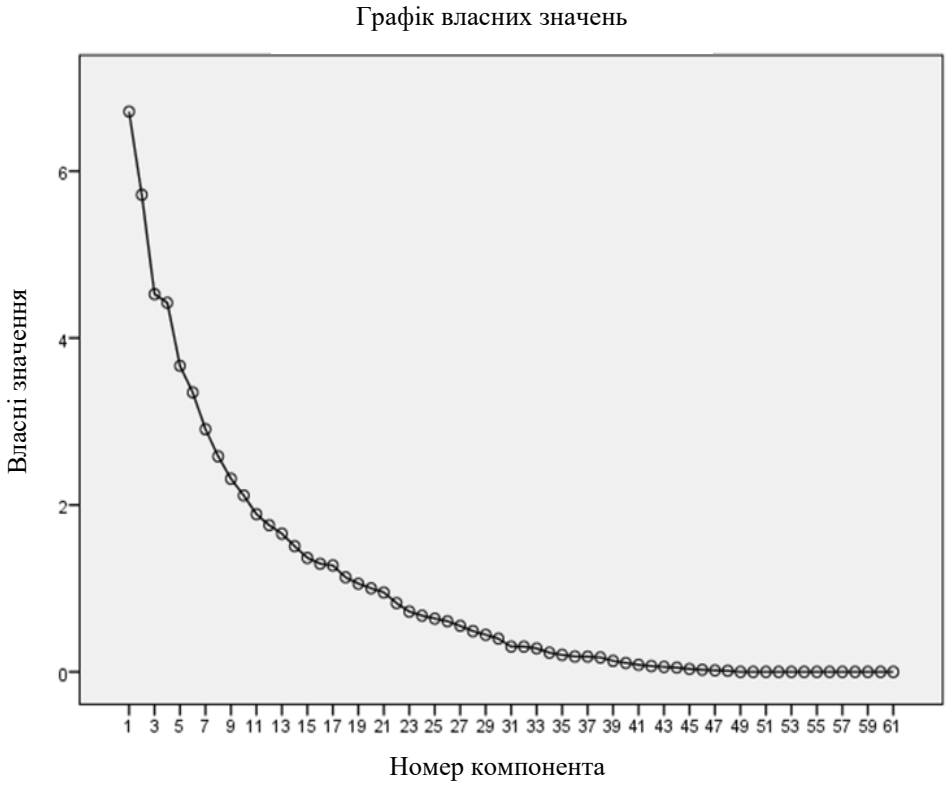

Рис. 4.3. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

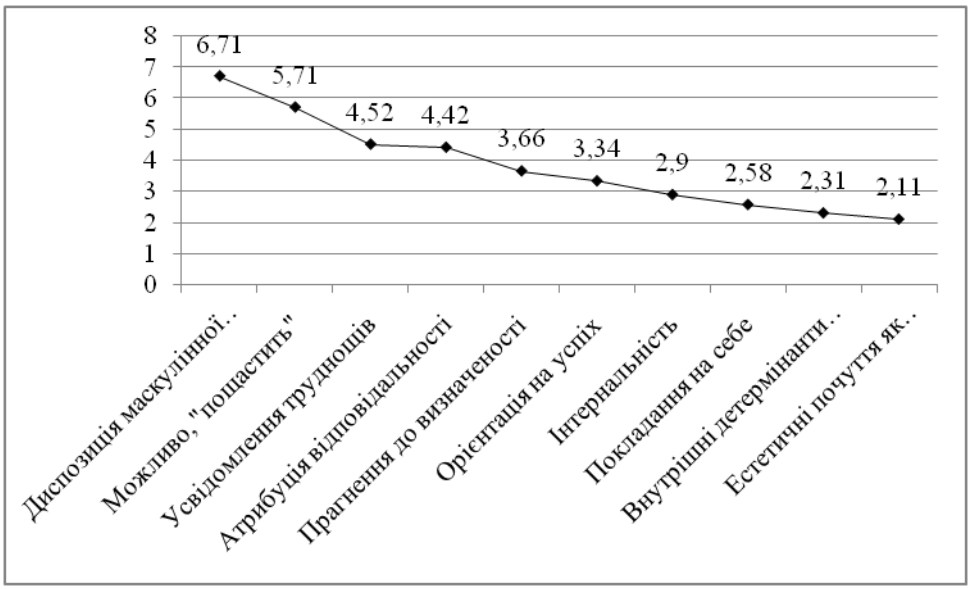

Рис. 4.4. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості жіночої статі – майбутніх інженерів (*n*=49)

У результаті проведеного нами факторного аналізу на основі отриманих даних досліджуваних жіночої статі – майбутніх інженерів – серед 20-ти можливих факторів (рис. 4.3) оптимальною було визнано структуру з 10-ти компонентів (рис. 4.4), які пояснили 62,8 % загальної дисперсії, що, на думку О. Мітіної та І. Михайловської [350, с. 23], є досить інформативним для психологічних досліджень.

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 4.3.

Таблиця 4.3

Власні значення факторів

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,71	11,00	11,00
2	5,71	9,37	20,37
3	4,52	7,41	27,79
4	4,42	7,25	35,04
5	3,66	6,01	41,05
6	3,34	5,48	46,54
7	2,90	4,76	51,31
8	2,58	4,23	55,54
9	2,31	3,79	59,33
10	2,11	3,46	62,80

Аналіз власних значень факторів свідчить про те, що максимальним впливом у розглядуваній вибірці володіють перших два фактори; решта – мають дещо менші власні значення і, відповідно, меншу інформативність – частку дисперсії (табл. 4.3).

Після варімакс-обертання (Додаток В.5) матриця факторних навантажень має таку структуру (табл. 4.4).

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 11 %) складають компоненти переважно зі статистично значущими навантаженнями (більшість із них присутні в структурі «фактора 1» у вибірках респондентів ранньої дорослості загалом і опитаних ранньої дорослості жіночої статі, зокрема)– самоефективність (0,79), андрогінність (-0,72), розв’язання задачі (0,69) і маскулінність (0,62). Наповнення фактора диктує його назву – ***«Диспозиція маскулінної самоефективності»***.

Таблиця 4.4

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості жіночої статі – майбутніх інженерів (*n* = 49)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Диспозиція маскулінної самоефективності»	самоефективність	0,794
	андрогінність	-0,724
	розв'язання задачі	0,693
	маскулінність	0,622
Фактор 2 «Можливо, пощастить»	перфекціонізм	-0,625
	уникнення	0,617
	успішність	0,589
Фактор 3 «Усвідомлення труднощів»	труднощі	0,761
	ясність	0,653
Фактор 4 «Атрибуція відповідальності»	ідентифікація	0,622
	внутрішня причина	0,617
	інтроекція	0,582
Фактор 5 «Прагнення до визначеності»	амбівалентність	-0,706
	засмучення	-0,672
	важливість	-0,586
Фактор 6 «Орієнтація на успіх»	програмування	0,548
	відволікання	-0,530
	мотивація досягнення	0,466
Фактор 7 «Інтернальність»	власні зусилля	0,543
	атрибуція відповідальності	0,498
Фактор 8 «Покладання на себе»	перфекціонізм, орієнтований на інших	0,503
	успішність	-0,421
Фактор 9 «Внутрішні детермінанти як запорука успіху»	психологічний вік	0,600
	коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя	0,582
	внутрішня причина	0,391
Фактор 10 «Естетичні почуття як відсутність афіляції»	насолода прекрасним	0,441
	спілкування	-0,384

З огляду на констатований і пояснений К. Хорні [526] комплекс неповноцінності жінок, зумовлений їх економічною, психологічною і соціальною залежністю від чоловіків, є продуктом культури з чоловічою домінантою і результатом певних сімейних обставин, можна припустити, що саме ці соціально-культурні обставини спонукають до маскулінного протесту респонденток ранньої дорослості жіночої статі – майбутніх інженерів. Отже, опитані представниці прекрасної половини людства мають амбітні життєві

проєкти, прагнуть побудувати успішну кар'єру, вважають себе розумово обдарованими, вольовими, сильними духовно та фізично, енергійними – здатними самостійно імплементувати задумане.

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 9,37 %) визначають змінні із сильними навантаженнями – перфекціонізм (-0,63), уникнення (0,62) і успішність (0,59). З огляду на змістове наповнення компонентів, фактору присвоємо назву ***«Можливо, пощастить»***.

За відсутності прагнення до вдосконалення і застосування стратегії «уникнення», у досягненні мети досліджувані покладаються на випадок або везіння. За сучасних умов життя і жорсткої конкуренції на ринку праці обраний варіант є не найкращим. Можна припустити, що опитані сумніваються у своїх силах і переконані у тому, що не зможуть досягти успіху. Тому, таким респондентам варто було б попрацювати з внутрішніми обмеженнями на кшталт невпевненості у собі, передчасного розчарування, а також плані зміни стилю мислення і сприйняття життя, оцінити ситуацію, у якій вони перебувають, поміркувати, що потрібно задля отримання бажаного результату, усвідомити, чого не вистачає, і зрозуміти, як це реалізувати.

Як зазначає Ю. Бохонкова [65], розвиваючи такі особистісні якості, як оптимізм, соціально-психологічну компетентність, упевненість у собі, толерантність, відкритість новому досвіду й усвідомлюючи власні особистісні ресурси та способи опанування життєвими ситуаціями, особистість стає більш схильною до вибору проактивних стратегій поведінки, толерантною та здатною долати життєві труднощі, які виникають у процесі адаптації до ситуації життєвих змін.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 7,41 %) у своїй структурі має лише дві характеристики з додатними статистично значущими навантаженнями – труднощі (0,76) і ясність (0,65), об'єднані у назві ***«Усвідомлення труднощів»***.

Загалом, респонденти – дівчата, що здобувають фах інженера, прагнуть до чіткого усвідомлення перешкод і труднощів на шляху до реалізації своїх цілей, що допомагає при опануванні навчального матеріалу та розв'язанні

поставлених завдань. Для тих, хто створив сім'ю і розпочав самостійне життя – труднощі подвоюються. У такому випадку дуже важливо вміти правильно розставляти пріоритети у своїх цінностях й уподобаннях, раціонально розподіляти психофізичні ресурси.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 7,25 %) визначають предиктори із сильними позитивними навантаженнями – ідентифікація (0,62), внутрішня причина (0,62), інтроекція (0,58), що складають першу трійку змінних у факторі 3 респондентів ранньої дорослості жіночої статі, а тому названо його аналогічно – ***«Атрибуція відповідальності»***. Йдеться про інтерналізацію соціальних ролей і цінностей, якими керуються досліджувані, беручи на себе відповідальність за свої вчинки.

Опитані також приймають соціальні вимоги й цінності як особистісні смисли, несуть відповідальність за своє життєздійснення не лише перед собою, а й іншими. Вони розуміють, що відповідальність є серйозним ставленням до життя. Можна припустити, що власну відповідальність респонденти демонструють у діяльності й учинках, яку виявляють через свої якості й уміння – справедливість, принциповість, готовність відповідати за наслідки своїх дій, чесність.

На переконання М. Савчина [437], відповідальність є однією з найупливовіших загальних властивостей особистості, що поєднує у собі компоненти афективно-мотиваційної, інтелектуальної та діяльнісно-поведінкової сфер людини як тілесно-душевно-духовної цілісності. Природно, що сформованість внутрішньої відповідальності є головним критерієм оцінки рівня моральної зрілості особистості загалом.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 6,01 %) репрезентує тріада діагностичних показників зі статистично значущим і сильними від'ємними навантаженнями – амбівалентність (-0,71), засмучення (-0,67), важливість (-0,59), що й ідентифікуємо як ***«Прагнення до визначеності»***.

За Т. Зелінською [207, с. 25], амбівалентність особистості – властивість, яка проявляється у співіснуванні рівних за потенційністю, взаємонеприйнятних,

протилежних бажань, почуттів, думок і дій до зовнішнього чи власного, внутрішнього світу, що феноменологічно закріплюється у мотиваційній, афективній і поведінковій сферах вітакультурного буття людини.

Афективний складник (потяги, емоції, почуття) амбівалентності передбачає існування одночасного переживання задоволення-незадоволення й обов'язково толерантність до цієї протилежної подвійності як спроможність особистості сприймати, усвідомлювати, інтегрувати властивості актуальної амбітендентності. Звідси походить здатність людини витримувати фрустрованість (незадоволеність) роздвоєних потреб, цінностей, ситуацій без внутрішніх руйнівних наслідків (наприклад, емоційного «жування») і швидше виходити з фрустрації, що і є показником переживання фрустраційної толерантності (І. Френкель-Брунсвік, С. Розенцвейг) й водночас конкордатної амбівалентності [483].

Таким чином, виявлене можна пояснити прагненням мати чітке бачення виниклих проблем, яке не терпить двозначності, що можна трактувати як сильну сторону дівчат – майбутніх інженерів. Додатковим аргументом є відкидання песимізму і збереження бадьорого емоційного тонусу.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 5,48 %) утворюють чинники із сильними протилежними – програмування (0,55) і відволікання (-0,53) та помірним позитивним – мотивація досягнення (0,47) навантаженнями, марковані ***«Орієнтація на успіх»***.

На переконання Т. Титаренко (і наше, також – І.Г.), шанси стати успішною більші в людини, яка має відповідні здібності й мотиви, виражені диспозиції до досягнення, досвід перемог і вірить у себе. Як правило, орієнтована на успіх структура особистості формується ще в дитячі роки, і мотивацію досягнень підтримують батьки. Хоча можливі й контрсценарії, коли людина, яку ніколи не заохочували батьки й учителі, всупереч несприятливим обставинам доводить собі та навколишнім свою самоцінність і продуктивність [495, с. 204].

Отримані показники факторного навантаження свідчать про сформовану в опитаних потребу продумувати способи своїх дій і поведінки задля досягнення поставлених цілей, деталізованість і розгорнутість розроблюваних програм, які респондентки будують самостійно, проявляючи гнучкість за нових обставин і стійкість у ситуації перешкод. За невідповідності отриманих результатів до своїх цілей – коректують програму дій.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 4,76 %) визначають лише два чинники із сильним і помірним додатними навантаженнями – власні зусилля (0,54) і атрибуція відповідальності (0,49), що й ідентифікуємо як ***«Інтернальність»***.

Стратегія реалізації проєкту життєвих досягнень особистості тісно пов'язана з самооцінкою відповідальності за своє життя, можливості виробляти життєву програму й планувати засоби і способи її здійснення, тобто локусу контролю особистості. Цей особистісний конструкт характеризується певною стійкістю і сильно впливає на активність особистості, на її прагнення досягнення задовільного результату.

Так, у дослідженні Д. Бар-Тал [573, с. 177–194] виявлено зв'язок між особистісними характеристиками і своєрідністю атрибуції, до прикладу, з потребою в досягненнях. Отже, індивіди, які мають високий рівень потреби в досягненнях схильні приписувати успіхи власним здібностям і докладеним зусиллям, натомість із низькою − не проявляли чіткого усвідомлення атрибутивних передумов успіхів.

Результати досліджень К. Муздибаєва [362] свідчать про те, що існує прямий зв'язок між інтернальністю і наявністю сенсу в житті: що більше суб'єкт вірить у те, що в житті все залежить від його особистих зусиль і здібностей, то більше він убачає в ньому сенс та цілеспрямованість. Люди з високим рівнем інтернальності вважають, що переважна кількість важливих ситуацій в їхньому житті була наслідком власних дій, що вони можуть ними управляти; а також відчувають свою відповідальність за ці події і те, як складається їх життя в цілому. Інтернали, порівняно з екстерналами, мають

часовий простір, який більше насичений позитивними подіями. У зв'язку з цим життя інтерналів щільно заповнено цілями і прагненнями. Така віра в життя, зокрема у себе, спонукає їх бути активнішими. Життєві успіхи інтерналів зазвичай значно перевищують успіхи екстерналів. Інтернальність корелює з соціальною зрілістю і просоціальною поведінкою. Зауважмо, що внутрішній локус контролю є соціально схвалюваною цінністю.

Отже, опитані у досягненні своїх цілей демонструють свою самостійність, у них наявні певні життєві уміння, вони вважають, що здатні жити своїми силами, обходитися без сторонньої допомоги, організовувати життя навколо себе, за свій рахунок, самостійно ухвалювати рішення, долати труднощі (інтернальний локус контролю).

Самостійність, як і особистісна безпорадність, визначає особливості життєдіяльності суб'єкта з тією різницею, що його поведінка, діяльність і взаємини є проявом його високої здатності перетворювати дійсність, бути активним началом власної життєвої позиції.

Г. Пригін [402], посилаючись на К. Абульханову, зазначає, що самостійність є провідною характеристикою суб'єкта діяльності, існує в імпліцитному вигляді, як потреба в незалежності.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 4,23 %) представлено також двома дескрипторами із сильним і помірним протилежними навантаженнями – перфекціонізм, орієнтований на інших (0,50) і успішність (-0,42), тому маркуємо його відповідно – ***«Покладання на себе»***.

У моделі трьохвимірної теорії перфекціонізму канадських учених П. Гевітта і Г. Флетта [584–586; 592; 593], перфекціонізм, орієнтований на інших, передбачає наявність надзвичайно високих стандартів і вимог щодо навколишніх людей, максималізму, нетерпимості, небажання прощати слабкості, помилки, необачність і недосконалість навколишніх.

Таким чином, у вирішенні своїх проблем і досягненні мети респонденти – майбутні інженери покладаються на інших, значущих для них людей, проте не вважають, що стороння допомога забезпечить їм успіх. Як слушно зауважує

О. Матеюк [338], успішність охоплює не одиничне випадкове явище, а неодноразово верифікований життєвий досвід, що формується завдяки позитивному мисленню і способу життя, основу якого становить мотивація досягти поставленої мети через цілеспрямовану діяльність, прагнення постійно розвиватися.

Отже, у разі невдачі, щоб не породжувати звинувачення, дефіцит довіри та відчуття ворожості на адресу інших людей, і бути успішним, опитаним варто постійно концентруватися на своїх головних бажаннях і прагненнях, активно працювати у плані їх утілення задля досягнення гармонії і рівноваги, враховуючи особистісні цінності, суб'єктні здатності й специфіку довкілля.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,79 %) у своїй структурі містить показники із сильними та помірним додатними навантаженнями – психологічний вік (0,60), коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (0,58) і внутрішня причина (0,39), що й уможливлює його назву – ***«Внутрішні детермінанти як запорука успіху»***.

Свої життєві досягнення й успіхи респонденти пояснюють крізь призму внутрішніх чинників. За Н. Лейфрид [293, с. 45], як основні суб'єктивні критерії успішності можна розглядати відповідальність, задоволеність, самореалізацію і самоефективність (на користь останньої в опитаних свідчить «фактор 1»). В. Левченко у своїй монографії [291, с. 240–241] пише про «універсальну успішність», тобто таку, що не прив'язана до певного виду діяльності, і виокремлює низку вмінь і характеристик особистості, які її забезпечують: позитивне ставлення до життя, конструктивний підхід до розв'язання завдань, відповідальність, уміння і звичка ставити цілі, спрямованість на результат, здоров'я й енергія, воля (душевна сила), розвинене мислення; і вважає, що внутрішні критерії успішності, у свою чергу, залежать від суб'єктивної картини життя, яка є відображенням способу життя у свідомості певної особи. Вона включає уявлення про найбільш значущі події минулого, теперішнього та можливого майбутнього, а також про причинно-наслідкові й інструментально-цільові зв'язки цих подій. На переконання Н.

Головчанової [110, с. 49], довгостроковою і суттєвою можна вважати лише таку успішність, основою якої є авторство й істинність життя, а досягнення успіху передбачає реалізацію значущих для людини і суспільства сенсів життя. З огляду на викладене вище, можна припустити, що саме такими детермінантами у реалізації своїх прагнень керуються представники розглядуваної вибірки.

Щодо суб'єктивності в масштабі життєвого успіху [64, с. 144], то варто зазначити, що останній пов'язаний із життєвим проєктом, планами й завданнями особистості. Звичайно, що соціальне середовище чинить вплив на формування уявлень людини про життєвий успіх, але побудувати життєвий проєкт та обрати стратегії його реалізації може лише зріла особистість, виходячи з власного досвіду й індивідуальних потреб.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,46 %) утворено двома компонентами з помірними протилежними навантаженнями – цінностями – «насолода прекрасним» (0,44) і «спілкування»(-0,38), що й об'єднаємо у назві ***«Естетичні почуття як відсутність афіляції»***.

Попри особливості віку представників ранньої дорослості, зважаючи на отримані факторні навантаження, можна констатувати, що спілкування як цінність ці дівчата не розглядають у зв'язку з тим, що приносить естетичне задоволення. Виявлене може бути зумовлено низкою причин: індивідуально-психологічними особливостями – інтелектуальними, вольовими й особистісними проявами опитаних, наявністю комунікативних проблем, егоїстичністю, надмірною критичністю до партнера, нерозумінням і неприйняттям партнера, переживаннями невдоволення, роздратування з приводу вчинків партнера, зацикленістю на негативному досвіді, розбіжністю ціннісних орієнтацій, побудовою кар'єри тощо. Проте, зазначимо, що є люди, не схильні до афіляції. За будь-яких умов і ситуацій вони віддають перевагу аутокомунікації. Їх мало турбує прийняття іншими. Вони не переживають потреби бути в групі, мати тісні контакти з оточенням; краще почуваються на самоті.

Для розбудови кар’єри і пошуку варіантів розв’язання професійних завдань такий спосіб може бути виправданий. Проте, усамітнення, відсутність потреби в емоційних контактах, прагнення до співпраці з іншими людьми, на нашу думку, можуть мати негативний вплив, чи, принаймні, не сприяти й професійному зростанню і вдосконаленню, а відтак, досягненню життєвих успіхів.

Зауважмо, що іноді у складних ситуаціях потреби у розумінні, допомозі, підтримці залишаються незадоволеними. Тоді молодих людей переповнюють негативні переживання й очікування. Саме такі досліджувані потребують реальної допомоги в розвитку умінь і навичок будувати свої контакти, спілкування, стосунки з оточенням, в актуалізації потреби в афіляції й умінні знімати негативні переживання, які блокують цю потребу.

Отже, аналіз емпіричних даних уможливив виокремлення основних факторів, які визначають особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респонденток – майбутніх інженерів жіночої статі: диспозиція маскулінної самоефективності; можливо, пощастить; усвідомлення труднощів; атрибуція відповідальності; прагнення до визначеності; орієнтація на успіх; інтернальність; покладання на себе; внутрішні детермінанти як запорука успіху; естетичні почуття як відсутність афіляції.

Наступним етапом факторизації масиву емпіричних даних став аналіз факторної моделі аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості представників ранньої дорослості – майбутніх інженерів чоловічої статі.

Для визначення кількості факторів користувалися критерієм «кам’янистого осипу» Р. Кеттела, який дозволив виокремити серед 19-ти (рис. 4.5) можливих факторів досліджуваних чоловічої статі – майбутніх інженерів оптимальну структуру з 10-ти компонентів (рис. 4.6), які пояснили 59,42 % загальної дисперсії.

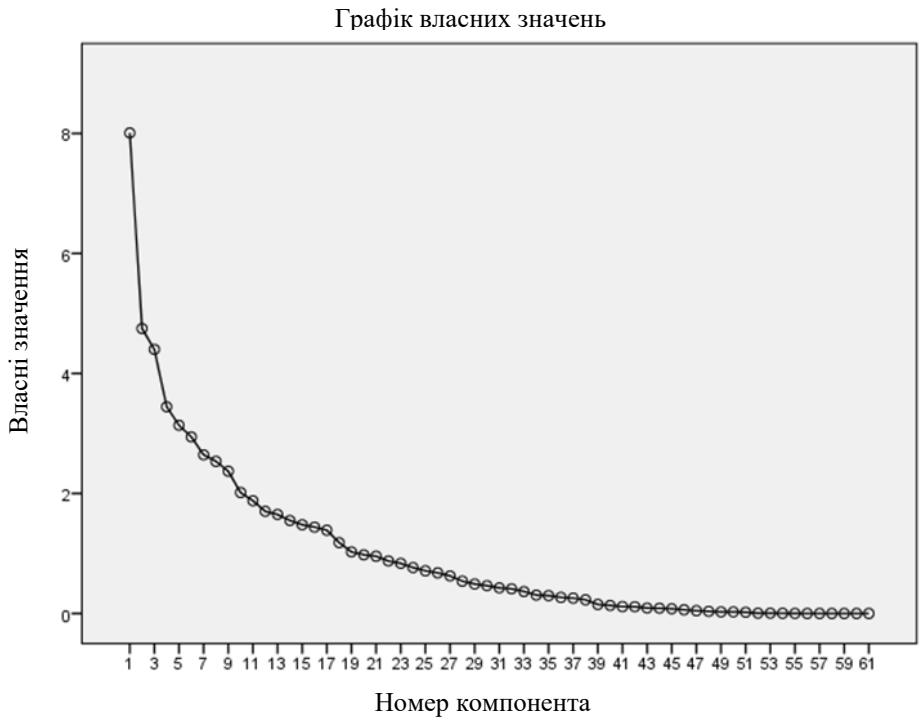

*Рис. 4.5.*Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

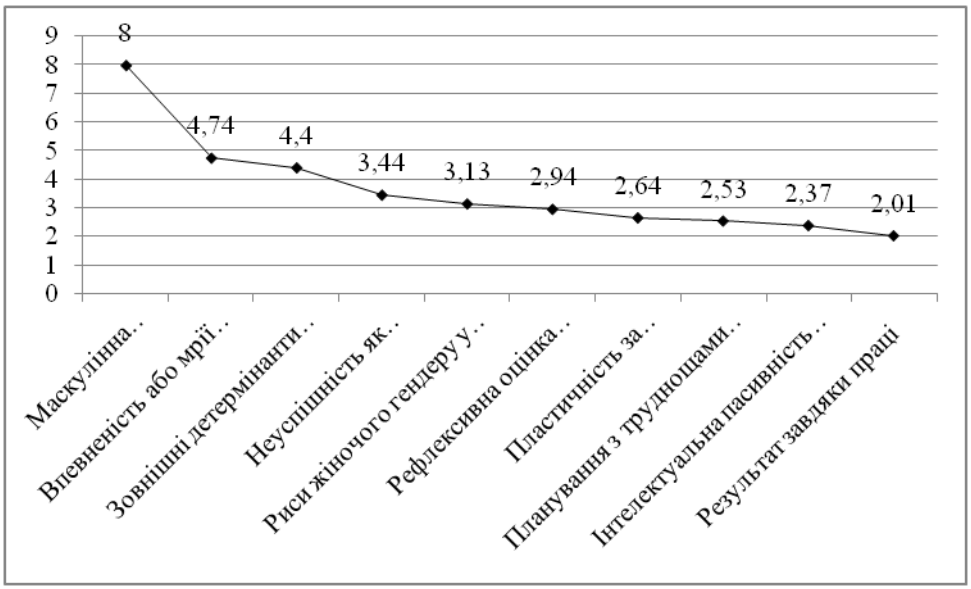

Рис. 4.6. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості чоловічої статі майбутніх інженерів (*n*=56)

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 4.5.

Таблиця 4.5

Власні значення факторів

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	8,00	13,12	13,12
2	4,74	7,78	20,91
3	4,40	7,21	28,13
4	3,44	5,64	33,77
5	3,13	5,14	38,91
6	2,94	4,82	43,74
7	2,64	4,33	48,07
8	2,53	4,15	52,23
9	2,37	3,88	56,11
10	2,01	3,30	59,42

Аналіз власних значень факторів свідчить про те, що максимальним впливом у розглядуваній вибірці володіє лише фактор 1; решта – мають значно менші власні значення і, відповідно, мають меншу інформативність на тлі дисперсії даних показників (табл. 4.5).

Після процедури варімакс-обертання (Додаток В.6) матриця факторних навантажень набула такого вигляду (табл. 4.6).

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 13,12 %) містить компоненти зі статистично значущим позитивним – маскулінність (0,79) і сильними додатними – самоефективність (0,69), щастя (0,63) та від’ємним –перфекціонізм (-0,65) факторними навантаженнями. Отже, фактор назвемо ***«Маскулінна самоефективність»***.

Досліджувані розглядуваної вибірки – майбутні інженери чоловічої статі – мотивовані на успіх, віддають перевагу завданням середньої чи вище середньої складності. Вони впевнені в успішному результаті втілення задуманого, їм властиві пошук інформації для міркувань про власні успіхи, рішучість за невизначених обставин, здатність до розумного ризику, готовність взяти на себе відповідальність, наполегливість у прагненні до мети, адекватний середній рівень домагань, що свідчить і про особливості їхньої психологічної статі [145, с. 35–36]. Надто легкі завдання не приносять їм почуття задоволеності й справжнього успіху, а при виборі надзвичайно складних – існує

висока ймовірність неуспіху. Тому опитані не обирають ні перші, ні другі. Обираючи завдання середньої складності, успіх і невдача мають паритет, і тоді кінцевий результат максимально залежатиме від власних зусиль респондентів.

Таблиця 4.6

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів ранньої дорослості чоловічої статі – майбутніх інженерів (*n*=56)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Маскулінна самоефективність»	маскулінність	0,790
	самоефективність	0,692
	перфекціонізм	-0,649
	щастя	0,626
Фактор 2 «Впевненість»	радість	0,670
	внутрішня причина	0,583
	вплив обставин	0,556
	зусилля	0,552
Фактор 3 «Зовнішні детермінанти саморегуляції»	соціально приписаний перфекціонізм	-0,520
	саморегуляція	0,472
	зовнішня причина	0,451
Фактор 4 «Неуспішність як відсутність позитивних змін»	прогрес	-0,533
	успішність	-0,481
Фактор 5 «Риси жіночого гендеру у досягненні успіху»	фемінність	0,566
	емоції	0,435
Фактор 6 «Рефлексивна оцінка результатів»	саморегуляція	0,527
	оцінка результатів	0,405
Фактор 7 «Пластичність за невизначених обставин»	ясність	-0,452
	гнучкість	0,418
Фактор 8 «Планування з труднощами реалізації»	атрибуція	0,464
	засмучення	0,425
	стратегія	0,420
Фактор 9 «Інтелектуальна пасивність як риса жіночого гендеру»	пізнання нового	-0,456
	фемінність	0,375
Фактор 10 «Результат завдяки праці»	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	0,457
	розваги, відпочинок	-0,372

Юнаки – майбутні інженери – не одержимі прагненням до досконалості; почуваються щасливо, бо впевнені в собі та не потребують доказів своєї бездоганності.

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 7,78 %) утворено комплексом характеристик із сильними додатними навантаженнями: радість (0,67), внутрішня причина (0,58), вплив обставин (0,56) і зусилля (0,55), який і маркуємо під назвою ***«Впевненість»*** або ***«Мрії збуваються»***.

У дорослих мрію розглядають переважно як позитивно емоційно забарвлену довготривалу мотиваційну установку, спрямовану, як і мотив, у майбутнє [215, с. 149]. Розглядуваний фактор свідчить про те, що респонденти мають власні (що є важливим) мрії і мету, втілення яких супроводжується великою радістю. Опитані чітко уявляють межі здійснення своїх мрій і пам'ятають про їх реалістичність і конкретність, а також усвідомлюють вплив можливих перешкод. Досліджувані програмують себе на успіх, заряджаються упевненістю, не відступають від наміченого шляху під дією різних обставин, які, безумовно, трапляються на їхньому шляху, намагаються бути послідовними та цілеспрямованими, докладаючи при цьому максимум зусиль задля досягнення мети.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 7,21 %) з умовною назвою ***«Зовнішні детермінанти саморегуляції»*** визначають дескриптори із сильним негативним – соціально приписаний перфекціонізм (-0,52) і помірними позитивними навантаженнями – саморегуляція (0,47) і зовнішня причина (0,45).

У побудові своїх планів і проєктів опитані зазнають певних впливів, що, за Є. Ільїним [215, с. 89], можуть здійснюватися через прохання, вимогу, пораду, навіювання, натяк тощо й набувати характеру інформування, інструктування, стимулювання і заборони (інтердикції). Інформування головно впливає на уявлення досліджуваних про те, яким є найбільш імовірний напрям розвитку очікуваних подій і якими будуть наслідки обраної ними альтернативи поведінки. Інструктування прописує майбутнім інженерам найефективніші способи досягнення поставлених перед ними цілей. Стимулювання спрямовано

на посилення мотиву. Інтердикція пов’язана з перешкодою здійснення суб’єктами їхніх намірів шляхом заборони, обмежень правилами тощо.

Загалом, ступінь прийняття особистістю зовнішнього впливу досліджуваними, за М. Олехнович, гіпотеза (цит. за Є. Ільїним [215, с. 91]), визначається: наявністю чи відсутністю у неї гіпотези та кількістю варіантів розв’язання задачі (що більше варіантів, то менше проявляється нав’язування), складністю розв’язуваного завдання, ухвалюваного рішення (що вони складніші, то більшою мірою проявляється нав’язування), ступенем невизначеності, творчим характером діяльності (що більше вона є творчою, то більше значення має зовнішній канал інформації). При цьому, якщо рішення приходить у результаті нав’язування, то воно є менш варіабельним, гірше відтворюється і більше контролюється. З часом нав’язане рішення має перетворитися на власне, що й забезпечить його стійкість.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 5,64 %) з умовною назвою ***«Неуспішність як відсутність позитивних змін»*** складають лише дві діагностичні характеристики із сильним і помірним негативними навантаженнями – прогрес (-0,53) і успішність (-0,48), які можна розглядати як переживання стагнації, відчуття того, що теперішнє життя позбавлене динаміки.

І. Кордубан і Л. Лазаренко [267] міркують про успішність як динамічну соціально-психологічну характеристику особистості, що передбачає наявність соціально визнаних досягнень, спрямованість на успіх, власне задоволення процесом і результатами власного життя.

У розглядуваному випадку слушною є думка Я. Кохана [268] про те, що концепт успішності особистості може бути об’єктивно визначений лише на базисі поняття успішності діяльності. Діяльність індивіда, спрямована на досягнення певної мети, може вважатися успішною настільки, наскільки вона досягає цієї мети. Такої ж думки дотримується О. Назарук [368], пов’язуючи розгляд успішності з діяльністю: оскільки людина є суспільною істотою, то й

досягати успішності або неуспішності вона буде в суспільній діяльності, якою безпосередньо займається.

Отже, опитані, навіть якщо і мають бодай найменший вектор, спрямований на успіх у певній діяльності (чи діяльностях), то все одно не прогресують у плані його досягнення, а тому й не успішні. Можна припустити, що на заваді успішності респондентів стоїть один або кілька факторів, які Ю. Ільїна [218, с. 125] вважає необхідними критеріями для досягнення успішності: здатність змінювати поведінку (вчитися); стан здоров'я – уміння підтримувати його на необхідному для життя рівні; здатність досягти необхідного для людини фінансового рівня; позитивний базовий емоційний стан; здатність встановлювати контакти і їх підтримувати; (і, на нашу думку, наполегливість у досягненні мети – І.Г.).

Таким чином, успішність майбутнього фахівця технічної спеціальності залежатиме від успішності його діяльності, результативності досягнення поставленої мети. Проте зауважмо, що поняття успішності особистості не зводиться лише до професійної успішності, однак правильно обрана професія є, безумовно, гарантом досягнення професійного, соціального, економічного та, в підсумку, життєвого успіху.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 5,14 %) утворено двома змінними із сильним і помірним позитивними навантаженнями – фемінність (0,57) і емоції (0,44), об'єднаних назвою ***«Риси жіночого гендеру у досягненні успіху».*** Незважаючи на сильно виражену маскулінність (фактор 1), досліджувані юнаки мають і деякі фемінні риси.

Згідно зі статево-рольовими типами, запропонованими С. Бем [76, с. 89], фемінні чоловіки є чутливими натурами, вони цінують людські стосунки і досягнення духу, часто належать до світу мистецтва.

У розглядуваному випадку майбутні інженери чоловічої статі на шляху до досягнення мети користуються своїми перевагами – щиросердністю, емоційністю, інтуїтивністю, вітальністю, набуваючи при цьому виразності наближення до особистісної зрілості.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 4,82 %) у своєму складі має також два компоненти із сильним і помірним додатними факторними навантаженнями – саморегуляція (0,53) та її підсумок – «оцінка результатів» (0,41), який умовно названо ***«Рефлексивна оцінка результатів».***

Оскільки респонденти розглядуваної вибірки є студентами, то проблему саморегуляції останніх варто пов’язати передусім із академічною саморегуляцією, де вони можуть продемонструвати свою суб’єктність, самостійність у навчанні з урахуванням суб’єктивних і об’єктивних чинників. Зауважмо, що особливої вагомості саморегуляція набуває у ситуації вибору, наприклад, спеціальних дисциплін, та дефіциту часу, власної освітньої траєкторії, особливо коли навчання доводиться поєднувати з роботою. Це привчає до аналізу умов життя і своїх можливостей при постановці життєвих цілей вибору шляхів і засобів їх досягнення, рефлексії результатів.

Отже, важливим компонентом саморегуляції у такому випадку є адекватна оцінка студентами-хлопцями власних можливостей у навчанні. Уявлення досліджуваних про останні та про себе формуються під впливом низки чинників. Часто-густо студенти, які мають занижені або завищені уявленнями про власні можливості «переносять» їх і на майбутні ситуації в професійній діяльності, що пов’язано передусім зі слабко розвиненою здатністю у них аналізувати власні досягнення і невдачі, конкретні результати своїх дій.

Таким чином, за В. Моросановою [358], студент має визначити або усвідомити навчальну мету (чи цілі), обміркувати умови навчальної діяльності й продумати послідовність і логічність виконання дій, тобто, налаштувати й адаптувати програму дій до ключових умов навчальної діяльності. Її виконання супроводжують контроль, оцінка та корекція дій відповідно до здобутих результатів, змінених умов і поставлених цілей. Окреслені процеси взаємопов’язані і можуть відбуватись послідовно й паралельно.

Водночас у системі сучасної освіти ситуація ускладнюється. Постійно зростає потік інформації, необхідний для засвоєння, який зумовлює

інтенсифікацію процесу навчання, а тому важливими нині є розширення й удосконалення персональної системи саморегуляції студентів з урахуванням індивідуальних особливостей та розвитку їх потенційних можливостей у цьому процесі [357; 358]. Оцінка результатів навчальної діяльності є однією з важливих самостійних ланок саморегуляції, яка уможливлює зіставлення інформації про результат з критеріями успіху. Для того, щоб студент усвідомлено організовував послідовність своїх дій при виконанні завдання, його необхідно поінформувати про критерії успішності діяльності. Однак навіть за наявності цієї інформації у реаліях сьогодення виявляється, що тільки частина студентів поліпшують свої навчальні результати. Усвідомлюючи ці завдання, студент стає суб'єктом своєї активності. Це проявляється у власному виборі суб'єктом навчання умов, які відповідають поставленому завданню, визначенні способів перетворення вихідної ситуації, оцінюванні отриманих результатів і ухвалення рішення про внесення змін у свою діяльність.

Загалом, виявлені кореляції свідчать про те, що досліджуваних можна характеризувати як таких, що мають індивідуальну розвиненість і адекватність оцінки результатів своєї діяльності і поведінки.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 4,33 %) утворюють змінні з помірними протилежними навантаженнями – ясність (-0,45) і гнучкість (0,42), що й ідентифікуємо як ***«Пластичність за невизначених обставин»***.

Представники досліджуваної вибірки демонструють пластичність усіх регуляторних процесів. На випадок виникнення непередбачених обставин опитані легко перебудовують плани та програми виконуваних дій і поведінки, здатні швидко оцінити зміни значущих умов і, відповідно, «перебудуватися». За виникнення розбіжностей отриманих результатів із поставленою метою, майбутні інженери вчасно оцінюють сам факт незбігу та вносять відповідну корекцію. Гнучкість регуляторики дозволяє їм адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно розв'язувати поставлене завдання у ситуації ризику. Загалом, можна констатувати, що респонденти мають належний рівень

сформованості регуляторної гнучкості, тобто здатності перебудовувати, коригувати систему саморегуляції за зміни зовнішніх і внутрішніх умов.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 4,15 %) з умовною назвою ***«Планування з труднощами реалізації»*** визначає «тріо» дескрипторів лише з додатними помірними навантаженнями: атрибуція відповідальності (0,46), засмучення (0,43) і стратегія (0,42).

Як зазначає К. Абульханова [7, с. 28], здатність будувати й реалізовувати стратегію життєвого шляху є найвищим за рівнем досягненням особистості, що означає мистецтво жити, розв'язуючи всі суперечності у відповідності з особливостями своєї індивідуальності – актуалізації, примноження її життєвих сил і здібностей. Стратегія, зауважує дослідниця [10], може вважатися найвищою життєвою здатністю особистості як її суб'єкта, у якій, у свою чергу, інтегруються життєві здатності – свідомість, активність (ініціатива і відповідальність) і організація часу. Саме такі найвищі (на відміну від конкретних) – глобальні життєві здібності інтегруються в загальну здатність до побудови стратегії.

Отже, опитані юнаки розглядають своє життя як довгостроковий проєкт, «підходять» до нього відповідально, прагнуть багато зробити і досягнути. Вони продумують оптимальний розподіл справ у часі і загальний напрям життя, що відповідає їхнім життєвим цінностям. Таким чином, грамотне планування життя сприяє самоконтролю досліджуваних, розвиває їхню самоповагу, вселяє оптимізм і енергію, спонукає до зібраності й організованості, допомагає в особистісному розвитку. Усвідомлення причин невдач, хоч і пов'язане зі смутком, все ж сприяє конструктивній перебудові стратегії і дозволяє досягнути бажаного результату.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,88 %) визначають два чинники з помірними протилежними навантаженнями – пізнання нового (-0,46) і фемінність (0,37), об'єднані під назвою ***«Інтелектуальна пасивність як риса жіночого гендеру»***.

Попри відзначені вище риси фемінності, поєднані з емоційністю (фактор 5), у цьому факторі фемінність пов'язується з браком пізнавальної ініціативи, що розцінюється юнаками – майбутніми інженерами як негативна властивість.

В Законі України «Про освіту» [198] регламентовано, що освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями й культурою, та держави. Відтак, навчальний процес у закладі вищої освіти, враховуючи вимоги до фахівця у країнах з ринковою економікою, має бути спрямовано на підготовку освіченого інженера, який уміє творчо мислити, бути ініціативним, самостійно поповнювати свої знання упродовж життя і застосовувати їх у професійній діяльності.

Так чи інакше, майбутні інженери чоловічої статі демонструють інтелектуальну пасивність, відсутність інтересу до пізнання нового, що, до речі, у розглядуваному випадку корелює із фемінністю, і переважно властиво представникам прекрасної половини людства. Можна припустити, що застосовані технології навчання не достатньо спрямовуються на формування інтелектуальних рис і якостей досліджуваних, їхню активну пізнавальну діяльність, мінімально враховуються схильності опитаних до їхньої майбутньої професійної діяльності, не беруться до уваги індивідуально-психологічні особливості респондентів.

Варто зазначити, що сучасна інженерна діяльність стала не лише складнішою, оснащеною комп'ютерною технікою, але й такою, де часто-густо розв'язують нетрадиційні завдання, які потребують нового інженерного мислення. У зв'язку з цим його розвиток є нині актуальним завданням у царині вищої освіти. Нетрадиційні види інженерної діяльності і мислення передбачають низку особливостей: 1) зв'язок інженерних аспектів діяльності з соціальними, економічними й екологічними аспектами. Все частіше інженер вимушений розробляти (проєктувати й виготовляти) не тільки технічні вироби – машини, механізми, споруди, а й складні системи, що охоплюють, окрім

технічних підсистем, і інші – нетехнічні, розробка яких потребує знань таких дисциплін, як-от: інженерної психології, дизайну, інженерної економіки, прикладної екології і соціології тощо; 2) необхідність моделювати і розраховувати не лише основні процеси проєктованого інженерного об’єкту, але й можливі наслідки його роботи і функціонування, особливо негативні (або навіть шкідливі), тобто вплив нової техніки на людину: зміну умов її життя, потреб тощо; 3) інший, новий характер інженерного мислення потребує вищої загальної культури особистості інженера з достатньо розвиненою рефлексією власної діяльності, використання у роботі принципів і методів сучасної методології і прикладних наук [305].

Отже, на думку І. Соколової і Г. Кабанова [468], яку ми поділяємо також, для розвитку і формування інтелектуальних якостей, інженерного мислення опитаних такої вибірки (майбутніх інженерів) необхідно засобами кожної навчальної дисципліни сприяти розвитку їхнього образного, просторового, логічного мислення і творчої уяви; розвивати практичне мислення під час розв’язання завдань різної складності, виконання завдань, які відповідають професійним нахилам студентів (навчаючи будь-яких дисциплін) та розвивають здібності ухвалювати рішення й оперативно діяти як у стандартних, так і в нестандартних ситуаціях тощо.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,30 %) з умовною назвою ***«Результат завдяки праці»*** утворено також двома характеристиками з помірними різнополюсними факторними навантаженнями – коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя (0,46) і цінністю «розваги, відпочинок» (-0,37).

Отже, респонденти розглядуваної вибірки вважають, що наполеглива праця є підґрунтям для досягнення вагомих результатів і успіхів. Вони переконані у тому, що здійсненню їхніх проєктів передує копітка робота й у сенсі розробки планів для досягнення бажаного. Наполеглива праця є напруженою, важкою і некомфортною, проте вважається єдиним шляхом, який гарантує сходження на вершину. Якби до останньої було легко дістатися, то це не траплялося б так рідко. Насичення фактору негативною асоціацією з

розвагами, відпочинком вказує на те, що суб'єктивна реалізація життя пов'язується насамперед з суспільно корисною результативною діяльністю.

Таким чином, на основі змісту виявлених в емпіричному дослідженні найвагоміших компонентів – факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості виокремлено головні предиктори досліджуваного феномена в опитаних – майбутніх інженерів чоловічої статі: маскулінна самоефективність; впевненість або мрії збуваються; зовнішні детермінанти саморегуляції; неуспішність як відсутність позитивних змін; риси жіночого гендеру у досягненні успіху; рефлексивна оцінка результатів; пластичність за невизначених обставин; планування з труднощами реалізації; інтелектуальна пасивність як риса жіночого гендеру; результат завдяки праці. Провідним у розглядуваній вибірці є фактор 1.

Аналіз факторних структур, виявлених на вибірках представників ранньої дорослості жіночої і чоловічої статей майбутніх інженерів, дає змогу скласти відповідну порівняльну таблицю (табл. 4.7).

Отже, досліджувані *жіночої статі* інженерно-технічних спеціальностей у побудові своїх планів і реалізації життєвих проєктів, як і такі ж респонденти вибірки ранньої дорослості загалом, спираються на власну самоефективність (фактор 1), сподіваються, що їм пощастить (фактор 2); прагнуть до усвідомлення труднощів у розв'язанні життєвих проблем (фактор 3) і можуть самокритично пояснити причини своїх успіхів і невдач (фактор 4); прагнуть до визначеності (фактор 5); зорієнтовані на успіх (фактор 6) і в його досягненні покладаються виключно на себе і власні зусилля (фактор 7), а на інших, переконані – сподіватися марно і непродуктивно (фактор 8); запоруку свого успіху вбачають у внутрішніх детермінантах (суб'єктності, інтернальності) (фактор 9), переживаючи при цьому естетичне задоволення (фактор 10).

Натомість досліджувані *чоловічої статі* вважають, що вже мають певні успіхи, і тому щасливі (фактор 1), завдячуючи насамперед собі (фактор 2), а також урахуванню детермінант саморегуляції (фактор 3); псує картину відсутність прогресу на шляху до мети, відчуття стагнації (фактор 4); дещо

поліпшують ситуацію риси жіночого гендеру у досягненні успіху (фактор 5) і рефлексивна оцінка результатів своєї діяльності (фактор 6); за складних невизначених обставин опитані проявляють гнучкість (фактор 7) і знову планують свою діяльність, розуміючи при цьому, що остання не позбавлена труднощів (фактор 8), чи «уподібнюватись жінкам», яким буцімто притаманна інтелектуальна пасивність (фактор 9); попри все розуміють, що бажаний результат діяльності досягається виключно працею (фактор 10).

Таблиця 4.7

Гендерні відмінності факторних моделей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості опитаних періоду ранньої дорослості – майбутніх інженерів

Фактор	Досліджувані групи за статтю	
	Представники жіночої статі, *n*=49	Представники чоловічої статі, *n*=56
1	«Диспозиція маскулінної самоефективності»	«Маскулінна самоефективність»
2	«Можливо, пощастить»	«Впевненість» або «Мрії збуваються»
3	«Усвідомлення труднощів»	«Зовнішні детермінанти саморегуляції»
4	«Атрибуція відповідальності»	«Неуспішність як відсутність позитивних змін»
5	«Прагнення до визначеності»	«Риси жіночого гендеру у досягненні успіху»
6	«Орієнтація на успіх»	«Рефлексивна оцінка результатів»
7	«Інтернальність»	«Пластичність за невизначених обставин»
8	«Покладання на себе»	«Планування з труднощами реалізації»
9	«Внутрішні детермінанти як запорука успіху»	«Інтелектуальна пасивність як риса жіночого гендеру»
10	«Естетичні почуття як відсутність афіляції»	«Результат завдяки праці»

4.3 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень майбутніх економістів

Наступний етап емпіричного дослідження передбачав інтерпретацію отриманих результатів шляхом аналізу психодіагностичних даних групи представників ранньої дорослості – опитаних економічних спеціальностей.

Можливість застосування факторного аналізу до показників розглядуваної вибірки засвідчили критерії адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО = 0,339), а також – сферичності Бартлетта (приблизне значення $\chi^2 = 3328{,}744$; df = 1830; p = 0,000).

Для визначення кількості факторів користувалися критерієм «кам'янистого осипу» Р. Кеттела.

У результаті проведеного нами факторного аналізу на основі отриманих даних досліджуваних ранньої дорослості – майбутніх економістів – серед 21 (рис. 4.7) можливого фактору оптимальною було визнано структуру з 10-ти компонентів, які пояснили 52,22 % загальної дисперсії (рис. 4.8).

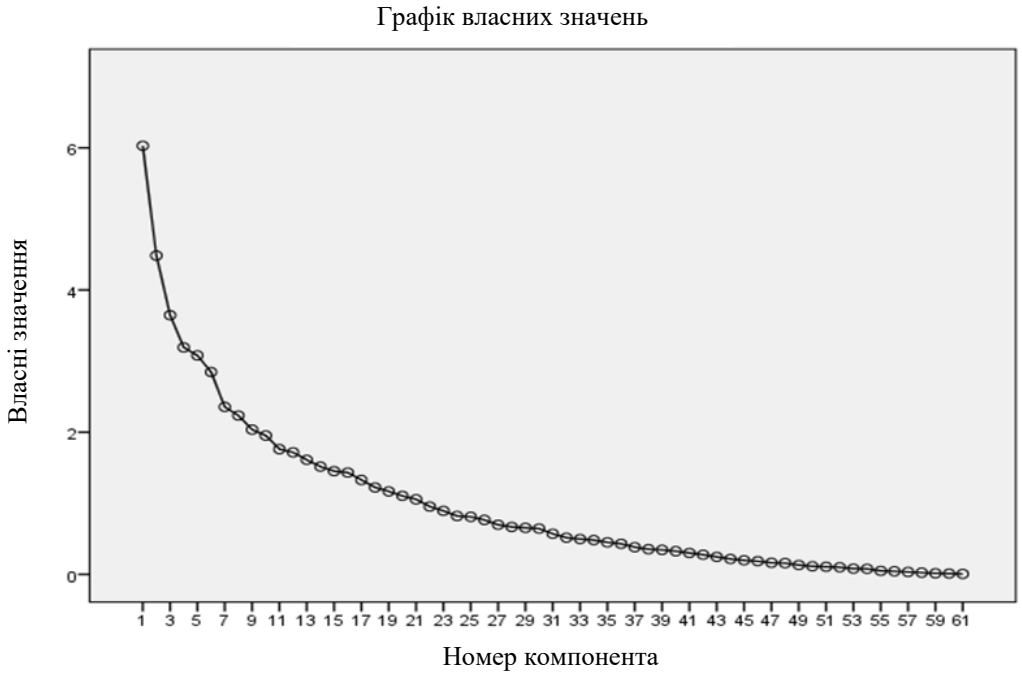

Рис. 4.7. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

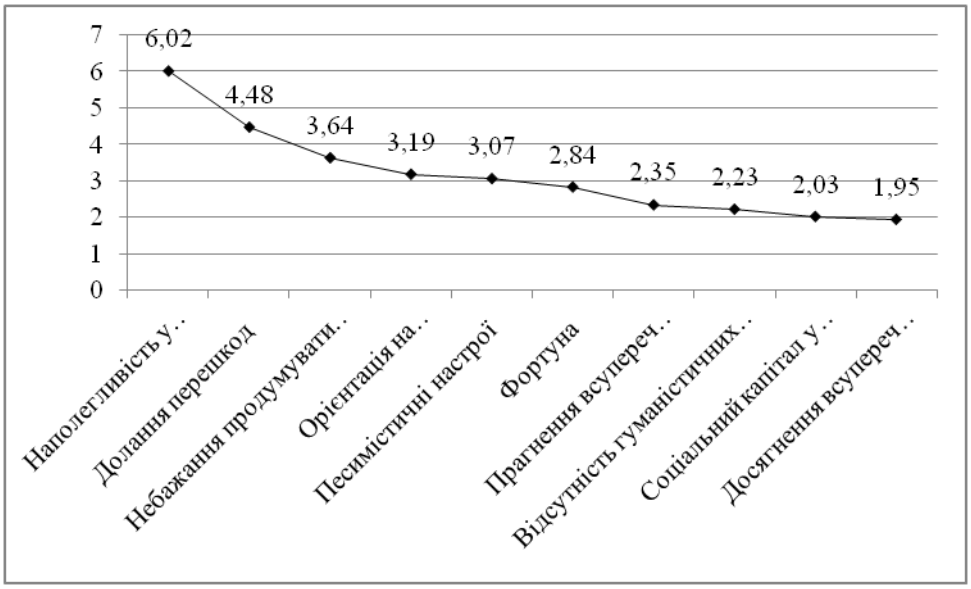

Рис. 4.8. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості – майбутніх економістів (*n*=89)

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 4.8.

Таблиця 4.8

Власні значення факторів

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,02	9,88	9,88
2	4,48	7,35	17,23
3	3,64	5,97	23,21
4	3,19	5,23	28,44
5	3,07	5,04	33,49
6	2,84	4,66	38,15
7	2,35	3,86	42,01
8	2,23	3,66	45,68
9	2,03	3,33	49,01
10	1,95	3,20	52,22

Аналіз власних значень факторів свідчить про те, що максимальним впливом у розглядуваній вибірці володіє фактор 1; решта – мають дедалі менші власні значення і, відповідно, пояснюють все меншу частку дисперсії (табл. 4.8).

Після варімакс-обертання (Додаток В.7) матриця факторних навантажень на показники утворила таку структуру (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості – майбутніх економістів (*n*=89)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Наполегливість у досягненні мети»	саморегуляція	0,730
	андрогінність	-0,686
	самоефективність	0,628
	маскулінність	0,568
	мотивація досягнення	0,562
Фактор 2 «Долання перешкод»	інтроекція	0,649
	труднощі	0,608
	зусилля	0,569
Фактор 3 «Небажання продумувати послідовність дій»	уникнення	0,633
	відволікання	0,600
	програмування	-0,431
Фактор 4 «Орієнтація на самовдосконалення»	перфекціонізм, орієнтований на себе	0,535
	самоефективність	0,453
Фактор 5 «Песимістичні настрої»	перфекціонізм	-0,512
	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	-0,497
	радість	-0,448
Фактор 6 «Фортуна»	вплив обставин	0,615
	психологічний вік	0,609
	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	0,509
Фактор 7 «Прагнення всупереч можливостям»	воля	0,566
	здоров’я	-0,444
Фактор 8 «Відсутність гуманістичних цінностей»	допомога, милосердя	-0,609
	любов	-0,405
Фактор 9 «Соціальний капітал у досягненні мети»	соціальна активність	0,510
	воля	0,380
	маскулінність	0,360
Фактор 10 «Досягнення всупереч юному віку»	хронологічний вік	-0,453
	соціальний статус	0,425

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 9,88 %) у своєму складі містить низку діагностичних змінних зі статистично значущим – саморегуляція

(0,73) і сильними факторними навантаженнями – андрогінність (-0,69), самоефективність (0,63), маскулінність (0,57), мотивація досягнення (0,56). Тому ідентифікуємо його як ***«Наполегливість у досягненні мети»***.

За О. Конопкіним [264, с. 13], префікс «само-» до терміну «регуляція» відображає не лише факт усвідомлення суб'єктом здійснюваних ним актів своєї довільної активності і цілеспрямоване управління ними, але й визначення власне суб'єктом як об'єктивних предметних, раціонально-логічних, так і особистісно-ціннісних основ окремих діяльнісних актів та їх співвіднесення й узгодження з контекстом цілісної системи своїх стрижневих особистісних потреб і цінностей, смислових установок і переконань, зі змістом самосвідомості. Психічна саморегуляція, будучи усвідомлюваною, сама стає важливим засобом, а отже і специфічно людським ресурсом досягнення цілей [356, с. 65].

Таким чином, з одного боку, досліджувані студенти – майбутні економісти демонструють високий рівень розвитку спектру здатностей до планування цілей, моделювання умов діяльності, програмування й оцінювання результатів, коректування активності. Налагоджена саморегуляція зумовлює відповідні суб'єктні чи регуляторно-особистісні якості: відповідальність, гнучкість, надійність, наполегливість. Їх вираження у досліджуваних визначає не лише своєрідність, але і ступінь розвитку усвідомленої саморегуляції. Отже, саме суб'єктні риси визначають здатність людини долати суб'єктивні й об'єктивні труднощі досягнення життєвих цілей.

Цікаво, що розвинута саморегуляція й почуття самоефективності корелюють з маскулінністю при відкиданні андрогінності.

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 7,35 %) утворюють компоненти із сильними виключно позитивними навантаженнями: інтроекція (0,65), труднощі (0,61), зусилля (0,57), присвоїмо йому назву ***«Долання перешкод»***.

Факторні навантаження змінних розглядуваного фактора свідчать про те, що шлях до досягнення мети опитаним ускладнюють певні інтроекти.

Можна припустити, що серед останніх наявні домінування мотиву уникнення невдачі, невпевненість у власних силах досягнути поставленої мети (відчуття нестачі сил і енергії), надмірні хвилювання через можливі помилки і невдачі, лінощі, прокрастинація, страх у доланні труднощів, недостатній рівень наявного досвіду і компетентності у розв'язуванні складних завдань, невдоволення собою, розчарування у своїх мріях, – складники, що наповнюють наступний, 3-й фактор.

Що ж до даного фактора, то поєднання інтроекції із зусиллями може свідчити про прищеплену з дитинства звичку спрямовувати волю на боротьбу з труднощами.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 5,97 %) з умовною назвою ***«Небажання продумувати послідовність дій»*** визначають дескриптори із сильними додатними – уникнення (0,63), відволікання (0,60) і помірним від'ємним – програмування (-0,43) факторними навантаженнями.

Складові фактора свідчать про невміння і небажання опитаних продумувати послідовність своїх дій. Вони воліють діяти реактивно у відповідь на ситуативні стимули, а не ретельно продумувати стратегічну лінію поведінки. Досліджувані часто стикаються з неадекватністю отриманих результатів до цілей діяльності, не вносячи при цьому змін у програму дій, діють шляхом спроб і помилок. Задля підвищення рівня складника саморегуляції здатності до програмування як респондентам можна порадити скористатися допоміжними засобами – складанням розпорядку дня, плану підготовки до занять, ведення щоденника тощо.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 5,23 %) утворено лише двома змінними із сильним – перфекціонізм, орієнтований на себе (0,53) і помірним – самоефективність (0,45) позитивними факторними навантаженнями, який і маркуємо відповідно ***«Орієнтація на самовдосконалення»***.

На переконання А. Фурмана [516, с. 115], управління особистістю процесом самовдосконалення базується на адекватних, далекосяжних

перспективних прогнозах і планах, узгоджених із своїми сенсожиттєвими та ціннісними орієнтаціями.

Таким чином, система ціннісних орієнтацій майбутніх економістів визначає рівень їхнього особистісного та професійного самовизначення. На основі сформованої системи ціннісних орієнтацій опитаних виникає потреба в особистісному самовдосконаленні, яка у подальшому підтримується особистісним джерелом активності – почуттями відповідальності, обов'язку, професійної честі, сумлінності тощо. Отже, орієнтація на майбутнє і прагнення до самоствердження є провідними чинниками, що спонукають респондентів до самовдосконалення, адже актуалізація індивідуально-психологічних чинників життєздійснення підвищує ефективність їхнього функціонування і надає більше шансів у досягненні поставленої мети.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 5,04 %) з умовною назвою ***«Песимістичні настрої»*** у своїй структурі містить три компоненти із сильним – перфекціонізм (-0,51) і помірними – коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (-0,50) і радість (-0,45) негативними навантаженнями.

На переконання Ч. Карвера і М. Шейєра [625; 533], дослідження і диспозиційного оптимізму, і диспозиційного песимізму повинно здійснюватися на основі загальної теорії саморегуляції поведінки – теорії мотивації досягнень Дж. Аткінсона [568, с. 241–252; 482, с. 11]. Дж. Аткінсон вважає, що людині властиві одночасно мотиви і досягнення мети, й уникнення невдач. Тому в ситуації вибору в людини виникає колізія між тенденцією прагнути до успіху, яка зумовлює дії, що ведуть до успіху, і тенденцією уникнути невдачі, що пригнічує дії, які призводять до невдачі. Іншими словами, поведінка людини вибудовується навколо певної мети і спрямовується на її досягнення. З погляду мотивів, мета може мати різну значущість та цінність і супроводжуватися очікуваннями, що виражаються почуттями впевненості або ж сумніву щодо її досягнення. Таким чином, песимізм у розумінні Ч. Карвера і М. Шейєра, – широке, дифузне, таке, що виявляється у різних ситуаціях, відчуття невпевненості, пов'язане з

узагальненими негативними очікуваннями, які стосуються різних сфер життя [568, с. 241–252; 43, с. 12]. Отже, можна констатувати, що досліджувані схильні до негативних очікувань щодо власного майбутнього. Поясненням цього можуть бути різні причини: низький рівень матеріального добробуту, стан соматичного здоров'я, схильність до депресій і стресів та індивідуальні особливості їх подолання, вузькість соціальних контактів тощо.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 4,66 %) утворено трьома компонентами із сильними, виключно позитивними факторними навантаженнями: вплив обставин (0,62), психологічний вік (0,61), коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (0,51), а тому ідентифікуємо його як ***«Фортуна»***. Вочевидь, досліджувані вважають, що сповна скористалися шансами, які випали на їх долі, відтак позитивно оцінюють пройдений відрізок життя.

Зазвичай кожен досягнутий життєвий успіх, високий результат і здобуту перемогу людина пояснює своїми здібностями, талантами, високим інтелектом, наполегливою працею і професіоналізмом. Проте, чи завжди успіх залежить від цього? На думку спадає сентенція Е. Уілсона: «Успіх – справа чистого випадку. Це вам скаже будь-який невдаха». Досліджувані розглядуваної вибірки також вважають, що в реальному житті успішними стають не ті, хто є талановитим, а ті, кому пощастило. Кожному із нас відомо чимало прикладів, коли цілком звичайні люди досягають успіху та високого рівня матеріального достатку. В цьому контексті можна говорити про кореляцію між успіхом і долею. Проте, варто пам'ятати: щоб скористатися щасливими випадковостями, що випадають на долю, певні здібності не завадять. Людина має бути розумною і працьовитою.

Науковим підґрунтям викладеного вище слугує модель каузальних атрибуцій Б. Вайнера [635], який виокремив чотири основні причини успіхів чи невдач: 1) здібності чи їх відсутність; 2) зусилля (чи їх нестача); 3) складність (чи легкість) завдання; 4) вдалий (чи невдалий) збіг обставин (випадок). Проте вчений не вважав, що марковані причини – єдині, які використовують люди задля пояснення своїх успіхів і невдач. На переконання дослідника, вони є

найбільш характерними для діяльності, спрямованої на досягнення. Метааналіз досліджень, проведених Б. Вайнером згодом на матеріалі розв'язання різних завдань і життєвих ситуацій, підтвердив, що означені причини справді є найбільш характерними при поясненні людьми своїх успіхів і невдач [634]. Із чотирьох каузальних атрибуцій, виділених Вайнером, дещо менше люди розраховують на те, що їм поталанить. Проте, для представників певних культур, наприклад, японців, які мають специфічні уявлення про удачу, це не так.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 3,86 %) з умовною назвою ***«Прагнення всупереч можливостям»*** визначають дві змінні із сильним – воля (0,57) і помірним – здоров'я (-0,44) протилежними факторними навантаженнями.

У побудові планів і реалізації проєктів досліджуваним сприяють їхні вольові характеристики, мобілізуючи їх на досягнення поставленої мети. Розглядуваний фактор свідчить про те, що вольові зусилля респондентів відіграють вирішальну роль у подоланні несприятливих об'єктивних умов. На шляху до досягнення успіху їм допомагають такі вольові риси, як цілеспрямованість, ініціативність, наполегливість, організованість, почуття відповідальності, самовіддача, впевненість у собі, здатність боротися з труднощами і при вирішенні життєвих проблем більше покладатися на себе, ніж на інших людей, уміння доводити справу до кінця.

У цьому зв'язку стан здоров'я індивіда є первісним фактором ефективності діяльності, й об'єктивним обмежувачем можливих сфер самореалізації конкретної особистості. Очевидно, що у процесі життя людина може нехтувати станом свого здоров'я чи працювати над його покращенням, але вроджена фізична неповноцінність робить недосяжною продуктивну діяльність у певних сферах. Однак завдяки окремим психологічним характеристикам, стійкий поганий стан здоров'я через механізм гіперкомпенсації може навіть стимулювати до серйозних звершень [33, с. 25–26].

З огляду на те, що здоров'я – це повне фізичне, психічне і соціальне благополуччя людини, то його проблематичність у досліджуваних можна

пояснити також і наявністю у студентському середовищі стресогенних факторів (ситуації іспитів, періоди соціальної адаптації, необхідність особистісного самовизначення у майбутньому професійному середовищі тощо), наслідки переживання яких загрожують їхньому психічному здоров'ю. Наголошуємо, що особливо це стосується студентського та молодіжного періоду в житті людини, коли власні особистісні ресурси видаються невичерпними, а оптимізм щодо свого здоров'я домінує над піклуванням про нього. Відчутна орієнтація на переживання теперішнього, висока мотивація досягнень витісняють зі свідомості опитаних можливі побоювання і занепокоєння, пов'язані з наслідками довготривалого стресу. Студентський вік характеризується розмаїттям емоційних переживань, які відображаються у стилі життя, що не передбачає турботу про своє здоров'я, з огляду на те, що таку орієнтацію традиційно приписують старшому поколінню й оцінюють молоді люди як «непривабливу й нудну». Водночас обмежені також здатності до відпочинку і релаксації в силу тих же переконань у невичерпності власних фізичних і психічних ресурсів. Період активного входження в нове соціальне середовище супроводжують дії, спрямовані на отримання визнання та високого статусу в групі студентів-ровесників. При цьому використовують різні засоби, що не завжди відповідають турботі про здоров'я (нікотин, алкоголь, наркотики). У період гострих соціально-економічних змін проявляється ще один додатковий фактор ризику щодо збереження психічного здоров'я – соціальна і професійна невизначеність майбутнього фахівця в суспільстві й необхідність пошуку робочого місця, що відповідає рівню освіти та підготовки. Отже, в цьому контексті одним з актуальних і необхідних завдань щодо збереження психічного здоров'я студентів у системі вищої освіти є рання профілактика захворювань і соціальна підтримка студентів.

Зазначмо, що за своєю актуальністю і практичною значущістю проблема здоров'я займає одне з чільних місць у сучасній науці, не поступаючись іншим проблемам – охорони природи, довкілля тощо. Проте зауважмо, що в нашій державі у населення ще не сформована достатньою

мірою позитивна мотивація на бережне ставлення до власного здоров'я і через низьку валеологічну культуру суспільства воно не стало на перше місце в ієрархії потреб людини. А тому важливим сьогодні є виховання у кожного члена суспільства ставлення до здоров'я як до однієї з головних людських цінностей, розробка основних положень щодо підтримання здорового способу життя, методології їх утілення з метою формування здоров'я – зберігальної компетентності.

Завершуючи викладене вище, варто згадати і про вітальність як визначення рівня «особистісної відносності», яка, будучи власним силовим началом, уможливлює реалізацію індивідуально-суб'єктивного бачення реальності [81, с. 22]. Відстоюючи власну думку, вчені наполягають, що міра реалізації вітальності в ключових своїх проявах залежить від таких умов: врахування того, наскільки значним є потенціал життєвої енергії людини; вміння каналізування й утилізації енергії; навички конструктивного відновлення, реанімації, дотримання засад гігієни використання життєвої енергії. Тут передусім варто згадати праці таких науковців, як Л. Александрової (теорія суб'єктивної вітальності) [14], Р. Райна [624], В. Сержантова (теорія особистості, провідними складниками якої є вітальне Я (Ego Vit) та аксіологічне Я (Ego Ax) [456; 184, с. 101].

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 3,66 %) представлено двома показниками із сильним і помірним негативними факторними навантаженнями – допомога, милосердя (-0,61) і любов (-0,41), об'єднані у назві ***«Відсутність гуманістичних цінностей»***.

Під наданням допомоги, поведінкою альтруїстичною чи просоціальною Г. Гекгаузен [523, с. 443] розуміє будь-які дії, спрямовані на благополуччя інших людей. На переконання С. Нартової-Бочавер [370, с. 56], допомагальна поведінка передбачає врахування потреб іншої людини, сприяння їй, при цьому власні проблеми відходять на задній план. На думку М. Наконечної [369, с. 84], допомога – це взаємодія з людиною, що відбувається з метою полегшення її страждання; сприяння її розвитку, розкриттю потенціалу її здібностей.

Натомість О. Старовойтенко [474, с. 96] зазначає, що допомогу, посередництво інших у набутті особистістю власного «Я» можна визначити як виховання особистості.

Таким чином, за Є. Ільїним [215, с. 218], діапазон допомоги вельми широкий: від швидкоплинної люб'язності до надання допомоги людині в небезпечній для неї ситуації ціною власного життя. При цьому, приймаючи рішення про надання послуг чи допомоги, людина враховує такі фактори, як витрати часу, докладені зусилля, грошові витрати, відтермінування своїх планів, незадоволення своїх потреб, небезпека для свого здоров'я і життя.

У реальній ситуації процес ухвалення рішення про допомогу проходить низку етапів: сприйняття ситуації як біди (лиха), оцінка її причин, оцінка наявних можливостей надання допомоги і вибір однієї з них, формування наміру допомогти. На окремих стадіях такий процес може сповільнюватися чи порушуватися, наприклад, через наявність інших людей, здатних допомогти (ефект «дифузної відповідальності»). По суті, кожен перекладає відповідальність і формування наміру допомогти на плечі іншого [215, с. 219].

Так чи інакше, респонденти періоду ранньої дорослості – майбутні економісти продемонстрували неготовність допомогти іншому за власним переконанням, без певного розрахунку чи тиску з боку, вони не здатні навіть на найменшу безоплатну жертву, дбають лише «за» і «для» себе, виправданням чого може бути те, що обраний ними фах передбачає «накопичувати», а не «віддавати»; недотримання норм чи окремих універсальних правил поведінки (однією з яких є християнська заповідь «Возлюби ближнього свого, як самого себе»); відсутність схильності до співпереживання людині, яка потребує допомоги (емпатії); низький рівень морального розвитку; макіавеллізм (нехтування моральними принципами задля досягнення мети) тощо.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,33 %) з умовною назвою ***«Соціальний капітал у досягненні мети»*** утворено діагностичними показниками із сильним – соціальна активність (0,51) і помірними – воля (0,38) і маскулінність (0,36) додатними факторними навантаженнями.

Істотним моментом соціалізації людини є розвиток її соціальної активності, що виявляється у поведінці особистості та її діяльності. Соціальну активність особистості розглядають як системну соціальну якість, у якій виявляється і реалізується рівень її соціальності, тобто повнота й глибина зв'язків особистості із соціумом (соціальний капітал), рівень трансформації особистості на суб'єкта суспільних відносин.

Проявляючи показники соціальної активності, – самостійність, комунікабельність, ініціативу, емпатію, патріотизм тощо, досліджувані прагнуть впливати на соціальні процеси і брати дієву участь у суспільних справах. Проте, погодитися із тим, що метою соціальної активності є лише принесення користі іншим людям чи суспільству, складно. За сучасних реалій життя, незважаючи на присутність альтруїстичних ознак, не менш важливим є інший мотив соціальної активності – бажання отримати певну користь для себе [116]. Останнє є не завжди прагматичним спонуканням, воно може проявлятися у прагненні знайти нових друзів, здобути певні знання чи досвід, отримати преференції у працевлаштуванні або ж конкретну матеріальну винагороду за докладені зусилля. Зазвичай, означені мотиви можуть принести користь суспільству. Звичне бажання побудувати кар'єру, можливість проявити себе й продемонструвати власні обдарування і здібності або прагнення ухвалити складне рішення може привести до успіху всієї організації (студентської групи) тощо. Таким чином, бажання досягти мети спонукає студентів – майбутніх економістів до вибору способів поведінки, координації зусиль, саморегуляції.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,20 %) визначають лише дві змінні з помірними протилежними факторними навантаженнями – хронологічний вік (-0,45) і соціальний статус (0,42), який відповідно й отримує назву ***«Досягнення всупереч юному віку»***.

До соціального статусу входять різноманітні права людини, її обов'язки в сім'ї, на роботі, у суспільних об'єднаннях, її економічна незалежність, фінансове становище. Статус визначається передусім професійно-трудовими здобутками самої людини, хоча інколи відтворює лише її належність,

наближеність до іншої, високостатусної особистості [495, с. 43]. Отже, незважаючи на свій хронологічний чи паспортний вік, можна констатувати, що респонденти досліджуваної вибірки задоволені своїм соціальним статусом (виявлене підтверджують також результати реалізації ціннісних орієнтацій опитаних [167, с. 67]). Пояснення цього слід шукати в наявності у молодих людей розгалуженої системи міжособистісних ділових зв'язків, сприятливому соціально-психологічному кліматі у студентській групі, задовільного соціо- і референтометричного статусу тощо.

Отже, за результатами факторного аналізу встановлено детермінантні чинники аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості – майбутніх економістів, представлені такими інтегральними психологічними характеристиками – 10-ма факторами: наполегливість у досягненні мети, долання перешкод, небажання продумувати послідовність дій, орієнтація на самовдосконалення, песимістичні настрої, фортуна, прагнення всупереч можливостям, відсутність гуманістичних цінностей, соціальний капітал у досягненні мети, досягнення всупереч юному. Провідним у вибірці є фактор 1.

4.4 Гендерні відмінності факторних структур аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень майбутніх економістів

Оскільки розглядувану вибірку сформували респонденти жіночої і чоловічої статей, то з метою виявлення гендерних відмінностей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень опитаних всередині обраного фаху підготовки проаналізуємо їхні факторні моделі. Отже, наступний етап психологічної інтерпретації отриманих результатів передбачав аналіз емпірико-діагностичних даних групи представників періоду ранньої дорослості – опитаних економічних спеціальностей жіночої статі.

За допомогою критерія «кам'янистого осипу» Р. Кеттела було побудовано графік власних значень 21 фактора (рис. 4.9).

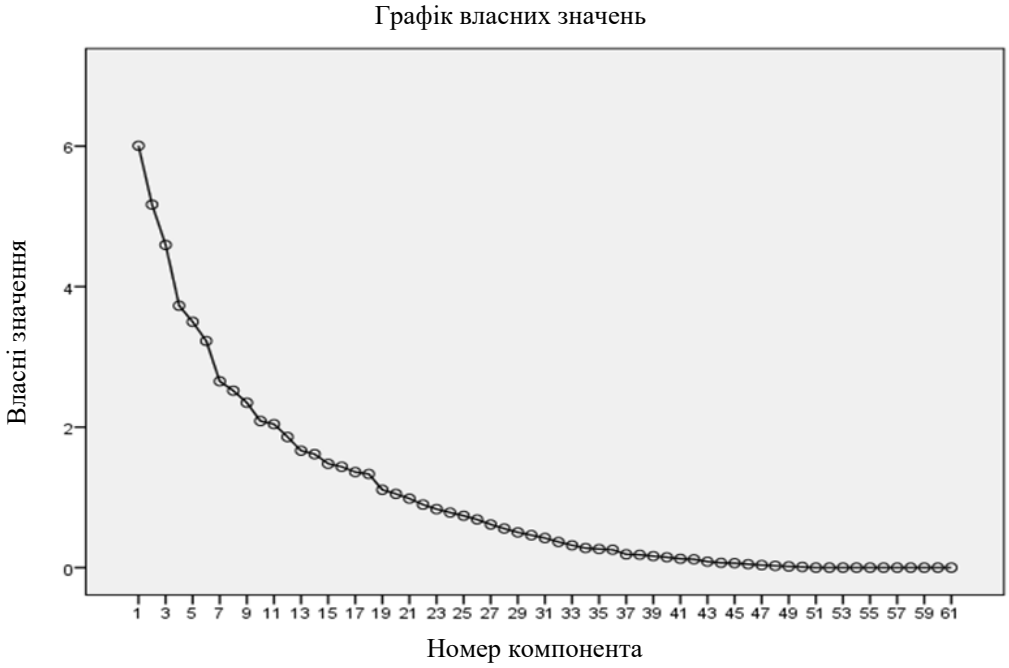

Рис. 4.9. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

У результаті проведеного нами факторного аналізу на основі отриманих даних досліджуваних періоду ранньої дорослості жіночої статі – майбутніх економістів – серед 21 можливого фактору оптимальною було визнано структуру з 10-ти компонентів, які пояснили 58,72 % загальної дисперсії (рис. 4.10).

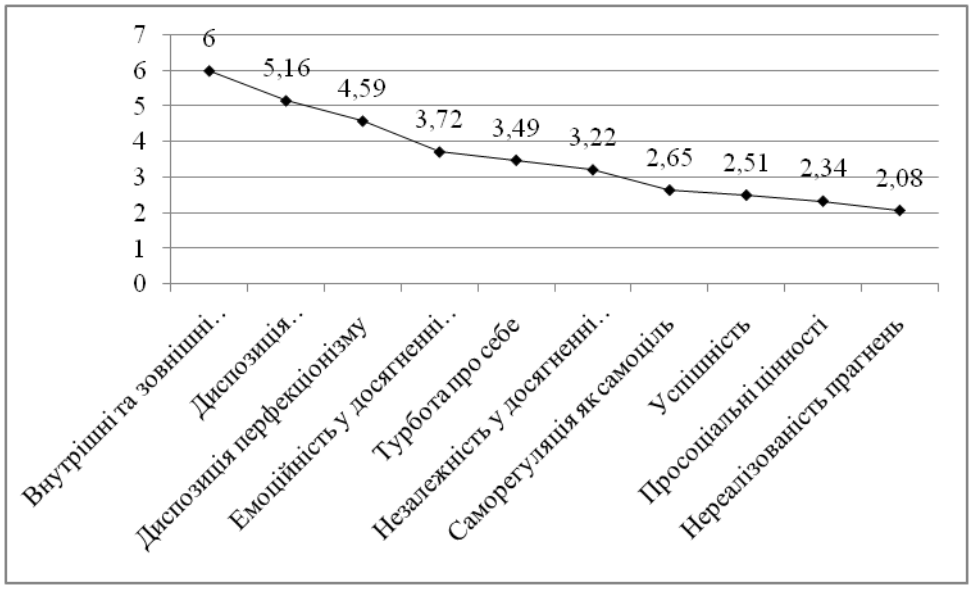

Рис. 4.10. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості жіночої статі – майбутніх економістів (*n*=51)

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 4.10.

Таблиця 4.10

Власні значення факторів

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,00	9,84	9,84
2	5,16	8,47	18,31
3	4,59	7,53	25,84
4	3,72	6,11	31,95
5	3,49	5,73	37,69
6	3,22	5,28	42,98
7	2,65	4,34	47,32
8	2,51	4,12	51,45
9	2,34	3,84	55,30
10	2,08	3,42	58,72

Аналіз власних значень факторів свідчить про те, що максимальним впливом у розглядуваній вибірці володіють перших три фактори; решта – розташовані в порядку спадання власних значень і, відповідно, пояснюють меншу частку дисперсії (табл. 4.10).

Матриця факторних навантажень після варімакс-обертання (Додаток В.8) представлена в табл. 4.11.

У розглядуваній структурі факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості найвагомішим виявився ***фактор 1***, маркований нами як ***«Внутрішні та зовнішні детермінанти успіху»***. Максимальний вклад у нього внесли такі змінні зі статистично значущими позитивними навантаженнями: інтроекція (0,77), вплив обставин (0,73), зусилля (0,73). Окрім того, важливими також є компоненти із сильними додатними навантаженнями: труднощі (0,65) і ймовірність успіху (0,63).

Означені вище структурні складники фактора підтверджують те, що досягнення успіху респондентами зумовлено як внутрішніми, так і зовнішніми детермінантами: впливом обставин, які можуть сприяти або перешкоджати йому, що, відповідно корелює із труднощами і докладанням зусиль до їх подолання; а також (можуть бути) стратегії копінгу, соціально-психологічна компетентність, особистісні чинники успішної діяльності, або, іншими

словами, усвідомлення своєї самоефективності. Так чи інакше, опитані сподіваються на успіх, запорукою чого слугує синергія внутрішніх і зовнішніх детермінант його досягнення.

Таблиця 4.11

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості жіночої статі – майбутніх економістів (*n*=51)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Внутрішні та зовнішні детермінанти успіху»	інтроекція	0,766
	вплив обставин	0,734
	зусилля	0,731
	труднощі	0,646
	ймовірність успіху	0,630
Фактор 2 «Диспозиція самоефективності»	самоефективність	0,905
	атрибуція відповідальності	0,692
	стратегія	0,676
	соціальна самоефективність	0,619
Фактор 3 «Диспозиція перфекціонізму»	перфекціонізм	0,884
	перфекціонізм, орієнтований на себе	0,709
	соціально приписаний перфекціонізм	0,696
Фактор 4 «Емоційність у досягненні значущих цілей»	важливість	0,710
	емоції	0,697
Фактор 5 «Турбота про себе»	уникнення	0,802
	соціальне відволікання	0,767
	здоров’я	0,561
Фактор 6 «Незалежність у досягненні цілей»	самостійність	0,711
	саморегуляція	0,649
	власні зусилля	0,522
Фактор 7 «Саморегуляція як самоціль»	психологічний вік	-0,685
	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	-0,681
	планування	0,562
	насолода прекрасним	0,524
	оцінка результатів	0,513
Фактор 8 «Успішність»	успішність	0,700
Фактор 9 «Просоціальні цінності»	любов	0,691
	добробут	0,580
	допомога, милосердя	0,549
Фактор 10 «Нереалізованість прагнень»	реалізація	-0,649
	воля	0,601
	соціальний статус	0,557

Другий фактор (внесок до сумарної дисперсії – 8,47 %) у своїй структурі містить переважно діагностичні характеристики, що визначають феномен самоефективності. Він поєднує у собі показники зі статистично значущим – самоефективніть (0,90) і сильними – атрибуція відповідальності (0,69), стратегія (0,68), соціальна самоефективність (0,62) додатними факторними навантаженнями. Аналітичний огляд переліку змінних, що увійшли у фактор, дозволяє його маркувати як ***«Диспозиція самоефективності»***.

Отримана комбінація чинників характеризує респондентів жіночої статі як тих, хто може ефективно керувати своєю поведінкою. Досліджувані вірять у власну ефективність у досягненні високих результатів і, відповідно, демонструють наполегливість. Переконаність у власній ефективності спонукає опитаних дівчат до уявного конструювання і репетиції своїх життєвих сценаріїв. Можна припустити, що самоефективність, як усвідомлений універсальний конструкт особистості, виступає ключовим чинником самодетермінації аксіопсихологічного проєктування представниць розглядуваної вибіркової сукупності.

У цьому факторі цікавою видається змінна «соціальна самоефективність», яка передбачає порівняння своєї ефективності з ефективністю інших, а відтак, і своєрідну змагальність. Зауважмо, що компонентом мотивації досягнень є схильність до змагання (змагальність). Змагальність пояснювалася (і пояснюється наразі) вродженим намаганням людини опановувати предметами, які не підлягають спільному користуванню. Вважають, що змагання є фундаментальним і примітивним інстинктом, натомість співпраця припускає вищий щабель зрілості й інтелектуальної співучасті [195, с. 63].

Безумовно, що генетичні передумови тієї чи іншої властивості особистості «програють» досвіду, соціокультурним та мікросоціальним (зокрема виховним) впливам, загалом – соціальному оточенню людини, яке може спонукати руйнівні сили природної стихії чи трансформувати їх

відповідно до рівня цивілізації та її соціально затребуваних духовних цінностей.

Змагальність передбачає мотив досягнення успіху. Успіх як мета досягається в об'єктивних змагальних ситуаціях. Змагальність як особистісна диспозиція – це схильність обирати об'єктивні змагальні ситуації як засіб досягнення мети – успіху [195, с. 63].

У змагальній поведінці особистість порівнює свої досягнення із тими оцінними стандартами, які функціонують у соціумі, тобто намагається оцінити себе. Змагання водночас є соціально-психологічним явищем, а відтак формою соціальної оцінки [195, с. 63]. У такому соціально-психологічному «локусі самоконтролю» (самооцінка – соціальна оцінка) змагальна поведінка спрямовується на досягнення мети, тобто успіху й високої соціальної оцінки (чи успіху в соціальній оцінці) [195, с. 63].

Наступний фактор – ***третій*** (внесок до сумарної дисперсії – 7,53 %), дуже близький за своїм складом до фактора 2 у вибірці опитаних ранньої дорослості жіночої статі і утворено такими ж компонентами, проте зі статистично значущими – перфекціонізм (0,88) і перфекціонізм, орієнтований на себе (0,71), й сильним – соціально приписаний перфекціонізм (0,69) додатними факторними навантаженнями, а тому пояснений імаркований нами аналогічно – ***«Диспозиція перфекціонізму»***.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 6,11 %) з умовною назвою ***«Емоційність у досягненні значущих цілей»*** утворено двома діагностичними показниками зі статистично значущою – важливість (0,71) і сильною – емоції (0,69) позитивними навантаженнями.

Як свідчать останні дослідження вчених [204; 205], емоційний інтелект є домінантним складником у підготовці фахівців будь-якого напряму, оскільки рівень його розвитку свідчить про рівень сформованості емоційної компетентності, необхідної для емоційної готовності до певної професійної діяльності; і, за Є. Карпенко [231, с. 68], чинником, що зумовлює конгруентний Я-вибір, проєктування й торування автентичної траєкторії життєвого шляху

особистості. Так, на переконання В. Зарицької [203, с. 53], емоційний інтелект є інтегральною властивістю особистості, яка охоплює розпізнавання, розуміння, контроль, регулювання власних емоцій та емоцій інших і використання цих здатностей для досягнення життєво важливих цілей. Продовжуючи попередній контекст, можна припустити, що на етапі професійної підготовки такі форми емоційних переживань, як тривожність, фрустрованість, неадекватне ставлення до критики на власну адресу перешкоджають мобілізації вольових зусиль з метою розв'язання проблем, пов'язаних з підготовкою до професійної діяльності (за дослідженнями В. Зарицької [202, с. 102]). Задля того, щоб навчитися розуміти власні емоції, потрібно знати, як вони виникають, які функції виконують, як розвиваються. Розпізнавання емоцій має суттєве значення для вироблення адекватного реагування на вчинки, поведінку, бо, як зауважує О. Кононко [263, с. 121–122], людина, яка переживає те, що пізнає, відкриває себе, свої можливості і певним чином ставиться до себе, формує зріле емоційно-ціннісне ставлення до себе, що є особливо важливим у майбутній професійній діяльності й житті загалом.

П'ятий за значущістю фактор, з огляду на складники, що його утворюють, названо ***«Турбота про себе»***. Він поєднує два показники копінг-стратегій – «уникнення» (0,80) і «соціальне відволікання» (0,77), а також цінність «здоров'я» (0,56).

У розглядуваному випадку застосування зазначених стратегій «працює» на збереження здоров'я досліджуваних. Відповідно до аксіологічної ієрархії, здоров'я належить до розряду високо значущих, універсальних цінностей, оскільки має всеосяжне і позачасове значення. Водночас здоров'я є цінністю, умовою існування найважливішої цінності – життя. Поруч зі ставленням людини до свого здоров'я вибудовується система її ціннісних орієнтацій, переваг, цілей, без яких людське існування втрачає сенс [414, с. 120].

Саме стан здоров'я окреслює рівень можливостей людини до пошуку сенсу життя або розчарування у ньому, що, в свою чергу, сприяє повноцінному розвитку особистості, розкриттю її духовно-творчого потенціалу, або, навпаки,

зумовлює фрустрацію, екзистенційний вакуум і пов'язані з цим психічні захворювання.

За даними ВООЗ [95, с. 5], здоров'я людини на 70–80 % визначається її власним ставленням до нього та відповідною поведінкою. Отже, культивування позиції, що найважливіша роль у збереженні й підтримці здоров'я належить самій людині, її способу життя, цінностям, які вона сповідує, установкам, ступеню гармонізації її внутрішнього світу і стосунків з оточенням, а суб'єктивне ставлення до цінності здорового способу життя є як важливим чинником регуляції особистого здоров'я, так і джерелом зміни поведінки людини щодо останнього. Адже лише здорова, всебічно розвинена, освічена людина здатна бути справжнім творцем своєї долі, а здоров'я є однією з головних умов досягнення успіху в житті.

Структура фактора 5 вказує на те, що стратегії уникнення і соціального відволікання «працюють» на підтримання здоров'я респонденток, що може свідчити про пріоритет індивідуалістських настанов і соціальну пасивність досліджуваного контингенту.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 5,28 %) з умовною назвою ***«Незалежність у досягненні цілей»*** визначають три компоненти зі статистично значущим – самостійність (0,71) і сильними – саморегуляція (0,65) та власні зусилля (0,52) додатними факторними навантаженнями зв'язками.

Респондентки розглядуваної вибірки вирізняються незалежністю у побудові своїх планів і реалізації задуманих проєктів, що конкретизує висновок про індивідуалізм (фактор 5). Оскільки опитані є студентками, то можна припустити, що їхні зусилля і самостійність спрямовані, передусім, на близьку перспективу, пов'язану з розвитком і формуванням професійної компетентності, яка передбачає оволодіння знаннями «мови фаху»; набуття умінь налагоджувати комунікативні стосунки з колегами, партнерами, клієнтами; долати мовні бар'єри; вільно орієнтуватися в останніх новинах у сфері економіки, що поширюють засоби мас-медіа; грамотно аналізувати економічні явища та події; чітко, лаконічно та доступно пояснювати власні

позиції; що, в підсумку, завершується закінченням навчання у закладі вищої освіти, здобуттям обраного фаху і кваліфікації.

Сьомий фактор (внесок до сумарної дисперсії – 4,34 %) у своїй структурі містить характеристики із сильними від'ємними – психологічний вік (-0,68) і коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (-0,68), а також помірними додатними – планування (0,56), оцінка результатів (0,51) і цінність «насолода прекрасним» (0,52) навантаженнями, тому й ідентифікуємо його відповідно – ***«Саморегуляція як самоціль»***.

Попри відсутність вагомих результатів у своїй діяльності, опитані демонструють функціональну активність окремих регуляторних процесів. Залежно від розвитку процесів планування, моделювання, програмування і оцінки результатів, В. Моросанова [358; 256, с. 12] вказує на компенсаторні можливості саморегуляції. Наприклад, функціональна недостатність процесів моделювання і оцінки результатів компенсується за рахунок розвинутого кільця планування: навчальні ситуації заздалегідь плануються, продумуються задовго до того, як реалізуються, критерії успішної навчальної діяльності заздалегідь продумуються і чітко визначені для різних ситуацій. Компенсаторні відношення у регуляторному профілі між особливостями процесів планування і оцінки результатів свідчать про те, що навчальні цілі таких студентів у процесі навчання підлягають постійному контролю і корекції, чим і забезпечується адекватність цілей і їх досягнення.

Змістове наповнення фактора 7 вказує на те, що саморегуляція цінується більше, ніж результат, який завдяки їй досягається; перевага надається покроковому наближенню до мети (step by step). При цьому оцінка прожитого як певного підсумку не береться до уваги.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 4,12 %) з умовною назвою ***«Успішність»*** визначається лише однією змінною з позитивним статистично значущим навантаженням – успішність (0,70) як певне автономне генералізоване відчуття своєї ефективності і високого рівня самоакцептації.

Згідно з теорією Г. Гекгаузена [524], мотивація досягнення може розумітися як спроба збільшити або зберегти максимально високі здібності людини у видах діяльності, до яких можуть бути застосовані критерії успішності. Успішність розглядають як характерологічну особливість особистості, що показує, наскільки індивід є результативним у досягненні поставлених цілей [408, с. 132].

У цьому зв'язку втілення своїх прагнень і задумів, планів і проєктів, а також виконання діяльності (переважно навчальної) досліджувані вважають успішним, де результативність визначає ступінь реалізації запланованого ними і досягнення очікуваних результатів. Можна припустити, що детермінантами успішної діяльності опитаних є набуті впродовж навчання у закладі вищої освіти знання і навички, здібності респондентів (зокрема інтелектуальні), їхня самооцінка, локус контролю, безумовно, особливості ціннісних орієнтацій, а також психологічні характеристики і риси характеру, що сприяють досягненню успіху. Отже, опитані студентки орієнтовані на досягнення останнього, мають стійку потребу бути результативними, вони прагнуть зробити щось якісно і швидко, досягнути певного діяльнісного рівня. Така потреба у них є генералізованою і проявляється у будь-якій ситуації, незалежно від її змісту. Їх вирізняє впевненість у собі, власних здібностях, вони можуть ставити перед собою амбітні цілі, здатні розвиватися, багато працювати задля досягнення мети.

І, насамкінець, як слушно зауважує К. Абульханова [7, с. 29], залежно від успішності і життєвих досягнень, особистість отримує ту задоволеність, упевненість, внутрішню силу, яка і є джерелом (ресурсом, потенціалом), який екзистенційно наділяє її свободою, сміливістю взяти на себе відповідальність, тобто тих вищих життєвих людських якостей, що характеризують її як суб'єкта.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,84 %) утворено трьома діагностичними показниками із сильними виключно додатними навантаженнями – любов (0,69), добробут (0,58), допомога, милосердя (0,55). З огляду на складники фактора, він отримує назву ***«Просоціальні цінності»***.

Експліковані вище цінності є важливими у житті респонденток. Можна припустити, що опитаним жіночої статі притаманні різні види любові, залежно від об'єкта, на який її спрямовують: любов до всього світу, любов до Бога, до всіх людей, здатність до милосердя (про що свідчить третій складник цього фактора) – піднесена любов; любов до народу, Вітчизни – лежить в основі світогляду досліджуваних; любов до дітей, батьків; любов до певних предметів, занять, що не має конкретної моральної цінності; любов між чоловіком і жінкою (актуальна в період ранньої дорослості), що означає прийняття коханої людини такою, якою вона є, як абсолютну цінність; любов-турботу (про батьків, менших братів і сестер).

Щодо милосердя і допомоги, то, згідно з теорією соціального обміну [266, с. 432], альтруїстична поведінка має на меті отримання певних явних корисних для іншої особи результатів і неявних корисних наслідків для діючої особи (визнання, статус, інформація тощо). Такі корисні результати можуть бути як внутрішньою, так і зовнішньою винагородою. За згаданою теорією, у наданні допомоги, як і в інших життєвих ситуаціях, будь-яка особа керується стратегією так званого мінімаксу: намагається, наскільки можливо, зменшити свої витрати і збільшити здобутки (навіть якщо останні є не реальними, а лише суб'єктивними цінностями). Так чи інакше, можна припустити, що у розглядуваній вибірці є досліджувані, які справді самовіддано турбуються про благополуччя й інтереси інших, а не лише про свої власні.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,42 %), маркований нами як ***«Нереалізованість прагнень»***, визначають змінні із сильними (негативним і позитивними) факторними навантаженнями: реалізація (-0,65), воля (0,60) і соціальний статус (0,56).

Попри наявність вольових характеристик і задоволеність соціальним статусом, респондентки наразі невдоволені реалізацією своїх планів і проєктів у теперішньому, подібно до висновку, що випливає з аналізу 7-го фактора. Можна припустити, що студентки – майбутні економісти не зациклюються на

імплементації віддалених цілей (близькою метою, як слідує з фактора 9, є добробут, реалізація матеріальних цінностей). Відтак планування кар'єри відходить на задній план, хоча зацікавленість у соціальному статусі присутня, позаяк важливим є почуватися «на своєму місці».

Отже, аналіз емпіричних даних уможливив виокремлення низки факторів, що визначають особливості ціннісного проєктування життєвих досягнень респонденток – майбутніх економістів жіночої статі: внутрішні та зовнішні детермінанти успіху; диспозиція самоефективності; диспозиція перфекціонізму; емоційність у досягненні значущих цілей; турбота про себе; незалежність у досягненні цілей; саморегуляція як самоціль; успішність; просоціальні цінності; нереалізованість прагнень, стрижневими серед яких є перших три.

Наступним етапом факторизації масиву емпіричних даних став аналіз факторної моделі аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості представників періоду ранньої дорослості – майбутніх економістів чоловічої статі.

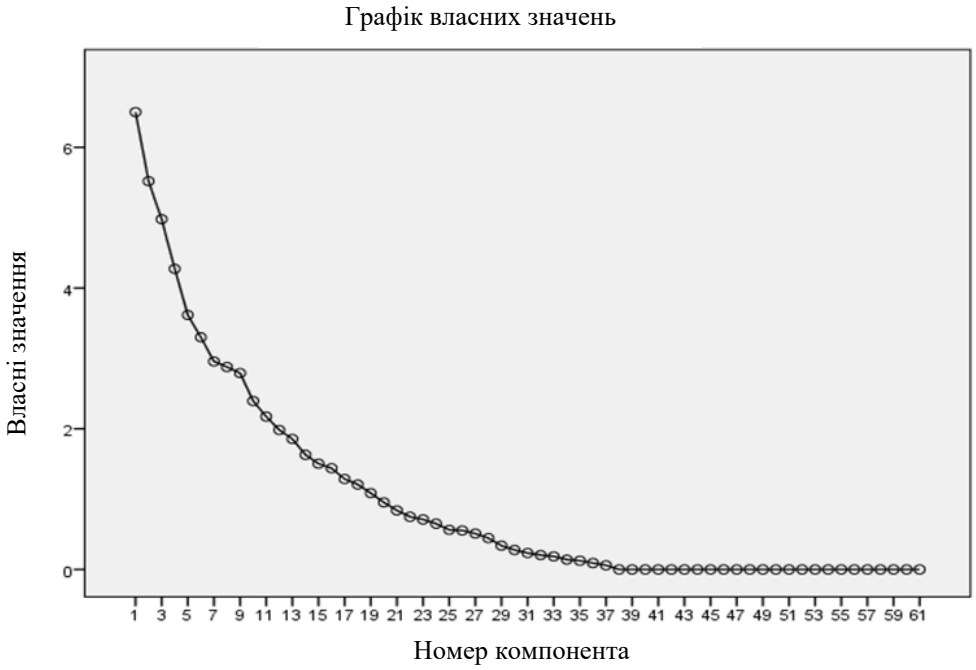

Рис. 4.11. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

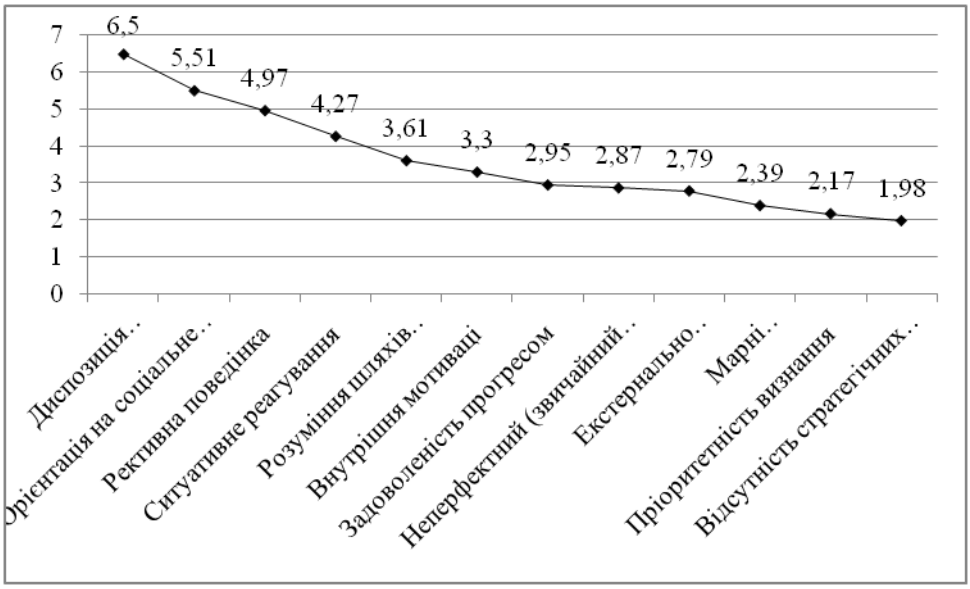

Рис. 4.12. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості чоловічої статі – майбутніх економістів (*n*=38)

Процедура визначення кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу» Р. Кеттела, дозволила з'ясувати їх чисельність (тут – 19), які впливають на конструювання досліджуваного феномену (рис. 4.11).

У результаті проведеного нами факторного аналізу на основі отриманих даних досліджуваних ранньої дорослості чоловічої статі – майбутніх економістів – серед 19-ти можливих факторів оптимальною було визнано структуру з 12-ти компонентів, які пояснили 71,08 % загальної дисперсії (рис. 4.12).

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 4.12.

Аналіз власних значень факторів свідчить про те, що максимальним впливом у розглядуваній вибірці володіють перших два фактори; решта – мають дедалі менші власні значення і, впливають на меншу частку дисперсії (табл. 4.12).

Після варімакс-обертання (Додаток В.9) матриця факторних навантажень має такий вигляд (табл. 4.13).

Таблиця 4.12

Власні значення факторів

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,50	10,65	10,65
2	5,51	9,04	19,70
3	4,97	8,16	27,86
4	4,27	7,00	34,87
5	3,61	5,92	40,79
6	3,30	5,41	46,20
7	2,95	4,84	51,05
8	2,87	4,71	55,77
9	2,79	4,57	60,34
10	2,39	3,92	64,27
11	2,17	3,56	67,83
12	1,98	3,25	71,08

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 10,65 %), що отримав назву ***«Диспозиція самоефективності»***, визначають дескриптори зі статистично значущими полярними – самоефективність (0,76), андрогінність (-0,73) і сильними додатними – гнучкість (0,61) і маскулінність (0,59) навантаженнями.

Розвинута самоефективність свідчить про здатність опитаних до побудови сценарію майбутніх подій і своєї діяльності, передбачення результату і наслідків останньої; упевненість у самостійному досягненні результату, без допомоги інших; здатність вибудовувати діяльність на випадок труднощів і невдач; усвідомлення їх причин у власних діях, що, відповідно, сприяє конструктивній перебудові стратегії і сценарію і дозволяє досягнути бажаного результату. Викладене вище підсилює показник саморегуляції – «гнучкість», який демонструє пластичність усіх регуляторних процесів досліджуваних і дає змогу адекватно реагувати на швидку зміну подій та успішно вирішувати проблеми; а також риси чоловічого гендеру, що, як відомо, сприяють досягненню успіху.

Таблиця 4.13

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості чоловічої статі – майбутніх економістів (*n*=38)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Диспозиція самоефективності»	самоефективність	0,760
	андрогінність	-0,732
	гнучкість	0,610
	маскулінність	0,587
Фактор 2 «Орієнтація на соціальне визнання»	труднощі	0,604
	ідентифікація	0,582
	соціальна бажаність	0,560
	перфекціонізм, орієнтований на інших	0,550
	добробут	-0,521
Фактор 3 «Реактивна поведінка»	уникнення	0,605
	спілкування	0,599
	програмування	-0,579
	важливість	0,557
	успішність	0,505
Фактор 4 «Ситуативне реагування»	вплив обставин	0,569
	успішність	-0,568
	труднощі	0,473
	зусилля	0,464
Фактор 5 «Розуміння шляхів досягнення успіху»	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	-0,604
	психологічний вік	-0,597
	ясність	0,565
Фактор 6 «Внутрішня мотивація»	внутрішня причина	0,592
	насолода прекрасним	0,468
Фактор 7 «Задоволеність прогресом»	емоції	0,575
	прогрес	0,548
	воля	0,530
	оцінка результатів	0,508
Фактор 8 «Неперфектний (звичайний) успіх»	перфекціонізм	-0,464
	реалізація	0,418
	мотивація досягнення	0,365
Фактор 9 «Екстернально регульований перфекціонізм»	планування	-0,539
	соціально приписаний перфекціонізм	0,536
Фактор 10 «Марні намагання, консервативність»	амбівалентність	-0,478
	власні зусилля	0,429
	пізнання нового	-0,413
Фактор 11 «Пріоритетність визнання»	визнання	0,447
	самостійність	-0,397
	зусилля	-0,381
Фактор 12 «Відсутність стратегічних устремлінь. Апатія»	стратегія	-0,408
	емоції	-0,392
	психологічний вік	0,372

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 9,04 %), маркований нами як ***«Орієнтація на соціальне визнання»***, оформлюють психологічні компоненти з виключно сильними додатними – труднощі (0,60), ідентифікація (0,58), соціальна бажаність (0,56), перфекціонізм, орієнтований на інших (0,55) і від'ємним – добробут (-0,52) навантаженнями.

Досягнення поставлених цілей в опитаних супроводжується усвідомленням труднощів, пов'язаних із високими соціальними очікуваннями; при цьому досліджувані прагнуть до визнання і розраховують на допомогу від інших людей. Заради визнання своїх успіхів іншими представники цієї групи готові пожертвувати власним добробутом.

Третій фактор (внесок до сумарної дисперсії – 8,16 %) з умовною назвою ***«Реактивна поведінка»*** є сукупністю діагностичних характеристик виключно із сильними позитивними – уникнення (0,60), спілкування (0,59), важливість (0,56), успішність (0,50) і негативним – програмування (-0,58) факторними навантаженнями.

Отже, досліджувані у реалізації своїх планів і проєктів застосовують копінг «уникнення», тобто не зорієнтовані на самостійне вирішення проблем. Натомість існує зв'язок зі спілкуванням, де опитані демонструють свої вміння швидко й ефективно налагоджувати контакти з іншими, упевненість, невимушеність, відкритість і соціальну сміливість. За допомогою спілкування і міжособистісної взаємодії вони також здатні розв'язувати важливі для них завдання. Відкидання «програмування» свідчить про невміння і небажання представників цієї групи продумувати послідовність своїх дій, вони схильні діяти імпульсивно, шляхом спроб і помилок, що, відповідно, зумовлює неадекватність отриманих результатів до цілей діяльності. Загалом, вважають себе успішними та задоволеними обраною стратегією копінг-поведінки.

Наступний фактор, ***четвертий*** (внесок до сумарної дисперсії – 5,41 %), утворили показники із сильними протилежними – вплив обставин (0,57), успішність (-0,57) та помірними додатними – труднощі (0,47) і зусилля (0,46)

факторними навантаженнями, тому названо його ***«Ситуативне реагування»*** як чинник невдачі. Фактор 4 прояснює зміст фактору 3.

Попри позитивний вплив обставин і докладання певних зусиль, опитані не вважають себе успішними у реалізації своїх проєктів. Можна припустити, що така «оцінка» респондентів пов'язана саме з їхньою навчальною діяльністю у закладі вищої освіти. Причинами виявленого можуть бути соціально-прихологічні фактори: відвідування навчального закладу з метою проведення часу, а не набуття знань і умінь, низький економічний рівень, безперспективність роботи за обраним фахом, що зумовлює небажання опановувати професію.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 5,92 %) з умовною назвою ***«Розуміння шляхів досягнення успіху»*** утворено компонентами із сильними від'ємними – коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (-0,60), психологічний вік (-0,59) і додатним – ясність (0,56) навантаженнями.

Говорячи про успіх як психологічну категорію, вчені часто вирізняють суб'єктивний і об'єктивний його складники. Об'єктивність успіху полягає в оцінці результатів діяльності особи іншими та визнанні цих результатів вагомими і такими, що значно перевершують середній рівень. Щодо суб'єктивного складника, то тут ідеться про оцінку особою власних дій і надання результатам останніх суб'єктивної значущості [64, с. 142]. За відсутності вагомих успіхів у житті (поки що), досліджувані чітко розуміють і усвідомлюють, як збалансувати зовнішні і внутрішні фактори задля їх досягнення.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 5,41 %) складають дві змінні із сильним і помірним позитивними навантаженнями: внутрішня причина (0,59), насолода прекрасним (0,47), тому маркуємо його як ***«Внутрішня мотивація»***.

Аспект внутрішніх джерел мотивації досягнення розглянуто в теорії внутрішньої мотивації, розробленої Е. Десі та Р. Райяном, і складається з трьох підтеорій: теорії самодетермінації, теорії когнітивної оцінки, теорії інтринсивної мотивації. Спираючись на праці гуманістичних психологів,

передусім, на теорію мотивації А. Маслоу [335], а також праці Ф. Гайдера, Р. де Чармса і Р. Уайта (за С. Занюком [200]), Е. Десі стверджує, що внутрішня мотивація ґрунтується на потребі почуватися компетентним і автономним. Дослідник наголошує, що внутрішньо мотивована діяльність не має заохочення, окрім власне активності. Люди займаються відповідною діяльністю заради неї самої, а не задля досягнення яких-небудь зовнішніх винагород. Така діяльність є самоціллю, а не засобом для реалізації певної іншої мети. Отже, внутрішні потреби в компетентності і самодетермінації мотивують опитаних завжди прагнути до досягнення цілей оптимального рівня труднощів, цілей, які не є ні занадто простими, ні занадто складними [112; 579].

Сьомий фактор (внесок до сумарної дисперсії – 4,84 %) визначає низка характеристик із сильними, виключно додатними навантаженнями: емоції (0,57), прогрес (0,55), воля (0,53) і оцінка результатів (0,51), а тому назвемо його як ***«Задоволеність прогресом»***.

Досліджувані позитивно оцінюють процес реалізації своїх планів і проєктів. Просуваючись уперед, докладають вольових зусиль і, відповідно, мають уже певні досягнення. Такі опитані мотивовані на успіх, зазвичай активні й ініціативні, наполегливі у досягненні мети, схильні планувати своє майбутнє на віддалену перспективу, ставлять перед собою реально досяжні цілі, а якщо ризикують, то обережно, схильні до сприйняття і переживання часу як цілеспрямованого та швидкоплинного. Вони отримують від діяльності позитивні емоції.

Наступний, ***фактор 8*** (внесок до сумарної дисперсії – 4,71 %), маркований нами як ***«Неперфектний (звичайний) успіх»***, утворено компонентами із помірним негативним – перфекціонізм (-0,46) і позитивними – реалізація (0,42) та мотивація досягнення (0,36) факторними навантаженнями.

Якщо тріумф розглядають у сенсі блискучого успіху, видатної перемоги, то досліджуваних у розглядуваному випадку характеризує «звичайний» успіх, який нічим особливим не вирізняється, малопомітне щоденне просування.

Можна припустити, що успіх в опитаних стосується їхніх поточних навчальних досягнень і не є масштабним.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 4,57 %) визначають дві характеристики із сильними полярними навантаженнями – планування (-0,54) і соціально приписаний перфекціонізм (0,54), а тому його відповідно ідентифікуємо ***«Екстернально регульований перфекціонізм»*** при недооцінці планування своїх дій.

Отже, в респондентів потреба у плануванні розвинута слабко, опитані схильні до частої зміни своїх цілей, поставлена мета рідко буває досягнута, планування є малореалістичним. Такі досліджувані не переймаються своїм майбутнім, цілі висувають ситуативно і зазвичай несамостійно. Попри відсутність планування і власної програми щодо свого майбутнього, представники чоловічої статі слідують певним соціальним приписам і стандартам.

Десятий за значущістю фактор (внесок до сумарної дисперсії – 3,92 %), з урахуванням змінних, що його утворюють, названо нами ***«Марні намагання, консервативність»***. Він поєднує у собі три різні показники із помірними від'ємними – амбівалентність (-0,48), пізнання нового (-0,41) і додатним – власні зусилля (0,43) навантаженнями.

Попри докладання певних власних зусиль досліджуваними, пізнання нового останніми не є пріоритетним. Як зазначає О. Венгер [87, с. 17], пізнання нового, невідомого, є складним процесом, здійснення якого потребує напруженої й інтенсивної розумової діяльності, спрямованої на створення нових планів, стратегій і прийомів отримання й переробки інформації. З огляду на те, що опитані – студенти, цінність «пізнання нового» у них переважно пов'язана з пізнавальною і навчальною діяльністю у закладі вищої освіти. А тому виявлене може мати такі причини: недостатній рівень розвитку інтелектуальних здібностей, володіння певними уміннями і знаннями суб'єктів навчання; пасивне ставлення респондентів до пізнання нового як цінності; відсутність мотиваційних складників – пізнавальних інтересів, потреб і

установок; несамостійність у розв'язанні навчально-пізнавальних завдань; складність останніх; об'єктивні умови і ситуації пізнавальної діяльності – наявність перешкод; відсутність умінь і навичок здійснювати пізнавальну діяльність; негативне особистісне ставлення до пізнавальної діяльності та її продуктів; інформаційне перевантаження; відсутність інтелектуальних почуттів (про що і свідчить змінна «амбівалентність»).

Фактор 11 (внесок до сумарної дисперсії – 3,56 %) з умовною назвою ***«Пріоритетність визнання»*** є сукупністю змінних з помірними додатним – визнання (0,45) та від'ємними – самостійність (-0,39) і зусилля (-0,38) факторними навантаженнями.

Як справедливо зазначає польська дослідниця Я. Мізінська [613, с. 19], трактування успіху без співвіднесення з реальними заслугами і досягненнями перед суспільством прирівнює сучасне масоване розуміння успіху до таланного везіння, яке не залежить від докладених особистістю зусиль. На переконання вченої, на зміну «людині покликання» прийшла «людина успіху», яка цілком покладається на випадок, очікуючи щасливого збігу обставин, або намагаючись ці обставини спричинити. Таким чином, досягнення успіху опитаних стає подібним грі в лотерею, результат якої не залежить від їхніх індивідуальних зусиль і рішень у реалізації життєвих цілей і шансів.

На думку А. Яреми [566], яку ми поділяємо також, описані вище «прояви» успіху значною мірою не відповідають усталеному ідеалу успіху, який прийнято вважати еталонним. Тому часто задля означення описаних явищ вживають термін «квазіуспіх». Проте право номінації, яким цілком користуються у сучасній науці, в цьому випадку не може відповісти на питання про те, що таке справжній успіх: теоретичний конструкт, який попри свою відповідність ідеалам часто не має відображення у буденному житті суспільства, чи поширене у масовій свідомості та комунікації явище, сумнівне з позицій соціальної етики і традиційних уявлень.

І, насамкінець, зауважмо, що неочікуваний, неосмислений, не включений в особистісний досвід і систему цінностей успіх стає серйозною проблемою

особистості, зумовлює негативні психічні наслідки досягнення життєвого успіху. Конкретно це проявляється у неспроможності після такого успіху переживати позитивні емоції через «гедоністичний вакуум» – болісне психічне переживання людини, яка усвідомлює, що її ніщо не хвилює та не тішить [436, с. 186]. Загалом фактор 1 зосереджує увагу на прагненні до визнання «за будь-яку ціну» без установлення співмірності зі своїми реальними заслугами.

Фактор 12 (внесок до сумарної дисперсії – 3,25 %), маркований нами як ***«Відсутність стратегічних устремлінь. Апатія»***, об'єднує діагностичні показники з від'ємними – стратегія (-0,41), емоції (-0,39) і додатним – психологічний вік (0,37) факторними навантаженнями.

Цінність стратегії полягає в тому, що вона містить конкретні принципи і правила, дотримуючись яких, суб'єкт здатний досягнути поставленої мети. Змістове наповнення отриманих змінних свідчить про те, що респонденти не керуються стратегічним мисленням, не мають моделі поведінки відносно здійснення своїх проєктів. Можна припустити, що вони також пасивні у цілепокладанні, залишають поза увагою організацію виконання важливих завдань. Отже, виявлене можна пояснити: браком в опитаних необхідної інформації та досвіду для ухвалення стратегічних рішень і розробки перспективних планів; недостатнім використанням сценаріїв і методів ситуаційного планування; слабко розвиненою системою поточного аналізу, контролю і коригування стратегічних планів; наявністю негативного попереднього досвіду, різних обмежень (матеріальних, часових); опір змінам тощо.

Таким чином, за результатами факторного аналізу встановлено детермінантні чинники (предиктори) аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості – майбутніх економістів чоловічої статі, представлені такими інтегральними психологічними характеристиками – 12-ма факторами: диспозиція самоефективності; орієнтація на соціальне визнання; реактивна поведінка; ситуативне реагування; розуміння шляхів досягнення успіху; внутрішня

мотивація; задоволеність прогресом; неперфектний (звичайний) успіх; екстернально регульований перфекціонізм; марні намагання, консервативність; пріоритетність визнання; відсутність стратегічних устремлінь, апатія. Головними у вибірці є перших два фактори.

Аналіз факторних структур, виявлених на вибірках представників періоду ранньої дорослості жіночої і чоловічої статей економічних спеціальностей, дозволяє навести відповідні логічні зіставлення факторів (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

Гендерні відмінності факторних моделей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості опитаних періоду ранньої дорослості майбутніх економістів

Фактор	Досліджувані групи за статтю	
	Представники жіночої статі	Представники чоловічої статі
1	«Внутрішні та зовнішні детермінанти успіху»	«Диспозиція самоефективності»
2	«Диспозиція самоефективності»	«Орієнтація на соціальне визнання»
3	«Диспозиція перфекціонізму»	«Реактивна поведінка»
4	«Емоційність у досягненні значущих цілей»	«Ситуативне реагування»
5	«Турбота про себе»	«Розуміння шляхів досягнення успіху»
6	«Незалежність у досягненні цілей»	«Внутрішня мотивація»
7	«Саморегуляція як самоціль»	«Задоволеність прогресом»
8	«Успішність»	«Неперфектний (звичайний) успіх»
9	«Просоціальні цінності»	«Екстернально регульований перфекціонізм»
10	«Нереалізованість прагнень»	«Марні намагання, консервативність»
11	–	«Пріоритетність визнання»
12	–	«Відсутність стратегічних устремлінь. Апатія»

Таким чином, опитані *жіночої статі* майбутні економісти, будуючи свої плани і реалізовуючи власні прагнення, керуються як внутрішніми, так і зовнішніми детермінантами успіху (фактор 1), при цьому вірять у власну самоефективність (фактор 2), що підкріплюється прагненням до самовдосконалення (фактор 3); свої цілі й устремління респонденти вважають, безумовно, значущими, відтак у разі їх досягнення переживають сильні емоції і почуття на кшталт гордості тощо (фактор 4); задля повноцінного функціонування піклуються про найдорожчий людський ресурс і цінність – здоров'я (фактор 5); є самостійними у досягненні поставлених цілей (фактор 6); у силу своєї молодості вагомих результатів ще не мають, а зосереджуються на дрібних поточних справах (фактор 7), та, попри все, вважають себе успішними (фактор 8); демонструють важливість просоціальних цінностей (фактор 9) і констатують нереалізованість прагнень (фактор 10).

Натомість досліджувані *чоловічої статі* мають свідоме уявлення про власну компетентність і успішність (фактор 1), що пов'язано з прагненням до соціального визнання (фактор 2), незважаючи на свою доволі реактивну (часто імпульсивну поведінку) (фактор 3) та ситуативне реагування на труднощі (фактор 4); усвідомлюють чинники, які сприяють досягненню бажаного результату (фактор 5); на досягнення цілей надихають внутрішні джерела мотивації (фактор 6); задоволені прогресом у реалізації своїх прагнень, переживають позитивні емоції (фактор 7) від досягнення поки що «звичайного» успіху – вдалого виконання справ і завдань (фактор 8); слідують приписам, бо не мають власного плану дій (фактор 9); докладають власних зусиль, проте наразі вони є марними через нестачу мотивації пізнання нового (консерватизм) (фактор 10); прагнуть будь за що бути визнаними – псевдоуспіх (фактор 11) і не мають стратегічних устремлінь, що зумовлює апатію (фактор 12).

Основні результати дослідження четвертого розділу дисертації висвітлено у публікаціях автора:

1. Гуляс І.А. Особливості психологічної статі особистості. *Научният потенциал на света*: материали за 9-а Междунар. науч. практ. конф. (Софія, 17 – 25 верес. 2013 р.). Софія, 2013. Т.14. *Психология и социология*. С. 35–37.
2. Гуляс І.А. Ціннісні орієнтації студентської молоді. *Nastolení moderní vědy – 2013*: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 верес. – 5 жовт. 2013 р.). Прага, 2013. Díl 8. *Pedagogika. Psychologie a sociologie*. С. 65–67.

РОЗДІЛ 5

АКСІОПСИХОЛОГІЧНЕ ПРОЄКТУВАННЯ ЖИТТЄВИХ ДОСЯГНЕНЬ ПЕДАГОГІВ

У п’ятому розділі представлено факторні моделі аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів – ранньої, середньої і пізньої дорослості. Встановлено значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів за чинником «вік», а також представників ранньої дорослості – критерієм гендеру (за результатами однофакторного дисперсійного аналізу). Сформульовано методичні рекомендації на предмет розвитку аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості з урахуванням віку, обраного фаху і гендеру респондентів.

5.1 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості майбутніх педагогів

Наступним етапом психологічної інтерпретації отриманих результатів є аналіз емпірико-діагностичних даних, отриманих на групі представників ранньої дорослості – опитаних майбутніх педагогів.

Критерій адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО=0,331), а також критерій сферичності Бартлетта (приблизне значення χ^2=3496,803; df=1830; p=0,000) засвідчили можливість використання факторного аналізу.

За результатами факторного аналізу на основі отриманих даних досліджуваних ранньої дорослості – майбутніх педагогів – серед 21 можливого фактору (рис. 5.1) оптимальною було визнано структуру з 10-ти компонентів, які пояснили 51,62 % загальної дисперсії (рис. 5.2).

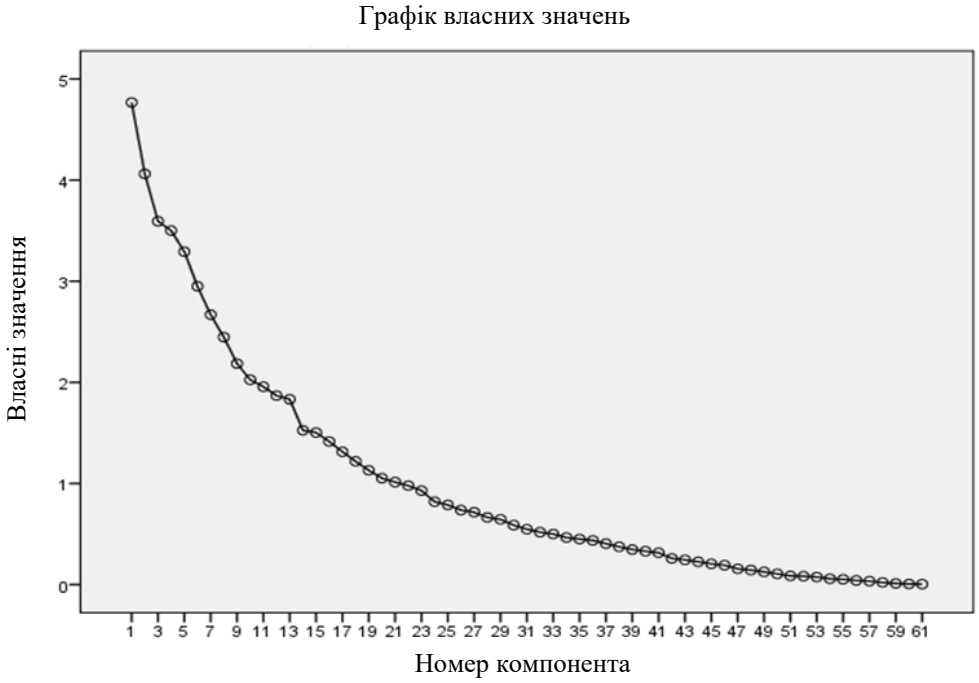

Рис. 5.1. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

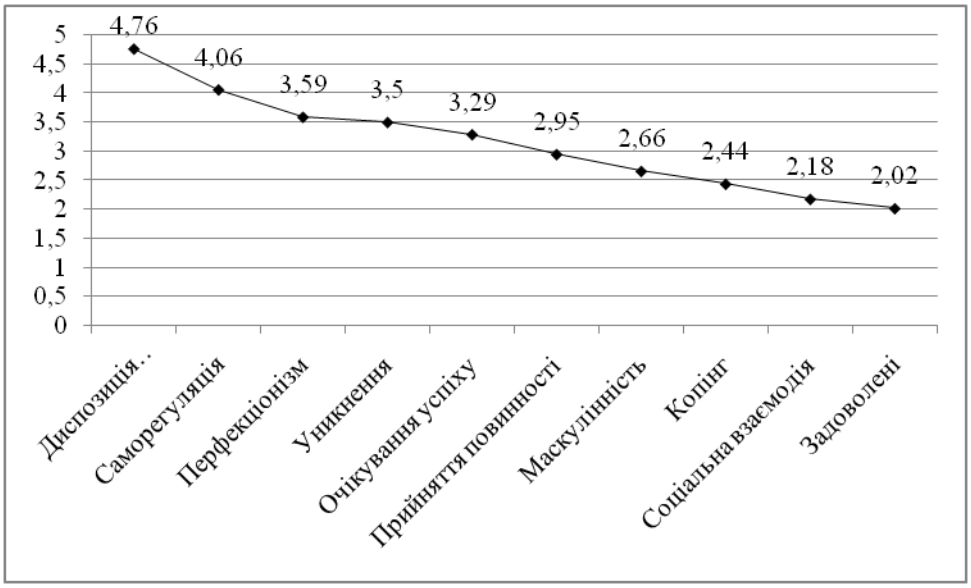

Рис. 5.2. Власні значення факторів ціннісного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості – майбутніх педагогів (*n*=90)

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

Власні значення факторів

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	4,76	7,81	7,81
2	4,06	6,65	14,47
3	3,59	5,89	20,36
4	3,50	5,73	26,10
5	3,29	5,39	31,50
6	2,95	4,83	36,33
7	2,66	4,37	40,71
8	2,44	4,01	44,72
9	2,18	3,58	48,30
10	2,02	3,32	51,62

Аналіз власних значень факторів свідчить про те, що максимальним впливом у розглядуваній вибірці володіють перших два фактори; значення решти – впорядковано за принципом спадання величини (табл. 5.1).

Після варімакс-обертання (Додаток В.10) отримано матрицю факторних навантажень, представлену десятьма факторами (табл. 5.2).

Фактор 1 (пояснює 7,81 % сумарної дисперсії) статистично значуще утворено лише однією змінною, що свідчить про його специфічність, – самоефективністю (0,91) та її складниками із сильними навантаженнями – стратегією (0,69) і сценарієм (0,67); а також компонентом «атрибуція відповідальності» (0,67), що й зумовило його назву ***«Диспозиція самоефективності»***. Рівні вираження – високий і низький – компонентів самоефективності майбутніх педагогів зображено на графічному профілі [153, с. 44–46].

Майбутні педагоги переконані у своїй здатності досягнути поставлених цілей [141], віра у власні здібності допомагає їм упоратися із вирішенням проблем і розв’язанням навчальних і окремих життєвих завдань. Можна припустити, що в розглядуваному випадку самоефективність постає і як втілення ознака суб’єктності майбутнього педагога, що розгортається в напрямі реалізації його професійного потенціалу. Звідси випливає, що досліджувані готові до відповідального взяття на себе професійних обов’язків.

Таблиця 5.2

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень респондентів періоду ранньої дорослості – майбутніх педагогів (*n*=90)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Диспозиція самоефективності»	самоефективність	0,905
	стратегія	0,696
	сценарій	0,675
	атрибуція	0,667
Фактор 2 «Саморегуляція»	саморегуляція	0,901
	планування	0,704
	моделювання	0,639
Фактор 3 «Перфекціонізм»	перфекціонізм	0,932
	перфекціонізм, орієнтований на себе	0,877
	перфекціонізм, орієнтований на інших	0,691
	соціально приписаний перфекціонізм	0,646
Фактор 4 «Уникнення»	уникнення	0,882
	соціальне відволікання	0,695
	відволікання	0,693
	пізнання нового	-0,505
Фактор 5 «Очікування успіху»	успішність	0,669
	ймовірність успіху	0,627
	відволікання	0,540
	насолода прекрасним	0,472
	важливість	0,467
Фактор 6 «Прийняття повинності»	ідентифікація	0,758
	внутрішня причина	0,728
	підтримка	0,589
	інтроекція	0,553
Фактор 7 «Маскулінність»	андрогінність	-0,864
	маскулінність	0,727
Фактор 8 «Копінг»	зусилля	0,782
	труднощі	0,724
Фактор 9 «Соціальна взаємодія»	емоції	0,583
	воля	0,576
	спілкування	0,531
	соціальна активність	0,487
Фактор 10 «Задоволені»	психологічний вік	0,870
	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	0,798

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 6,65 %), маркований нами як ***«Саморегуляція»***, оформлено показниками зі статистично значущими – саморегуляція (0,90), планування (0,70) і сильним – моделювання (0,64) факторними навантаженнями, що підтверджує високий рівень розвитку саморегуляції загалом у майбутніх педагогів [151, с. 48–49].

Успішність як навчальної, так і професійної діяльності значною мірою визначається рівнем розвитку усвідомленої саморегуляції, тобто такими вміннями, які допомагають людині організовувати себе на виконання діяльності й управляти нею. З огляду на змістове наповнення складників фактора, можна констатувати, що опитаних характеризують потреба у плануванні життя, чіткість у цілепокладанні, побудові планів на близьку та віддалену перспективи (що є важливим для майбутньої професійній діяльності респондентів). Такі досліджувані ретельно продумують свої дії та їх послідовність, не схильні до зміни ухвалених рішень. У реалізації своїх програм проявляють наполегливість, готовність до довготривалої організації зусиль, спрямованих на досягнення мети. Складник «моделювання» свідчить про те, що майбутні педагоги правильно оцінюють навчальну ситуацію, можуть оперативно підібрати адекватні способи досягнення мети; об’єктивно оцінюють свої можливості; їм властива енергійність, швидка і своєчасна здатність переключитися з одного виду діяльності на інший; їх більше цікавлять конкретні завдання, а життєві перспективи – різноманітні і стосуються різних сфер.

Третій фактор (внесок до сумарної дисперсії – 5,89 %), з огляду на його структурну композицію, отримав назву ***«Перфекціонізм»***. До його складу ввійшли діагностичні характеристики зі статистично значущими – перфекціонізм (0,93), перфекціонізм, орієнтований на себе (0,88) і сильними – перфекціонізм, орієнтований на інших (0,69), соціально приписаний перфекціонізм (0,65) факторними навантаженнями.

На думку вчених [332; 349], педагог виконує місію со-творення особистості учня, яка ілюструється на власному прикладі. В цьому зв’язку особистість педагога загалом, будь-яка його особистісна характеристика,

зокрема і перфекціонізм, є професійно орієнтованою і впливає на успішність і ефективність педагогічної діяльності. Таким чином, уже на етапі професійної підготовки досліджувані демонструють високий рівень прагнення до самовдосконалення; їх вирізняють високі, проте реалістичні вимоги; поєднання високого рівня домагань з оптимізмом і гнучким, плюралістичним мисленням; орієнтація, за високих стандартів діяльності, на отримання процесуального задоволення від роботи; здатність приймати інших людей з їхніми перевагами й недоліками. Натомість високий рівень перфекціонізму, спрямованого на інших, і високий рівень соціально приписаного перфекціонізму, знижує довіру до себе, зумовлює конформну поведінку і залежність від оцінок навколишніх, слугує своєрідним гальмом для розвитку дивергентного мислення.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 5,73 %) з умовною назвою ***«Уникнення»*** визначають змінні зі статистично значущим – уникнення (0,88) і сильними – соціальне відволікання (0,69), відволікання (0,69) і цінність «пізнання нового» (-0,50) навантаженнями.

Загалом, фактор утілює тенденцію вичікувальної, пасивної поведінки досліджуваних, яка, можливо, сприяє підтримці афективної рівноваги, пом’якшенню впливу стресора. Стратегія «уникнення» дає змогу опитаним знизити рівень стресу, зберегти емоційний баланс, водночас вона утримує майбутніх педагогів від спроб виходу за межі «зони комфорту».

П’ятий фактор (внесок до сумарної дисперсії – 5,39 %) утворено дескрипторами із сильними позитивними – успішність (0,67), ймовірність успіху (0,63), відволікання (0,54) і помірними – насолода прекрасним (0,47) і важливість (0,47) факторними навантаженнями, який і відповідно названо ***«Очікування успіху»***.

Отже, респонденти суб’єктивно впевнені у тому, що їхня діяльність (важлива – 0,47) матиме успіх. Вони вірять у власний успіх, підтвердження якому знаходять у відповідних зовнішніх оцінках і самооцінці досвіду минулих справ (0,67), а також від адекватного налаштування на успіх. Адже досягнення

успіху в минулому позитивно впливає на формування надії на успіх. Іншими словами, опитані вірять у себе і свою спроможність досягти успіху.

У ***фактор 6*** (внесок до сумарної дисперсії – 4,83 %) з умовною назвою ***«Прийняття повинності»*** ввійшли змінні зі статистично значущими – ідентифікація (0,76), внутрішня причина (0,73) і сильними – підтримка (0,59) й інтроекція (0,55) навантаженнями.

Таким чином, досліджувані переконані у потрібності наявних у них цілей і прагнень. Марковане переконання віддзеркалює прийняття опитаними соціальних вимог і цінностей як особистісних сенсів, включеність у соціальну взаємодію і відповідальність за своє життєздійснення не лише перед собою, але й перед іншими.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 4,37 %) – ***«Маскулінність»*** об’єднує лише два компоненти з протилежними статистично значущими навантаженнями – андрогінність (-0,86) і маскулінність (0,73).

Попри те, що вибірку сформовано виключно представницями жіночої статі, виявлене пояснимо тим, що уже давно відбулося зміщення соціальної позиції жінки у напрямі до загальноприйнятого (традиційного) соціального статусу чоловіка. Такий вектор зміни місця жінки в соціумі зумовлено і загальним станом сучасного суспільства, яке задля досягнення успіху вимагає від людини маскулінності. Домінантними та соціально виправданими для жінки стали риси, притаманні чоловіку, натомість фемінні – відійшли на задній план як соціально недоцільні. Отже, опитаних можна схарактеризувати як таких, що спрямовані на досягнення – навчальні, професійні, матеріальний добробут, хорошу кар’єру й інші життєві перемоги. Подібне налаштування на взірець маскулінності в майбутній професійній діяльності може обернутися педагогічним авторитаризмом, імперативним стилем педагогічного спілкування.

Наступний фактор, ***восьмий*** (внесок до сумарної дисперсії – 4,01 %), визначають два дескриптори зі статистично значущими – зусилля (0,78) і

труднощі (0,72) факторними навантаженнями, а тому й ідентифікуємо його відповідно – ***«Копінг»***.

На переконання Р. Лазаруса і С. Фолкман [601], складною є та ситуація, що оцінюється суб'єктом як загрозлива. У сучасних трактуваннях ситуації подолання також нерідко вказується на те, що це ситуація, яка значно перевищує звичайний адаптивний потенціал особистості [363], тобто ставить до людини вимоги, що перевищують ті її здатності і ресурси, які вона зазвичай використовує. Іншими словами, йдеться про певні екстраординарні, об'єктивно стресові ситуації.

Л. Анциферова [26, с. 5] такий момент (копінг) розуміє як цінність, яка за умов складної ситуації може бути втрачена або знищена, і саме задля збереження такої цінності людина вдається до подолання. На переконання дослідниці, що значущішим у смисловій сфері особистості є об'єкт, який перебуває у небезпеці, то вищим є мотиваційний потенціал подолання виниклих труднощів.

Так чи інакше, досліджувані стикаються з труднощами на шляху до досягнення мети, і, володіючи певними способами подолання, майбутні педагоги обирають і реалізовують ті з наявних стратегій, які, на їхню думку, будуть найефективнішими з огляду на ситуацію (детальніше див. [140, с. 72–75]).

Дев'ятий фактор (внесок до сумарної дисперсії – 3,58 %), маркований нами як ***«Соціальна взаємодія»***, об'єднує змінні із сильними – емоції (0,58), воля (0,58), спілкування (0,53) і помірним – соціальна активність (0,49) навантаженнями.

Загалом фактор спрямований на досягнення соціальної взаємодії, а його складники характеризують опитаних як людей комунікабельних, здатних розуміти інших, емпатійних, самостійних, наполегливих, відповідальних, ініціативних, цілеспрямованих, упевнених у собі та справі, організованих і таких, що вміють доводити справу до кінця і вирішувати життєві проблеми, здатних мобілізуватися на досягнення поставленої мети.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,32 %) з умовною назвою ***«Задоволені»*** утворено лише двома компонентами із додатними статистично високими – психологічний вік (0,87) і коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (0,79) факторними навантаженнями.

З огляду на досягнуті результати і змістове наповнення свого майбутнього, досліджуваних можна схарактеризувати як суб'єктів, що мають більш ніж прийнятний рівень позитивних оцінок досягнутих життєвих результатів; середній рівень активності та насиченості життя значущими справами; помірні прагнення до особистісного зростання і спрямованість у майбутнє [436, с. 183].

Таким чином, за результатами факторного аналізу встановлено домінантні детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості – майбутніх педагогів, представлені інтегральними психологічними характеристиками – 10-ма факторами: диспозиція самоефективності; саморегуляція; перфекціонізм; уникнення; очікування успіху; прийняття повинності; маскулінність; копінг; соціальна взаємодія; задоволені. Ключовими у вибірці є фактори 1, 2.

Завершальним етапом факторного аналізу аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості в період ранньої дорослості є порівняння факторних структур опитаних за обраним фахом підготовки (табл. 5.3).

Отже, в досліджуваних майбутніх *інженерів* в реалізації запланованих проєктів передові позиції займає маскулінність (фактор 1), яку підкріплюють уявлення опитаних про власну компетентність (фактор 2), здатність до саморегуляції (фактор 3) і прагнення до самовдосконалення (фактор 4); представники розглядуваної вибірки не завжди спрямовані на розв'язання завдання і застосовують неефективні копінги (фактор 5), і проявляють ригідність (фактор 6); у досягненні успіху воліють винагороди (фактор 7); мають певні результати своєї діяльності (фактор 8), проте є несамостійними у досягненні мети (фактор 9) і демонструють небажану товариськість (фактор 10).

Таблиця 5.3

Відмінності факторних моделей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості за обраним фахом підготовки (*n*=284)

Фактор	Досліджувані групи за обраним фахом підготовки		
	Майбутні інженери, *n*=105	Майбутні економісти, *n*=89	Майбутні педагоги, *n*=90
1	«Риси чоловічого гендеру у досягненні успіху»	«Наполегливість у досягненні мети»	«Диспозиція самоефективності»
2	«Диспозиція самоефективності»	«Долання перешкод»	«Саморегуляція»
3	«Опанування ситуації»	«Небажання продумувати послідовність дій»	«Перфекціонізм»
4	«Досконалість – це потрібно»	«Орієнтація на самовдосконалення»	«Уникнення»
5	«Неефективні копінги»	«Песимістичні настрої»	«Очікування успіху»
6	«Ригідність»	«Фортуна»	«Прийняття повинності»
7	«Орієнтація на винагороду»	«Прагнення всупереч можливостям»	«Маскулінність»
8	«Адекватна оцінка віку»	«Відсутність гуманістичних цінностей»	«Копінг»
9	«Безпорадність; „собі на умі”»	«Соціальний капітал у досягненні мети»	«Соціальна взаємодія»
10	«Нав’язливатовариськість»	«Досягнення всупереч юному віку»	«Задоволені»

Натомість опитані майбутні *економісти* є наполегливими у досягненні своїх цілей (фактор 1); однак певні інтроекти стоять на заваді останніх (фактор 2), які й, можливо, зумовлюють небажання у плані продумування послідовності дій (фактор 3); та, попри все, прагнуть до самовдосконалення і вірять у власну компетентність (фактор 4); хвиля песимістичних настроїв знову накриває досліджуваних (фактор 5); ситуацію рятує «щасливий випадок» (фактор 6); незважаючи на проблеми зі здоров’ям, зорієнтовані на досягнення мети (фактор

7); цінності «допомога, милосердя» і «любов» є нецікавими для респондентів (фактор 8); проте, використовують соціальний аспект у досягненні успіху (фактор 9) і мають певні результати (фактор 10).

І, насамкінець, студенти – майбутні *педагоги* керуються провідними особистісними диспозиціями: самоефективністю (фактор 1), саморегуляцією (фактор 2) і перфекціонізмом (фактор 3), які, враховуючи обраний фах опитаних, можна розглядати і в плані професійно важливих якостей майбутнього педагога та вважати сформованими на етапі завершення професійної підготовки; як і майбутні інженери, майбутні педагоги використовують пасивні копінги (фактор 4), проте вважають себе успішними і сподіваються на успіх у майбутньому (фактор 5); розуміють і приймають трансльовані соціумом обов'язки (фактор 6), які реалізують у маскулінній манері (фактор 7); долають труднощі (фактор 8); соціально активні (фактор 9) і відчувають задоволення від досягнутих результатів діяльності (фактор 10).

5.2 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів початкової освіти періоду середньої дорослості

Дослідженням охоплено 86 педагогів початкової освіти періоду середньої дорослості (35–40 років), що працюють у закладах загальної середньої освіти м. Чернівців і Чернівецької області. Опитування проводили на базі Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області [163, с. 74].

За допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО=0,310), а також критерію сферичності Бартлетта (приблизне значення χ^2=3406,676; df=1830; p=0,000) підтверджено можливість використання факторного аналізу [163, с. 75].

За допомогою критерію Р. Кеттела з'ясовано початкову кількість факторів. У розглядуваному випадку їх 20 (рис. 5.3).

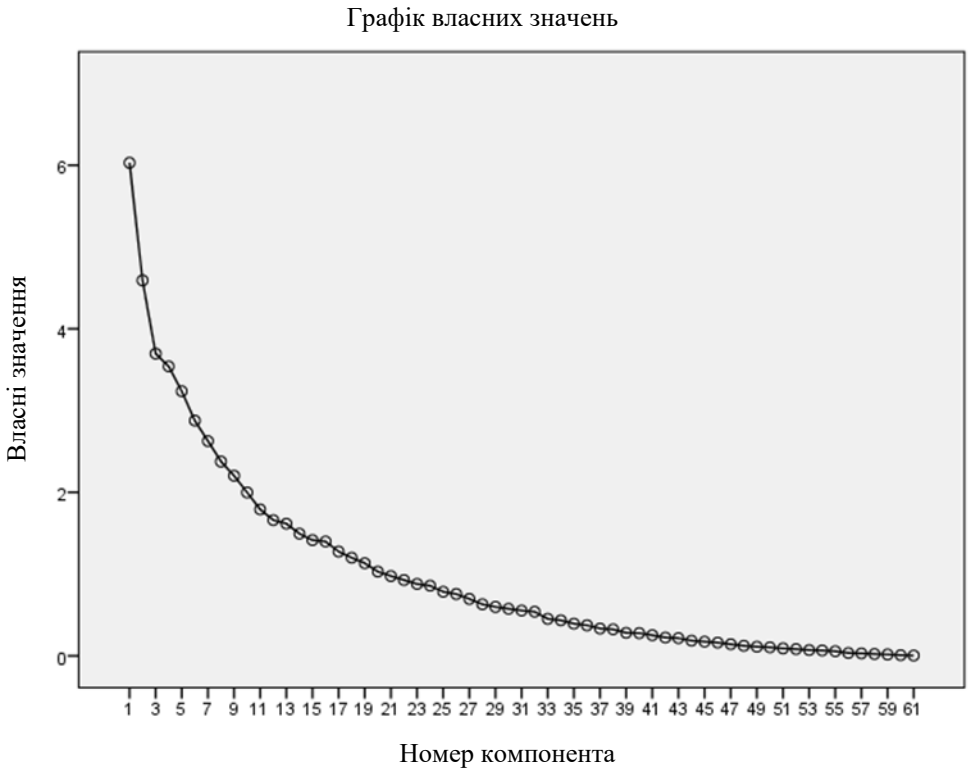

Рис. 5.3. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

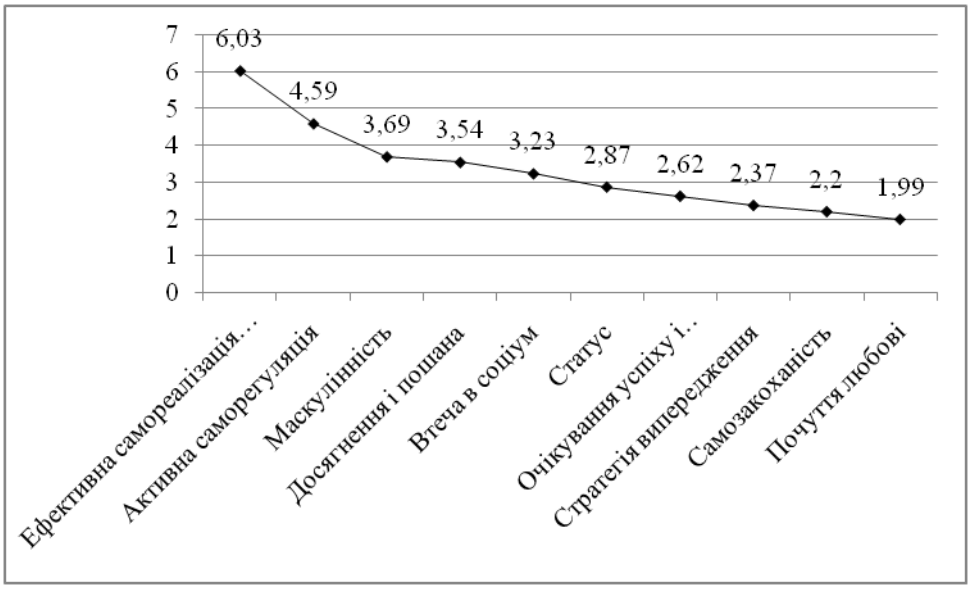

Рис. 5.4. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів періоду середньої дорослості (*n*=86)

Фактори 11–20 мають у своєму складі дві, а подекуди – одну змінну з навантаженням, переважно менше 0,45. Тому з метою оптимізації аналітичного процесу кількість факторів скоротили до 10 (рис. 5.4), чим і пояснено 54,38 % сумарної дисперсії [163, с. 75].

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 5.4 [163, с. 75].

Таблиця 5.4

Власні значення факторів, *n*=86

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,03	9,88	9,88
2	4,59	7,52	17,41
3	3,69	6,05	23,47
4	3,54	5,80	29,27
5	3,23	5,30	34,57
6	2,87	4,71	39,29
7	2,62	4,30	43,60
8	2,37	3,89	47,49
9	2,20	3,61	51,10
10	1,99	3,27	54,38

Аналіз власних значень факторів свідчить, що максимальний вплив у розглядуваному випадку справляє фактор 1-й; близький до нього за силою фактор 2-й; інші фактори розташовані в порядку зменшення власних значень і, відповідно, зменшення частки у дисперсії за вибіркою. Накопичені відсотки дисперсії свідчать про те, як зростають власні значення факторів.

Після варімакс-обертання (Додаток В.11) матриця факторних навантажень має таку структуру (табл. 5.5) [163, с. 76].

Таблиця 5.5

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів періодусередньої дорослості (*n*=86)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Ефективна самореалізація. Асертивність»	самоефективність	0,816
	сценарій	0,703
	соціальна самоефективність	0,641
	щастя	0,543
	прогрес	0,520
	стратегія	0,471
	перфекціонізм, орієнтований на інших	-0,536

Прогдовження табл. 5.5

Фактор 2 «Активна саморегуляція»	відволікання	-0,542
	уникнення	-0,471
	моделювання	0,504
	саморегуляція	0,458
Фактор 3 «Маскулінність»	фемінність	-0,668
	андрогінність	-0,645
	воля	0,487
	маскулінність	0,432
Фактор 4 «Досягнення і пошана»	власні зусилля	0,555
	реалізація	0,530
	визнання	0,476
	вплив обставин	-0,485
	ясність	-0,475
Фактор 5 «Втеча в соціум»	соціальне відволікання	0,488
	соціальна активність	0,480
	уникнення	0,425
	гнучкість	0,419
	труднощі	0,395
Фактор 6 «Статус»	маскулінність	0,494
	соціальна активність	0,486
	визнання	0,456
	перфекціонізм, орієнтований на себе	-0,421
Фактор 7 «Очікування успіху і визнання»	ймовірність успіху	0,537
	радість	0,496
	соціальна бажаність	0,473
Фактор 8 «Стратегія «випередження»»	планування	0,594
	саморегуляція	0,488
Фактор 9 «Самозакоханість»	психологічний вік	0,618
	коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	0,559
	мотивація досягнення	-0,439
Фактор 10 «Почуття любові»	любов	0,471

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 9,88 %) репрезентований низкою дескрипторів зі статистично значущими навантаженнями – самоефективність (0,81), сценарій (0,70), сильними та помірним позитивними й негативним навантаженнями: соціальна самоефективність (0,64), щастя (0,54), прогрес (0,52), стратегія (0,47), перфекціонізм, орієнтований на інших(-0,53). Отже, фактор маркуємо як ***«Ефективна самореалізація. Асертивність»***.

Оскільки спрямованість на майбутнє є однією з головних функцій особистості, що забезпечує її самостворення, особистісне зростання і

самореалізацію, то сценарій майбутніх подій, результату діяльності безпосередньо пов'язаний з уявленнями респондентів про свою ефективність. З огляду на те, що представниками вибірки є педагоги, які працюють, можна припустити, що йдеться переважно про феномен професійної самоефективності. У цьому зв'язку дослідники Д. Несдел і К. Пінтер [619] вважають її елементом професійної Я-концепції, що містить переконання індивіда в здатності демонструвати таку поведінку, яка уможливить йому досягнення бажаного результату в професії та праці. О. Рікель [420] визначає професійну самоефективність як когнітивний складник структури професійної Я-концепції особистості, що сприяє підвищенню успішності професійної діяльності і зростання рівня задоволеності нею (останнє в розглядуваному випадку підтверджує зв'язок із компонентом «щастя»).

Саме сценарій і є очікуваний досліджуваними кінцевий результат їхньої діяльності – як на етапі планування активності, так і в процесі її здійснення. Від того, яким уявляється респондентам такий результат – позитивним, досяжним, емоційно привабливим чи негативним, недоступним, тривожним – залежить уся їхня подальша активність.

Важливим складником фактора також є соціальна самоефективність, яка, на думку Г. Сміта і Н. Бетца, свідчить про впевненість (асертивність) опитаних у їхній здатності брати участь у соціальній інтеракції, необхідної для ініціювання та підтримки міжособистісних стосунків [626, с. 145]; і проявляється у здатності досліджуваних досягнути результату самостійно, без допомоги інших (підтвердженням цього є негативний зв'язок з перфекціонізмом, орієнтованим на інших).

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 7,52 %) визначають такі змінні із сильним і помірним негативними навантаженнями: відволікання (-0,54), уникнення (-0,47), а також сильним і помірним позитивними навантаженнями: моделювання (0,50), саморегуляція (0,45). Фактору можна присвоїти назву ***«Активна саморегуляція»***.

На переконання О. Конопкіна [265, с. 5], важливість психічної саморегуляції в житті особистості є очевидною, якщо взяти до уваги, що майже все її життя – низка форм діяльності, вчинків, актів спілкування й інших видів цілеспрямованої активності. Власне довільна цілеспрямована активність, яка реалізує низку дієвих відношень з реальним світом речей, людей, умов, соціальних явищ тощо є основним модусом суб'єктного буття людини. Від рівня розвитку й досконалості процесів саморегуляції залежить успішність, надійність і продуктивність будь-якого акту довільної активності.

Система саморегуляції опитаних реалізується базовими процесами – плануванням цілей активності, моделюванням значущих умов досягнення, програмуванням активності й оцінкою результатів. Шкала «моделювання» у цьому контексті свідчить про індивідуальну розвинутість уявлень респондентів про систему значущих зовнішніх і внутрішніх умов, ступінь їх усвідомленості, деталізованості й адекватності при побудові проєктів майбутнього.

Зазначмо, що сама по собі саморегуляція є лише механізмом досягнення поставлених цілей, а які цілі поставлять досліджувані – залежить тільки від них та їх ціннісних орієнтацій.

Як відомо, вродженої програми життєдіяльності в людини немає. Регулятором життєдіяльності людини і виступає механізм «само…»: самоорганізація, самопізнання, самоусвідомлення, саморегуляція, саморозвиток, саморух тощо. На шляху до акме розгортаються такі види активності, як самопокладання, самопотенціювання, самовизначення, самоактуалізація, самооцінка, самореалізація тощо. «Само» виступає критерієм соціального (життєвого) розвитку особистості, основою її активності (передусім, надситуативної активності та неадаптивної поведінки). Так формується акмеологічна, авторська особистість [177].

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 6,05 %) у своїй структурі містить складники із сильними негативними – фемінність (-0,66) і андрогінність (-0,64) та помірними – воля (0,48) і маскулінність (0,43) позитивними

навантаженнями. Відсутність перших двох змінних «працює» на користь останніх, тому фактор матиме назву ***«Маскулінність»***.

Як зауважує П. Горностай [115, с. 124], традиційні риси маскулінності властиві не тільки чоловікам, як і фемінність – є не лише жіночою характеристикою. Майже кожна фемінна чи маскулінна якість може траплятися як у чоловіків, так і жінок. У житті сучасного суспільства є чимало фемінних чоловіків і маскулінних жінок (йдеться про переважно психологічні характеристики). В останні роки спостерігається загальна тенденція певної фемінізації чоловічої поведінки та маскулінізація жіночої, що позначається на виборі професії, особливостях одягатися тощо.

За С. Бем [76], згідно з характеристиками статево-рольових типів, виокремлених дослідницею, у вибірці педагогинь присутня значна частка рис характеру, які традиційно приписуються чоловікам. Вони, проєктуючи своє майбутнє, керуються так званими чоловічими рисами, проявляють сильну волю, схильні змагатися з чоловіками і претендувати на їхнє місце у професії, соціумі тощо.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 5,8 %) у своєму складі має такі компоненти з сильними та помірними позитивними й негативними навантаженнями: власні зусилля (0,55), реалізація (0,53), визнання (0,47), вплив обставин (-0,48), ясність (-0,47). Отже, фактор маркуємо як ***«Досягнення і пошана»***.

Основоположник досліджень мотивації досягнення Г. Мюррей увів означений термін для опису зусиль, спрямованих на виконання завдання, і вважав досягнення певною генералізованою потребою. Учений зауважував, що привабливість досягнення полягає не в отриманні бажаного, а в розвитку й застосуванні навичок. Отже, мотивацією до досягнення слугує сам процес [513, с. 581]. В даному контексті досягнення як мотиваційно-смислове утворення характеризується установкою опитаних педагогинь на результативність та успіх, упевненістю у собі, усвідомленням цінності певної справи, наполегливістю у досягненні цілей, зацікавленістю у визнанні заслуг і

позитивній оцінці результатів праці. Досягнення забезпечує респондентам реалістичне цілеутворення, надію на успіх, самовдосконалення і покращення результатів діяльності за рахунок опори на себе, підтримання власної працездатності.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 5,3 %) визначають наступні змінні з помірними позитивними навантаженнями: соціальне відволікання (0,48), соціальна активність (0,48), уникнення (0,42), гнучкість (0,41), труднощі(0,39). Розглядуваний фактор ідентифікуємо як ***«Втеча в соціум»***.

Копінги «соціальне відволікання» і «уникнення», що визначають фактор, на нашу думку, є неефективними у побудові особистих життєвих планів респонденток і, тим паче, досягненні цілей. Перший із них реалізується у прагненні висловитися, поділитися своїми переживаннями з рідними та близькими людьми, а також зверненні за професійною допомогою. Інший – проявляється у намаганні отримати задоволення від речей і занять, що не стосуються ситуації, проблеми, скажімо, шопінгу, споживання улюблених страв, читання книг, прогулянок тощо; побути наодинці, дистанціюватися від проблеми, що виникла, або навпаки – перебувати серед людей. Використання означених копінгів досліджуваними може бути зумовлено переважанням публічного аспекту педагогічної діяльності над зосередженням на проблемах інтимно-особистого характеру.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 4,71 %) представляють змінні з помірними позитивними – маскулінність (0,49), соціальна активність (0,48), визнання (0,45) та негативним – перфекціонізм, орієнтований на себе (-0,42), навантаженнями, тому назвемо його ***«Статус»***.

Категорія «статус» у її застосуванні до суб’єктів діяльності означає їх місце в системі суспільних відносин. Кожному з видів суспільних відносин – економічних, соціальних, політичних, правових, моральних, релігійних тощо – відповідає «свій» статус [561, с. 22].

За М. Вебером [85, с. 151], «статус» розглядається не лише як становище загалом, але й стан, що ґрунтується на специфічному стилі життя, що має свої

цінності, уявлення, інші психологічні моменти. Кожному стилю життя відповідають більш чи менш висока оцінка (шана), і люди, домагаючись такої оцінки, засвоюють певні норми й уявлення.

Опитані можуть мати низку статусів, проте головним для них є той статус, який визначає стиль їхнього життя, коло спілкування тощо. Поділ статусів на «головні», «приписані» (аскриптивні – вік, стать, національність) і «досягнуті» (набуті – професійні, економічні, політичні тощо) дозволяють охарактеризувати будь-якого представника соціальної групи за набором статусних характеристик.

Із початком самостійної трудової діяльності створюється власний статус людини. Так, статус учителя відповідає тому соціальному оточенню, у якому відбувається його професійне становлення, хоча він обов’язково зберігає зв’язки зі статусом родини, містить у собі його ознаки тощо. Статус особистості вчителя становить своєрідний центр зосередження його прав і обов’язків, схему становлення особистості вчителя у професійному середовищі.

Негативний зв’язок зі змінною «перфекціонізм, орієнтований на себе» свідчить про те, що представниці вибірки – жінки-педагоги 35–40 років не вважають за потрібне вдосконалювати свою професійну майстерність, у них відсутні високий рівень домагань, внутрішня мотивація досягнень у царині освіти, схильність до постійного особистісного зростання. Вони не мають вираженої тенденції ставити перед собою важкодосяжні цілі і, тим самим, проявляти готовність до самотрансценденції, наприклад, у збагаченні спектру своїх професійних компетентностей.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 4,30 %) репрезентовано трьома складниками із сильним і помірними позитивними навантаженнями: ймовірність успіху (0,53), радість (0,49), соціальна бажаність (0,47), а відтак названо ***«Очікування успіху і визнання»***.

Мотивація досягнення успіху повинна завжди (чи в переважній більшості випадків) підкріплюватися продуктивною діяльністю, що має реальні ознаки успіху і результати якої були очікувані й потрібні людині.

Досягнуті успіхи часто надихають на нові, перетворюючи віру чи надію на успіх на його суб'єктивно (а іноді – й об'єктивно) обґрунтоване очікування, формуючи стійке позитивне ставлення до діяльності, спрямованої на досягнення успіху.

Отже, досліджувані, орієнтовані на успіх, не бояться невдачі, схильні переживати емоційне задоволення при досягненні очікуваного результату, тому не уникають складних завдань і труднощів, рішуче беруться за їх виконання і переборення, намагаючись не лише досягти власне успіху, але й отримати відповідні оцінки значущих навколишніх (тут – колег, адміністрації школи, батьків, самих школярів). Опитані мають високий рівень мотивації досягнення успіху, сподіваються у професійній діяльності та житті досягти соціального визнання, заслужити повагу й авторитет. Останнє підтверджують і особливості реалізації аксіосфер респондентів цієї вибірки [146, с. 14; 131].

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 3,89 %) визначають лише дві змінні із сильним і помірним позитивними навантаженнями: планування (0,59) і саморегуляція (0,48). Фактор маркуємо як ***«Стратегія випередження»***. Серед складників саморегуляції в опитаних цієї вибірки компонент «планування» має найвищий рівень розвитку [134, с. 199].

Як слушно зауважує Б. Ломов [309; 328, с. 9], планування дозволяє людині узгодити тактику і стратегію власної діяльності; припускає аналіз умов діяльності, передбачення перебігу процесу, самооцінку власних можливостей і оптимального використання сил. У контексті розглядуваного фактора під плануванням мається на увазі побудова довготривалих життєвих планів, вибудовування часової перспективи [539, с. 11].

Життя людини є довгостроковим проєктом, а тому його планування для відповідальних і діяльних суб'єктів, на нашу думку, є обов'язковим. Сильний позитивний зв'язок планування у контексті саморегуляції свідчить про те, що респондентки мають свій життєвий план – програму, яка орієнтується на бажаний образ майбутнього і відображає магістральні напрями, якими спрямовано їхні цілі. Плануючи власне життя, досліджувані розглядуваної

вибірки ретельно продумують послідовність виконання справ під кутом зору його загальної спрямованості, що відповідає їхнім цінностям, а також мають чіткі уявлення про свою життєву перспективу.

За К. Абульхановою-Славською [10, с. 130], завчасне планування своїх дій (подій) є стратегією активного перетворення, «резервування» чи, навпаки, «використання» власного наявного часу, перетворення його на умову свого розвитку, реалізації своїх завдань.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,61 %) визначають дві змінні із сильними позитивними навантаженнями – психологічний вік (0,61) і коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя (0,55), а також помірним негативним навантаженням – мотивація досягнення (-0,43). Отже, фактор ідентифікуємо як ***«Самозакоханість»***.

Феномен психологічного віку опитаних формується на основі переживання ними реалізованості свого життя на рівні цілісного життєвого шляху, а тому їх ставлення до власного життя є однією з передумов успішного проєктування, а згодом і втілення життєвих задумів.

Зауважмо, що психологічний вік має свою специфіку [275, с. 72]: по-перше, це характеристика людини як індивідуальності й вимірюється у її внутрішній системі відліку (як інтраіндивідуальна змінна), а не у спосіб інтеріндивідуальних зіставлень; по-друге, психологічний вік принципово є зворотним, тобто людина не лише старіє у психологічному часі, але й може помолодіти у ньому за рахунок збільшення питомої ваги психологічного майбутнього чи зменшення психологічного минулого; по-третє, розглядуваний феномен є полівимірним і може не збігатися у різних сферах життєдіяльності. До прикладу, людина може почуватися майже реалізованою у сімейній сфері й водночас відчувати нереалізованість у сфері професійній. Наведені особливості пов'язані з мінливим співвідношенням психологічного минулого, теперішнього та майбутнього в суб'єктивній картині життєвого шляху.

Негативна кореляція позитивної оцінки минулого із мотивацією досягнення може свідчити про домінування у респонденток тенденції не визнавати свої невдачі, нестачу самокритики.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,61 %) визначено однією змінною з помірним позитивним навантаженням – цінністю «любов» (0,47), тому й логічним буде його маркування як ***«Почуття любові»***.

На переконання Е. Фромма [512], лише справжня любов є шляхом, за допомогою якого людина може стати єдиною зі світом і водночас прийти до своєї індивідуальності та цілісності. У своїй праці «Мистецтво любити» вчений виокремив чотири складники для усіх форм справжньої любові: турботу, відповідальність, повагу та знання.

Отже, опитані люблять інших людей (суб’єктів навчання, своїх рідних і близьких [166, с. 112]), цікавляться ними та турбуються, несуть за них відповідальність, задовольняють їхні матеріальні та духовні потреби, приймають такими, якими вони є, поважають. Любов як цінність спонукає до альтруїстичних вчинків, самовідданого служіння справі свого життя.

Основні характерні особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів розглядуваної вибірки доповнюють результати кореляційного аналізу [158, с. 28–31].

Отже, за результатами факторного аналізу встановлено детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду середньої дорослості, представлені такими інтегральними психологічними характеристиками – 10-ма факторами: ефективна й асертивна самореалізація, активна саморегуляція, маскулінність, досягнення і пошана, втеча в соціум, статус, очікування успіху і визнання, стратегія випередження, самозакоханість, почуття любові. У розглядуваній структурі ціннісного проєктування опитаних середнього віку визначальними є перших два фактори [163, с. 78–79].

5.3 Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів початкової освіти періоду пізньої дорослості

У дослідженні взяли участь 63 педагоги початкової освіти періоду пізньої дорослості (55–60 років), що працюють у закладах загальної середньої освіти м. Чернівців і Чернівецької області. Опитування проводили на базі Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області [161, с. 69].

Можливість застосування факторного аналізу у цій вибірці визначено за допомогою критерію адекватності вибірки Кайзера-Мейєра-Олкіна (критерій КМО = 0,070), а також критерію сферичності Бартлетта (приблизне значення χ^2 =3428,643; df=1830; p=0,000) [161, с. 69].

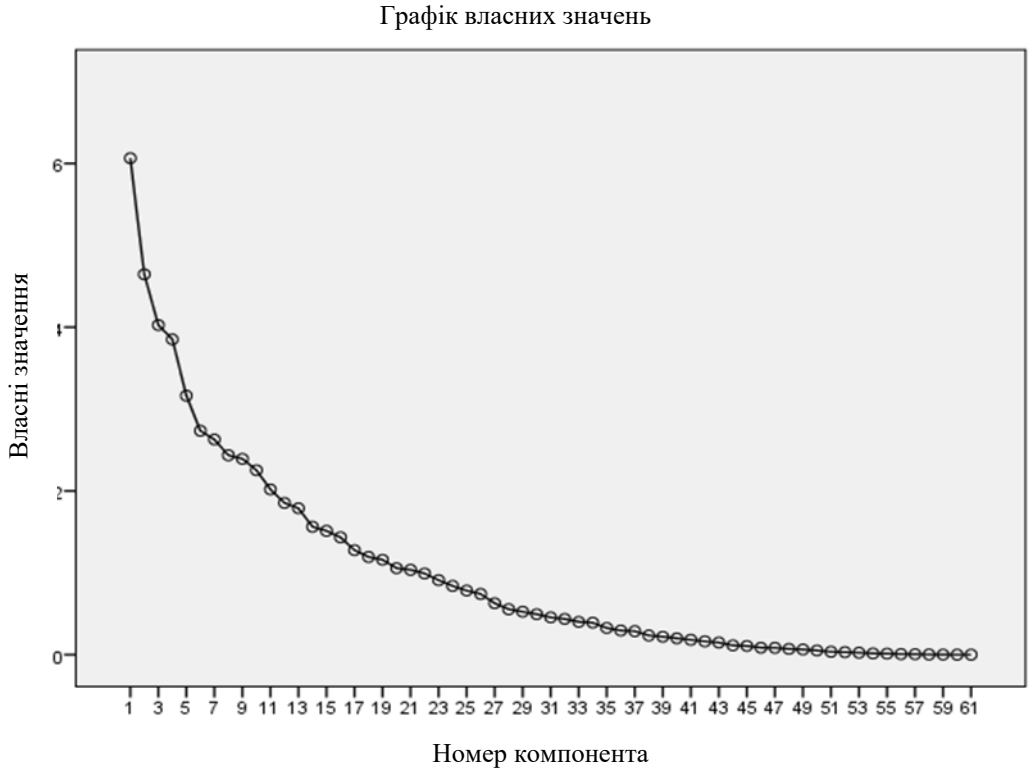

Рис. 5.5. Визначення оптимальної кількості факторів за критерієм «кам'янистого осипу»

Для визначення кількості факторів користувалися критерієм «кам'янистого осипу» Р. Кеттела. За графіком власних значень визначено загальну кількість факторів, тут – 21 (див. рис. 5.5).

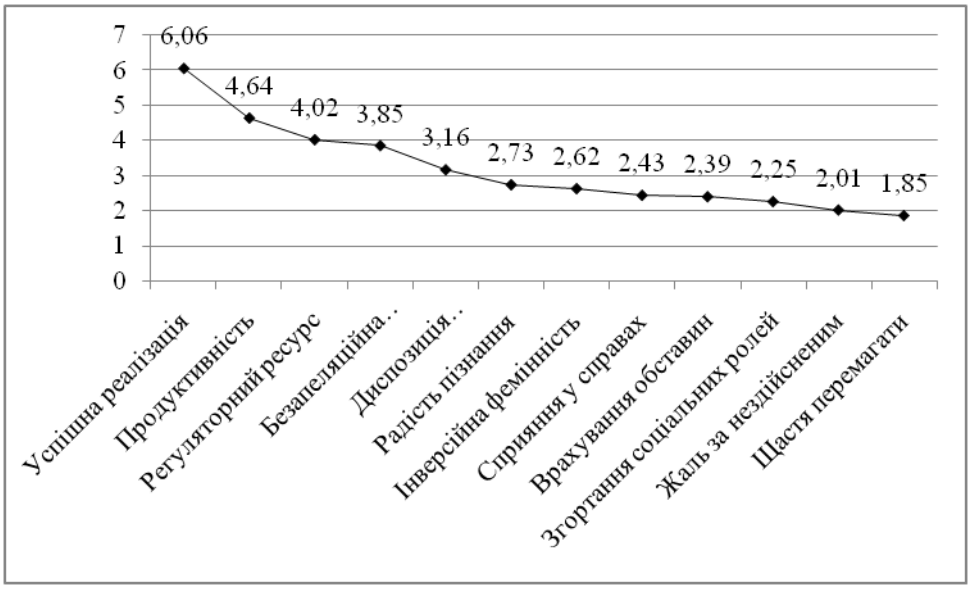

Рис. 5.6. Власні значення факторів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів періоду пізньої дорослості (*n*=63)

Оскільки фактори 13–21 мають у своєму складі переважно одну змінну з незначним навантаженням, то задля оптимізації аналітичного процесу кількість факторів було скорочено до 12 (рис. 5.6), чим і пояснено 62,4 % сумарної дисперсії, що, на нашу думку, є досить вагомим результатом [161, с. 70–71].

Початковий етап факторного аналізу відображено в таблиці 5.6 [161, с. 70].

Таблиця 5.6

Власні значення факторів, *n* = 63

Фактори	Власні значення	% дисперсії	Сумарний %
1	6,06	9,94	9,94
2	4,64	7,61	17,55
3	4,02	6,60	24,15
4	3,85	6,31	30,47
5	3,16	5,18	35,65
6	2,73	4,48	40,13
7	2,62	4,31	44,44
8	2,43	3,99	48,44
9	2,39	3,92	52,36
10	2,25	3,69	56,05
11	2,01	3,31	59,36
12	1,85	3,03	62,40

Аналіз власних значень факторів свідчить, що максимальним впливом у розглядуваному випадку володіє фактор 1-й; близькі до нього за силою фактори 2-й і 3-й; решта – мають менші власні значення і розташовані в порядку спадання величини, відтак пояснюють дедалі меншу частку дисперсії даних.

Після варімакс-обертання (Додаток В.12) матриця факторних навантажень складається з 12-ти факторів (табл. 5.7) [161, с. 71].

Таблиця 5.7

Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів періодупізньої дорослості (*n*=63)

Умовна назва фактора	Змінні, що визначають фактор	Факторні навантаження
Фактор 1 «Успішна реалізація»	труднощі	-0,695
	зусилля	-0,666
	прогрес	0,644
	саморегуляція	0,580
	самостійність	0,546
	успішність	0,434
Фактор 2 «Продуктивність»	моделювання	0,586
	розваги, відпочинок	-0,547
	щастя	0,511
	внутрішня причина	0,510
	оцінка результатів	0,465
	засмучення	0,434
	воля	0,434
	перфекціонізм	0,432
Фактор 3 «Регуляторний ресурс»	гнучкість	0,580
	соціальна бажаність	0,472
	перфекціонізм, орієнтований на себе	-0,461
Фактор 4 «Безапеляційна наступальність»	стратегія	-0,472
	ймовірність успіху	-0,450
	маскулінність	0,402
	успішність	-0,385
	воля	0,380
	розв’язання задачі	0,362
Фактор 5 «Диспозиція самоефективності»	самоефективність	0,668
	сценарій	0,573
	стратегія	0,479
Фактор 6 «Радість пізнання»	соціально приписаний перфекціонізм	-0,523
	пізнання нового	0,425
	моделювання	-0,415
	насолода прекрасним	0,398

Продовження табл. 5.7

Фактор 7 «Інверсійна фемінність»	маскулінність	0,507
	соціальне відволікання	-0,464
	уникнення	-0,448
	здоров'я	0,360
Фактор 8 «Сприяння у справах»	підтримка	0,538
	планування	-0,457
Фактор 9 «Врахування обставин»	вплив обставин	0,491
	здоров'я	-0,447
Фактор 10 «Згортання соціальних ролей»	соціальний статус	-0,553
	програмування	0,392
	ймовірність успіху	-0,369
Фактор 11 «Жаль за нездійсненим»	емоції	-0,566
	коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя	-0,377
Фактор 12 «Щастя перемагати»	мотивація досягнення	0,440
	спілкування	-0,391
	радість	0,360

Фактор 1 (внесок до сумарної дисперсії – 9,94 %) представлено палітрою таких змінних: труднощі (-0,69), зусилля (-0,67), прогрес (0,64), саморегуляція (0,58), самостійність (0,55), успішність (0,43) й ідентифіковано як ***«Успішна реалізація»***.

Отже, у реалізації своїх сценаріїв і проєктів опитані помітно прогресують, легко рухаються вперед, незважаючи при цьому на труднощі та невдачі (яких, на їхню думку, начебто немає, а якщо є, то незначні). Можна припустити, що власну успішність досліджувані оцінюють за своїми професійними досягненнями й здобутими результатами, що пов'язано з відчуттям розвитку і зростання, вірою в себе, власні ресурси й потенціал, можливістю почуватися упевнено, усвідомлювати себе автором власного життєвого шляху.

До поставленої мети представники поважного віку прямують самостійно. На переконання М. Смульсон [465; 466], важливим механізмом розвитку особистості періоду пізньої дорослості є суб'єктно зумовлене самостійне самопроєктування, адже задачі розвитку згаданого віку визначаються і розв'язуються особистістю незалежно від інших, вони принципово індивідуалізовані з поправкою на вік, стан здоров'я, сімейне становище і професійну зайнятість. Характер такого механізму розвитку відрізняє пізню

дорослість від попередніх вікових періодів, коли розвиток відбувається за організованих соціумом умов.

Продовжуючи попередню думку, близьку позицію, пов'язану з тим, що людина цього віку самостійно визначає особливості свого розвитку, займає К. Приходько [403], вважаючи, що джерела розвитку особистості періоду пізньої дорослості передбачають пошук нових форм і видів стимуляції, які сприяють підтримці соціального інтересу, причетності до процесів суспільного життя, збереженню відчуття власної корисності.

Фактор 2 (внесок до сумарної дисперсії – 7,61 %) утворено детермінантами із сильними та помірними навантаженнями: моделювання (0,59), розваги (-0,55), щастя (0,51), внутрішня причина (0,51), оцінка результатів (0,46), засмучення (0,43), воля (0,43), перфекціонізм (0,43), а тому й дістав назву ***«Продуктивність»***.

Педагоги періоду пізньої дорослості здатні виокремлювати ключові умови досягнення цілей як поточної ситуації, так і перспективного прийдешнього, що може проявлятися в адекватності програм дій до цілей діяльності, відповідності отримуваних результатів поставленим завданням. За неочікуваних обставин і ситуацій, переорієнтації або переходу на іншу систему роботи, зміни способу життя опитані здатні гнучко модифікувати і змінювати важливі умови й, відповідно, програму дій.

Відзначмо й те, що респондентам притаманна адекватна самооцінка, сформовані та стійкі суб'єктивні критерії оцінки успішності досягнення результатів.

У проєктуванні власних досягнень досліджувані керуються своїми переконаннями та міркуваннями, докладають вольових зусиль і прагнуть перфектності, що в підсумку виливається у переживання щастя від отриманого результату. Негативно ставляться до розваг, зацікавлені у змістовому проведенні часу.

Фактор 3 (внесок до сумарної дисперсії – 6,60 %) визначають компоненти із сильним позитивним і помірними протилежними

навантаженнями: гнучкість (0,58), соціальна бажаність (0,47), перфекціонізм, орієнтований на себе (-0,46), який і номінуємо ***«Регуляторний ресурс»***.

Однією з провідних детермінант власного успіху представники періоду пізньої дорослості вважають гнучкість поведінки, яка проявляється у них в дружньому, доброзичливому ставленні до навколишніх, демонстрації інтересу до їхнього внутрішнього світу, наданні посильної допомоги. Йдеться про здатність розуміти людину в термінах її власного життєвого досвіду, вміння вислухати, причому відкритість у соціальній взаємодії досягається завдяки екзистенційній спрямованості особистості педагога.

В опитаних сформована регуляторна гнучкість, тобто здатність перебудовувати систему саморегуляції у зв’язку зі змінами зовнішніх і внутрішніх умов, вони демонструють пластичність процесів саморегуляції. За виникнення непередбачених обставин досліджувані легко перебудовують плани і програми виконуваних дій і поведінки. В ситуації розузгодження отриманих результатів з поставленою метою завчасно оцінюють сам факт розузгодження, коригують свої дії. Гнучкість регуляторики дозволяє їм адекватно реагувати на швидку зміну подій і успішно розв’язувати поставлену задачу в ситуації ризику, що є соціально бажаним.

Натомість негативний зв’язок зі змінною «перфекціонізм, орієнтований на себе», як і в педагогів періоду середньої дорослості, свідчить про те, що представники розглядуваної вибірки також не мають особливого прагнення вдосконалюватися, у них відсутні самокритичність, організованість, самодисципліна та схильність до рефлексії. Поясненням цьому можуть бути вікова втома і бажання зберегти залишок фізичного та психічного здоров’я, професійне вигорання.

Фактор 4 (внесок до сумарної дисперсії – 6,31 %) репрезентовано низкою дескрипторів із помірними негативними та позитивними навантаженнями: стратегія (-0,47), ймовірність успіху (-0,45), маскулінність (0,40), успішність (-0,38), воля (0,38), розв’язання задачі (0,36). Змістове

наповнення визначених складників дає змогу узагальнити їх у назві фактора ***«Безапеляційна наступальність»***.

Асоціація маскулінності з волею і спрямованістю на розв'язання задач без очікування успіху і продумування стратегій поведінки символізує натиск і віру у власну безпомильність і правоту педагогів старшого покоління.

Фактор 5 (внесок до сумарної дисперсії – 5,18 %) сформували такі характеристики: самоефективність (0,67), сценарій (0,57), стратегія (0,48). Оскільки два останні є складниками самоефективності особистості, то розглядуваний фактор маркуємо як ***«Диспозиція самоефективності»***.

У побудові своїх проєктів і реалізації життєвих програм досліджувані керуються власною самоефективністю, яка передбачає наявність сценарію їхньої діяльності, зокрема професійної, її перебігу, результату і, враховуючи вік опитаних, завершення. Виробляючи стратегію, опитані досвідчені педагоги планують і вибудовують діяльність на випадок виникнення труднощів і невдач (наприклад, виходу на пенсію). У цьому контексті мається на увазі також і ставлення респондентів до можливої зміни діяльності. Якщо сценарій передбачає майбутній результат, то стратегія – безпосередньо рух до нього, наприклад, налаштування на вихід на пенсію, планування зміни способу і стилю життя.

Стратегія, яку вибудовують досліджувані на тлі уявлень про власну успішність, виражає їхню суб'єктну позицію. Саме через стратегію вони структурують свою суб'єктну активність. Зауважмо, що особливо важливими моментами у стратегічному плануванні такої активності є невдачі і перешкоди, які трапляються в ній. Віра у свою здатність упоратися з такими труднощами, подолати їх, становить ядро саморегуляції і самоефективності.

Фактор 6 (внесок до сумарної дисперсії – 4,48 %) представлено показниками із сильним негативним і помірними навантаженнями: соціально приписаний перфекціонізм (-0,52), пізнання нового (0,42), моделювання (-0,41), насолода прекрасним (0,39), що дає змогу узагальнити їх у назві ***«Радість пізнання»***.

Отже, респонденти не вважають себе зобов'язаними догоджати іншим, щоб заслужити їхнє схвалення. Вони переконані, що не мають відповідати стандартам і нормам, встановлюваним для них іншими людьми, щоб заслужити на їх увагу, прийняття й уникнути негативної оцінки. Вони не підлаштовуються під інших людей. Вважають, що процес пізнання і передачі знань дітям – це захопливий, естетично збагачений процес формування юної особистості учня (вихованця). Істина прекрасна – лейтмотив життєздійснення педагогів зрілого віку.

Фактор 7 (внесок до сумарної дисперсії – 4,31 %) визначають складники із сильним і помірними навантаженнями: маскулінність (0,50), соціальне відволікання (-0,46), уникнення (-0,44), здоров'я (0,36). Отже, фактор можна маркувати як ***«Інверсійна фемінність»***.

Згідно з типологією фемінності С. Ільїних [219], інверсійна фемінність – така, що відповідає традиційно чоловічій поведінці, пов'язаній із суперництвом, незалежністю тощо. Такий тип корелює з маскулінним типом статеворольової ідентичності за методикою С. Бем, що властиво представникам розглядуваної вибірки. Синергія маскулінності і здоров'я вказує на рішучість, витривалість і високу працездатність досліджуваних даної вибірки.

Фактор 8 (внесок до сумарної дисперсії – 3,99 %) утворено двома дескрипторами із сильним позитивним і помірним негативним навантаженнями: підтримка (0,54) і планування (-0,46), що й уможливлює його назву – ***«Сприяння у справах»***.

У реалізації своїх задумів і прагнень люди поважного віку мають надійну підтримку з боку значущих у їхньому житті людей – мабуть, переважно, близьких і рідних, що може проявлятися у наданні матеріальної допомоги, яка сприяє збереженню життєздатності, підкріпленню і зміцненню їхнього здоров'я; пораді, що підбадьорює і вселяє упевненість; моральній підтримці, яка заспокоїть, і простому людському спілкуванню. Тому, за таких обставин, як

нам здається, респонденти і не вбачають сенсу в деталізованому плануванні своєї діяльності.

Фактор 9 (внесок до сумарної дисперсії – 3,92 %) містить два компоненти з помірними протилежними навантаженнями: вплив обставин (0,49) і здоров'я (-0,45). Відповідно, назвемо його ***«Врахування обставин»***.

Проєктування життєвих досягнень (можливо, незначних) у розглядуваному періоді дорослості опитаних зумовлено, в основному, впливом обставин, які часто негативно впливають на здоров'я. Обставини можуть охоплювати життєву ситуацію, доступні ресурси (або їх нестачу чи відсутність), інших людей тощо.

Услід за В. Панком і Г. Рудь [383, с. 44], ми вважаємо, що життєва ситуація, якнайменше, містить три групи компонентів: соціальне оточення людини в комплексі різних соціальних інституцій, груп та окремих людей, соціальних умов життєдіяльності, законів, правил, традицій – усього соціального контексту життєдіяльності; природне (об'єктне) середовище існування, зокрема й організм людини; сама особистість як носій активності, як суб'єкт, що трансформує себе та довкілля.

Особистість, яка взаємодіє з природними й соціальними чинниками, стикається з низкою проблем. Останні мають різні походження, природу й витоки, проте можуть впливати на особистість однаково суттєво.

Серед життєвих проблем особистості виокремлюють п'ять їх типів [383, с. 45]:

- власне особистісні – уявлення, ставлення, самооцінки, комплекси, страхи тощо;
- соціальних суб'єктів – правила, закони, соціальні вимоги, соціальні процеси в суспільстві та соціальних групах;
- взаємодії з соціальними суб'єктами – стосунки, спілкування, міжособистісна взаємодія;

– об’єктні – проблеми, викликані умовами існування особистості – екологія, ландшафти, урбаністичне і технічне середовище, стан здоров’я людини, фізичні умови життєдіяльності тощо;
– взаємодія з середовищем – пристосованість до середовища, спосіб існування у фізичному просторі, санітарні норми, взаємодія з технікою тощо.

Окреслені типи проблем, хоча й різні за своєю природою, переживаються особистістю як актуальні й такі, від яких залежить стратегія поведінки, вибір життєвої перспективи і власне активність особистості у конкретній ситуації.

Фактор 10 (внесок до сумарної дисперсії – 3,69 %) складають змінні із сильним негативним і помірними протилежними навантаженнями: соціальний статус (-0,55), програмування (0,39) і ймовірність успіху (-0,36), тому маркуємо його як ***«Згортання соціальних ролей»***.

Отже, перехід до зрілого віку опитаних – періоду пізньої дорослості – характеризують певні соціальні показники цього «порогу»: зміна соціального статусу, а звідси, – й основного джерела доходу, що тягне за собою звуження кола соціальних ролей і втрату соціального капіталу.

У цьому контексті доречною є думка І. Прокопець [404] про те, що зміна статусу людини, зумовлена передусім припиненням трудової діяльності, пов’язана з трансформацією ціннісних орієнтирів при оцінюванні самої себе, способу життя й спілкування, а також виникненням різних труднощів, як у соціально-побутовій, так і психологічній адаптації до нових умов.

Фактор 11 (внесок до сумарної дисперсії – 3,31 %) визначають лише дві змінні, причому зі знаком «-»: емоції (-0,56) та коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя (-0,37), умовна назва фактора – ***«Жаль за нездійсненим»***.

Як зазначає О. Селезньова [448, с. 79], потреба в самореалізації є полівалентною, себто існує у низці варіантів видів, способів і форм. Задовольняючи потребу в самореалізації у різних сферах життєдіяльності, людина знаходить своє місце в системі суспільних зв’язків і відношень, вибудовуючи власну, неповторну траєкторію життєвого шляху.

На шляху до кінцевої мети досліджуваних – самореалізації – часто виникають серйозні проблеми, зумовлені невідповідністю між їхнім енергетичним потенціалом, рівнем набутих навичок і знань, інтелектуальними можливостями і ступенем актуалізації умінь у реальності. За різних обставин – впливу середовища, тривалої складної життєвої ситуації, нестачі або відсутності ресурсів потенції опитаних не збігаються з бажаним кінцевим результатом діяльності. Іншими словами, розбіжність можливостей, прагнень, бажань з фактичним становищем у житті респондентів зумовлює виникнення відчуття незадоволеності.

Логічно, що при наближенні завершення професійної діяльності в осіб пізнього дорослого віку з'являються сумні роздуми про нереалізовані мрії, плани, сподівання, про невідворотність життєвого фіналу.

Фактор 12 (внесок до сумарної дисперсії – 3,03 %) об'єднує такі діагностичні показники: мотивація досягнення (0,44), спілкування (-0,39), радість (0,36), які можна узагальнити назвою ***«Щастя перемагати»***.

М. Селігман [452] зазначає, що щастя містить у собі водночас два типи переживань: задоволеність і задоволення. Перше виникає за умов, коли людина займається улюбленою справою, яка не обов'язково передбачає переживання сильних почуттів. У цьому випадку важливим є повне захоплення такою діяльністю, коли індивід розчиняється у ній, стикаючись при цьому із сильними сторонами своєї особистості. Друге має доволі сильний чуттєво-емоційний компонент (захоплення, екстаз тощо), у якому не задіяні когнітивні процеси.

Отже, втілюючи власні життєві проєкти, опитані попри відзначений вище смуток з приводу нереалізованого все ж прагнуть до успіху, а в підсумку, мабуть, – життєвого успіху. На думку Л. Мальц і А. Федосєєвої [322], успіх особистості в контексті життєдіяльності може бути формою самореалізації і зумовлює суб'єктивну задоволеність процесом життя. За І. Єрмаковим [490, с. 257], життєвий успіх є і результатом, і суспільною оцінкою результату (результатів) життєвого проєкту. Тому він має розглядатись у поєднанні з

передбачуваними проєктом творінь або дій особистості, які оцінені як успішні та здобули визнання. Життєвий успіх є також важливим критерієм результативності життєвого проєкту, його значущості для людей, які оточують певну особу.

Життєвий успіх, з одного боку, є результатом життєдіяльності особистості, вибудованої у логіці послідовних досягнень, з іншого – відправним пунктом, метою, що скеровує особистість на її життєвому шляху [98, с. 3; 137, с. 69–78]. У цьому зв'язку, описуючи стратегію життєвого успіху, Л. Бабуліна, посилаючись на А. Іващенко і Н. Щербакову, зазначає, що вона:

− передбачає індивідуальне «вирішення» своєї життєвої долі, наявність самоконтролю, почуття відповідальності за своє життя, вчинки, поведінку;

− лежить в основі творчого осягнення цінності власного життя, що проявляється у захопленості, інтересі, задоволеності й постійному пошуку індивідуальної стратегії;

− дає змогу кожній людині змінювати власне життя, поліпшувати його, створюючи задля цього умови, яких досі немає [32, с. 73; 211].

Таким чином, педагоги зрілого віку вміють радіти своїм досягненням, тішитися здобутими позитивними результатами діяльності.

Отже, за результатами факторного аналізу встановлено детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду пізньої дорослості, представлені такими інтегральними психологічними характеристиками – 12-ма факторами: успішна реалізація, продуктивність, регуляторний ресурс, безапеляційна наступальність, диспозиція самоефективності, радість пізнання, інверсійна фемінність, сприяння у справах, врахування обставин, згортання соціальних ролей, жаль за нездійсненим, щастя перемагати. У факторній структурі досліджуваного феномена опитаних розглядуваного віку магістральними є перших два компоненти.

Завершальним етапом факторного аналізу досліджуваного феномену є порівняння факторних структур опитаних з урахуванням віку. В цьому аспекті повно представлено всі вікові когорти педагогів (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Вікові відмінності факторних моделей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів періоду дорослості (*n*=239)

Фактор	Досліджувані групи за віком		
	Майбутні педагоги (рання дорослість), *n*=90	Педагоги, що працюють (середня дорослість), *n*=86	Педагоги, що працюють (пізня дорослість), *n*=63
1	«Диспозиція самоефективності»	«Ефективна самореалізація. Асертивність»	«Успішна реалізація»
2	«Саморегуляція»	«Активна саморегуляція»	«Продуктивність»
3	«Перфекціонізм»	«Маскулінність»	«Регуляторний ресурс»
4	«Уникнення»	«Досягнення і пошана»	«Безапеляційна наступальність»
5	«Очікування успіху»	«Втеча в соціум»	«Диспозиція самоефективності»
6	«Прийняття повинності»	«Статус»	«Радість пізнання»
7	«Маскулінність»	«Очікування успіху і визнання»	«Інверсійна фемінність»
8	«Копінг»	«Стратегія «випередження»»	«Сприяння у справах»
9	«Соціальна взаємодія»	«Самозакоханість»	«Врахування обставин»
10	«Задоволені»	«Почуття любові»	«Згортання соціальних ролей»
11			«Жаль за нездійсненим»
12			«Щастя перемагати»

Отже, у плануванні майбутнього і реалізації власних прагнень представників *ранньої* дорослості – майбутніх педагогів вирізняє

сформованість диспозицій «само…», що свідчить про розвиток суб'єктності і є серйозним підґрунтям для майбутньої професійної діяльності (фактор 1–3); проблематичними залишаються стратегії подолання (фактор 4); тішить оптимізм і очікування успіху (фактор 5), уміння прийняти соціальні вимоги і цінності як особистісні сенси (фактор 6); маскулінність у досягненні мети (фактор 7), що допомагає у подоланні труднощів (фактор 8), соціальна взаємодія (фактор 9), і, відповідно, наявність бодай найменшого, але позитивного результату (фактор 10).

Натомість педагоги *середньої* дорослості мають чітку спрямованість на майбутнє і самореалізацію, опираючись при цьому на власну самоефективність (фактор 1), яку підсилюють саморегуляцією, зокрема аспектом моделювання (фактор 2) і маскулінністю (фактор 3), що, відповідно, передують досягненням (фактор 4); дещо знижує рівень напруги стратегія уникнення (фактор 5); має місце статус (фактор 6) і чергове очікування успіху (фактор 7), чому знову сприяє саморегуляція, зокрема, етап планування (фактор 8), наявний результат, проте відсутні нові поривання на успіх (фактор 9); у пошані цінність «любов» (фактор 10).

І, насамкінець, представники *пізньої* дорослості відзначаються успішністю і самостійністю у реалізації задуманого (фактор 1), спрямованістю на перспективу й отримання нового позитивного результату (фактор 2), чому сприяє пластичність поведінки (фактор 3); безапеляційна наступальність (фактор 4); становить стильову характеристику самоефективності (фактор 5); наявні переживання інтелектуальної активності й сповідування цінності «насолода прекрасним» виливаються у радість пізнання (фактор 6); у реалізації життєвих проєктів допомагають маскулінність і хороше здоров'я (фактор 7), мають підтримку у справах (фактор 8); і враховують змінені умови (фактор 9); в очікуванні згортання соціальних ролей і зміни статусу (фактор 10), шкодують за тим, що не вдалося здійснити (фактор 11); попри все переживають щастя від досягнутих перемог.

5.4 Диференціально-психологічні чинники аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості: результати дисперсійного аналізу

З метою перевірки припущення про існування впливу чинників – віку, статі та специфіки обраного фаху на особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості використано однофакторний дисперсійний аналіз (ANOVA) за стандартними процедурами [372, с. 178–191]. Для виявлення статистично значущих відмінностей між вибірками респондентів за маркованими критеріями застосовано кількісну оцінку – *p*-рівень значущості (*p-level*).

Аналіз впливу віку

Хронологічний вік – це міра хронологічного минулого [276, с. 70], характеристика людини як індивідуальності; відображає, скільки років прожито фактично [455]; етап розвитку людини, який характеризується специфічними для неї закономірностями формування організму й особистості та відносно стійкими психофізіологічними особливостями [181, с. 29].

Як зазначає Н. Смелзер [463], О. Кронік і Є. Головаха виокремлюють такі види віку: хронологічний (паспортний); біологічний (генетичний, функціональний, фізіологічний); соціальний (громадянський) і психологічний (суб’єктивно прожитий). Зауважмо, що використання хронологічного віку є умовним з огляду на те, що в межах одного соціально-історичного періоду, однієї культури й однієї вікової когорти існують суттєві індивідуальні відмінності.

У суспільстві хронологічний вік визначає соціальні можливості, права й обов’язки: отримання паспорта, водійських прав, вступ у шлюб, вживання алкоголю, куріння, служба в армії, участь у політичних процесах, кримінальна відповідальність тощо. Проте він має свої суттєві обмеження, будучи варіабельною величиною для оцінки та прогнозу лише функціонального стану людини [454; 455; 572].

Зазвичай категорію віку використовують як показник тривалості життя і поведінки, де враховують біологічний і функціональний аспект. Вік також структурує соціальне буття людини і пов'язує людину з суспільством. Вік містить низку неофіційних норм і погоджень, які визначають, що є можливим і що людина може очікувати в різні періоди життя. Окремі поняття у сенсі віку, такі як «пубертатний вік» чи «вік менопаузи», є хорошими прикладами його полівимірності. Такі терміни стосуються вікових змін і переходів на життєвому шляху, які визначаються не лише біологічними аспектами, але й психосоціальними [340, с. 7; 627].

У контексті даного дослідження цікавим є те, як категорія віку впливає на ціннісне проєктування життєвих досягнень особистості у період дорослості. Отже, з'ясуймо, які ж існують відмінності в особливостяхаксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості опитаних.

В окресленому нами дизайні дослідження (з огляду на чинник «вік»), вибірку склали 239 респондентів, з яких 90 – представники періоду ранньої дорослості – майбутні педагоги (студенти 4-5 курсів спеціальності «Початкова освіта»), 86 – середньої і 63 – пізньої дорослості – вчителі початкової школи, що працюють у закладах загальної середньої освіти м. Чернівців і Чернівецької області. Кількісно вибірка є відносно збалансованою і репрезентативною.

Оскільки за шкалами «хронологічний вік», «психологічний вік», «коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя», «радість» і «реалізація» вибірки виявилися неоднорідними (Додаток В.13), для подальшого якісного аналізу було використано апостеріорний тест Геймса-Гоуелла, який допоміг з'ясувати наявність істотних відмінностей між віковими групами (Додатки В.14 – В.16).

Так, за змінною «хронологічний вік» (Welch's $F(2,156.95) = 156.04$, $p = 0,000$) у групі досліджуваних періоду пізньої дорослості ($M = 7.51$, $SD = 1.18$) показник означеної характеристики є більш однорідним і найвищим, порівняно з показниками опитаних середньої ($M = 5.43$, $SD = 1.96$) і ранньої ($M = 3.49$, $SD = 1.61$) дорослості, свідчить про високу вікову компактність

вибірки періоду пізньої дорослості; найбільший розкид даних виявився у досліджуваних періоду ранньої дорослості.

Діагностична змінна «психологічний вік» (Welch's F(2,154.73) = 138.75, p = 0,000) серед респондентів пізньої дорослості (M = 7.51, SD = 1.31) має найвищий показник на противагу досліджуваним середньої (M = 5.24, SD = 2.51) і ранньої (M = 3.56, SD = 1.58) дорослості. Час життя характеризується нерівномірним плином і залежить від особливостей життєвого шляху та його суб'єктивного відображення досліджуваними. У суто хронологічному сенсі часові періоди життя володіють різним подієвим змістом, що визначає особливості суб'єктивного ставлення до них [582]. Так, молодість або рання дорослість є віком вибору між інтимністю й ізольованістю; середня – обирає творчість або застій; пізня – переживання цілісності або відчаю [383, с. 80]. Сприймання часу, на переконання Ф. Ланг і Л. Карстенсен [599], є ключовим моментом у детермінації людської мотивації та ціннісної ієрархії упродовж усього життя. Виявлене можна пояснити тим, що опитані ранньої дорослості є набагато психологічно молодшими, порівняно з іншими учасниками вибірки, що зумовлено наявністю значущих життєвих очікувань і великими запасами ще не реалізованого творчого потенціалу. Вони мотивовані «інвестувати» в майбутнє, їхні цілі пов'язані з отриманням знань, інформації й інших ресурсів, а також з навчанням і подоланням нових випробувань у житті. Натомість часові горизонти майбутнього у представників пізньої дорослості звужуються, адже 2/3 життя – позаду. Цілями таких людей є створення глибоких стосунків чи принесення користі іншим(самотрансценденція), що мають глибокий внутрішній зміст.

Показник «коефіцієнт суб'єктивної реалізації життя» (Welch's F(2,153.06) = 121.42, p = 0,000) переважає в опитаних передпенсійного віку (M = 7.54, SD = 1.45), дещо менше – в досліджуваних середньої (M = 5.25, SD = 2.46) і ранньої дорослості (M = 3.64, SD = 1.58), що є цілком очікуваним. Адже із досягненням пізньої дорослості числове значення маркованої змінної зростає, очевидно, через відчуття вичерпаності особистісного потенціалу. Такі опитані мають

менш оптимістичний прогноз щодо свого майбутнього та побудови життєвих планів і перспектив. Натомість представникам інших вікових груп притаманне більш збалансоване співвідношення своєї реалізованості та потенційності, оскільки перебувають у періоді максимального прояву своїх фізичних і психічних можливостей. Вони позитивно оцінюють минуле, звідки черпають ресурси для нових досягнень, мають чіткі плани на майбутнє й оптимістичні прогнози щодо їх утілення. Прогнозовано представники вибірки періоду ранньої дорослості мають найменший показник суб'єктивної реалізації життя.

Суттєві відмінності в переживанні емоції «радість» (Welch's $F(2,148.44) = 8.42$, $p = 0,000$) у випадку успішної реалізації своїх прагнень простежуються між вибірками респондентів середньої ($M = 5.99$, $SD = 2.18$) і пізньої ($M = 4.44$, $SD = 2.38$) дорослості. Вищий показник за середнім значенням у досліджуваних першої групи можна пояснити крізь призму їх перебування на піку досягнень в акмеперіоді, розквіту в усіх сферах життєдіяльності і продуктивного використання власних здібностей. Натомість нижчий – зумовлено зниканням джерела соціальних стимуляцій, зміною соціального статусу і зменшенням частки майбутнього в хронологічних межах цілісного життєздійснення.

«Реалізація» (Welch's $F(2,146.13) = 4.57$, $p = 0,012$) своїх бажань і цілей має вищі показники у представників періоду пізньої дорослості ($M = 5.95$, $SD = 2.55$), аніж опитаних періоду середньої дорослості ($M = 4.71$, $SD = 2.34$), що закономірно і пояснюється співвідношенням подоланого шляху до здійснення мети, тобто перші перебувають ближче, порівняно з другими.

За низкою наступних шкал – «пізнання нового», «перфекціонізм, орієнтований на інших», «соціальна самоефективність», «стратегія», «загальний рівень самоефективності», згідно з результатами ANOVA також виявлено статистично значущі відмінності (Додаток В.17). З метою подальшого якісного аналізу отриманих даних застосовано апостеріорний тест Тьюкі HSD (Додаток В.18).

Отже, за цінністю «пізнання нового» ($F(2,236) = 3.97$, $p = 0,02$) вищі показники демонструють опитані періоду пізньої дорослості ($M = 5.66$, $SD =$

2.03), дещо нижчі – середньої (M = 4.71, SD = 2.13). Можна припустити, що у зв'язку з опануванням нових ролей – пенсіонера, вдови, найстаршого члена родини, людини зі слабким здоров'ям, а також поширенням інволюційних процесів, у респондентів цієї вибірки постає потреба в оновленні сенсу життя, прагнення до пізнання інших, відбувається компенсація негативного розвитку через навчання нових видів діяльності, творчість, готовність до змін. Натомість респонденти середнього віку більше сконцентровані на результативності своєї діяльності і сімейних стосунках, вихованні дітей.

Діагностична характеристика «перфекціонізм, орієнтований на інших» (F(2,236) = 4.26, p = 0,015) більше виражена в досліджуваних середнього віку (M = 5.76, SD = 2.32), порівняно з представниками пізньої дорослості (M = 4.61, SD = 2.39), що може пояснюватись крізь призму ургентної залежності [90, с. 88; 545; 546] в перших, яка виражається у суб'єктивному відчутті постійної нестачі часу та страху «не встигнути». Причинами ургентної залежності можуть бути постановка низки завдань при незавершенні попередніх; потрапляння у ситуації, коли необхідно розв'язати кілька завдань за обмежений час; часта зміна цілей; безплідне фантазування і невдалі прогнози щодо розвитку ситуації, які заганяють людину у цейтнот. На це накладається очікування схвалення з боку адміністрації школи, колег, учнів, батьків. У цьому зв'язку опитані середньої дорослості стурбовані оцінкою своїх здібностей іншими людьми, застосовують завищені, часто нереалістичні стандарти щодо оцінки значущих інших з близького оточення, очікують від них досконалого виконання завдань. Натомість респонденти пізньої дорослості більш помірковані, мають менше претензій до якості роботи інших, менше моніторять час, менш квапливі, здатні адекватно планувати час, уміють повноцінно фіксуватися на тому, що відбувається «тут і тепер», цілком віддаючись як роботі, так і розвагам.

Показники складника «соціальна самоефективність» (F(2,236) = 8.10, p = 0,000) свідчать про наявність суттєвих відмінностей між віковими групами респондентів пізньої (M = 6.08, SD = 2.39) і середньої (M = 4.56, SD = 2.29)

дорослості. Таким чином, перші, порівняно з другими, вважають себе більш компетентними, успішними, а, отже, й ефективнішими в силу свого досвіду – життєвого та професійного і більшої самостійності. Натомість досліджувані середнього віку менш упевнені в своїх силах і спроможності досягнути результату самостійно.

Змінна «стратегія» ($F(2,236) = 5.27$, $p = 0,006$) також встановлює значущу відмінність між вибірками пізньої ($M = 5.98$, $SD = 2.53$) і середньої ($M = 4.78$, $SD = 2.04$) дорослості. Отже, опитаних старшої вікової категорії можна схарактеризувати як суб'єктів, що мають хорошу здатність до планування і вибудовування діяльності на випадок виникнення труднощів і невдач, іншими словами, компетентних у сенсі руху до результату; що можна пояснити досить розвиненою саморегуляцією, порівняно з представниками середнього віку.

Числове вираження «загального рівня самоефективності» ($F(2,236) = 5.56$, $p = 0,004$) переважає у досліджуваних пізньої дорослості ($M = 5.93$, $SD = 2.35$) на противагу опитаним середньої дорослості ($M = 4.63$, $SD = 2.21$). Вищі показники в респондентів пізньої дорослості свідчать про те, що вони здатні більш успішно розв'язувати нормативні кризи, життєві завдання і конфлікти, а також мають більш адекватну самооцінку власних успіхів, досягнень і удач.

Аналіз впливу статі

Як слушно зауважує Т. Титаренко [495, с. 176], стать є однією з основних категорій психології особистості. Але і нині, зазначає дослідниця, у переважній більшості психологічних книжок про стать не згадують, говорячи про усередненого індивіда, хоча це такий же нонсенс, як і міркування про людину без расової належності, людину поза віком чи людину без індивідуального обличчя. Не усвідомивши власну статеву належність, не пройшовши шлях статевої ідентифікації, індивід не перетворюється на особистість. Саме зі ставлення до власної статі починається справжній розвиток самосвідомості в дитинстві.

У науковій психологічній літературі наявний масив досліджень, присвячених вивченню проблем статі, зокрема: у медико-біологічному

напрямку акцентовано увагу на особливостях процесу набуття статевої зрілості та фізичного росту, що відбувається у цей період (І. Кон [259; 260]); психологічний – сфокусовано на вивченні передумов формування психології статі і гендерної проблематики (В. Мохова [360]), статевої диференціації, гендерної ідентичності (Т. Бендас [40], Є. Ільїн [216] та ін.); професійної ідентичності (С. Анищенко [24]), самоактуалізації у професії, гендерної специфіки молоді (Н. Сухарева [481]); гендерної специфіки лідерства (Т. Бендас [39]; О. Петрушихина [392]; Н. Фомічова [509]); у соціально-психологічному – розкрито аспекти статеворольової соціалізації (А. Кочарян [269]), проаналізовано значення настановлень, соціальних цінностей, соціальних уявлень у цьому процесі, а також питання стосунків між особами однієї та різної статей (Т. Говорун, О. Кікінежді [106], К. Фаворова [505] та ін.); жіночого лідерства (Л. Гатина [103]); гендерної лінгвістики (Р. Бумагин [73]).

З огляду на аналіз наукових досліджень, зазначмо, що існують різночитання у плані психологічних статевих відмінностей і розуміння понять «стать» і «гендер». Вважається, що зі статтю пов’язані лише фізіологічні відмінності, натомість із гендером – психологічні, соціальні й культурні.

Розрізнення термінів «стать» і «гендер» було введено в науковий обіг психологом Р. Столлером і ендокринологом Дж. Мані, які наприкінці 60-х років XX століття почали використовувати поняття «гендер» у новому, не граматичному сенсі задля розрізнення маскулінності та фемінінності як соціокультурних характеристик чоловічого і жіночого [495, с.176].

Гендер є водночас уявленням про інших і про самих себе. Він виникає як продукт соціальних технологій, а саме практик буденного життя і таких технологій, як, наприклад, засоби масової комунікації, мода, кінематограф. За допомогою наслідування культурних норм людина засвоює ролі «справжньої жінки» і «справжнього чоловіка» [495, с. 176].

Наприкінці 70-х років минулого століття термін «стать» стали використовувати лише щодо біологічної мужності та жіночості, а концептом «гендер» – маркувати культурні очікування маскулінності чи фемінінності.

Гендер краще передавав соціальні, психологічні і культурні аспекти людських рис, норм, стереотипів, ролі, які вважають типовими і бажаними для тих, кого суспільство визначає як жінок і чоловіків [495, с.176].

На думку І. Кона [259], стать є сукупністю полярних (контрастних) генеративних і пов'язаних із ними ознак, а гендер – у широкому розумінні, психічними чи поведінковими якостями, що асоціюються з маскулінністю чи фемінінністю і відрізняють чоловіків від жінок, у вузькому – соціальна стать, тобто, соціально детерміновані ролі, ідентичності та сфери діяльності чоловіків і жінок, які залежать не від біологічних статевих відмінностей, а від соціальної організації суспільства.

У своїй праці «Стать і гендер» Є. Ільїн [216] доводить, що ані біологічні, ані соціальні аспекти статі не можуть розглядатися ізольовано один від одного. На переконання вченого, це викривлює реальні спільні риси і відмінності між статями.

Продовжуючи попередній контекст, Т. Говорун і О. Кікінежді [105] вважають, що стать і гендер є гранями, аспектами людської особистості, а не абсолютно самостійними речами, вони взаємопов'язані і доповнюють одне одного.

Концептуалізації поняття гендеру сприяла і загальнометодологічна атмосфера другої половини XX століття з її постнекласичним розумінням наукової раціональності. Саме постнекласична наука акцентує увагу на ролі рефлексії тієї діяльності, у межах якої вивчається людина. Вона звертає особливу увагу не лише на засоби чи операції, характерні для цієї діяльності, але й на ціннісно-цільові структури. Ідеї постструктуралізму та постмодернізму також сприяли підготовці методологічної бази для визнання нового суб'єкта наукового дослідження, який не є універсальним і нібито «об'єктивним» (як правило, чоловік), а є гендерно визначеним – чоловіком або жінкою [495, с. 176].

Термін «гендер» визнано за вдалий і обрано для введення у науковий дискурс ще й тому, що він розхитував багатовікові уявлення про механізми

відтворення статевої нерівності, реалізації владно-підвладних стосунків, статево-рольову структуру суспільства, головними рисами якої є патріархальність і гетеросексуальність. Означений концепт маркує небіологічні, недемографічні статеві ознаки. Його використовують при визначенні політичних стратегій, правових відносин між людьми залежно від прав і свобод, свободи і відповідальності чоловіка і жінки. Коли йдеться про перетворення у суспільстві й державі, поняття «гендер» є необхідним конструктом. У найбільш широкому розумінні гендер є змодельованою суспільством системою норм, цінностей і рольових характеристик чоловічої і жіночої поведінки, відповідного стилю життя і світопобудови [495, с. 176].

З огляду на викладене вище, можна висновувати, що стать і гендер співвідносяться як природа і культура, а поділ на чоловіче і жіноче можна розуміти передусім як культурну конструкцію.

Зауважмо, що у соціально-психологічних дослідженнях психологи наполягають на використанні понять «гендер» або «психологічна стать», підкреслюючи, що чимало відмінностей між статями мають у своїй основі не так біологічну, як культуральну, соціально зумовлену природу. Гендером позначають соціально-рольову інтерпретацію рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки.

У нашому дослідженні вживаються концепти «стать» і «гендер», зважаючи на загальноприйняті уявлення про те, що формування статевих відмінностей людини здійснюється під впливом соціокультурного середовища в результаті засвоєння особистістю комплексу соціальних цінностей як певних норм, взірців поведінки та зовнішності представників чоловічої і жіночої статей. Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають психологічні властивості, моделі поведінки, види діяльності, професії чоловіків і жінок тощо.

Нижче наведено аналіз відмінностей в особливостях аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості опитаних представників різних статей.

За ознакою «стать» вибірку сформували 284 респонденти періоду ранньої дорослості, з яких 94 – чоловічої (56 студентів – майбутніх інженерів і 38 – майбутніх економістів) і 190 – жіночої статей (49 – майбутні інженери, 51 – майбутні економісти та 90 – майбутні педагоги).

Застосований критерій однорідності дисперсії Лівена (Додаток В.19) свідчить, що дисперсії для кожної з груп за показниками: «пізнання нового» ($p = 0,002$), «соціальна активність» ($p = 0,035$), «саморегуляція» ($p = 0,049$), «хронологічний вік» ($p = 0,017$), «засмучення» ($p = 0,009$) і «зовнішня причина» ($p = 0,001$) статистично достовірно не відрізняються, тобто підтверджує неоднорідність вибірок представників ранньої дорослості чоловічої і жіночої статі. Тому, результати ANOVA можуть бути визнані коректними (Додаток В.20).

Отже, згідно з гендерною ознакою, виявлено статистично значущі відмінності за цінністю «розваги, відпочинок» ($F(1,282) = 7.66$, $p = 0,006$). Зауважмо, що маркований показник переважає у представниць прекрасної половини людства ($M = 5.39$, $SD = 2.17$), а в чоловіків проявляється помітно менше ($M = 4.64$, $SD = 2.25$). У контексті виявленого можна припустити, що дівчата прагнуть реалізувати бажання, пов’язане із забезпеченням загального комфорту життя, більше тяжіють до переживань задоволення, насолоди, втіхи, натомість хлопці, цікавлячись розвагами й активно спілкуючись, спрямовують свої зусилля на виконання такої діяльності, яка, окрім «внутрішніх» гедоністичних емоцій, спонукала б їх ще й до самоствердження і була суспільно значущою.

За цінністю «любов» ($F(1,282) = 5.09$, $p = 0,025$) лідирують також опитані жіночої статі ($M = 5.59$, $SD = 2.39$), натомість хлопці дещо «відстають» ($M = 4.89$, $SD = 2.58$). Можна припустити, що дівчата вільніше виражають свої емоції і почуття, мають ширший діапазон міжособистісних дистанцій, кожна з яких свідчить про певний рівень близькості з іншими людьми. Водночас досліджувані чоловічої статі емоційно стриманіші, прагнуть до домінування, до креативних і раціональних способів взаємодії. Зазначмо, що в контексті

романтичних стосунків [598] йдеться про те, що маскулінні індивіди є більш експресивними в контакті, а фемінні – більш пасивними. Маскулінність здебільшого орієнтована на те, щоб любити, а фемінність – щоб любили її.

До цінності «визнання» (F(1,282) = 7.19, p = 0,008) прагнуть більше дівчата (M = 5.48, SD = 2.02), ніж хлопці (M = 4.79, SD = 2.17). Можна припустити, що володарки хорошої фігури, витонченої грації і високого рівня інтелекту сприймаються і котуються у патріархальному суспільстві більше, ніж чоловічий розум. З іншого боку, прищеплений культурою комплекс меншовартості жінок спонукає їх довести, що вони не гірші, ніж чоловіки і схиляє багатьох жінок до змагання і конкуренції з чоловіками.

Цінності «здоров'я» (F(1,282) = 8.93, p = 0,003) надають перевагу досліджувані чоловічої статі (M = 5.91, SD = 2.57), натомість дівчата (M = 5.04, SD = 2.21) менше приділяють їй уваги. На гендерні відмінності у поведінці, пов'язаній зі здоров'ям, впливає сумісність поведінки з загальними гендерними очікуваннями, що сформувалися у суспільстві. Так, відстоюючи особистісну автономію і дорослу ідентичність, чоловіки розглядають здоров'я як елемент своєї соціальної зрілості, міцної основи для майбутніх звершень і досягнень, успішного виконання ролі годувальника сім'ї. Жінки ж можуть акцентуватися на своєму зовнішньому вигляді, тобто привабливості, а не на здоровому функціонуванні організму, що й зумовлює низку специфічних проблем, пов'язаних зі здоров'ям жінки. Серед останніх популярними є харчові розлади, а також психологічні особливості – невпевненість і тривожність, що заважають вирішувати проблеми конструктивно. З іншого боку, чоловіки часто переоцінюють стан власного здоров'я, не реагуючи на слабкі сигнали нездужання, тоді як жінки більш узалежнені від гормональних сплесків, від менструального циклу чи стану вагітності, тому схильні більше тривожитися з приводу свого здоров'я, бути більш уважними до незначних змін особистого психосоматичного статусу.

Копінг «емоції» (F(1,282) = 6.48, p = 0,011) частіше застосовують опитані жіночої статі (M = 5.56, SD = 2.43), дещо менше – чоловічої (M = 4.79, SD =

2.42). Поясненням цьому є те, що фемінний стиль реагування на стрес є емоційно сфокусованим та сильно впливає на виникнення депресивних реакцій, а маскулінний – проблемно-орієнтованим, який є більш продуктивним стилем реагування [578; 602; 606; 609; 631].

Копінг «соціальне відволікання» (F(1,282) = 10.49, p = 0,001) більше властивий дівчатам (M = 5.61, SD = 2.38), аніж хлопцям (M = 4.64, SD = 2.44). Отримані результати свідчать про те, що у разі виникнення труднощів чи будь-якої проблеми опитані жіночої статі більше схильні відволікатися від неї, прагнучи при цьому до афіляції. Вони телефонують приятелям або ідуть у гості до друзів, проводять час з рідними чи близькими, спілкуються з тими, чия порада є особливо цінною для них, шукають підтримки в найближчому оточенні, що, до речі, доводить свою раціональність і ефективність. Натомість представники чоловічої статі воліють самостійно подолати труднощі, вони покладаються на себе і менше потребують такої підтримки.

«Фемінність» (F(1,282) = 30.93, p = 0,000) яскраво виражена у дівчат (M = 5.80, SD = 2.42), що відповідає їхній «природі», помітно менше – у хлопців (M = 4.16, SD = 2.25). Жіночий фемінний тип гендерної ідентичності має такі особливості: низькі показники маскулінності й високі – фемінності; значущі відмінності між образами «я-реальне» і «я-жінка» за такими маскулінними характеристиками, як егоїстичність, підозріливість та за фемінною характеристикою – залежність; суттєві відмінності між образами «я-жінка» і «я-ідеальна жінка» за всіма маскулінними характеристиками (авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозрілість) і фемінною характеристикою – дружелюбність.

Показник «маскулінність» (F(1,282) = 9.99, p = 0,002) домінує у чоловіків (M = 5.86, SD = 2.45), помітно менше проявляється у досліджуваних жіночої статі (M = 4.91, SD = 2.35), що є очевидним. Згідно з результатами сучасних психологічних досліджень [435; 560], чоловічий маскулінний тип гендерної ідентичності характеризують високі показниками маскулінності і низькі – фемінності; значущі відмінності у прояві таких маскулінних характеристик, як

агресивність, підозріливість між образами «я-реальне» і «я-чоловік»; суттєві відмінності у вияві таких характеристик, як егоїстичність, підозріливість між образами «я-чоловік» і «я-ідеальний чоловік»; відсутність суперечностей за фемінними характеристиками між образами «я-реальне» і «я-чоловік», «я-чоловік», «я-ідеальний чоловік».

«Андрогінність» ($F(1,282) = 34.61$, $p = 0,000$) яскравіше проявляється у дівчат ($M = 5.82$, $SD = 2.29$), мабуть, через те, що позитивно корелює саме з фемінністю, помітно менше – в опитаних чоловічої статі ($M = 4.15$, $SD = 2.27$). Отже, жіночий андрогінний тип вирізняється високими показниками маскулінності та фемінності; значущими відмінностями між образами «я-реальне» і «я-жінка» за такими маскулінними характеристиками, як егоїстичність і агресивність, і фемінними – підпорядкованість, залежність, дружелюбність; суттєвими відмінностями за всіма маскулінними характеристиками (авторитарність, егоїстичність, агресивність, підозріливість) і такими фемінними, як підпорядкованість, альтруїстичність між образами «я-жінка» і «я-ідеальна жінка». Натомість чоловічий андрогінний тип гендерної ідентичності має такі особливості: високі показники маскулінності та фемінності (як, до речі, і в жінок); значущі відмінності у прояві такої маскулінної характеристики, як агресивність, і фемінної – залежність між образами «я-реальне» і «я-чоловік»; суттєві відмінності між образами «я-чоловік» і «я-ідеальний чоловік» за маскулінною характеристикою підозріливість; відсутність суперечностей між образами «я-реальний чоловік» і «я-ідеальний чоловік» за фемінними характеристиками. Однак зауважмо, що останні дослідження [44; 245; 435] в контексті викладеного свідчать про те, що як чоловіки, так і жінки андрогінного типу, найкраще налагоджують емоційні контакти, здатні зрозуміти проблеми інших, розкритися перед ними. У цьому плані слушною є думка В. Васютинського [83, с. 315] про те, що андрогінність як симптомокомплекс статеворольових властивостей характеризує досягнення певної особистісної зрілості й завершеності не лише в сексуально-статевій, а й у цілому в інтеракційній сфері людського буття. Можна висновувати, що

андрогінний тип є найбільш гармонійним поєднанням чоловічого й жіночого начал.

«Соціальна самоефективність» або порівняльна самоефективність ($F(1,282) = 4.06$, $p = 0,045$) більше проявляється у чоловіків ($M = 5.61$, $SD = 2.24$), ніж у жінок ($M = 5.05$, $SD = 2.19$). Нагадаймо, що маркована змінна описує міру залежності оцінки індивідом своєї ефективності й успішності порівняно з успіхами інших. Це пояснюється тим, що чоловіки традиційно більше схильні до суперництва і ревниві щодо успіхів конкурентів (проявляється в політиці, у сфері вищого менеджменту тощо). Водночас соціальна самоефективність пов'язана з відчуттям і усвідомленням власного контролю над досягненнями. Шкала порівняльної самоефективнсоті описує останню в соціальному контексті, а саме: наскільки порівняння своїх успіхів з успіхами інших, їх участь у власних успіхах впливає на уявлення індивіда про свою ефективність. Не будучи аналогом локусу контролю, оскільки порівняльна самоефективність радше описує вплив соціального оточення на оцінку своєї успішності, вона виявляється характерною для індивідів з високим рівнем суб'єктивного контролю над досягненнями. Відтак, що більше індивід приписує контроль над подіями самому собі, то меншим є спостереження за успіхами інших; їх безпосередня чи опосередкована участь у діяльності індивіда впливатиме на його переконання про власну ефективність, тобто його порівняльна самоефективність підвищиться. Це у свою чергу підвищує впевненість чоловіків у своїй здатності досягнути результату самостійно, без допомоги інших, тоді як дівчата потребують такої підтримки.

«Стратегія» ($F(1,282) = 4.16$, $p = 0,042$) більше властива знову-таки представникам чоловічої статі ($M = 5.78$, $SD = 2.49$), ніж жіночої ($M = 5.16$, $SD = 2.37$). Отже, в реалізації своїх задумів представники сильної статі користуються чітко структурованим планом дій, відповідально ставляться до життя, на випадок невдачі мають «запасний варіант», переконані у здатності подолати труднощі і здійснити намічене. Натомість дівчата спонтанніші і сумніваються у правильності своїх дій.

«Загальна самоефективність» (F(1,282) = 4.86, p = 0,028) переважає у хлопців (M = 5.66, SD = 2.30), дещо менше вона виражена в дівчат (M = 5.01, SD = 2.42). Оскільки чоловіки, порівняно із жінками, вирізняються високими показниками мотивації досягнення (див. нижче), то, за Т. Титаренко [495, с. 209], є підстави думати, що вони більше схильні пояснювати причини своєї ефективності внутрішніми чинниками, тобто власними здібностями, досвідом, майстерністю, зусиллями. При невдачах вони теж посилаються на інтернальні особливості. Однак ті, котрі мають істотно нижчу мотивацію досягнення і, відповідно, нижчий рівень загальної самоефективності, говорячи про причини свого успіху, можуть апелювати до легкості завдання чи щасливого випадку так само, як і до власних здібностей. Що стосується невдач, то вони пояснюють їх своєю невисокою ефективністю, браком здібностей, відсутністю досвіду. Жінки ж, частіше, ніж чоловіки, апелюють до зовнішніх чинників успіху/невдачі, демонструючи більшу залежність від соціальної підтримки і схвалення своєї поведінки, заохочення і відзначення досягнень.

«Мотивація досягнення» (F(1,282) = 50.05, p = 0,000) суттєво домінує у хлопців (M = 6.51, SD = 2.26), помітно нижчий цей показник у дівчат (M = 4.50, SD = 2.29). Отримані результати можна прокоментувати з тих позицій, що досягнення чоловіків спрямовані переважно на кар’єру, престиж, високий соціальний статус, натомість жінки воліють відповідати соціальним очікуванням щодо свого призначення, вираженого у традиційній культурі, які полягають у народженні дітей і піклуванні про родину, а тому вони прагнуть реалізуватися передусім у приватній, міжособистісній сфері. Однак нині простежується відхід від традиційного бачення самими жінками своєї ролі в публічній сфері та готовність передати частину своїх обов’язків у приватній сфері чоловікам [339].

«Моделювання» (F(1,282) = 6.56, p = 0,011) більше проявляється у досліджуваних чоловічої статі (M = 5.78, SD = 2.34), ніж жіночої (M = 5.03, SD = 2.36). Вищий показник моделювання у хлопців свідчить про те, що їх вирізняє практичність і реалістичність, самостійність в ухваленні рішень,

оптимістичність й упевненість у собі, ініціативність, схильність до суперництва, правильність визначення напряму дій за певних обставин, оперативність в оцінюванні вимог, що висуваються до них, високий рівень адаптивності до будь-яких умов, уникнення конфліктних ситуацій, урівноваженість і дисциплінованість. Прикметними ознаками нижчого показника моделювання у дівчат є певна нестійкість, сумніви у виборі цілей, відсутність їх ієрархії, швидка зміна настрою услід за змінюваними обставинами, часта зміна своїх поглядів, розпливчатість планів на майбутнє, розмите бачення майбутнього.

«Програмування» ($F(1,282) = 6.63$, $p = 0,011$) використовують частіше також чоловіки ($M = 5.65$, $SD = 2.15$), ніж жінки ($M = 4.93$, $SD = 2.26$). Відтак, опитані чоловічої статі, порівняно із жінками, мають більшу потребу в детальній самостійній розробці програми власних дій, якої воліють строго дотримуватися незалежно від умов її впровадження, вони зосереджені на діяльності, проявляють наполегливість у подоланні перешкод, енергійність і працездатність.

«Гнучкість» як регуляторно-особистісна властивість ($F(1,282) = 4.10$, $p = 0,044$) має вищі показники у хлопців ($M = 5.73$, $SD = 2.39$), ніж дівчат ($M = 5.10$, $SD = 2.50$). Для перших у цьому сенсі характерними є гнучкість у життєвому плануванні, пристосуванні до оточення, до невизначених і неочікуваних ситуацій, відкритість до нового досвіду, раціональність у незвичайних ситуаціях і несподіваних обставинах. Натомість дівчатам потрібно більше часу для включення в роботу у звичних ситуаціях і, тим паче, у швидко змінюваних умовах; опитані жіночої статі переживають труднощі в засвоєнні нових ідей; мають нижчий рівень соціальної адаптивності.

«Радість» ($F(1,282) = 12.12$, $p = 0,001$) більше проявляють респонденти чоловічої статі ($M = 5.95$, $SD = 2.52$), натомість жінки – помітно менше ($M = 4.88$, $SD = 2.44$). Встановлено: життєрадісні суб’єкти демонструють упевненість у своїх силах, уміють забезпечити собі позитивне емоційне самопочуття і підбадьорити себе у разі спаду настрою, що сприяє виконанню

діяльності й зумовлює її продуктивність; вони приймають себе і переживають радість буття. Натомість дівчата вважають себе менш здатними впоратися з життєвими труднощами, вони менш здатні контролювати свої емоції й імпульсивні потяги, що проявляється у примхливості, невмінні рахуватися з реальністю, перекладанні відповідальності на інших людей чи обставини, негативних переживаннях – гніву, фрустрованості, заздрості, тривожності й агресивності. К. Роджерс [422] наголошував на тому, що людині необхідний досвід радісних, позитивних переживань відкриття себе як професіонала, своєї ідентичності, відкриття інших людей.

«Амбівалентність» почуттів (F(1,282) = 12.39, p = 0,001) або смуток з приводу здійснення своїх прагнень і цілей більше переживають жінки (M = 5.64, SD = 2.36), ніж чоловіки (M = 4.59, SD = 2.47). Підтвердилося, що дівчата є більш емоційними, тривожними, натомість хлопці приховують свою емоційність, бояться висловити жаль чи заплакати, щоб не порушити норму чоловічої стриманості; вони рідше сумніваються в собі, більш оптимістичні.

«Прогрес» (F(1,282) = 5.46, p = 0,020) властивий більше хлопцям (M = 5.73, SD = 2.51), ніж дівчатам (M = 5.01, SD = 2.44). Як зазначає Т. Титаренко, маскулінних індивідів вирізняє стійке прагнення до самопізнання; відкритість власній внутрішній реальності; рішучість рухатися вперед (бажання жити, бути собою, навіть більше ніж собою) [493, с. 301]; впевненість у необхідності постійного особистісного та професійного зростання; активність у саморозвитку та самовдосконаленні; підвищення рівня власної компетентності. Щодо представниць жіночої статі, то можна припустити, що вони мають недостатньо продуктивну особистісну орієнтацію на самоосвіту й саморозвиток, проявляють меншу напористість і послідовність в проєктуванні свого майбутнього, спрямовані на зовнішні цінності.

«Ідентифікація» (F(1,282) = 4.26, p = 0,040) у втіленні своїх проєктів більше властива представницям жіночої статі (M = 5.46, SD = 2.41), ніж чоловічої (M = 4.84, SD = 2.44). Отже, дівчата орієнтуються на зовнішні культурні взірці статево-рольової поведінки і самореалізації в процесі свого

самовизначення цілей, переконань і смислу життя. Хлопці проявляють більшу автономію і самостійність у виборі ціннісних пріоритетів і сфер самореалізації. Вони менш конформні і більш незалежні, частіше суперечать волі найближчого оточення, доводячи свою незалежність.

«Внутрішня причина» ($F(1,282) = 4.43$, $p = 0,036$) у прагненнях досягнути бажаного більше характерна жінкам ($M = 5.48$, $SD = 2.43$), дещо менше – чоловікам ($M = 4.84$, $SD = 2.47$). У цьому зв'язку дівчата керуються радістю і насолодою, душевною рівновагою і злагодою із собою, що приносить здійснення певного устремління, натомість хлопці мотивовані зовнішніми чинниками – жадобою визнання, статусу, матеріально-фінансового добробуту.

«Підтримку» з боку значущих інших людей ($F(1,282) = 10.57$, $p = 0,001$) у реалізації своїх прагнень і досягненні цілей більше мають (і потребують) дівчата ($M = 4.92$, $SD = 2.42$), ніж хлопці ($M = 5.89$, $SD = 2.34$). Зауважмо, що згідно з методикою Р. Еммонса [555], що менше число, то вищий прояв маркованої змінної (інвертована шкала). Виявлене можна пояснити тим, що дівчата менш упевнені у завтрашньому дні і частіше впадають у депресивні стани; залежні від зовнішніх впливів; мають нестійкий рівень домагань; бояться успіху; в суб'єктивній перспективі професійної самореалізації жінок присутній конфлікт між соціально очікуваним місцем роботи, роллю кар'єри в житті і власними кар'єрними домаганнями; песимістично налаштовані. Натомість молодим чоловікам притаманний вищий, порівняно з жінками, рівень усвідомленості суб'єктивної перспективи професійної самореалізації; вище очікування успіху; професійні перспективи чоловіків відрізняються більшою тривалістю прогнозування; їм також властивий вищий рівень суб'єктності у визначенні стратегій реалізації кар'єрних домагань; вони оптимістичні, незалежні, самодостатні й агресивні [495, с. 185, 191].

Діагностична змінна «від мене» ($F(1,282) = 5.24$, $p = 0,023$) притаманна більше хлопцям ($M = 5.75$, $SD = 2.55$), ніж дівчатам ($M = 5.03$, $SD = 2.47$). Отже, суб'єкти з вищими її показниками вважають, що реалізація їхніх планів і проєктів залежить саме від них і власних зусиль, а тому вони усвідомлюють

свої бажання, можливості, соціальні очікування щодо себе і, відповідно, готові активно функціонувати в системі суспільних відносин і в духовній сфері. Вони мають сформовану мету (цілі), розуміють сенс свого життя, готові до самостійної життєдіяльності на основі співвіднесення своїх бажань, якостей, можливостей і вимог з боку оточення і суспільства загалом [445, с. 68]. Опитані з нижчими показниками, можливо, переживають суперечності внутрішнього порядку, на кшталт, між «хочу», «можу», «повинна» і метою; між «хочу», «можу», «повинна», метою суб'єкта і правилами та нормами соціуму [444]; більше покладаються на підтримку з боку інших людей тощо.

«Емоції» ($F(1,282) = 19.23$, $p = 0,000$) властиві більше дівчатам ($M = 5.73$, $SD = 2.29$), аніж хлопцям ($M = 4.43$, $SD = 2.56$). Згідно з концепцією інструментальності/експресивності [76; 505, с. 13–14], експресивність дівчат визначає їх орієнтацію на світ переживань, емоцій, почуттів, емпатію, турботу про інших людей тощо, натомість чоловіча інструментальність пов'язана із забезпеченням зв'язків із зовнішнім світом, регуляцією діяльності, контролем, владою, розвинутою предметною діяльністю тощо.

«Воля» ($F(1,282) = 7.91$, $p = 0,005$), як не дивно, більше проявляється у досліджуваних жіночої статі ($M = 5.57$, $SD = 2.29$), ніж чоловічої ($M = 4.73$, $SD = 2.59$). Отриманий результат дисперсійного аналізу суперечить висновкам, зробленим на підставі цієї статистичної процедури, а тому потребує додаткового вивчення. Можливо, воля дівчат спрямовується на те, щоб подолати власну тривожність, невпевненість, сором'язливість тощо.

Оскільки критерій Лівена засвідчив неоднорідність вибірок за шкалою «загальний рівень саморегуляції», ми використали робастний критерій Велча, який підтвердив наявність статистично значущих відмінностей (Welch's $F(1,175) = 8.002$, $p = 0,05$)) між чоловіками і жінками. Отже, вищі показники за маркованою характеристикою демонструють досліджувані чоловічої статі ($M = 5.84$, $SD = 2.61$), дещо нижчі спостерігаються у дівчат ($M = 4.96$, $SD = 2.22$). Виявлене можна пояснити тим, що хлопці більш самостійно, гнучко й адекватно реагують на зміну умов, усвідомлено ставлять мету і досягають її;

здатні формувати такий стиль саморегуляції, який дає змогу компенсувати вплив характерологічних і особистісних властивостей, що перешкоджають досягненню мети. Дівчата, навпаки, більш залежні від ситуації і думки навколишніх, мають дещо занижену здатність до компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних властивостей і, відповідно, успішність оволодіння ними новими видами діяльності переважно залежить від стильових особливостей регуляції і вимог виконуваного виду активності.

Аналіз впливу чинника «обраний фах»

За В. Бодровим [57], становлення майбутнього фахівця на етапі його навчання у закладі вищої освіти має бути підпорядковано меті забезпечення достатньо надійної поведінки індивіда в конкретних типових життєвих і професійних умовах, що дає змогу сформувати професійні цінності у студентів і стійкі риси їхньої особистості, характерні для майбутнього виду діяльності.

Під професійними цінностями розуміють найбільш значущі для особистості явища, які визначають смисл, регламентують і спрямовують професійну діяльність, а також стають основою для вибору й оволодіння професією, професійного зростання й отримання в результаті професійної діяльності соціально значущих результатів [400, с. 334].

Отже, професійні цінності є стратегічними цілями, які, у свою чергу, спонукають людей до спільних цілей, що є важливими для майбутнього фахівця. Звідси випливає і завдання закладу вищої освіти – створювати оптимальні умови задля формування професійних цінностей майбутніх фахівців.

За О. Спіріним [471], набуття професійних цінностей починається з моменту вибору й оволодіння професією і триває упродовж усієї професійної діяльності, що супроводжується усвідомленням особистістю своєї професійної ідентичності; зміною критеріїв вибору професії, ставленням до себе як до професіонала й можливістю здійснити рефлексію свого професійного розвитку; формуванням і розвитком професійних ідеалів.

У цьому зв’язку нам було цікаво з’ясувати, чи існують відмінності в особливостях аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості опитаних на етапі професійної підготовки.

Отже, за ознакою «обраний фах» вибірку склали 284 респонденти ранньої дорослості, з яких 105 – майбутні інженери, 89 – майбутні економісти і 90 – майбутні педагоги.

Як свідчать результати однофакторного дисперсійного аналізу, за чинником «обраний фах» в опитаних ранньої дорослості в аксіопсихологічному проєктуванні життєвих досягнень особистості статистично значущих відмінностей не виявлено (Додатки В.21 – В.22).

Можна припустити, що зміни, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, ускладнюють процес формування професійних цінностей. Як зауважує Ю. Потуй [400, с. 334], посилаючись на В. Білокур, соціально-економічні й політичні перетворення останніх десятиліть значно вплинули на світоглядні орієнтації молоді, що не могло не змінити саму сутність професійних цінностей. Сучасним студентам нині притаманні демократичні та ринкові цінності; зовсім іншим став підхід до діяльності загалом і в обраній професійній сфері зокрема. Простежується певне руйнування традиційної системи професійних цінностей, що відбувається на тлі відродження духовно-культурних цінностей і включення їх у систему загальносуспільних цінностей, що суттєво впливає на зміст і сенс професійної діяльності.

На переконання В. Молодиченко [352], глобалізаційні процеси здійснюють не лише позитивний, а й негативний вплив на формування цінностей сучасного суспільства. З огляду на те, що взаємозв’язок цінностей і освіти є безперечним, то власне сучасна освіта перенасичена внутрішніми аксіологічними суперечностями, а тому важливо зміст професійної освіти наповнювати смислом і загальнолюдськими цінностями, нормами людяності й гуманізму. Іншими словами, будь-які зміни в світогляді сучасної молоді потребують орієнтації на нові освітні цінності й ідеї, пошук ефективної системи

професійної підготовки, модернізації її методів і форм, створення нових педагогічних умов формування професійних цінностей.

Безумовно, критерії вибору професії та подальше навчання у закладі вищої освіти стали нині для студентської молоді більш прагматичними, цілеспрямованими, адекватними до сучасних соціально-економічних перетворень у державі. Однак цінності професійної освіти як самостійний соціальний феномен, що має соціокультурну, особистісну й статусну привабливість, зберігається як певна світоглядна й духовна перспектива.

Досліджуючи проблеми формування професійної свідомості студентів, С. Лєвшин [292] створив класифікацію цінностей, пов’язаних з професійною діяльністю та значущих для студентів з погляду майбутньої реалізації у професії, а саме:

- цінності, пов’язані зі самоствердженням в суспільстві, найближчому соціальному середовищі (суспільна значущість праці, престиж професійної діяльності, визнання рідних, близьких, знайомих тощо);
- цінності, пов’язані із задоволенням потреби у спілкуванні (постійна робота з людьми, можливість спілкування з різними людьми тощо);
- цінності, пов’язані із самовдосконаленням (творчий і різноманітний характер праці, можливість постійно займатися улюбленою справою, постійно оновлювати свої знання тощо);
- цінності, пов’язані із самовираженням (зацікавленість діяльністю, можливість впливати на людей, відповідність діяльності здібностям тощо);
- цінності, пов’язані з утилітарно-прагматичними запитами особистості (хороший заробіток, можливість просування по службі тощо).

На думку вченого, частина таких цінностей пов’язана з процесом оволодіння професією й осмислення майбутньої професійної діяльності, решта – з набуттям практичних навичок діяльності в реальних умовах. Однак усі вони знаходять своє відображення у змісті прав і обов’язків, конвенціональних і

особистісних ролях фахівця, що відповідають професійно-ціннісним орієнтаціям в його діяльності.

На наш погляд, таке бачення впливу професійних цінностей на становлення фахівця дає змогу студентам оволодівати типовими професійними завданнями й ролями, що забезпечує поліфункціональне оволодіння професією на підставі виявлення індивідуальних особливостей і аксіологічної спрямованості особистості.

5.5 Технології та рекомендації щодо аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості

У суспільстві життєві проєкти людини пов'язують зі знаходженням нею свого призначення, соціальної ролі, статусу в референтній спільноті. Йдеться про вибір професії, освітній рівень, створення сім'ї, знаходження референтного оточення, життєвих захоплень і форм дозвілля. У міру набуття зрілості постають проєкти особистісного зростання і самовдосконалення (розмаїття видів компетентностей, здоровий спосіб життя, естетичний, культурний і духовний саморозвиток, актуалізація вищих потреб тощо). Якість життєвих планів щодо цих аспектів життя і швидкість їх досягнення визначають рівнем життєвих домагань. Останні наближають індивіда до успіху, і відповідно, задоволеності собою, які є показниками психологічного здоров'я особистості: самоповаги, прийняття себе, впевненості, відчуття перспективності, компетентності, уникнення комплексів і конфліктності [344, с. 306; 160, с. 32–35].

Задля того, аби бути автором самого себе, людина потребує спеціальних психологічних засобів, що є важливим у концепції особистісного саморозвитку (самоздійснення – І.Г.), оскільки особистість, будучи «штучним» утворенням, для побудови (проєктування – І.Г.) і трансформації себе потребує використання певних інструментів і технологій [374, с. 74]. На думку С. Хоружого, засоби «практики себе», разом із її метою, визначають провідні риси даного процесу;

при цьому комплекс таких засобів зберігає статус відносно самостійного утворення, оскільки він хоча і «залежить від кінцевої мети, проте не цілком визначається нею» [527, с. 6].

Сенс технології полягає у відтворенні результатів діяльності, яку технологізують, аби мати змогу їх повторити за різних умов; технологія уможливлює її передачу від автора іншим людям через детальний опис, певні рекомендації, технологічні інструкції тощо, зберігаючи при цьому її ефективність [434, с. 56].

Як слушно зауважує С. Рудницька [434, с. 48], сучасний науковий дискурс свідчить про неухильну тенденцію до зростання очікувань відносно забезпечення гуманітарними технологіями міцності й непорушності виробничого, суспільного і духовного життя людини, їхнього сприяння поєднанню цілей і цінностей, наповненню соціальних дій сенсами, формуванню праксеологічного ставлення до світу.

На переконання В. Грановського, М. Карижського і В. Осіпова [117], гуманітарні технології є тією амальгамою способів коректного й обачного впливу, що застосовується з метою перетворення теперішнього соціуму на відкрите суспільство, яке береже і пам’ятає власну історію, дбає про своє перспективне майбутнє, спрямоване на побудову конструктивних вітальних стратегій ефективного самопроєктування (і проєктування життєвих досягнень особистості – І.Г.).

Річище практик проєктування себе і власних досягнень розглядатимемо опосередковано в розрізі українських наукових шкіл і окремих авторських напрацювань. Розпочнімо з плеяди учених психологів Інституту соціальної і політичної психології – апологетів соціально-конструкціоністської школи, які успішно використовують стратегії оптимізації домагальної активності молоді.

Так, Т. Титаренко [496, с. 371–382], авторка теорії життєвого конструювання, пропонує такі технології оптимізації життєвих домагань особистості: означування або семіотизація; створення творчого наративу або наративізація; технологія цілепокладання.

Технологія семіотизації є одним зі способів ефективного планування майбутнього й організації часу життя і вважається вагомим чинником життєтворчості особистості. Задля того, щоб домагання виникли і були включені в життєвий горизонт особистості, їх потрібно відповідно назвати, а відтак усвідомити і зрозуміти.

Нині серед ключових технологій у плані оптимізації життєвих домагань особистості одне з чільних місць посідає технологія наративізації. У своїй структурі наратив містить мовні висловлювання, які відзеркалюють життєві домагання, ціннісні орієнтації і життєві принципи особистості, виражають розмаїття палітри її естетичних вподобань тощо.

Варто зауважити, що домагальна активність особистості змінюється залежно від періоду її життя. Домагання, через які людина проєктує власне майбутнє, як правило, пов’язані із настанням чи наближенням важливих для неї подій. Саме ці життєві періоди виразно фіксуються в її пам’яті завдяки емоційному колориту і їхній значущості в конструюванні своєї життєвої історії. У психотерапевтичній практиці наратив спонукає до породження тієї реальності, яка впливає на реорганізацію і реконструкцію життєвого світу клієнта.

Технологія цілепокладання у контексті оптимізації домагань ефективно спрацьовує лише в тому разі, коли домагання пройшли «перейменування» і долучення до відкоригованого життєвого сценарію, в результаті чого стають матеріалом для подальших впливів (індивідуальних і групових). Решта – перетворюються на гру уяви, компенсаторні фантазії та нездійснені мрії. Важливим є і той нюанс, щоб домагання були самостійними й утілювалися тією людиною, яка їх породила. Цьому сприятимуть своєчасно побудовані життєві плани та програми, поставлені завдання.

Отже, розглянуті вище технології сприяють структуруванню і систематизації власного майбутнього, його моделюванню з урахуванням бажаних життєвих сценаріїв, віку та докладених у перспективі зусиль задля

реалізації життєвих проєктів і досягнення поставлених людиною цілей, а також в актуалізації відповідальності і деталізації домагань з метою їх регулювання.

Інша дослідниця, Н. Татенко [488, с. 382–394], у психотерапевтичній роботі з людьми, які прагнуть життєвого успіху, акцентує увагу на трьох провідних площинах: на тому, що клієнт має; до чого він прагне; що перешкоджає у досягненні його мети.

Перша площина сфокусована на ретроспективному самопізнанні власного життєвого успіху, підґрунтям якого є лише досвід клієнта. В цьому разі здійснюється робота зі своїми попередніми здобутками, які, на переконання клієнта, є суттєвими і якими він пишається. Свій минулий успіх він пережив самостійно і завжди пам’ятає про це. Клієнт упевнений в тому, що має бажання знову його пережити, що уможливить виокремлення власних переживань успіху в майбутньому.

Друга – має на меті розглянути поле домагань життєвого успіху. При цьому враховуються особливості віку і статі, усвідомлення насущних можливостей, а також минулий досвід. Стрижневим питанням означеного аспекту є «задля чого»? Якщо воно з’ясовано, розпочинається моделювання бажаного майбутнього (успіху), де паралельно й відбувається його переживання, а відтак і наповнення реальним життєвим змістом.

Третя площина персоніфікує суть ядра психотерапевтичної роботи, яка розгортається за напрямами: відкладання чи відтермінування домагання життєвого успіху в часі; актуальна реалізація домагань життєвого успіху; трансформація домагань успіху в нові форми та змісти.

Підсилюючи роботу цих площин, авторка виокремлює низку психотерапевтичних стратегій досягнення успіху [488, с. 392–393]:

– «звільнення себе» (ця стратегія ґрунтується на усвідомленні і звільненні клієнта від домінуючих пристрастей, які руйнують його спокій, а відтак заважають у житті, й водночас допомагає усвідомити своє «ядро» і по-новому проєктувати бажане майбутнє, що згодом трансформується у домагання життєвого успіху);

– «повнота проживання життя – тут і тепер» (відправним пунктом цієї стратегії є вектор на встановлення контакту із собою; відбувається розвиток уміння розкривати і пізнавати довкілля через себе і себе через нього; суттєво збагачується досвід переживань; клієнт почувається автором і втілювачем проєкту власного життя);

– «задовільні взаємини з іншими» (стратегія спрямована на налагодження стосунків з іншими; з цією метою клієнт вчиться відкриватися іншим людям, оволодіває навичками й уміннями емоційного інтелекту);

– «трансцендентна трансформація як зміцнення зв’язку з вищим Я» (формат стратегії передбачає розвиток інтуїції, проникливості й глибини комунікації, що уможливлює злиття клієнта в єдине ціле із навколишнім; спонукає до усвідомлення клієнтом актуального рівня свідомості й дозволяє обрати йому бажаний, що у свою чергу, підвищує рівень життєвої енергії і забезпечує внутрішній спокій).

Так чи інакше, означені стратегії несуть виключно конструктив, формуючи при цьому реалістичність і самодостатність проєктів майбутнього, звільняють від ілюзорних очікувань, розвивають гнучкість у спілкуванні, вчать діяти вільно й мудро, сприяють особистісному зростанню.

Практичний досвід Б. Лазоренка [289, с. 394–409] у розглядуваному контексті зосереджено на психокорекції деформованих життєвих домагань і ресоціалізації проблемної молоді. У цьому руслі вчений використовує спеціальні психотехнології транзактного аналізу і гештальттерапії, започатковані закордонними колегами. Серед останніх він виокремлює, посилаючись на Е. Берна [45, с. 86], «технологію зміни негативних настанов на позитивні»; у свою чергу, її підсилює психотехнологія «нового рішення» подружжя Мері і Роберта Гулдингів [125, с. 46], які розробили й обґрунтували етапи цього процесу. Сучасним ефективним напрямом психокорекції у плані розв’язання завдань коригування життєвих домагань молоді з девіантною поведінкою вважають нейролінгвістичне програмування [182], яке реалізується у форматі зміни переконань крізь зміну ідентичності, свого образу-Я і

трансформації дисоційованих субособистостей. Можна констатувати, що згадані технології допомагають змінити негативні переконання і настанови на позитивні, що формує продуктивну програму життєдіяльності особистості.

Когорта авторитетних науковців, колектив лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, прихильники психолого-герменевтичної школи (І. Березко, О. Зазимко, О. Зарецька, С. Рудницька, М. Смульсон, Н. Чепелєва) [183] технологізують процеси самопроєктування і саморозвитку. Серед поширених технологій самопроєктування особистості, характерних для представників періоду дорослості – ранньої, середньої і пізньої, – варто відзначити такі [201, с. 103–119]:

– «цільовий розвиток особистості в напрямку, що визначається потребами конкретного життєвого самопроєкту, обраного особою для себе» (іншими словами, йдеться про функціонально зумовлене самопроєктування, яке властиве переважно людині в першій половині її життя і пов’язане із входженням у певну суспільну, сімейну, професійну спільноту, досягненням певного професійного рівня, налагодженням соціальних зв’язків);

– технологія «паралельного життєвому, спонукуваного життєвим, однак лише частково усвідомленого самопроєктування – коли людина, ніби всупереч власній волі чи незалежно від своїх намірів, змінюється під впливом обставин у межах життєвого проєкту, у який потрапила» (тобто змінюється життя людини, яка задіяна у певний життєвий проєкт, а відтак, змінюється і її індивідуальний дискурс, у підсумку відбувається певне особистісне визрівання; а життєвий проєкт слугує підґрунтям останнього і потужним рушієм змін особистості, а також своєрідним «тренінгом» для неї у певному напрямі);

– «особистість на зламі життя» (сутність цієї технології полягає в тому, що руйнація чи завершення попереднього життєвого етапу або вичерпаність попереднього життєвого проєкту спонукають людину до побудови нового етапу життя на основі нового самопроєкту; передумовами цього можуть бути фіаско колишньої життєвої стратегії, нестача чи позбавлення надійного плеча

через різку зміну обставин, пов’язану з утратою роботи, певного соціального оточення, свого становища і статусу, нереалізованістю в особистому житті (а також за фахом), розлученням, самотністю, погіршенням стану здоров’я, відчуттям втраченого часу тощо);

– як різновид попередньо розглянутої технології, автори виокремлюють технологію «кризових ситуацій життя людини» (іншими словами, реалізація побудованих життєвих проєктів стає неможливою через кризову зміну обставин; скажімо, тяжку або невиліковну недугу близької людини (себе), руйнівні перевороти в природі чи суспільстві, небажані соціальні зміни – втрата, пов’язана з роботою, чи близької людини, вимушена зміна місця проживання, фінансова неспроможність, незадоволеність життям, банкрутство тощо);

– на основі результатів проведеного раніше емпіричного дослідження, О. Зарецька констатує, що досить поширеною у дорослих є технологія самопроєктування, себто індивідуальний самопроєкт, який, на нашу думку, можна номінувати як «цілеспрямований розвиток, самореалізація» (такий самопроєкт може суперечити тим проєктам, на базі яких він здійснюється, його ще іменують особистісним самопроєктуванням; можливі активний і пасивний варіанти означеної технології; перший із них полягає в активному пошуку суб’єктом засобів і шляхів (інструментів) для саморозвитку, а відтак відвідування з цією метою різних вебінарів, тренінгів, індивідуальних занять тощо, цілеспрямоване спілкування зі значущими «іншими», які є важливими для людини на певному етапі її життя тощо; другий (пасивний) – характеризується неперервним налаштуванням на самоусвідомлення, водночас відсутністю відповідної роботи над переосмисленням себе як об’єкта спостереження; високим рівнем самокритики; застряганням на своїх недоліках; одним із різновидів самопроєктування цього типу є настановлення на кшталт «відпустити» проблеми і насолоджуватися життям за принципом «тут і тепер», не перейматися побудовою громіздких планів на майбутнє, і водночас створювати його невеликими кроками та діями);

– технологія «провокації» (вважається універсальним механізмом, який спонукає до зрушення дорослої людини з досягнутої нею точки розвитку; є способом смислопередачі за умов перебування особи у тому чи іншому дискурсі; механізми, форми та шляхи провокації різні).

Отже, в оптиці психолого-герменевтичного підходу технологію проблематизують як дискурсивну, що є комунікативно-семіотичним процесом і водночас забезпеченням акумуляції, збереження, трансформації і (ре)трансляції ціннісно-смислового потенціалу особистості.

У руслі психолого-акмеологічного напряму Г. Гандзілевська [101, с. 353–363] розробила й апробувала комплекс діагностико-коригувальних технологій психологічного супроводу українських мігрантів. Дослідниця запропонувала акмеологічний тренінг, спрямований на самопізнання мігрантів і розвиток навичок використання акмересурсів задля досягнення акме-цілі (використано варіант психодрами – скриптодраму, зокрема техніки «Повернення у часі», «Здійснення мрії»). Авторка проаналізувала комплекс психотерапевтичних технік, які було спрямовано на розвиток саногенного мислення і самоцінності («Проєкція в майбутнє», «Ампліфікація», «Деконструкція», «Відновлення участі»). На основі викладеного вище, розроблено «Щоденник психологічної самодопомоги для мігранта: Як знайти акмересурс» [101, с. 364–374], що має на меті вивчення акмеологічних ресурсів життєвого сценарію мігранта.

У контексті досліджень культурно-історичного напряму М. Семиліт [453, с. 348–349] запровадив і обґрунтував технологію проєктування життєвого шляху, яка містить сім структурних складників: типи, форми, засоби, стратегії проєктування, стратегії подолання травм, техніки, результативність і варіанти проєктування життєвого шляху. На особливу увагу заслуговують стратегії проєктування – імперативна, маніпулятивна і особистісно-розвивальна; а також техніки, серед яких: поляризація простору групи – встановлення меж між прожитим життям і майбутнім, переведення внутрішнього плану життєвого шляху у зовнішньо-дієвий план, рольового обміну, психодраматичного моделювання подій життєвого шляху, квантування життєвої перспективи,

асоціювання «здійснені кроки – прожиті роки». Загалом, результативність цієї технології полягає в розвитку комунікативних здібностей проєктанта; сприянні в освоєнні бажаних нових соціальних ролей; технологія стимулює пошук нових життєвих стратегій, сенсів і засобів досягнення поставленої мети; розвиває здатність до цілепокладання; стимулює пошук засобів задля досягнення поставленої мети; проєктування власного майбутнього є передумовою для професійного зростання педагога, психолога (сприяє з'ясуванню чинників незадовільного професійного спілкування і втрати співпраці); формує здатність творчо ставитися до життя, піднімати емоційний життєвий тонус; допомагає в усвідомленому прийнятті майбутнього фіналу життя.

У плані життєтворчості оригінальною видається технологія когнітивної репрезентації. Іншими словами, визначаючи ціннісно насичені теми власного життя – обов'язки, надії і сподівання, інтереси й цінності, особистість має на меті передусім розв'язати низку своїх буттєвих завдань. Потрібно визначити подальші дії, які здатні змінити життєві ситуації, саму особистість і навіть вектор її думок. Учений Г. Томе [500, с. 173–196] ці інструментальні форми активності маркував як «техніки буття особистості», причому сенс кожної із них визначається тією темою, якій вона служить.

Ситуативно-специфічну систему технік (за Г. Томе) утворюють техніки або реакції на кшталт: «самостверджуватися», «відтерміновувати задоволення власних потреб», «покладатися на інших людей», «скористатися шансом», «коригувати свої очікування», «шукати соціальну підтримку», «не втрачати надію», «чинити спротив» тощо. Дослідник виокремлює також неадаптивні реакції на труднощі, серед яких: депресія, покірливість, придушення думок щодо джерела своїх труднощів, уникнення останніх, використання механізмів психологічного захисту. Згадані вище техніки він поділяє на свідомі та несвідомі, іноді нераціональні. Ба більше, в останньому випадку визначальною є їхня ефективність, а не логічність відповідних аргументів.

У монографії «Психологія життєвого шляху особистості» її автори В. Панок і Г. Рудь [383, с. 228] зауважують, що в проєктуванні життєвого

шляху особистості чільне місце посідають технології мислення, які використовує особистість для вирішенні проблем. Отже, людське життя можна розглядати з погляду технік або методик, які застосовуються для життєпобудови. Останні стосуються передусім духовно-моральної, емоційно-діяльнісної та мотиваційно-ціннісної сфер.

Згадані вище дослідники також зазначають, що поняття «мудрість» часто-густо використовують як одну з духовно-психологічних технік проєктування життя в сенсі пошуку шляхів і способів, які допоможуть уникнути помилок, бути обачним щодо ілюзій. Проте сам концепт (його визначення) не вказує, що потрібно для того, аби стати мудрішим, насамперед з метою проєктування майбутнього. Воно також не дає відповіді на питання, що потрібно робити, щоб не помилятися, а відтак, і не описує мудрість як техніку.

На переконання цих учених, з позиції життєвої технології щодо визначення мудрості більше підходить сократівське «пізнай самого себе», яке передбачає зосередженість на самопізнанні, рефлексії своєї поведінки, конструктивній самокритиці. Іншою ознакою мудрості є пошук свого призначення і сенсу життя як прояву провідної морально-духовної потреби людини). Серед евристичних прийомів і правил, що визначають життєву техніку мудрості, виокремлюють: дотримання міри в усьому (й уникнення крайнощів); слідування моральним принципам і нормам; віра в позитивне майбутнє; сприйняття життя як вищого блага, благоговіння перед життям (А. Швейцер) [383, с. 229–231].

Вельми корисним у цьому контексті є не лише наявність життєвої стратегії, а й прагнення її дотримуватися, що уможливлює набуття особистістю досвіду життєтворчості, який не тільки допомагає людині виявляти труднощі, орієнтуватися у власному внутрішньому світі, з’ясувати свої потенції і ресурси, бажання і цілі, а й спонукає до усвідомлення того, що життєві плани і проєкти варто час від часу змінювати, враховуючи при цьому нові обставини, які з’являються у процесі життєдіяльності і життєтворення [383, с. 221].

З урахуванням напрацювань, які зазначені в короткому екскурсі технологічного аспекту «авторства себе» й отриманих результатів проведеного емпіричного дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості у період дорослості – ранньої, середньої і пізньої, нами сформульовано ***методичні рекомендації*** психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку означеного феномена у студентів закладів вищої освіти; керівникам закладів загальної середньої освіти, керівникам органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти.

У діяльності *психологічних служб (психологів)* закладів вищої освіти особливе місце має належати перманентній діагностичній роботі з використанням упорядкованого психологічного інструментарію дослідження особливостей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень студентами. Радимо *психологам* системно і регулярно проводити зі студентською молоддю (незалежно від обраного фаху) розвивальні і тренінгові вправи, спрямовані на стимулювавння у них раціонального цілепокладання, ієрархізації своїх цінностей і пріоритетних мотивів; когнітивного, емоційного й конативного складників власних життєвих домагань і досягнень (наявних і проєктованих); працювати з психологічним часом, його плином і обмеженістю; рефлексувати на предмет актуального та бажаного майбутнього; виробляти здатність деталізувати свої наміри і, відповідно, їх регулювати; зміцнювати віру у власні сили, виробляти життєстійкість; обирати адекватні засоби цілереалізації.

На нашу думку, нетривіальним і не менш значущим у діяльності психологів закладів вищої освіти має бути постійне психологічне діагностування з метою відстеження і за потреби – коригування розвитку ціннісно-цільового, рефлексивно-феноменологічного та регулятивно-поведінкового – ключових аспектів аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень молодих людей. У цьому плані рекомендуємо *психологам* використовувати такі методики, як: «Методика дослідження цільової

спрямованості особистості» Я. Васильєва [82]; «Пакет оцінки особистісних прагнень» Р. Еммонса [555]; тест «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер [507, с. 442–444]; «Полівимірна шкала перфекціонізму» П. Гевіта і Г. Флетта [118, с. 73–81]; методика «Дослідження маскулінності-фемінності особистості» С. Бем [77]; опитувальник «Стиль саморегуляції поведінки» В. Моросанової, Є. Коноз [357, с. 121–127]; «Опитувальник самоефективності» І. Брунової-Калісецької [68, с. 193]; «Діагностика мотивації досягнення» А. Меграбіана [507, с. 98–102].

Загалом, у період ***ранньої дорослості,*** згідно з факторною структурою аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості цього вікового етапу, а також прикладною моделлю емпіричного дослідження, на *рівні полісуб'єкта* (соціального індивіда) студентам варто звернути особливу увагу на самовдосконалення і саморозвиток, сформованість продуктивних копінгів у досягненні поставлених цілей і реалізації своїх життєвих проєктів. У плині самовдосконалення особистість є суб'єктом саморозвитку, вона самостійно, без сторонньої допомоги, накреслює і здійснює конкретні дії з удосконалення своєї особистості й діяльності. Тому індивідуальні здібності, риси і якості є пріоритетними об'єктами самопізнання і самотворення осіб ранньої дорослості – студентів. Відтак відбувається збіг суб'єкта й об'єкта самовдосконалення, що водночас ускладнює і спрощує ці процеси. Так чи інакше, спільною метою самовдосконалення є досягнення особистісної і професійної ідентичності, що зазвичай можна з'ясувати й уточнити крізь призму поставлених завдань. Зауважмо, що останні мають свою специфіку для кожної молодої людини й відповідно ґрунтуються на її індивідуальних особливостях і професійно орієнтованих запитах та інтересах.

Щодо ***гендеру***, то представницям *жіночої* статі періоду ранньої дорослості також потрібно сфокусуватися на виробленні ефективних стилів копінгу в досягненні життєвого успіху й отриманні бажаного результату. В багатьох випадках молоді люди потребують професійної допомоги, щоб по-новому побачити свою поведінку у складних життєвих ситуаціях, розвинути,

набути адекватних до ситуації способів подолання труднощів. Завдання *психологів* – допомогти сформувати у студенток продуктивні види копінгу, здатні забезпечити життєстійкість. У цьому розрізі пропонуємо алгоритм спрямованого навчання навичок копінгу у спосіб [279, с. 93–94]: знаходження способу зниження негативних емоцій задля появи можливості мислити раціонально; розвиток навички класифікувати різні стресори; обдумування альтернативних дій у результаті впливу різних стресорів і оцінка коротко- та довготривалих наслідків цих дій; прояснення і рефлексія цілей і намірів самоопанування; планування і рефлексія обраного шерегу дій (ініціювання, контроль, завершення і їх оцінка).

Натомість *чоловікам* у побудові своїх життєвих проєктів на *рівні моносуб'єкта* (суб'єкта індивідуальної предметної діяльності) доцільно закцентуватися на етапах саморегуляції загалом і програмування зокрема, спрямованості на успішну діяльність і успіх як кінцевий результат, виробленні самостійності. Прикладом практичного вирішення комплексу таких проблем є виконання психовправ на кшталт: «Розподілення часу», «Гра у мрії», «Складання плану життя на місяць, рік» тощо [60, с. 246].

З урахуванням ***обраного фаху*** *майбутнім інженерам* у здійсненні задумів і планів також на *рівні моносуб'єкта* бракує гнучкості і власне саморегуляції, а також самостійності. З огляду на те, що саморегуляція є системно організованим психічним процесом ініціації, побудови, підтримки й управління всіма видами й формами зовнішньої і внутрішньої активності, спрямованими на досягнення цілей, творення себе [28], то в цьому сенсі, на нашу думку, для студентів буде корисною участь у соціально-психологічному тренінгу, організованому *психологом,* основний зміст якого рекомендуємо спрямувати на те, щоб: допомогти майбутнім інженерам у самопізнанні – краще себе розуміти, усвідомлювати власні проблеми, мотиви й потреби, свої переживання, виокремити для себе часто використовувані і регулярно відпрацьовувати нові способи і прийоми саморегуляції поведінки та; зосередитися на Я-концепції – виробляти позитивне ставлення до себе, розвивати впевненість у собі,

формувати адекватну самооцінку (це, у свою чергу, позитивно вплине на усі процеси саморегуляції і дозволить реалізовувати програму дій у різних життєвих ситуаціях і в навчально-професійній діяльності); спонукати до переоцінки досвіду і звичного способу реагування на складні життєві ситуації, а відтак і закріпити навички нових підходів до розв'язання навчально-професійних завдань, вдосконалити навички ефективної саморегуляції (у такий спосіб студенти мають змогу розробити відповідну систему (порядок) власних критеріїв успішності саморегуляції психічних станів тощо). Такий вид роботи дозволить суб'єктам освіти ефективно реалізовувати самопрогнозування й самопроєктування, а також забезпечить їх максимальне включення у професійний саморозвиток та кар'єрний самоменеджмент. Щодо підвищення рівня гнучкості зокрема, то радимо студентам збагачувати рольовий репертуар і поповнювати сценарії поведінки інноваційними патернами, а також розширювати арсенал активно використовуваних засобів саморозвитку.

Майбутнім економістам на *рівні метасуб'єкта* (творчої індивідуальності) варто переглянути структуру ціннісних орієнтацій, у якій не вистачає одвічних загальнолюдських цінностей – «допомоги, милосердя», «здоров'я», «любові», що лежать в основі духовності особистості, є підвалинами для побудови особистого життя і проєктування успішної кар'єри. У вирішенні цієї проблеми *викладачам ЗВО* рекомендуємо посилити аспект формування морально-духовних цінностей через навчальні дисципліни типу «людина-людина», а також шляхом створення морально-духовного поля взаємодії студентів і викладачів із залученням педагогічних технологій і врахуванням духовних потреб цього контингенту молодих людей.

Ефективність такої роботи рекомендуємо підсилювати і поглиблювати *наставникам академічних груп*. З метою усвідомлення поняття «цінності», розрізнення їх видів, розвитку гуманності, любові до ближнього і загалом духовності пропонуємо проводити засідання круглих столів і міні-диспутів з ціннісно-орієнтаційної тематики: «Цінності в житті людини: особистісні, професійні, духовні», «Людські цінності. Вміння бути милосердними»,

«Здоров’я як життєво-необхідна цінність людини», «Духовні цінності в сучасному суспільстві», «Духовні орієнтири молоді», «„За” і „проти” проявів милосердя. Чи врятує милосердя світ?», «Любов як синтез тілесного, душевного та духовного первнів людської природи» тощо; розігрувати психодраматичні сценки з використанням життєвих ситуацій, де проявляються морально-ціннісні колізії; заохочувати молодь до участі в акціях допомоги дітям-сиротам, людям похилого віку і людям з фізичними вадами, хворим чи неповносправним.

Задля розвитку і формування духовності власне *студентам* радимо звернутися до психологічних механізмів самовиховання – установок і ціннісних уявлень, які згодом трансформуються у стійкі мотиви просоціальної спрямованості особистості; переглянути ставлення до себе, інших людей, довкілля на базі гуманістичного світогляду; окреслити певні цілі й ідеали з урахуванням власних критеріїв і суспільних нормативів та розробити програму роботи над собою (самостійно чи за допомогою психолога); визначити засоби досягнення бажаних результатів; здійснювати самоконтроль за перебігом самовиховання, вносячи в нього обґрунтові й доцільні корективи.

Майбутнім педагогам у цьому ж контексті потрібно підсилити мотивацію навчання шляхом прийняття престижу цінності «пізнання нового». На етапі професійної підготовки студентів у закладі вищої освіти з метою активізації їхніх пізнавальних інтересів радимо *викладачам* навчальних дисциплін використовувати задачний підхід, який розвиває самостійність думки суб’єктів навчання, сприяє формуванню у них загальних і спеціальних здібностей; розкривати студентам практичну значущість знань, умінь і навичок, яких вони набувають під час навчання у ЗВО, і пов’язувати їх із майбутньою професійною діяльністю (можливо, навіть збільшити кількість годин педагогічної практики для майбутніх педагогів); пов’язувати нові інтереси студентів з уже сформованими (у такий спосіб опосередкований інтерес може згодом перерости у прямий інтерес до предмета чи певної діяльності); намагатися, щоб предмет пізнання містив нову актуальну інформацію, а відтак і був емоційно

привабливим, що є вагомим чинником розвитку професійних інтересів майбутніх педагогів; неабияким стимулом виникненню пізнавального інтересу в студентів є емоційний тонус діяльності, який забезпечується організацією спільної науково-пошукової діяльності студентів і викладачів.

Для підготовки студентів – *майбутніх психологів* рекомендуємо *викладачам* забезпечити розробку і читання спецкурсу «Психологія проєктування життєвих досягнень».

Загалом, представникам ранньої дорослості під час навчання у ЗВО, як нам видається, необхідно і доцільно працювати (самотужки чи за допомогою психолога) у плані розвитку аутопсихологічної компетентності [478; 479], що забезпечує комплексний саморозвиток особистості і водночас є його показником.

Представникам періоду ***середньої дорослості,*** вчителям початкової освіти на *рівні полісуб'єкта* доцільно продовжувати роботу над професійно-особистісним самовдосконаленням, аби запобігти емоційному вигоранню. Професійне самовдосконалення є результатом самостійного, творчого, цілеспрямованого просування фахівця від я-реального до я-ідеального і здійснюється шляхом професійної самоосвіти і самоактуалізації, сприяє забезпеченню позитивних особистісних змін і є хорошим базисом успішної самореалізації за фахом. Означений аспект, зокрема, знаходить своє відображення у різних конкурсах для освітян у номінації «Початкова освіта» («Вчитель року», «Парк педагогічної майстерності», «Авторська програма» тощо) за сприяння Інституту модернізації змісту освіти МОН України, що водночас підвищує престиж професії вчителя, виявляє і підтримує талановитих педагогів.

На нашу думку, процес самовдосконалення педагогів був би ефективнішим за активної участі керівництва закладів загальної середньої освіти. У цьому ракурсі *керівникам ЗЗСО* рекомендуємо створювати належні умови для підвищення кваліфікації й організації атестації педагогічних працівників; підтримувати ініціативи педагогів у плані удосконалення системи

навчання і виховання підростаючого покоління; заохочувати творчі пошуки учителів; залучати до цього процесу громадські спілки, провідних діячів науки і культури, заслужених працівників освіти.

Керівникам органів управління освітою міст, районів, об'єднаних територіальних громад радимо частіше проводити конкурси з метою відзначення досягнень педагогів, які зробили вагомий внесок у професію, з отриманням грошової винагороди, створювати умови для підвищення кваліфікації – проходження певних курсів, тренінгів, майстерень, відрядження закордон з метою вивчення і подальшої реалізації передового досвіду в системі початкової освіти тощо, що слугуватиме стимулом для нових професійних звершень.

Педагогам ***пізньої дорослості*** корисно було б зосередитися *(рівні мета- і абсолютного суб'єкта)* на моделюванні проєктів свого майбутнього напередодні (з метою запобігання професійної деформації) і після завершення професійної діяльності, активному відпочинку, поліпшенні свого здоров'я й емоційного тла життєздійснення після виходу на пенсію, духовній самотрансценденції, що, відповідно, знайшло своє відображення у їхніх прагненнях (за методикою Р. Еммонса «Пакет оцінки особистісних прагнень»): «поїхати на відпочинок під час відпустки», «брати активну участь у суспільному житті», «стежити за своїм здоров'ям» (С.Г., 55 років); «організувати свій час», «виховувати онуків правильно», «радіти життю», «творчо працювати» (М.М., 57 років); «допомогти старшим», «відвідувати церкву», «надавати милостиню», «займатися улюбленою справою» (К.О., 56 років); «робити людям добро», «прощати людям», «духовно збагатитись» (П.Я., 55 років); «любити інших», «бути мудрою», «часто звертатися в молитвах до Бога» (Ф.Л., 56 років); «піклуватися про здоров'я рідних і близьких», «радувати своїх рідних чимось приємним», «удосконалюватись» (Г.Л., 58 років); «дотримуватись Божих заповідей», «жити по совісті», «зберегти свою душу», «покращити довкілля», «боротися зі злом» (А.Р., 59 років).

Психологічним службам (психологам) закладів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів сумісно з Міністерством освіти і науки України, а також Міністерством соціальної політики рекомендуємо розробляти й утілювати в життя програми психологічної підготовки до виходу на пенсію педагогів, що потребує перебудови способу і стилю життя і свідомості людини, що, у свою чергу, віддзеркалюється на процесі її соціальної адаптації до нових буттєвих реалій та особистій задоволеності своєю екзистенцією в пізньому дорослому віці.

Отже, у цьому зв'язку зауважмо, що особистість не просто живе у просторі (ситуаціях, подіях, діяльності), часі (темпорально), смислах, а й виходить за межі життєвої ситуації й актуального часу, навіть власного буття, тобто трансцендує. Вона часто виходить за межі конкретної події і ситуації, перебуваючи у між-існуванні, перехідності між внутрішнім і зовнішнім (Т. Титаренко). Вона трансцендує не лише в майбутнє, а й у минуле, переходить від однієї діяльності до іншої, з матеріального середовища в духовну сферу [436, с. 206]. Самотрансценденцію висвітлюють як вихід людини за межі свого «Я», з її переважною орієнтацією на навколишніх, на свою соціальну дійсність, яка відрізняється від неї самої. Самотрансценденція означає, що людина насамперед вступає в певне відношення з нетотожною їй реальністю. У категоричнішій формі цю думку сформульовано у сентенції: «Бути людиною – означає бути спрямованим не на себе, а на щось інше» (В. Франкл).

Ідея трансцендування в екзистенційній психології перегукується з ідеями діяльнісного підходу О. Леонтьєва і позицією С. Рубінштейна щодо особистості як суб'єкта життя. У контексті діяльнісного підходу інтенціональне, предметне спрямування активності особистості розглядали як основну рушійну силу її розвитку. «Особистість об'єктивується в діяльності і тим самим себе змінює» [294]. С. Рубінштейн проголосив принцип творчої самодіяльності «У світі об'єктивного буття кожен акт рецептивності (сприйняття явищ), як і кожен акт пізнання світу, є актом творчої самодіяльності (як неперервний

процес)». Важливий постулат С. Рубінштейна – «у власних діяннях, актах творчої самодіяльності суб'єкт не тільки виявляється і проявляється, але і в них створюється і визначається» [430, с. 433–438]. Тому результати праці не тільки стають фактом констатації «Who's Who», а й формують самого суб'єкта. Творячи, митець створює і свою творчу індивідуальність, творячи, він творить і себе [430, с. 438]. С. Рубінштейн зауважував: «Особистість тим значніша, чим більша сфера її дій, той світ, у якому вона живе, і чим завершенішим є останній, тим більш завершеною є вона сама. Своїми діями я неперервно підриваю, змінюю ситуацію, в якій перебуваю, а разом із тим безперервно виходжу за межі самого себе. Такий вихід за межі самого себе не є запереченням моєї сутності… а становленням і реалізацією» [430]. У діяльнісному підході трансцендування розглядають тільки в горизонтальному вимірі.

Виокремлено такі сфери та рівні трансцендування [436, с. 207]: а) за межі конкретної діяльності в простір інших діяльностей (суб'єкт виходить з конкретної діяльності не в порожнечу життя, а у сферу різноманітних діяльностей, у поле діяльностей); б) трансцендування в окремій діяльності, не виходячи за її межі, шляхом добудови цієї діяльності – вертикально, паралельно, перпендикулярно; в) особистість трансцендує від земної реальності вгору до храму абсолютної суб'єктивності людської реальності; г) від матеріального буття до духовної сфери, коли постає завдання втілення всезагальної чистої духовності в живу духовність життя – одухотворення життя; ґ) за межі необхідного, наперед визначеного, стереотипного, повсякденного до необов'язкового (надситуативна активність), нестереотипного (творчість), неповсякденного (святкового, небуденного); д) від периферій (матеріального, чисто соціального) до глибинних пластів духовного Я; е) від одних мотивів, цілей і смислів до інших.

Найактуальнішою сферою трансцендування особистості, на думку М. Савчина [436, с. 207–208], яку ми поділяємо також, є духовна. В результаті сходження до духовного (у молитві, сповіді) з'являється можливість неможливого. Після трансцендування у духовну сферу особистість вимушена

здійснити зворотний рух, повернення від межового трансцендентного стану в реальне життя, щоб у ньому «вкорінити» трансцендентну духовну реальність. Завдяки самотрансцендуванню особистість випробовує і пізнає себе, вибудовує свій досвід, формує життєві смисли, уточнює життєві цілі.

Психологічним службам (психологам) закладів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів сумісно з Міністерством освіти і науки України, а також Міністерством соціальної політики рекомендуємо розробляти й утілювати в життя програми психологічної підготовки до виходу на пенсію педагогів, який потребує перебудови образу життя і свідомості людини, що, у свою чергу, віддзеркалюється на процесі її соціальної адаптації і особистої задоволеності.

З огляду на викладене вище, зрезюмуємо: з одного боку, життєве проєктування як психологічний процес може бути стереотипне і зводитися до простого комбінування уже випробуваних технік побудови і здійснення життя; а з іншого, вищий рівень цього процесу – творче проєктування і здійснення життя містить у собі аспект конструювання, проте не зводиться до нього. Такий різновид проєктування пов’язаний із відкриттям себе задля себе; апробацією «неторованих доріг» в житті; відходом від шаблонів у баченні й програмуванні життєвих подій в майбутньому; використанням засобів, соціальних можливостей і шансів, які зароджуються і є не очевидними для навколишніх, а також власних, таких, що відкриваються людині в процесі творчого переосмислення, особистісних ресурсів [344, с. 306; 160, с. 32–35].

Конструювання людиною власного буття здійснюється з урахуванням комплексу правил, який позитивно впливає на трансформацію світу у плані його поліпшення. У процесі пізнання і перетворення реальності відбувається виокремлення мірил і критеріїв значущого та пріоритетного, які утворюють обшир смислів особистості, її інтерналізованих суспільних цінностей і трансцендентних духовних устремлінь.

Таким чином, у розділі представлено результати особливостей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів періоду

дорослості – ранньої, середньої, пізньої; розкрито вплив чинників віку, статі (гендеру), обраного фаху на досліджуваний феномен. Розглянуто технологічний аспект ціннісного проєктування, сформульовано методичні рекомендації на предмет його розвитку.

Основні результати дослідження п'ятого розділу дисертації висвітлено у публікаціях автора:

1. Гуляс І.А. Особливості реалізації аксіосфери особистості. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія № 12. *Психологічні науки*: зб. наукових праць. Київ, 2011. № 34 (58). С. 11–18.
2. Гуляс І.А. Аксіосфери особистості: їх значущість та особливості реалізації. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин:* матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ-Кам'янець-Подільський, 22 – 23 трав. 2012 р.). Кам'янець-Подільський, 2012. С. 111–113.
3. Гуляс І.А. Самоефективність: емпіричне дослідження. *Přední vědecké novinky* – 2013: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 серп. – 5 верес. 2013 р.). Прага, 2013. Dil 6. *Filologické vědy. Psychologie a sociologie*. С. 44–46.
4. Гуляс І.А. Психологічні особливості саморегуляції особистості. *Conduct of modern science*: *materials of the X Internationals scientific and practical conference* (Шеффілд, 30 лист. – 7 груд. 2014 р.). Vol.15. *Psychology and sociology. Music and life*. Шеффілд, 2014. С. 47–49.
5. Гуляс І.А. Копінг-стратегії у контексті життєвих досягнень особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (20). Issue 40. P. 72–75.
6. Гуляс І.А. Цільова спрямованість у контексті ціннісного проектування особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 28. С. 106–115.

7. Гуляс І.А. Емпіричне дослідження саморегуляції особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 29. С. 196–205.
8. Гуляс І.А. Життєвий успіх як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 41. С. 69–78.
9. Гуляс І.А. Особистісні прагнення: емпіричне дослідження. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2019. № 3 (23). С. 137–152. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.3.23 (дата звернення: 14.05.2019).
10. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду середньої дорослості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 4. С. 72–80.
11. Гуляс І.А. Структурно-динамічні характеристики аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів (на прикладі кореляційного аналізу). *Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи* (на пошану професора Шинкарюка А.І. та 101-ї річниці заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка): матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 24 жовт. 2019 р.). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 28–31.
12. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду пізньої дорослості. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 8(28). С. 65–81. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.8 (дата звернення: 31.08.2019).

ВИСНОВКИ

Проведене теоретико-методологічне й емпіричне дослідження проблеми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості дає підстави сформулювати такі висновки:

1. У провідних філософських джерелах дослідження розглянуто проблему аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості в контексті феноменологічного, екзистенційного та філософсько-антропологічного напрямів, що базуються на розумінні людини як відкритої істоти, яка постійно визначає себе – проєктує.

Розкрито аксіопсихологічні кореляти філософської проблематики – інтенційність, вибір, світопроєкт, сенс життя, цінності та ціннісні орієнтації, життєвий успіх як мірило значущості людських вчинків, щастя як мотив і мета всіх людських прагнень тощо, з чого випливає теза про особистість як суб’єкта, здатного до самодетермінації та самотрансцендування, самовизначення і керування власним життям.

Зазначено, що здатність до проєктування дає людині можливість на ймовірнісній основі передбачати результати як власної діяльності, так і діяльності інших людей і настання важливих подій. Підкреслено, що прогнозування можливого ступеня досягнення певної мети за допомогою визначеного способу дій становить зміст процесу проєктування, від ефективності якого залежить досягнення бажаних життєвих результатів. Наголошено на тому, що при плануванні власного майбутнього, проєктуванні конкретних подій – цілей і планів, людина виходить з наявної ієрархії ціннісних орієнтацій, представленої в її свідомості. Підкреслено важливість сформованої ієрархії цінностей у визначенні пріоритетності самореалізації в певних сферах професійної діяльності, виборі певної траєкторії життєвого шляху, лінії поведінки особистості тощо.

Дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості здійснено на мультипарадигмальному підході, який продовжує

вітчизняні традиції дослідження у царині аксіопсихології особистості та її розвитку.

Виокремлено два інтегральні критерії розвитку аксіопсихологічного проєктування – внутрішній і зовнішній. В основі внутрішнього (суб'єктивного) критерію, що виражає особливості модельного уявлення про аксіопсихологічне проєктування, лежить сформованість його структурно-функціональних компонентів.

В якості зовнішнього (об'єктивного) критерію аксіопсихологічного проєктування, що відображає реальні, культурально втілені характеристики людини – суб'єкта саморозвитку, розглянуто ефективність саморозвитку як фактору досягнення акме і самоздійснення особистості.

Теоретичний аналіз міждисциплінарних студій аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості дозволив виокремити систему його конкретних критеріїв і показників: смисложиттєву орієнтацію на самоздійснення, спрямованість на саморозвиток і самовдосконалення, цілісність і гармонійність багатогранного існування людини, які виражаються в адекватній самооцінці особистісного потенціалу та рівневі домагань, задоволеності досягнутим рівнем реалізації життєвих планів, збалансованості самореалізації в різних сферах життєдіяльності; творчий характер діяльності, самостійність і незалежність; рефлексивну саморегуляцію, що спирається на внутрішній локус контролю, високий рівень толерантності до невизначеності, гнучкість в організації життєдіяльності.

2. Детермінанти аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості розкрито через ціннісно-цільові й інструментально-суб'єктні його чинники. Ціннісно-цільові чинники аксіопсихологічного проєктування життєздійснення охоплюють широкий спектр спонукально-мотиваційних феноменів, починаючи від мотивів досягнення у боротьбі за переваги в адаптації до середовища і закінчуючи сенсожиттєвими орієнтаціями та духовними прагненнями як своєрідним антропологічним горизонтом саморозвитку й самовдосконалення особистості. Інструментально-суб'єктні

чинники реалізуються через життєві домагання, прагнення до акме й особистісний потенціал як предиктори успішної самореалізації, а в підсумку – самоздійснення особистості.

Поняття «аксіопсихологічне проєктування життєздійснення особистості» визначено як двоєдиний синергійний процес ціннісно-цільового випередження (антиципації) бажаних для певної особи станів і статусів (досягнень) та їх суб'єктно-ресурсного забезпечення відповідними компетентностями, релевантними щодо конкретних життєвих ситуацій. Таке бачення проєктування дає змогу з'єднати тріангуляційною дугою темпорально-телеологічний і каузально-суб'єктний (топічний) аспекти цілісного процесу життєздійснення особистості, що покладено в основу авторської теоретичної моделі. Конкретизовано, що перший аспект репрезентує свободу волі як іманентно притаманну властивість homo sapiens більш чи менш самостійно визначати свої життєві пріоритети (ціннісно-смислова сфера), другий – представляє біологічно зумовлені та набуті в ході соціалізації (в тому числі завдяки навчанню, вихованню, освіті загалом) знання, уміння, навички втілювати особистісні вибори як результати ціннісного самовизначення (від розв'язання ситуативних задач на їхній смисл до ухвалення доленосних рішень щодо подальшої траєкторії особистого руху-поступу) в життєздатні проєкти. Наголошено, що без взаємної відповідності «хочу» і «можу», термінального й інструментального не може синтезуватися кінцевий продукт цієї синергії – «я стану» чи «відбудуся» (якщо, звісно, захочу й організуюся, внутрішньо зберуся). З'ясовано: перший аспект аксіопсихологічного проєктування підлягає принципу нелінійного телеологічного детермінізму, другий – каузального детермінізму, узгоджена дія яких конструює феномен аксіопсихологічного проєктування життєздійснення особистості.

3. Побудовано прикладну модель емпіричного дослідження, яка є похідною від теоретичної, втілюючи принцип системності, зокрема холархії підпорядкованих один одному рівнів інтегральної суб'єктності, через призму якого розглядається людина як цілісна особистість. Відтак кожен із п'яти рівнів

інтегральної суб’єктності марковано відповідними особистісними рисами – ціннісно-цільовими диспозиціями й інструментально-суб’єктними здатностями, синергійна дія яких зумовлює високу ймовірність досягнення життєвих успіхів: на рівні відносного суб’єкта (психосоматичного індивіда) – відчуття суб’єктивного благополуччя (щастя), на рівні моносуб’єкта (власне суб’єкта предметної діяльності) – стиль саморегуляції, почуття самоефективності, мотивація досягнень; на рівні полісуб’єкта (соціального індивіда) – стратегії копінг-поведінки, перфекціоністські настанови; на рівні метасуб’єкта (творчої індивідуальності) – структура ціннісних орієнтацій, каузометричні показники реалізованості життя; на рівні абсолютного суб’єкта (людини універсальної) – духовні прагнення, цільова спрямованість особистості.

4. Експліковано факторну структуру аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень осіб, що належать до періоду ранньої дорослості. Встановлено, що з дев’яти виокремлених детермінант цього процесу найвагомішими є суперечлива комбінація диспозиції самоефективності й небажання удосконалюватися, поєднання асертивності зі слабкою мотивацією до самоосвіти й саморозвитку.

Виявлено гендерно зумовлені відмінності між чинниками аксіопсихологічного проєктування в ранній дорослості: у жінок цей процес спонукається диспозицією самоефективності і перфекціоністськими настановами, а в чоловіків – рисами маскулінності й прагненням до подолання перешкод.

5. Визначено особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень осіб, які здобувають вищу професійну освіту. Виокремлено ключові предиктори цього процесу у майбутніх інженерів – риси чоловічого гендеру і диспозицію самоефективності; з’ясовано, що спільними рисами для представників обох статей є диспозиція самоефективності за маскулінним типом, а відмінними – невпевненість у власних силах і сподівання на щасливий випадок у жінок та протилежна цій диспозиція – впевненість у собі та віра у власні сили в чоловіків.

Виділено й обґрунтовано магістральні предиктори аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень осіб, які здобувають фах економіста, – суб'єктні здатності до саморегуляції, наполегливість у доланні перешкод; встановлено, що гендерні відмінності в конструюванні досліджуваного феномену стосуються збалансованого впливу внутрішніх і зовнішніх детермінант успіху в жінок й орієнтації на соціальне визнання у чоловіків при тому, що диспозиція самоефективності майже однаково виражена в обох субвибірках досліджуваного контингенту майбутніх економістів.

6. Виокремлено та проаналізовано вікові особливості аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень осіб, які здобувають професію педагога або працюють учителями. З'ясовано, що майбутні педагоги – представники періоду ранньої дорослості – покладаються насамперед на себе (почуття самоефективності, здатність до саморегуляції); у період середньої дорослості на перший план виходять ефективна самореалізація, асертивність, розвинута саморегуляція; у період пізньої дорослості домінують упевненість в успішній самореалізації та продуктивності свого життєвого шляху.

За результатами однофакторного дисперсійного аналізу встановлено значущі відмінності детермінант аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень педагогів за критеріями віку і гендеру. Виявлено й констатовано, що обраний фах не є провідним чинником цього процесу. Доведено, що свій психологічний вік краще оцінюють представники періоду пізньої дорослості, аніж їхні молодші колеги; перші мають також кращий показник суб'єктивної реалізованості життя, вони більш оптимістичні, спрямовані на пізнання нового, у них вища самооцінка загальної та соціальної самоефективності, вони краще вибудовують стратегію свого життя.

7. Щодо значущих гендерних відмінностей, то з'ясовано, що жінки переважають чоловіків за потребою в розвагах і відпочинку, цінностями любові та визнання, застосуванням емоційного копінгу та копінгу «соціальне відволікання», андрогінними рисами, вони частіше переживають амбівалентні почуття, наслідують традиційні зразки поведінки, більш конформні й

зорієнтовані на підтримку з метою збереження душевної рівноваги. У свою чергу, чоловіки надають перевагу цінності здоров'я, вони більше орієнтовані на змагальність як порівняльну самоефективність, переважаючи жінок і в загальній самоефективності, стратегічності мислення, мотивації досягнення, здатностей до моделювання і програмування майбутніх подій, вони більш оптимістичні і гнучкі, орієнтовані на прогрес, інтернальні (жінки здебільшого екстернальні), мають кращі показники саморегуляції.

8. Зі структури виявлених провідних факторів і порівняльних результатів дисперсійного аналізу розкрито низку таких закономірностей: від середньої до пізньої дорослості зростає роль інструментально-суб'єктних здатностей в аксіопсихологічному проєктуванні життєвих досягнень особистості; домінування інструментально-суб'єктних здатностей в конструюванні цього феномену притаманне і чоловікам; у жінок ціннісно-цільовий вектор проєктування домінує над інструментально-суб'єктним. Звідси випливає ще один висновок: опосередковано гендерний чинник аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості справляє сильніший вплив на досліджуваний феномен, аніж чинник віку, принаймні в межах середньої та пізньої дорослості.

9. З метою утілення ідеї «бути автором самого себе» зроблено огляд технологій аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості з опертям на вітчизняні наукові школи: соціально-конструкціоністську і психолого-герменевтичну, а також напрями – психолого-акмеологічний та культурно-історичний.

За результатами проведеного емпіричного дослідження у форматі констатувального експерименту сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам, наставникам академічних груп із розвитку аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості у студентів закладів вищої освіти; керівникам закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО), керівникам органів управління освітою, закладів підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації педагогічних кадрів – педагогів початкової освіти.

Загалом, представникам ранньої дорослості під час навчання у ЗВО рекомендовано працювати в плані розвитку аутопсихологічної компетентності, що забезпечує комплексний саморозвиток особистості і водночас є його показником. Педагогам у період середньої дорослості потрібно удосконалюватись у професії, а пізньої – сконцентруватися на духовних аспектах буття людини.

Перспективу подальших студій убачаємо в побудові прикладних моделей і технологій аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості з урахуванням віку, специфіки професійної діяльності, гендерної належності особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г.С. Возрастная психология. 4-е изд., стереотип. Москва, 1999. 672 с.

2. Абульханова К.А. Личностные особенности и детерминанты социальных представлений. *Идея системности в современной психологии* / под. ред. В. А. Барабанщикова. Москва, 2005. 299–314.

3. Абульханова К.А. Мировозренческий смысл и научное значение категории субъекта. *Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики.* Москва, 1997. С. 56–74.

4. Абульханова К.А. Принцип субъекта в отечественной психологии. *Психология : Журн. Высш. шк. экономики*. 2005. № 4. Т. 2. С. 3–21.

5. Абульханова К.А. Психология и сознание личности (Проблемы методологии, теории и исследования реальной личности): Избранные психологические труды. Москва; Воронеж, 1999. 224 с.

6. Абульханова К.А. Ресурс времени и планирование как фактор организации его «действенности» в жизни человека. *Мир психологии*. 2011. № 3. С. 93–104.

7. Абульханова К.А. Соотношение индивидуальности и личности в свете субъектного подхода. *Мир психологии.* 2011. № 1 (65). С. 22–32.

8. Абульханова-Славская К.А. Жизненная стратегия: как ее строить? Самара, 2003. 768 с.

9. Абульханова-Славская К.А. Проблема определения субъекта в психологии. *Субъект действия, взаимодействия, познания (Психологические, философские, социокультурные аспекты).* Москва; Воронеж, 2001. 288 с.

10. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Москва, 1991. 301 с.

11. Абульханова К.А., Березина Т.Н. Время личности и время жизни. Санкт-Петербург, 2001. 304 с.

12. Акмеология: Учебник / под общ. ред. А.А. Деркача. Москва, 2002. 650 с.

13. Акопян Н.Р. Маргинальность как одна из основных характеристик трансформирующегося общества. *21-й век*. 2005. № 1. С. 150–165.

14. Александрова Л.А. Субъективная витальность как личностный ресурс. *Психологические исследования.* 2011. № 3 (17). URL: http://psystudy.ru/index.php/num/2011n3-17/492-aleksandrova17.html (дата обращения: 13.08.2020).

15. Александрова М.Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии. Ленинград, 1974. 136 с.

16. Александров Ю.И., Дружинин В.Н. Теория функциональных систем в психологии. *Психологический журнал*. 1998. № 6. Т. 19. С. 4–19.

17. Алферова М.О. Личностные особенности проживания кризиса середины жизни. *Мир психологии*. 2006. № 3. С. 124–131.

18. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: В 2 т. Москва, 1980. Т. 1. 230 с.

19. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. Санкт-Петербург, 2001. 272 с.

20. Ананьев Б.Г. Психологическая структура человека как субъекта. *Человек и общество* / под ред. Б.Г. Ананьева. Вып. 2. Ленинград, 1967. С. 5–23.

21. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания: избр. психол. тр. / под ред. А.А. Бодалева. Москва; Воронеж, 1996. 382 с. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/ananyevpsihologia-i-problemy1996/ (дата обращения: 29.02.2017).

22. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2001. 282 с.

23. Анисимов О.С. Цели и ценности в сущностном определении и построении программ субъекта жизнедеятельности (теория и практика). *Мир психологии*. 2008. № 4. С. 178–189.

24. Анищенко С.А. Особенности профессиональной и гендерной идентичности в старшем подростковом и юношеском возрасте: канд. психол. наук: 19.00.13 / Психологический институт РАО. Москва, 2006.

25. Антонюк Г.А., Гребенников Р.В. Социальное проектирование и управление общественным развитием: теоретико-методологический аспект. Минск, 1986. 203 с.

26. Анцыферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование и психологическая защита. *Психологический журнал.* 1994. № 1. Т. 15. С. 3–18.

27. Анцыферова Л.И. Мудрость и ее проявления в разные периоды жизни человека. *Психологический журнал*. 2004. № 3. С. 17–24.

28. Анцыферова Л.И. Психологическое содержание феномена «субъект» и границы субъектно-деятельностного подхода. *Проблема субъекта в психологической науке* / под ред. А.В. Брушлинского, М.И. Воловиковой, В.Н. Дружинина. Москва: Академический проект, 2000. С. 27–42.

29. Анцыферова Л.И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. Москва, 2004. 415 с.

30. Аргайл М. Психология счастья. 2-е изд. Санкт-Петербург, 2003. 271 с.

31. Ахмеров Р.А. Биографический тренинг при кризисах середины жизни. Москва: Прогресс-Культура, 1993. 230 с.

32. Бабулина Л.В. Субъектные и сценарные стратегии жизненного пути личности. *Мир психологии.* 2007. № 1. С. 68–78.

33. Базиленко А.К. Теоретичний аналіз чинників формування соціальної активності студентської молоді. *Scientific Journal «ScienceRise». Психологічні науки.* 2016. № 10/1 (27). С. 23–29.

34. Бандура А. Принципы социального научения. *Современная зарубежная социальная психология*. Москва, 1984. С. 55–60.

35. Батраченко І.Г., Рихальська О.Г. Психологія життєвої антиципації особистості: монографія. Дніпропетровськ, 2009. 168 с.

36. Баттерворт Дж., Харрис М. Принципы психологии развития. Москва, 2000. 350 с.

37. Башляр Г. Новый рационализм / сост. Ю.П. Сенокосов; общ. ред., предисл. А.Ф. Зотов. Москва, 1987. 376 с.

38. Бедерханова В.П., Бондарев П.Б. Педагогическое проектирование в инновационной деятельности. Краснодар, 2000. 54 с.

39. Бендас Т.В. Гендерные исследования лидерства. *Вопросы психологии*. 2000. № 1. С. 87–95.

40. Бендас Т.В. Гендерная психология: Учебное пособие. Санкт-Петербург, 2006. 431 с.

41. Бенеш Г. Психологія: dtv-Atlas: Довідник / наук. ред. пер. В.О. Васютинський. Київ, 2007. 510 с.

42. Бердяев Н. О назначении человека. О рабстве и свободе человека. Москва, 2006. 637 с.

43. Березина Т.Н. Смыслы жизни, добро, духовное развитие, определение их значения. *Мир психологии*. 2008. № 2. С. 105–116.

44. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург, 2001. 320 с.

45. Берн Э. Трансактный анализ в группе. Москва: Лабиринт, 1994. 176 с.

46. Берн Э. Трансакционный анализ и психотерапия. Санкт-Петербург, 1992. 229 с.

47. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання. Київ, 2006. 272 с.

48. Бинсвангер Л. Бытие-в-мире. Избранные статьи. *Критическое введение в экзистенциальный психоанализ.* Москва; Киев, 1999. 336 с.

49. Бинсвангер Л. Экзистенциально-аналитическая школа мысли. *Экзистенциальная психология. Экзистенция.* Москва, 2001. С. 308–332.

50. Бинсвангер Л., Кун Р. Экзистенциальный анализ. Москва, 2016. 274 с.

51. Битюцкая Е.В. Когнитивное оценивание и стратегии совладания в трудных жизненных ситуациях: канд. психол. наук: 19.00.01 / Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. Москва, 2007.

52. Битюцкая Е.В. Когнитивное оценивание трудной жизненной ситуации с позиций деятельностного подхода А.Н. Леонтьева. *Вестник Московского университета*. Серия 14. *Психология.* 2013. № 2. С. 40–56.

53. Бодалев А.А. Вершина в развитии взрослого человека : характеристики и условия достижения. Москва, 1998. 167 с.

54. Бодалев А.А. О феномене «акме» и некоторых закономерностях его формирования и развития. *Мир психологии и психология в мире*. 1995. № 3. С. 113–119.

55. Бодалев А.А. Проблемы формирования смысла жизни и становления личности. *Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни:* Матер. III–V симпоз. / ред. В.Э. Чудновский и др. Москва, 2001. С. 22–31.

56. Бодалёв А.А., Ганжин В.Т., Деркач А.А. Человек и цивилизация в зеркале акмеологии (и акме как интегральная формула здоровья, самоопределения человека). *Мир психологии*. 2000. № 1. С. 89–108.

57. Бодров В.А., Сыркин Л.Д. Диагностика и прогнозирование профессиональной мотивации в процессе психологического отбора. *Психологический журнал*. 2003. № 1. Т. 24. С. 73–81.

58. Божович Л.И. К развитию аффективно-потребностной сферы человека. *Проблемы общей, возрастной и педагогической психологии* / под ред. В.В.Давыдова. Москва, 1978. С. 168–179.

59. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва, 1968. 464 с.

60. Болтівець С.І. Методика психогігієнічного прогнозування і програмування. *Психофізіологічне забезпечення готовності студентів до педагогічної діяльності: монографія /* за ред. О.М. Кокуна. Київ, 2008. С. 245–252.

61. Большой толковый психологический словарь. Т. 1 (А-О) / Ребер Артур. Москва, 2001. 592 с.

62. Бондырева С.К., Колесов Д.В. Миграция: сущность и явление. Москва-Воронеж, 2004. 296 с.

63. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников : д-ра психол. наук в форме науч. докл.: 19.00.07 / КГПИ им. М.П. Драгоманова. Киев, 1992.

64. Боровинська І.Є. До психологічного розуміння понять «успіх», «успішність», «життєвий успіх», «життєва успішність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічні науки.* 2017. Випуск 3. Том 2. С. 142–148.

65. Бохонкова Ю.О. Психологія випереджальної стратегії поведінки особистості в ситуації життєвих змін: автореф. дис. … д-ра психол. наук. Київ. 2013. 40 с.

66. Бранский В.П., Пожарский С.Д. Социальная синергетика и акмеология. Санкт-Петербург, 2002. 476 с.

67. Братусь Б.С. Аномалии личности. Москва: Мысль, 1988. 301 с.

68. Брунова-Калисецкая И.В. Психологическая самоэффективность как фактор кросс-культурной адаптации: канд. психол. наук: 19.00.05 / Институт социальной и политической психологии АПН Украины. Киев, 2009.

69. Брушлинский А.В. Психология субъекта. *Человек*. 2002. № 3. С. 88–92.

70. Буданов В.Г. Когнитивная психология или когнитивная физика. О величии и тщетности языка событий. *Событие и смысл (синергетический опыт языка)*. Москва, 1999. С. 38–66.

71. Будник Олена. Проблема формування демократичних цінностей майбутніх фахівців. *Молодий вчений.* 2015. № 2 (17). С. 214–217. URL: http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/ (дата звернення: 05.04.2020).

72. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітків: реалії та перспективи: монографія. Вінниця, 2016. 340 с.

73. Бумагин Р.Е. Методология изучения гендерно-языковых зависимостей в социологии: канд. социол. наук: 22.00.01 / Институт социологии РАН. Москва, 2004.

74. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург, 1999. 528 с.

75. Бушуев С.Д., Морозов В.В. Динамическое лидерство в управлении проектами: монография. 2-е изд. Киев, 2000. 312 с.

76. Бэм С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Москва, 2004. 336 с.

77. Бэм С. Исследование маскулинности-феминности личности URL: https://psylist.net/praktikum/49.htm (дата обращения: 21.03.2019).

78. Вайзер Г.А. Смысл жизни и двойной кризис в жизни человека. *Психологический журнал*. 1998. № 5. Т. 19. С. 3–14.

79. Варлашкина Е.А., Дементий Л.И. Перфекционизм как личностная детерминанта отношения к внешности. *Психологический вестник Уральского государственного университета.* Вып. 9. Екатеринбург, 2010. С. 5–15.

80. Василевская Е.Ю., Молчанова О.Н. Особенности проживания периода юности: возраст и социально-исторический контекст. *Культурно-историческая психология*. 2013. № 1. С. 52–61.

81. Василюк Ф.Е. Психология переживания: Анализ преодоления критических ситуаций. Москва, 1984. 200 с.

82. Васильев Я.В. Футурреальная психология личности: монография. Николаев, 2007. 519 с.

83. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади: монографія. Київ, 2005. 492 с.

84. Вебер М. Избранные произведения. Москва, 1990. 805 с.

85. Вебер М. Основные понятия стратификации. *Социологические исследования*. 1994. № 5. С. 147–156.

86. Велитченко Л.К., Подшивалкіна В.І. Методологічні та теоретичні проблеми психології. Одеса, 2009. 279 с.

87. Венгер О.П. Психолого-педагогічні особливості розвитку пізнавальної діяльності студентів вищого навчального закладу: канд. психол. наук: 19.00.07 / Національний університет «Острозька академія». Острог, 2014.

88. Виндекер О.С. Структура и психологические корреляты мотивации достижения: автореф. дис. … канд. психол. наук. Екатеринбург. 2010. 20 с.

89. Виноградова Л.В. Проблема совладающих стратегий в современных исследованиях. *Журнал практикующего психолога*. 1999. № 5. С. 92–98.

90. Вірна Ж.П. Неврогенез професійних деструкцій особистості. *Психологічні перспективи.* 2012. Випуск 19. С. 84–90.

91. Волкова Е.Н. Субъектность педагога: теория и практика: автореф. дис. … д-ра психол. наук. Москва. 1998. 42 с.

92. Волкова Е.Н. Субъектность педагога: теория и практика: д-ра психол. наук: 19.00.07 / Психологический институт имени Л.Г. Щукиной. Москва, 1998.

93. Волошина В.В. Психологічні технології підготовки майбутніх психологів: монографія. Вінниця, 2015. 391 с.

94. Волянюк Н.Ю. Генетическая онтология субъекта деятельности. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту.* 2002. № 23. С. 58–66.

95. Всемирная организация здравоохранения. Основные документы. Женева, 1988. С. 5.

96. Всемирная энциклопедия: Философия / главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. Москва-Минск, 2001. 1312 с.

97. Галажинский Э.В. Системная детерминация самореализации личности: д-ра психол. наук: 19.00.01 / Томский государственный университет. Барнаул, 2002.

98. Галюк А.Д. Особенности представлений молодежи о жизненном успехе в современной России: канд. социол. наук: 22.00.06 / Уральский государственный университет имени А.М. Горького. Екатеринбург, 2004.

99. Галян І.М. Ціннісно-смислова саморегуляція особистості: ґенеза та механізми функціонування: монографія. Дрогобич, 2016. 402 с.

100. Гамезо М.В., Герасимова В.С., Горелова Г.Г., Орлова Л.М. Возрастная психология: личность от молодости до старости. Москва, 1999. 272 с.

101. Гандзілевська Г.Б. Психологія життєвих сценаріїв у акмеперіоді українських емігрантів: д-ра психол. наук: 19.00.07 / Національний університет «Острозька академія». Острог, 2018.

102. Гартман Н. Этика. Санкт-Петербург, 2002. 708 с.

103. Гатина Л.И. Управленческое лидерство женщин в бизнесе: гендерные особенности: на материалах Татарстана: канд. социол. наук: 22.00.08 / Казанский государственный технологический университет. Казань, 2005.

104. Гершунский Б.С. Образовательно-педагогическая прогностика. Теория, методология, практика: учебное пособие. Москва: Наука, 2003. 768 с.

105. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна ідеологія у навчально-виховному процесі. *Освіта і управління.* 2003. Т. 6. № 4. С. 56–68.

106. Говорун Т.В., Кікінежді О.М. Гендерна психологія: навчальний посібник. Київ, 2004. 308 с.

107. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодёжи. Киев, 1988. 112 с.

108. Головаха Е.И., Кроник А.А. Понятие психологического времени. Категории материалистической диалектики в психологии. Москва: Наука, 1988. С. 199–215.

109. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. Москва, 2008. 267 с.

110. Головчанова Н.С. Жизненная успешность как предмет психологического исследования и психологического консультирования. *Вестник Ярославского государственного университета им. П.Г. Демидова. Серия «Гуманитарные науки»*. 2009. № 3. С. 47–50.

111. Гордеева Т.О. Мотивация достижения: теории, исследования, проблемы. Современная психология мотивации / ред. Д.А. Леонтьев. Москва, 2002. 343 с.

112. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. Москва, 2006. 336 с.

113. Гордеева Т.О. Теория самодетерминации: настоящее и будущее. Часть 1: Проблемы развития теории. *Психологические исследования: электрон. науч. журн.* 2010. № 4 (12). URL: http://psystudy.ru (дата обращения: 21.02.2020).

114. Гордієнко В., Копець Л. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2007. 304 с.

115. Горностай П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности. Киев, 2007. 312 с.

116. Грабовська С., Чолій С. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості. *Проблеми загальної та педагогічної психології:* зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2010. Т. XII, ч. 1. С. 171–181.

117. Грановский В.К., Осипов В.К., Карижский М.Э. Инструменты влияния. *Сетевой проектный журнал XYZ.* 1998. URL: http://www.uis.kiev.ua/discussion/impact.html (дата звернення 04.02.19).

118. Грачева И.И. Адаптация методики «Многомерная шкала перфекционизма» П. Хьюитта и Г. Флетта. *Психологический журнал*. 2006. № 6. С. 73–89.

119. Гресь Л.О. Юнгіанський підхід до кризи середини життя. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія.* 2014. Вип. 48. С. 71–78.

120. Гріньова О.М. Психологія проектування життєвого шляху особистістю юнацького віку: д-ра психол. наук: 19.00.07 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ, 2018.

121. Грішнова О.А., Брінцева О.Г., Шурпа С.Я. Фіктивізація людського капіталу та нові ризики у сфері зайнятості. *Науковий вісник Полісся*. 2017. № 1 (9), ч. 2. С. 91–98.

122. Грисенко Н.В., Носенко Э.Л. Формирование позитивных ценностей и соответствующих «сильных» свойств характера как фактор предупреждения эмоционального выгорания педагога и сохранения здоровья субъектов педагогического процесса. *Клиническая и специальная психология*. 2012. № 3. URL: http://psyjournals.ru/psyclin/2012/n3/55179.shtml (дата обращения: 17.05.2015).

123. Гроф С., Гроф К. Духовный кризис: понимание эволюционного кризиса. *Духовный кризис : Статьи и исследования*. Москва, 1995. 256 с.

124. Грунт Е.В. Проблема смысла жизни в истории западно-европейской философии (от античности до конца XIX века). Челябинск, 1996. 315 с.

125. Гулдинг М.М., Гулдинг Р.Л. Психотерапия нового решения. Теория и практика. Москва: Класс, 1997. 288 с.

126. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості: монографія. Київ, 2020. 448 с.

127. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування особистості: акме-орієнтований аспект. *Вісник Харківського національного університету*. *Серія. Психологія*. Харків, 2011. № 937. Вип. 45. С. 60–64.

128. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування особистості в контексті життєвого шляху. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* Серія № 12. *Психологічні науки*: зб. наукових праць. Київ, 2010. № 32 (56). С. 19–27.

129. Гуляс І. Аксіопсихологічне проектування: профіль аналізу проблеми. *Психологія особистості*. 2016. № 1 (7). С. 151–169.

130. Гуляс І.А. Аксіопсихологічні чинники проектування життєвих досягнень особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 11. С. 192–202.

131. Гуляс І.А. Аксіосфери особистості: їх значущість та особливості реалізації. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин:* матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ–Кам'янець-Подільський, 22-23 трав. 2012 р.). Кам'янець-Подільський, 2012. С. 111–113.

132. Гуляс І.А. Детермінанти самоздійснення особистості. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 83–92.

133. Гуляс І.А. Досягнення особистості: філософсько-психологічний аналіз. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 40. С. 105–115.

134. Гуляс І.А. Емпіричне дослідження саморегуляції особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 29. С. 196–205.

135. Гуляс І.А. Життєвий вибір як творче самоздійснення особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 16. С. 213–222.

136. Гуляс І.А. Життєва перспектива особистості як предмет теоретико-методологічного аналізу. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 12. С. 315–324.

137. Гуляс І.А. Життєвий успіх як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 41. С. 69–78.

138. Гуляс І.А. Життєві орієнтації як складова аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин:* матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ-Кам'янець-Подільський, 18-19 трав. 2011 р.). Кам'янець-Подільський, 2011. С. 67–69.

139. Гуляс І.А. Інтенційність як суб'єктне джерело аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2011. Том X. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* Вип. 18. С. 91–102.

140. Гуляс І.А. Копінг-стратегії у контексті життєвих досягнень особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* 2015. III (20). Issue 40. P. 72–75.

141. Гуляс І.А. Особистісні прагнення: емпіричне дослідження. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С. Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 3(23). С. 137–152. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.3.23 (дата звернення: 14.05.2019).

142. Гуляс І.А. Особистість як інтегральний суб'єкт аксіопсихіки. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2010. № 2. С. 4–8.

143. Гуляс І.А. Особистість як суб'єкт життєвого шляху. *Бъдещето проблемите на световната наука – 2009:* материали V Междунар. науч. практ. конф. (Софія, 17 – 25 груд. 2009 р.). Софія, 2009. Т. 21. *Психология и социология*. С. 44–46.

144. Гуляс І.А. Особливості життєвих перспектив особистості в період кризи середини життя. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 23 квіт. 2018 р.). Кам'янець-Подільський, 2018. С. 11–13.

145. Гуляс І.А. Особливості психологічної статі особистості. *Научният потенциал на света*: материали за 9-а Междунар. науч. практ. конф. (Софія, 17–25 верес. 2013 р.). Софія, 2013. Т.14. *Психология и социология*. С. 35–37.

146. Гуляс І.А. Особливості реалізації аксіосфери особистості. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія № 12. *Психологічні науки*: зб. наукових праць. Київ, 2011. № 34 (58). С. 11–18.

147. Гуляс І.А. Подійний зміст життєвого шляху особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 43. С. 81–103.

148. Гуляс І.А. Потенціал як передумова аксіопсихологічного проектування особистості. *Вісник Одеського національного університету. Серія Психологія*. Одеса, 2012. Том 17. Вип. 8 (20). С. 375–381.

149. Гуляс І.А. Потенціал як психологічний феномен. *Achievement of high school – 2012: VIII Междунар. научна практична конференция* (Софія, 17 – 25 лист. 2012 р.). Софія, 2012. Т.19. *Психология и социология*. С. 15–17.

150. Гуляс І.А. Принцип суб'єктності в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи*: матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології (Київ, 7 – 8 лист. 2019 р.). Київ, 2019. С. 78–80.

151. Гуляс І.А. Психологічні особливості саморегуляції особистості. *Conduct of modern science*: *materials of the X Internationals scientific and practical conference* (Шеффілд, 30 лист. – 7 груд. 2014 р.). Vol.15. *Psychology and sociology. Music and life*. Шеффілд, 2014. С. 47–49.

152. Гуляс І.А. Психологічні особливості сприймання життєвого шляху особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology.* 2015. III (25). Issue 49. P. 80–84.

153. Гуляс І.А. Самоефективність: емпіричне дослідження. *Přední vědecké novinky – 2013*: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 серп. – 5 верес. 2013 р.). Прага, 2013. Dil 6. *Filologické vědy. Psychologie a sociologie*. С. 44–46.

154. Гуляс І.А. Самоздійснення як форма суб'єктності особистості. *Vědecky průmysl evropskeh okontinentu – 2009:* materiály V Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 лист. – 5 груд. 2009 р.). Прага, 2009. Dil 9. *Pedagogika. Psychologie a sociologie*. С. 85–86.

155. Гуляс І.А. Саморозуміння, самоставлення і самоосягнення у контексті самовизначення особистості. *Wykształcenie i nauka bez granic – 2009:* materiały V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji (Перемишль, 7 – 15 груд. 2009 р.). Перемишль, 2009. Vol. 15. *Psychologia i socjologia*. *Historia*. С. 24–26.

156. Гуляс І.А. Сенс життя як фактор самореалізації особистості. *Особистісно-акмеологічні фактори впливу на самореалізацію індивідуальності у полікультурному світі:* колективна монографія / за наук. ред. І.М. Зварича. Чернівці, 2016. С. 29–37.

157. Гуляс І.А. Системологічна модель аксіопсихологічного проектування самоздійснення особистості. *Актуальні проблеми психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. В.О. Моляко. Житомир, 2010. Т. 12.: *Проблеми психології творчості*. Вип. 12. С. 98–106.

158. Гуляс І.А. Структурно-динамічні характеристики аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів(на прикладі кореляційного

аналізу). *Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи* (на пошану професора Шинкарюка А.І. та 101-ї річниці заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка): матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 24 жовт. 2019 р.). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 28–31.

159. Гуляс І.А. Суб'єктивне благополуччя: аспекти досліджень. *Ракурси психологічного благополуччя особистості:* збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. семінару (Ніжин, 9 черв. 2017 р.). Ніжин, 2017. С. 50–54.

160. Гуляс І.А. Творче Я в структурі аксіогенезу особистості. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2009. № 10. С. 32–35.

161. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду пізньої дорослості. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 8 (28). С. 65–81. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.8 (дата звернення: 31.08.2019).

162. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 9 (29). С. 205–219. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9 (дата звернення: 30.09.2019).

163. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду середньої дорослості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 4. С. 72–80.

164. Гуляс І.А. Феномен щастя: аксіопсихологічні аспекти. *Проблеми загальної та педагогічної психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2010. Т. XII. Част. 4. С. 103–109.

165. Гуляс І.А. Філософські засади дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V (61). Issue 141. P. 67–71.

166. Гуляс І.А. Цільова спрямованість у контексті ціннісного проектування особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 28. С. 106–115.

167. Гуляс І.А. Ціннісні орієнтації студентської молоді. *Nastolení moderní vědy – 2013*: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 верес. – 5 жовт. 2013 р.). Прага, 2013. Díl 8. *Pedagogika. Psychologie a sociologie*. С. 65–67.

168. Гуляс І.А., Чуйко Г.В. Криза середини життя як психологічна проблема. *Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності:* збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. семінару (Чернівці, 18 трав. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 30–33. URL: http://lib.iitta.gov.ua/711262/1/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D/0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%B3%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96-%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9%20%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D1%80%D1%83-18.05.2018.pdf (дата звернення: 03.09.2018).

169. Гуревич П.С. Философия. Москва-Воронеж, 2003. 1128 с.

170. Гусерль Е. Формальна і трансцендентальна логіка. Досвід критики логічного розуму. *Зарубіжна філософія XX ст.* / за ред. Г.І. Волинки. Київ, 1993. С. 48–81.

171. Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения: опыт теоретического и экспериментального исследования. Москва, 1986. 240 с.

172. Даль В. Толковый словарь живого великого русского языка. Т. 4. Москва, 1991. 683 с.

173. Дергачева О.Е. Автономия и самодетерминация в психологии мотивации: теория Э. Деси и Р. Райана. *Современная психология мотивации* / под ред. Д.А. Леонтьева. Москва, 2002. С. 103–122.

174. Дергачева О.Е. Личностная автономия как предмет психологического исследования: автореф. дис. … канд. психол. наук. Москва. 2005. 21 с.

175. Деркач А.А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований: монография. Москва, 1999. 392 с.

176. Деркач А., Зазыкин В. Акмеология: учеб. пособие. Санкт-Петербург, 2003. 256 с.

177. Деркач А.А., Сайко Э.В. Самость – базовый конструкт становления и развертывания процесса самореализации как акмеологического развития. *Мир психологии*. 2008. № 4. С. 225–238.

178. Деркач А.А., Селезнева Е.В. Акмеологическая культура личности: содержание, закономерности, механизмы развития. Москва; Воронеж, 2006. 496 с.

179. Деркач А.А., Селезнева Е.В. Акмеология в вопросах и ответах: Учебное пособие. Москва-Воронеж, 2007. 248 с.

180. Джери Д., Джери Дж. Большой толковый социологический словарь. Москва, 2001. Т. 1: А – О, 543 с.; Т. 2: П – Я, 528 с.

181. Дзюба Т.М., Коваленко О.Г. Психологія дорослості з основами геронтопсихології: навч. посіб. / за ред. В.Ф. Моргуна. Київ, 2013. 264 с.

182. Дилтс Р. Изменение убеждений с помощью НЛП. Москва, 1999. 187 с.

183. Дискурсивні технології самопроєктування особистості: монографія / Н.В. Чепелєва, М.Л. Смульсон, С.Ю. Рудницька, О.В. Зазимко та ін.; за ред. Н.В. Чепелєвої. Київ, 2019. 170 с.

184. Доній Н. Концептуально-теоретичні підходи до феномену вітальності в новітньому науковому дискурсі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія».* 2016. Випуск 19. С. 99–104.

185. Донцов А.В. Психолого-педагогічні особливості формування ціннісних орієнтацій студентської молоді. *Високі технології виховання:* Зб. наук. праць. Харків, 1995. С. 86–90.

186. Достижение. URL: http://endic.ru/dmytriev/Dostizhenie-129.html (дата обращения: 14.05.2014).

187. Достижение. URL: https://www.psychologos.ru/articles/view/dostizhenie (дата обращения: 14.05.2014).

188. Достижение. URL: https://ru.wiktionary.org/wiki/%D0%B4%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5 (дата обращения: 14.05.2014).

189. Достижение. URL: https://explanatory_sociological.academic.ru/513/ (дата обращения: 14.05.2014).

190. Дружинин В.Н. Варианты жизни: Очерки экзистенциальной психологии. Москва, 2005. 137 с.

191. Дьяков С.І. Суб'єктність особистості за характеристиками самостійності й активності. *Практична психологія та соціальна робота*. 2009. № 10. С. 8–16.

192. Енциклопедія освіти / гол. ред. В.Г. Кремінь. Київ, 2008. 1040 с.

193. Егоршин А.П. Управление персоналом. Москва, 2001. 265 с.

194. Ермолаева М.В. Психология зрелого и позднего возрастов в вопросах и ответах: учебное пособие. Москва-Воронеж, 2004. 280 с.

195. Життєві домагання особистості: колективна монографія / Титаренко Т.М., Лебединська І.В., Алікіна Н.В. та ін. Київ, 2007. 453 с.

196. Жизненный путь личности (вопросы теории и методологии социально-психологического исследования) / под ред. Л.В. Сохань. Киев: Наукова думка, 1987. 128 с.

197. Жуйкова Л.П. Актуализация образовательно-профессиональных достижений студентов в процессе изучения педагогических дисциплин: канд. пед. наук: 13.00.01 / Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. Санкт-Петербург, 1998.

198. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 27.04.2019).

199. Занюк С.С. Психологія мотивації: навч. посібник. Київ, 2002. 304 с.

200. Занюк С.С. Психологія мотивації та емоції. Луцьк, 1999. 180 с.

201. Зарецька О. Дискурсивні технології самопроєктування дорослих. *Дискурсивні технології самопроєктування особистості: монографія /* Н.В. Чепелєва, М.Л. Смульсон, С.Ю. Рудницька, О.В. Зазимко та ін.; за ред. Н.В. Чепелєвої. Київ, 2019. С. 103–119.

202. Зарицька В.В. Емоційно-когнітивні передумови розвитку емоційного інтелекту в період фахової підготовки. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія.* 2011. Вип. 30. С. 64–83.

203. Зарицька В.В. Самоконтроль емоцій як детермінанта стресостійкості. *Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Психологія.* 2015. Вип. 50. С. 101–113.

204. Зарицька В.В. Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки: монографія. Запоріжжя, 2010. 304 с.

205. Зарицька В.В., Борисенко В.М. Емоційна компетентність як детермінантна складова професійного становлення фахівців соціономічного напряму. Молодий вчений. 2017. № 4 (44). С. 241–245.

206. Зейгарник Б.В., Братусь Б.С. Очерки по психологии аномального развития личности. Москва, 1980. 157 с.

207. Зелінська Т. Амбівалентність особистості як психологічний феномен. *Психологія і суспільство*. 2001. № 3 (5). С. 23–32.

208. Зиглер Д., Хьелл Л. Теории личности. Санкт-Петербург, 1997. 608 с.

209. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. Москва, 2004. 42 с. URL: http://fgosvo.ru/uploadfiles/npo/20120325214132.pdf (дата обращения: 02.05.2020).

210. Иванченко Г.В. Идея совершенства в психологии и культуре. Москва, 2007. 255 с.

211. Иващенко А.В., Щербакова Н.А. Диагностика субъектных качеств личности. Москва, 1997. 236 с.

212. Игнатов А.В. Ф. Брентано и Э. Гуссерль: феномен интенциональности. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/f-brentano-i-e-gusserl-fenomen-intentsionalnosti (дата обращения: 02.05.2020).

213. Идея системности в современной психологии / под ред. В.А. Барабанщикова. Москва, 2005. 496 с.

214. Илюшин Л.С. Ориентация педагога на личностные достижения учащихся в общеобразовательной школе: канд. пед. наук: 13.00.01 / Российский Государственный педагогический университет им. А.И. Герцена. Санкт-Петербург, 1995.

215. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. Санкт-Петербург, 2004. 509 с.

216. Ильин Е.П. Пол и гендер. Санкт-Петербург, 2010. 668 с.

217. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий. Санкт-Петербург, 2004. 701 с.

218. Ільїна Ю.М. Психологічна модель успішності в кризові періоди суспільства. *Актуальні проблеми психології.* Т. 8. Психологічна теорія і технологія навчання. 2010. Вип. 7. С. 114–127.

219. Ильиных С.А. Преобразование гендерной системы и новое трактование концептов маскулинности-фемининности. *Социологический альманах*. 2012. № 3. С. 55–66. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/preobrazovaniya-gendernoy-sistemy-i-novoe-traktovanie-kontseptov-maskulinnosti-femininnosti (дата обращения: 22.11.2018).

220. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: учеб. пособие для студ. высш. учебных заведений. Москва, 2002. 208 с.

221. Исследование маскулинности-фемининности личности. URL: http://psylist.net/praktikum/49.htm (дата обращения: 17.10.2019).

222. Кайдагоров Б.В. Самопонимание и его место в структуре самосознания. *Мир психологии*. 1997. № 1. С. 129–132.

223. Калашникова И.Н. Смысло-жизненные ориентации в возрасте ранней зрелости. *Возрастная, педагогическая и коррекционная психология: Сборник научных трудов*. Вып. 2. Минск, 2000. С. 75–80.

224. Калитеевская Е.Р., Леонтьев Д.А. Пути становления самодетерминации личности в подростковом возрасте. *Вопросы психологии.* 2006. № 3. С. 49–55.

225. Калитеевская Е.Р., Леонтьев Д.А., Осин Е.Н., Бородина И.И. Смысл, адаптация и самодетерминация у подростков. *Вопросы психологии.* 2007. № 2. С. 68–80.

226. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Москва, 1991. 415 с.

227. Кантор К.М. Два проекта всемирной истории. *Вопросы философии*. 1990. № 2. С. 76–86.

228. Капрара Дж., Сервон Д. Психология личности. Санкт-Петербург, 2003. 288 с.

229. Карамушка Л.М., Грубі Т.В. Діагностичний інструментарій вивчення перфекціонізму особистості. *Актуальні проблеми психології:* зб. наук. праць Ін-ту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2016. Том І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 45. С. 35–40.

230. Карвасарский Б.Д. Психотерапевтическая энциклопедия. Санкт-Петербург, 2000. 797 с.

231. Карпенко Є. Аксіологічний зміст емоційного інтелекту як запорука конгруентного життєздійснення особистості. *Психологія і суспільство*. 2019. № 1 (75). С. 67–73. URL: https://doi.org/10.35774/pis2019.01.067 (дата звернення: 11.06.2019).

232. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості. Київ, 1998. 220 с.

233. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості. Івано-Франківськ, 2009. 512 с.

234. Карпенко З. Аксіологічна психологія особистості: монографія. 2-ге вид., перероб., доповн. Івано-Франківськ, 2018. 720 с.

235. Карпенко З.С. Ампліфікація «Я» в контексті формування національної самосвідомості. *Ідея національного виховання в українській психологічній науці XIX-XX ст.:* Зб. статей і доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції. Коломия, 1997. С. 299–301.

236. Карпенко З.С. Картографія інтегральної суб'єктності: пост-постмодерністський проект. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В.О. Татенка. Київ, 2006. С. 157–175.

237. Карпенко З.С. Предмет і метод аксіопсихології особистості. *Психологія і суспільство*. 2008. № 1. С. 23–31.

238. Карпенко З.С. Феноменологія вчинку: до питання про реалізацію суб'єктного підходу в національній системі навчання і виховання. *Українознавство в педагогічному процесі освітніх установ:* зб. статей / за ред. Р. Скульського та В. Костіва. Івано-Франківськ, 1997. С. 39–43.

239. Карпенко З.С. Ціннісні виміри індивідуальної свідомості. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія.* Част. 2. Івано-Франківськ, 1996. С. 42–48.

240. Карпенко З.С., Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування життєздійснення особистості: від обґрунтування до діагностики. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців :* тези доповідей VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, (Хмельницький, 9–10 квітня 2020). Хмельницький, 2020. С. 44–45. URL: http://elar.khnu.km.ua/jspui/bitstream/123456789/8930/1/%D0%A1%D0%B0%D0/%BC%D0%B1%D0%BE%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%9E._%D1%82%D0%B5%D0%B7%D0%B8%209-10.04.2020.pdf (дата звернення: 12.07.2020).

241. Карпинский К.В. Психология жизненного пути личности. Гродно, 2002. 167 с.

242. Квинн В. Прикладная психология. Санкт-Петербург, 2000. 560 с.

243. Келли Дж. Психология личности. Теория личностных конструктов. Санкт-Петербург, 2000. 249 с.

244. Кікінежді О. Методологічні засади дослідження гендерної ідентифікації в онтогенезі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія «Гендерні дослідження». 2017. Вип. 3. С. 58–70.

245. Клецина И.С. Психология гендерних отношений: Теория и практика. Санкт-Петербург, 2004. 323 с.

246. Климишин О.І. Психологія духовності особистості: християнсько-орієнтований підхід: монографія. Івано-Франківськ, 2010. 440 с.

247. Климишин О.І. Християнсько-психологічні засади психотерапевтичної реанімації духовності адитивних осіб. *Збірник наукових праць: соціологія, філософія, психологія*. 2009. Вип. 14. Ч. 2. С. 164–174.

248. Климишин О.І. Християнсько-психологічні основи розвитку духовності особистості. *Психологія особистості.* 2012. № 1. С. 69–78. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Po_2012_1_10 (дата звернення: 15.09.2018).

249. Климчук В.А. Моделирование жизненного пути с помощью каузометрии, многомерного шкалирования и кластерного анализа. *Вопросы психологии*. 2010. № 3. С. 113–120.

250. Климчук В. Мотиваційний дискурс особистості: на шляху до соціальної психології мотивації. Житомир, 2015. 290 с.

251. Климчук В.О. Факторний аналіз: використання у психологічних дослідженнях. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 8. С. 43–48.

252. Клочко В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становлення ментального пространства личности (введение в трансспективный анализ). Томск, 2005. 174 с.

253. Ковальчук З.Я. Генетично-психологічні засади оптимізації педагогічної взаємодії: монографія. Львів, 2013. 599 с.

254. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека. Москва, 1984. 252 с.

255. Козлов Н.И. Формула успеха, или Философия жизни эффективного человека. Москва, 2004. 304 с.

256. Колесникова Е.И. Личностные и ценностные аспекты саморегуляции субъектов образовательного процесса в вузе. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Психология».* 2012. № 1 (11). С. 9–26.

257. Коляда В.И. Целостность личности в контексте социокультурных трансформаций современной России. *Человек в социокультурном мире*. Саратов, 1997. Ч. 3. С. 29–30.

258. Кон И.С. В поисках себя. Москва: Политиздат, 1984. 225 с.

259. Кон И.С. Пол и гендер. Заметки о терминах. *Андрология и генитальная хирургия*. 2004. № 1–2. С. 31–35.

260. Кон И.С. Психология полоролевых различий. *Вопросы психологии.* 1981. № 2. С. 47–57.

261. Кон И.С. Социологическая психология. Москва: Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 1999. 560 с.

262. Кондаков И.В. Архитектоника события. *Мир психологии*. 2000. № 4. С. 38–50.

263. Кононко О.Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). Київ, 1998. 255 с.

264. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности. Москва, 2011. 320 с.

265. Конопкин О.А. Психическая саморегуляция произвольной активности человека (структурно-функциональный аспект). *Вопросы психологии.* 1995. № 1. С. 5–12.

266. Копець Л.В. Психологія особистості. Київ, 2007. 460 с.

267. Кордубан И.Л., Лазаренко Л.А. Психологическая характеристика феноменов успех и успешность. *Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки».* 2007. № 5. С. 94–119. URL: http://science.ncstu.ru/articles/hs/2007_05/psychology/09.pdf (дата обращения: 10.10.2019).

268. Кохан Я.О. Об’єктивне та соціокультурне в понятті успішності. URL: http://psyscience.com.ua/department/oklad.php?mova=ua&scho= _ua/knopki/konfer2010index.php (дата звернення: 19.07.2019).

269. Кочарян А.С. Личность и половая роль (симптомокомплекс маскулинности/фемининности в норме и патологии). Харьков, 1996. 127 с.

270. Кочубейник О.М. Автентичність особистості у її життєвому світі: модуси, процеси, статуси. Київ, 2010. 272 с.

271. Крайг Г. Психология развития / под ред. А.А. Алексеева. 7-е международное изд. Санкт-Петербург, 2000. 992 с.

272. Краснова О.В., Лидерс А.Г. Социальная психология старости: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва, 2002. 288 с.

273. Крейн У. Психология развития человека. 25 главных теорий. Санкт-Петербург, 2007. 512 с.

274. Кроник А.А. Субъективная картина жизненного пути как предмет психологического исследования, диагностики и коррекции: д-ра психол. наук / Ин-т психологии Рос. АН. Москва, 1994. 71 с.

275. Кроник А.А., Ахмеров Р.А. Каузометрия: методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. Москва, 2008. 294 с.

276. Кроник А.А., Ахмеров Р.А. Методы самопознания, психодиагностики и психотерапии в психологии жизненного пути. Москва, 2003. 284 с.

277. Кроник А.А., Пажитов А.Л., Левин Б.М. LifeLine – биографические тесты и медитации за персональным компьютером. *LifeLine и другие новые методы жизненного пути*. Москва, 1993. 230 с.

278. Крымский С.Б. Проектирование и трансформация социальных стратегий на рубеже тысячелетий. *Collegium*. 2005. № 18. С. 71–104.

279. Крюкова Т.Л. Человек как субъект совладающего поведения. *Психологический журнал.* 2008. № 2. С. 88–95.

280. Кудрявцев Т.В., Сухарев А.В. Влияние характерологических особенностей личности на динамику профессионального самоопределения. *Вопросы психологии.* 1985. № 1. С. 86–93.

281. Куєвда В., Ковтунович Т. Психологічні ретроспекції української етнокультурної моделі: монографія. Київ, 2013. 103 с.

282. Кузікова С.Б. Психологічні основи становлення суб'єкта саморозвитку в юнацькому віці: монографія. Суми, 2011. 412 с.

283. Кузікова С.Б. Суб'єктність у контексті саморозвитку особистості. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія».* 2012. № 1009. С. 40–44.

284. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Москва, 1990. 117 с.

285. Кузьмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. Ленинград, 1985. 32 с.

286. Кулагина И.Ю., Колюцкий В.Н. Возрастная психология: учеб. пособие. Москва: Смысл, 2001. 382 с.

287. Кун Т. Структура научных революций. Москва, 2002. 608 с.

288. Лазарев В.С. Проектная деятельность в школе: неиспользуемые возможности. *Вопросы образования.* 2015. № 3. С. 292–307. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/proektnaya-deyatelnost-v-shkole-neispolzuemye-vozmozhnosti/viewer (дата обращения: 05.07.2018).

289. Лазоренко Б.П. Психокорекція деформованих життєвих домагань та ресоціалізація проблемної молоді. *Життєві домагання особистості: колективна монографія* / Титаренко Т.М., Лебединська І.В., Алікіна Н.В. та ін. Київ, 2007. С. 394–409.

290. Левит Л.З. Уникальный потенциал, самореализация, счастье. Saarbrucken, 2013. 482 с.

291. Левченко В.В. Секреты успеха и успешности современного человека: монография. Москва, 2014. 259 с.

292. Левшин С.В. Формирование профессионального самосознания студентов как фактор успешной адаптации в профессии: канд. пед. наук: 13.00.08 / ГОУ ВПО «Ставропольский государственный университет». Ставрополь, 2011.

293. Лейфрид Н.В. Ответственность как личностная детерминанта представлений об успешном человеке: канд. психол. наук: 19.00.01 / Кубанский государственный университет. Краснодар, 2006.

294. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Москва, 1977. 304 с.

295. Леонтьев Д.А. Личностное в личности: личностный потенциал как основа самодетерминации. *Уч. записки каф. общ. психол. МГУ им. М.В. Ломоносова.* Вып. 1. Москва, 2002. С. 56–65.

296. Леонтьев Д.А. Психологические ресурсы преодоления стрессовых ситуаций: к уточнению базовых конструктов. Психология совладающего поведения: *Материалы второй Междунар. науч.-практ. конф.* (Кострома, 23 – 25 сент. 2010). Кострома, С. 40–42.

297. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. Москва, 2003. 487 с.

298. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии.* 1996. № 4. С. 15–26.

299. Леонтьев Д.А., Рассказова Е.И. Жизнестойкость как составляющая личностного потенциала. *Личностный потенциал: структура и диагностика.* Москва, 2011. 680 с.

300. Лєпіхова Л.А. Соціально-психологічне підґрунтя життєздійснення особистості. *Життєві домагання особистості:* колективна монографія / Титаренко Т.М., Лебединська І.В., Алікіна Н.В. та ін. Київ, 2007. С. 133–195.

301. Литвин-Кіндратюк С. Історико-еволюційний вектор студій розвитку особистості в сучасній психології. Збірник наукових праць: психологія. Вип. 24. С. 16–28. URL: http://journals.pnu.edu.ua/index.php/psp (дата звернення: 03.04.2020).

302. Ливехуд Б. Кризисы жизни – шансы жизни: Развитие человека между детством и старостью. Калуга, 1994. 217 с.

303. Ливехуд Б. Ход жизни человека. *Психология возрастных кризисов*: хрестоматия / сост. К.В. Сельченок. Минск, 2000. 560 с.

304. Лидерс А.Г. Кризис пожилого возраста: гипотеза о его психологическом состоянии. *Психология зрелости и старения:* ежеквартальный научно-практический журнал. 2000. № 2. С. 6–11.

305. Лихолетов В.В. Теория и технологии интенсификации творчества в профессиональном образовании: автореф. дис. … д-ра пед. наук. Екатеринбург, 2002. URL: http://www.trizminsk.org/e/prs/236004.htm (дата обращения: 8.12.2017).

306. Личностный потенциал: структура и диагностика / под. ред. Д.А. Леонтьева. Москва, 2011. 679 с.

307. Лишин О.В. Понятие «направленность личности» в отечественной и мировой психологии. *Мир психологии*. 2008. № 2 (54). С. 175–185.

308. Логинова Н.А. Психобиографический метод исследования и коррекции личности. Алматы, 2001. 172 с.

309. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. Москва, 1984. 444 с.

310. Лопухова О.Г. Психологический пол личности в современных социальных условиях: канд. психол. наук: 19.00.01 / Казанский государственный университет. Казань, 2000.

311. Лурье Л.И. Региональные проблемы реформирования образования. Пермь, 2002. 120 с.

312. Лэнгле А. Person: Экзистенциально-аналитическая теория личности. Москва, 2006. 159 с.

313. Лэнгле А. Смысл – компас в океане жизни. *Жизнь, наполненная смыслом.* Москва, 2004. 128 с.

314. Любутин К.Н., Кондрашов П.Н. Философская антропология Карла Маркса. Екатеринбург, 2007. 240 с.

315. Магдисюк Л.І. Концептуальна матриця вікової зрілості особистості в контексті її готовності до пенсії. *Психологічні перспективи.* 2014. Випуск 23. С. 168–179.

316. Магун В.С. Революция притязаний и изменение жизненных стратегий молодежи: 1985–1995 гг. Москва, 1998. 148 с.

317. Магун В.С., Энговатов М.В. Жизненные притязания различных социальных групп молодежи (по материалам репрезентативного исследования молодежи Самарской области). URL: http://2001.isras.ru/Publications/Magun/Samara_Youth (дата обращения: 10.06.2015).

318. Мадди С. Смыслообразование в процессах принятия решения. *Психологический журнал.* 2005. Т. 26. № 6. С. 87–101.

319. Майерс Д.Г., Динер Э. Кто счастлив? *Психологическая наука.* 1995. Т. 6. С. 10–19.

320. Макарова О. Прогноз: населення України скоротиться і постарішає. URL: http://www.unian.ua/society-/517167-prognoz-naselennya-ukrajini-skorotitsya-i-postarishae.html (дата звернення: 09.03.2018).

321. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. Київ, 2006. 240 с.

322. Мальц Л.А., Федосеева А.М. Психологические критерии жизненной успешности студентов педагогического вуза. *Анализ гуманитарных проблем современного российского общества:* материалы интернет-конференции с междунар. участием (24 – 30 октября 2005 г.). Омск, 2005. С. 94–97. URL: http://imek.org/?q=node/1230 (дата обращения: 03.08.2017).

323. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. Москва, 1992. 414 с.

324. Мамардашвили М.К. Картезианские размышления / ред. Ю.П. Сенокосов. Москва, 1993. URL: http://ru.philosophy.kiev.ua/library/mmk/kr/index.html (дата обращения: 12.01.2017).

325. Мамардашвили М.К. Психологическая топология пути (М. Пруст «В поисках утраченного времени») / под общ. ред. Ю.П. Сенокосова. Санкт-Петербург, 1997. 570 с.

326. Мандрикова Е.Ю. Теория самодетерминации в организационном контексте: обзор зарубежных исследований. *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2010. Т. 7, № 4. С. 126–140.

327. Маноха І.П. Психологія потенціалу індивідуального буття людини: онтологічно орієнтований підхід: автореф. дис. д-ра психол. наук. Київ, 2004. 45 с.

328. Манукян В.Р. Опыт исследования индивидуально-психологических особенностей целеполагания и жизненного планирования. *Психологические исследования: электрон. науч. журн.* 2018. № 57 (11). С. 9. URL: http://psystudy.ru/index.php/num/2018v11n57/1530-manukyan57.html (дата обращения: 23.02.2019).

329. Маркин В.Н. Личность в категориальном ряду: индивид, субъект, личность, индивидуальность (психолого-акмеологический анализ). *Мир психологии.* 2007. № 1. С. 45–55.

330. Маркин В.Н. Самость и «система Я» личности. *Мир психологии*. 2010. № 4. С. 25–33.

331. Марков В.Н. Механизмы реализации потенциала в контексте акмеологии развития. *Мир психологии*. 2007. № 2. С. 61–73.

332. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва, 1996. 308 с.

333. Мартынова М.А., Богомаз С.А. Самодетерминация в структуре личностного потенциала современной российской молодежи. *Психология и педагогика.* 2012. № 11. С. 164–168.

334. Марцинковская Т.Д. Особенности психического развития в позднем возрасте. *Психология зрелости и старения*. 1999. № 3. С. 13–17.

335. Маслоу А. Мотивация и личность. Санкт-Петербург, 1999. 228 с.

336. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы. Москва, 1999. 226 с.

337. Маслоу А. Психология бытия. Москва, 1997. 302 с.

338. Матеюк О.А. Успішність особистості: сутність та зміст феномена. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2012.

Вип. 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2012_4_31 (дата звернення: 22.06.2017).

339. Мелащенко К. Життєвий успіх у гендерному вимірі: соціологічні розвідки. *Соціальні виміри суспільства.* Київ, 2009. Вип. 12. С. 208–220.

340. Мелехин А.И., Сергиенко Е.А. Субъективный возраст как предиктор жизнедеятельности в поздних возрастах. *Современная зарубежная психология.* 2015. Т. 4. № 3. С. 6–14. URL: doi:10.17759/jmfp.2015040301 (дата обращения: 19.07.2017).

341. Мерлин В.С. Структура личности: характер, способности, самосознание. Учеб. пособие к спецкурсу «Основы психологии личности». Пермь, 1990. 110 с.

342. Методология и технология комплексного социально-педагогического проектирования (региональный уровень): коллективная монография. Тюмень, 1997. 168 с.

343. Милашевич Е.П. Психические новообразования возраста средней зрелости. *Возрастная, педагогическая и коррекционная психология*: сборник научных трудов. Выпуск 2. Минск, 2000. С. 87–94.

344. Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-метод. посібник: У 2 ч. / ред. рада: В.М. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В. Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. Київ, 1997. Ч. 1: Теорія і технологія життєтворчості. 392 с.

345. Мицько В.М. Психологічні особливості аксіогенезу майбутніх психологів: канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2007.

346. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста. Київ, 2000. 416 с.

347. Міщиха Л.П. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості: автореф. дис. … д-ра психол. наук. Київ, 2015. 45 с.

348. Митина Л.М. Психология труда и профессионального развития учителя. Москва, 2004. 320 с.

349. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. Москва, 1994. 216 с.

350. Митина О.В., Михайловская И.Б. Факторный анализ для психологов. Москва, 2001. 167 с.

351. Могилевкин Е.А. Карьера. *Очерки организационной психологии* / под общ. ред. А.С. Огнева. Воронеж, 1998. С. 112–146.

352. Молодиченко В. Глобалізація цінностей у контексті освітніх практик. *Вища освіта України*. 2009. № 3. С. 78–82.

353. Моргун В.Ф., Ткачева Н.Ю. Проблема периодизации развития личности в психологии. Москва, 1981. 84 с.

354. Морева О.В. Теоретические основы педагогического проектирования : монография / отв. ред. К.Н. Верховцев; ТВВИКУ МО РФ. Новосибирск, 2006. 270 с.

355. Морено Я. Психодрама. Москва, 2001. 528 с.

356. Моросанова В.И. Осознанная саморегуляция произвольной активности человека как психологический ресурс достижения целей. *Теоретическая и экспериментальная психология.* 2014. Т. 7. № 4. С. 62–78.

357. Моросанова В.И. Стилевые особенности саморегулирования личности. *Вопросы психологии*. 1991. № 1. С. 121–127.

358. Моросанова В.И., Сагиев Р.Р. Диагностика индивидуально-стилевых особенностей саморегуляции в учебной деятельности студентов. *Вопросы психологии.* 1994. № 4. С. 134–140.

359. Москалець В.П. Комплекси базової особистості сучасної України. *Методологічні і теоретичні проблеми психології: хрестоматія* / упоряд. З.С. Карпенко, І.М. Гоян. Івано-Франківськ, 2000. С. 380–395.

360. Мохова В.О. Основные предпосылки формирования психологии пола и гендерной проблематики: канд. психол. наук: 19.00.01 / Нижегородский государственный педагогический университет имени Козьмы Минина. Москва, 2016.

361. Муздыбаев К. Новейшие трансдисциплинарные исследования мудрости личности. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2011/9_2011/45.pdf (дата обращения: 21.04.2017).

362. Муздыбаев К. Психология личности и образ жизни. Москва. 1987. 220 с.

363. Муздыбаев К. Стратегии совладания с жизненными трудностями : Теоретический анализ. *Социология и социальная антропология.* 1998. Т. 1. № 2. С. 100–111.

364. Мунье Э. Манифест персонализма. Москва, 1999. 559 с.

365. Мухина В.С. Проблемы генезиса личности. Москва, 1985. 187 с.

366. Мэй Р. Открытие бытия. Москва, 2004. 224 с. URL: http://www.psylib.org.ua (дата обращения: 11.10.2017).

367. Надрага В. Соціальні ризики в загальній теорії ризиків: проблеми формування понятійного апарату. *Часопис економічних реформ.* 2015. № 3. С. 75–83.

368. Назарук О.М. Теоретичний аналіз передумов успішності професіонала в умовах підвищених ризиків. URL: http://psyscience.com.ua/department/oklad.php?mova=ua&scho=ua/knopki/konfer-2010/index.php (дата звернення: 09.09.2018).

369. Наконечна М.М. Психологічні аспекти формування схильності допомагати іншому. *Актуальні проблеми психології.* 2008. № 10. 6 (2). С. 84–87.

370. Нартова-Бочавер С.К. Психология личности и межличностных отношений. Москва, 2001. 416 с.

371. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. Учебное пособие. Санкт-Петербург, 2004. 392 с.

372. Наследов А.Д. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках, 2-е изд. Санкт-Петербург, 2007. 416 с.

373. Научитель Е.Д. Ценностные ориентации молодежи. *Практическая психология и социальная работа.* 1999. № 3. С. 36–38.

374. Низовских Н.А. Человек как автор самого себя: психосемантическое исследование жизненных принципов в структуре саморазвивающейся личности. Москва : Смысл, 2007. 255 с.

375. Николаева О. Свобода выбора. URL: http://www.portal-slovo.ru/rus/art/197/904/-27k (дата звернення: 04.09.2015).

376. Одинцова М.А. Психология жизнестойкости. Москва, 2015. 296 с.

377. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 60 000 слов и фразеологических выражений / ред. проф. Л.И. Скворцова. 25-е изд., испр. и доп. Москва, 2008. 1328 с.

378. Окса М.М. Формування ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя у процесі вивчення загальнопедагогічних дисциплін. *Проблеми сучасної педагогічної освіти.* Серія: Педагогіка і психологія. Київ, 2003. Вип. 5. С. 221–228.

379. Олехнович М.О. Гипотеза в условиях навязывания. *Ананьевские чтения – 99: Тезисы научно-практической конференции.* Санкт-Петербург, 1999. С. 252 – 253.

380. Олпорт Гордон. Становление личности. Москва, 2012. 813 с.

381. Осницкий А.К. Проблемы исследования субъектной активности. *Вопросы психологии*. 1996. № 1. С. 5–19.

382. Павліченко А. Ціннісні орієнтації у системі становлення особистості. *Психологія і суспільство*. 2005. № 4. С. 98–120.

383. Панок В.Г., Рудь Г.В. Психологія життєвого шляху особистості: Монографія. Київ, 2006. 280 с.

384. Пантелеев С.Р. Строение самоотношения как эмоционально-оценочной системы: автореф. дис. … канд. психол. наук. Москва. 1998. 21 с.

385. Парсонс Т. Очерк социальной системы. *О социальных системах.* Москва: Издательство «Академический проект», 2002. С. 545–687.

386. Паукова А.Б. Динамика отношения к жизни в результате рефлексии жизненных событий. *Мир психологии*. 2011. № 4. С. 143–150.

387. Петров К.В. Акмеологическая концепция творческого потенциала учащихся : автореф. дисс. … д-ра пед. наук. Москва, 2008. 63 с.

388. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Основы теоретической психологии. Москва, 1998. 528 с.

389. Петровский В.А. Личность: феномен субъектности. Ростов на Дону, 1993. 428 с.

390. Петровский В.А. Субъектность: новая парадигма в образовании. *Психологическая наука и образование*. 1996. № 3. С. 100–103.

391. Петровский В.А. Человек над ситуацией. Москва, 2010. 559 с.

392. Петрушихина Е.Б. Изучение гендерных различий в построении имиджа руководителя. *Практикум по гендерной психологии /* Под ред. И.С. Клециной. Санкт-Петербург, 2003. С. 329–332.

393. Повшедный А.В. Факторный подход и факторный анализ в построении теоретико-методологических оснований психолого-педагогических исследований. *Мир психологии*. 2006. № 2 (46). С. 131–141.

394. Подшивалкіна В. Соціальні умови та психологічні виміри тенденцій використання потенціалу особистості. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 127–137.

395. Поліванова О.Є. Взаємозв’язок уявлення про успіх та соціально-психологічних характеристик особистості у сучасної молоді. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2014. № 1099. Вип. 54. С. 19–22.

396. Поліщук В.М., Поліщук С.А. Професійна педагогічна діяльність у вимірі соціальних суперечностей. *Професійна культура: сутність, фахові особливості, розвиток: колективна монографія /* відп. ред. Г.Є. Улунова. Суми, 2016. С. 131–145.

397. Полоролевая психология: коллективная монография / А.С. Кочарян, М.Е. Жидко, Н.Н. Терещенко, Е.В. Фролова. Харьков, 2015. 236 с.

398. Полякова А.А. Аксиологический потенциал личности: сущностные особенности, педагогические функции. *Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 3: Педагогика и психология*. 2011. № 3. URL: https://cyberleninka.ru/journal/n/vestnik-adygeyskogo-gosudarstvennogo-universiteta-seriya-3-pedagogika-i-psihologiya#/811295 (дата обращения: 03.07.2015).

399. Помиткіна Л.В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія. Київ, 2013. 381 с.

400. Потуй Ю.П. Професійні цінності: сутність і роль у формуванні особистості сучасного фахівця. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах.* 2013. Вип. 33 (86). С. 331–337.

401. Практическая психология образования / под ред. И.В. Дубровиной. Москва, 2000. 528 с.

402. Прыгин Г.С. Психология самостоятельности: монография. Ижевск, 2009. 408 с.

403. Приходько Е.В. К вопросу об личностном самоопределении пожилых людей. *Актуальные проблемы психологического знания*. 2009. № 4. С. 20–31.

404. Прокопец И.О. Особенности эмоционального состояния и психологическое благополучие мужчин и женщин пенсионного возраста с разным рабочим статусом: канд. психол. наук: 19.00.13 / Университет Российского инновационного образования. Москва, 2017.

405. Пряжников Н.С. Личностное самоопределение в преклонном возрасте. *Мир психологии.* 1999. № 2. С. 111–123.

406. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение. Москва-Воронеж, 1996. 256 с.

407. Психологічний словник / за ред. В. Войтка. Київ, 1982. 216 с.

408. Психология: словарь / под. общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Москва, 1990. 494 с.

409. Психология личности и образ жизни / под ред. Е.В. Шороховой. Москва, 1987. 220 с.

410. Психология личности: Словарь-справочник / под ред. Горностая П.П., Титаренко Т.М. Киев, 2001. 320 с.

411. Психологія і педагогіка життєтворчості: навч.-метод. посіб. / ред. рада: В.М. Доній та ін. Київ, 1996. 792 с.

412. Психологія педагогічної взаємодії: інтегративний підхід: монографія / В.Л. Зливков, О.В. Завгородня, С.О. Лукомська, С.О. Копилов, О.В. Котух ; за ред. В.Л. Зливкова, С.О. Лукомської. Київ, 2019. 259 с.

413. Психология человека от рождения до смерти / под общ. ред. А.А. Реана. Санкт-Петербург, 2002. 656 с.

414. Путров С.Ю. Цінність здоров'я особистості як об'єкт філософського пізнання. *Нова парадигма. Філософія.* Випуск 112. С. 116–122. URL: http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/8860/1/Putrov %20S..pdf (дата звернення: 29.11.2019).

415. Радчук Г.К. Психологія аксіогенезу особистості у контексті вищої професійної освіти: автореф. дис. … д-ра психол. наук. Київ, 2011. 41 с.

416. Развивающее образование. Диалог с В.В. Давыдовым. Т.I. Москва, 2002. 245 с.

417. Разработка и реализация проектов развития образовательных учреждений / под ред. В.И. Загвязинского, С.А. Гильманова, О.В. Моревой. Москва, 1998. 258 с.

418. Регуш Л.А. Прогнозирование будущего. Санкт-Петербург, 2003. 352 с.

419. Рибалка В.В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-понятійного апарату). Київ, 2003. 204 с.

420. Рикель А.М. Профессиональная Я-концепция и профессиональная идентичность в структуре самосознания личности. Часть 1. *Психологические исследования*. 2011. № 2 (16). URL: http://psystudy.ru (дата обращения: 06.08.2016).

421. Роджерс К.Ю. Клиентоцентрированная терапия. Москва, 1997. 320 с.

422. Роджерс К. Консультирование и психотерапия. Москва, 2000. 463 с.

423. Розин В.М. Что такое событие? (Анализ условий событийного дискурса). *Мир психологии*. 2000. № 4. С. 31–38.

424. Рокич М. Природа человеческих ценностей. Москва, 1973. 276 с.

425. Романовський О. Г., Михайличенко В.Є. Філософія досягнення успіху: підручник. Харків, 2007. 592 с.

426. Роменець В.А. Історія психології. Київ, 1978. 440 с.

427. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. Москва, 1989. Т. 2. 328 с.

428. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. 2-е изд. Санкт-Петербург, 1999. 720 с.

429. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: 3-е изд. Санкт-Петербург, 2000. 416 с.

430. Рубинштейн С.Л. Принцип творческой самодеятельности (к философским основам современной педагогики). *Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии*. Москва, 1997. С. 433–438.

431. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. Москва, 1973. 424 с.

432. Рубинштейн С.Л. Человек и мир. Москва, 1997. 191 с.

433. Рудкевич Л.А. Возрастная динамика творческой продуктивности: автореф. дис … канд. психол. наук. Санкт-Петербург, 1994. 20 с.

434. Рудницька С.Ю. Технологізація як тенденція сучасного гуманітарного знання. *Дискурсивні технології самопроєктування особистості: монографія /* Н.В. Чепелєва, М.Л. Смульсон, С.Ю. Рудницька, О.В. Зазимко та ін.; за ред. Н.В. Чепелєвої. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. С. 47–56.

435. Рымарев Н.Ю. Личностные особенности подростков с различной гендерной идентичностью: автореф. дис. … канд. психол. наук. Краснодар, 2006. 31 с.

436. Савчин М. Здатності особистості: монографія. Київ, 2016. 288 с.

437. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ, 2008. 280 с.

438. Сайко Э.В. Событийная жизнь человека в его со-бытии. *Мир психологии*. 2000. № 4. – С. 38–50.

439. Самоукина Н.В. Первые шаги школьного психолога. Дубна, 2002. 192 с.

440. Сапогова Е.Е. Психология развития человека: учебное пособие. Москва: Педагогика, 2001. 311 с.

441. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии. Москва, 2000. 639 с.

442. Сартр Ж.-П. Проблемы метода. Москва, 1994. 234 с.

443. Сафин В.Ф. Психологические механизмы самоопределения личности. *Ежегодник Российского психологического общества*: матер. 3-го Всерос. съезда психологов, 25–28 июня 2003 г.: в 8 т. Санкт-Петербург, 2003. Т. 7. С. 60–62.

444. Сафин В.Ф. Психология самоопределения личности. Свердловск, 1986. 141 с.

445. Сафин В.Ф., Ников Г.П. Психологический аспект самоопределения личности. *Психологический журнал*. 1984. Т. 5. № 4. С. 65–73.

446. Селезнева Е.В. Самоопределение как условие самоосуществления. *Мир психологии.* 2007. № 2. С. 192–203.

447. Селезнёва Е.В. Самоосуществление как акмеологическая категория. *Мир психологии*. 2007. № 1. С. 192–203.

448. Селезнева Е.В. Смысловые детерминанты самореализации. *Мир психологии*. 2010. № 4. С. 78–91.

449. Селезнёва Е., Мельничук А. Способность к целеполаганию как фактор стратегичности жизни. *Мир психологии*. 2009. № 4 (60). С. 215–223.

450. Селезнева Н.Т. Субъектно-развивающий подход: теоретико-методологические положения. *Известия Алтайского государственного университета: журнал теоретических и прикладных исследований.* 2009. № 62. С. 69–73.

451. Селигман М. Как научиться оптимизму. Измените взгляд на мир и свою жизнь. Москва, 2013. 430 с.

452. Селигман М. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни. Москва, 2006. 368 с.

453. Семиліт М.В. Соціально-психологічні засади проектування життєвого шляху особистості: д-ра психол. наук: 19.00.05 / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, 2019.

454. Сергиенко Е.А. Субъективный возраст в контексте системно-субъектного подхода. *Ученые записки Казанского университета.* 2011. Т. 153. № 5. С. 89–100.

455. Сергиенко Е.А. Субъективный и хронологический возраст человека. *Психологические исследования.* 2013. Т. 6. № 30. С. 10. URL: http://psystudi.ru (дата обращения: 22.02.2020).

456. Сержантов В.Ф. Природа человека и его судьба (философская антропология). Санкт-Петербург, 1994. 428 с.

457. Сидоренко В.Ф. Генезис проектной культуры. *Вопросы философии*. 1984. № 10. С. 87–99.

458. Сластенин В.А. Методологическая культура учителя. Формирование профессиональной культуры учителя. Москва, 1993. 346 с.

459. Слободчиков В.И. Развитие субъективной реальности в онтогенезе: автореф. дис. … д-ра психол. наук. Москва, 1994. 78 с.

460. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Психология развития человека: развитие субъективной реальности в онтогенезе / под ред. В. Н. Щур. Москва, 2000. 416 с.

461. Словарь психолога-практика / сост. С.Ю. Головин. 2-е изд. Минск, 2001. 976 с.

462. Словник української мови: в 11 тт. / ред. І.К. Білодід. Київ, 1971. Т. 2. С. 391.

463. Смелзер Н. Социология. Москва, 1998. 688 с.

464. Смирнов Л.М. Уровень ценности в структуре личности. *Мир психологии*. 2007. № 4. С. 220–230.

465. Смульсон М.Л. Розвиток у старості: завдання, специфіка, ризики. *Наукові студії із соціальної та політичної психології:* збірник статей. Київ, 2012. Вип. 31 (34). С. 186–196.

466. Смульсон М.Л. Субъектность в старости как фактор саморазвития. *Человек, субъект, личность в современной психологии:* материалы Международной научной конференции, посвященной 80-летию А.В. Брушлинского (Москва, 10 – 11 октября 2013 г.). Москва, 2013. С. 248–251.

467. Современная психология мотивации / под ред. Д.А. Леонтьева. Москва, 2002. 343 с.

468. Соколова И.Ю., Кабанов Г.П. Качество подготовки специалистов в техническом вузе и технологии обучения: учебное пособие для педагогов, аспирантов, магистрантов. Томск, 2003. 203 с.

469. Солодников В.В., Солодникова И.В. «Кризис среднего возраста»: теоретическая интерпретация переживаемого опыта. *Мониторинг.* 2009. № 4 (92). С. 178–202.

470. Социальная психология: словарь / под ред. М.Ю. Кондратьева; под общ. ред. А.В. Петровского. Москва, 2006. 176 с.

471. Спирин А.П. Профессиональные ценности современного педагога. URL: http://www.vspc34.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=565 (дата обращения: 28.03.2019).

472. Ставицька С.О. Генеза духовної самосвідомості юнацтва: дис. … д-ра психол. наук. Київ, 2012. 470 с.

473. Старовойтенко Е.Б. Введение в гуманитарную психологию. Киев, 1996. 80 с.

474. Старовойтенко Е.Б. Духовные влияния как основа воспитания и саморазвития личности. *Психологический журнал*. 1992. Т. 13. № 4. С. 95–98.

475. Старовойтенко Е.Б. Парадигма жизни в персонологии. *Психология: журн. Высш. шк. экономики*. 2010. Т. 7. № 1. С. 3–18.

476. Степанов С.Ю. Акмеологические парадоксы. *Акмеология*. 1994. № 1. С. 11–16.

477. Степанова Е.И. Психология взрослых: экспериментальная акмеология / ред. Крылов А.А. Санкт-Петербург, 2000. 287 с.

478. Степнова Л.А. Развитие аутопсихологической компетентности специалиста. Москва: РАГС, 2009. 140 с.

479. Степнова Л.А. Сущностные характеристики аутопсихологической компетентности личности. Москва: Эдельвейс, 2000. 100 с.

480. Страшникова К.А., Тульчинский М.М. Психологическая помощь и поддержка в социальном клубе пожилых людей: методическое пособие для подготовки психологов, культурологов, социальных работников территориальных геронтологических центров. Москва, 1996. 54 с.

481. Сухарева Н.Ф. Гендерные особенности проявления агрессии учащимися младшего школьного и подросткового возраста: дис. … канд. психол. наук. Москва, 2006. 188 с.

482. Сычев О.А. Психология оптимизма. Бийск, 2008. 69 с.

483. Тарабрина Н.В., Щеряков Г.В., Широков В.Д. Экспериментальное исследование фрустрации при истерии. *Клинико-психологические исследования личности.* Ленинград, 1971. С. 205–209.

484. Тарнас Р. История западного мышления. Москва, 1995. 448 с.

485. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении : монография. Київ, 1996. 404 с.

486. Татенко В.О. Суб’єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Соціальна психологія*. Київ. 2006. № 1 (15). С. 3–13.

487. Татенко В.О. Суб’єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Людина. Суб’єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В.О. Татенка. Київ, 2006. С. 316–358.

488. Татенко Н.О. Психотерапевтичні стратегії у роботі з життєвим успіхом. *Життєві домагання особистості: колективна монографія* /

Титаренко Т.М., Лебединська І.В., Алікіна Н.В. та ін. Київ: Педагогічна думка, 2007. С. 382 – 394.

489. Тернер К. Мы рождены для успеха. Москва, 2001. 139 с.

490. Технології життєвого успіху: практично зорієнтований посібник / І.Г. Єрмаков та ін.; редкол.: І.Г. Єрмаков та ін.; М-во освіти і науки України, Гімназія «Консул» № 86 (м. Київ). Київ, 2007. 663 с.

491. Тиллих П. Мужество быть. Киев, 2013. 200 с.

492. Титаренко Т. Життєві домагання особистості: феноменологічний та структурно-функціональний підходи. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 128–145.

493. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. Київ, 2003. 376 с.

494. Титаренко Т.М. Испытание кризисом: Одиссея преодоления. Изд. 2-е, испр. Москва, 2010. 304 с.

495. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. Київ, 2009. 232 с.

496. Титаренко Т.М. Технології формування життєвих домагань як способу керівництва часом життя. *Життєві домагання особистості: колективна монографія* / Титаренко Т.М., Лебединська І.В., Алікіна Н.В. та ін. Київ: Педагогічна думка,2007. С. 353–382.

497. Титаренко Т.М., Черемних К.О., Кляпець О.Я. Особистісний потенціал і побудова моделей майбутнього. *Життєві домагання особистості:* колективна монографія / Титаренко Т.М., Лебединська І.В., Алікіна Н.В. та ін. Київ, 2007. С. 80–120.

498. Тихомиров О.К. Понятия «цель» и «целеобразование» в психологии. *Психологические механизмы целеобразования*. Москва, 1977. С. 5–20.

499. Тихонравов Ю.В. Экзистенциальная психология. Учебно-справочное пособие. Москва, 1998. С. 58–98.

500. Томэ Х. Теоретические и эмпирические основы психологии развития человеческой жизни. *Принцип развития в психологии.* Москва: Наука, 1978. С. 173–196.

501. Тощенко Ж.Т., Айтов Н.А., Лапин Н.И. Социальное проектирование. Москва, 1982. 252 с.

502. Трейси Б. Достижение максимума. Минск, 2000. 368 с.

503. Тульчинский Г.Л. Философская антропология и онтология свободы. *Жизнь человека: опыт междисциплинарного исследования*. Санкт-Петербург, 1997. С. 15–18.

504. Турбан В.В. Соціально-психологічні особливості самообмеження особистості в умовах професійної кризи: канд. психол. наук: 19.00.05 / Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Сєвєродонецьк, 2018. 270 с.

505. Фаворова К.М. Особливості партнерських стосунків у жінок із різною статеворольовою структурою особистості: канд. психол. наук: 19.00.01 / Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Харків, 2016. 203 с.

506. Фельдштейн Д.И. Психология развития личности в онтогенезе. Москва, 1989. 208 с.

507. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. Москва, 2005. 490 с.

508. Философский словарь / под ред. И.Т. Фролова. 5-е изд. Москва, 1987. 590 с.

509. Фомичева Н.С. Гендерная специфика восприятия женского политического лидерства: канд. психол. наук: 19.00.05 / Государственный университет управления. Москва, 2007.

510. Франкл В. Основы логотерапии. Психотерапия и религия. Санкт-Петербург, 2000. 286 с.

511. Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва, 1990. 366 с.

512. Фромм Э. Искусство любить. Москва, 2014. 221 с.

513. Фрэнкин Р. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты. 5-е изд. Санкт-Петербург, 2003. 651 с.

514. Фурман А.А. Концепція особистості в аксіологічній психології: контури сутнісної евристики. *Психологія і суспільство*. 2016. № 4. С. 89–103.

515. Фурман А.А. Психологія смисложиттєвого розвитку особистості: монографія. Тернопіль, 2017. 508 с.

516. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів: канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2009.

517. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2016. 378 с.

518. Фурман А.В. Світ методології. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 47–60.

519. Хайдеггер М. Бытие и время. Харьков, 2003. 503 с.

520. Хайдеггер М. Время картины мира. *Новая технократическая волна на Западе* / под ред. П.С. Гуревича. Москва, 1986. С. 93–119.

521. Хайдеггер М. Что такое метафизика. Введение. *Время и бытие*. Москва, 1993. С. 22–28.

522. Хасанов Г.А. Смысл жизни человека: гносеологический анализ: канд. филос. наук: 09.00.01 / Сибайский институт (филиал) Башкирского государственного университета. Сибай, 2006. 141 с. URL: http://www.dslib.net/ontologia/smysl-zhizni-cheloveka-gnoseologicheskij-analiz.html (дата обращения: 15.03.2016).

523. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. 2-е изд. Москва, 2003. 860 с.

524. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. Санкт-Петербург, 2001. 256 с.

525. Холлис Дж. Перевал в середине пути: Как преодолеть кризис среднего возраста и найти новый смысл жизни. Москва, 2009. 208 с.

526. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Москва: Академический проект, 2006. 208 с.

527. Хоружий С.С. Дискурсы внутреннего и внешнего в практиках себя. *Московский психотерапевтический журнал.* 2003. № 3. С. 5–25.

528. Хухлаева О.В. Возрастное развитие в период взрослости. *Психолого-педагогические исследования*. 2012. №1. URL: http://psyedu.ru/journal/2012/1/2782.phtml (дата обращения: 03.04.2015).

529. Хухлаева О.В. Психология развития: молодость, зрелость, старость: учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. Москва, 2002. 208 с.

530. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. 3-е изд. Санкт-Петербург, 2005. 607 с.

531. Циринг Д.А. Личностная беспомощность и самостоятельность как полярные комплексные характеристики личности. *Материалы IV Всероссийского съезда РПО (18 – 21 сентября 2007 года)*. Москва-Ростов на Дону, 2007. Т. 3. С. 311.

532. Циринг Д.А. Психология личностной беспомощности: исследование уровней субъектности. Монография. Москва, 2010. 410 с.

533. Циринг Д.А., Эвнина К.Ю. Вопросы диагностики оптимизма и пессимизма в контексте теории диспозиционного оптимизма. *Психологические исследования.* 2013. 6(31). 6. URL: http://psystudy.ru (дата обращения: 26.05.2017).

534. Чепелєва Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л. Проблеми психологічної герменевтики: монографія. Київ, 2004. 276 с.

535. Чепурна Г.Л. Соціально-психологічні особливості перфекціонізму молоді: канд. психол. наук: 19.00.05 / Чернігівський національний педагогічний університет імені Т.Г. Шевченка. Чернігів, 2013. 212 с.

536. Черников А.В. Системная семейная терапия: Интегративная модель диагностики. Москва, 2001. 208 с.

537. Чернобровкін В.М. Психологія прийняття рішень у педагогічній діяльності: автореф. дис. … д-ра психол. наук. Київ. 2007. 42 с.

538. Чернобровкіна В.А. Психологія особистісної свободи: монографія. Луганськ, 2012. 487 с.

539. Чувгунова О.А. Планирование как предмет психологического исследования. *Психологические исследования*. 2015. Т. 8. № 43. С. 11. URL:

http://psystudy.ru/index.php/num/2015v8n43/1191-chuvgunova43.html (дата обращения: 27.08.2016).

540. Шаповаленко И.В. Возрастная психология (Психология развития и возрастная психология). Москва, 2004. 349 с.

541. Шарден П.Т. Феномен человека: сб. очерков и эссе / сост. и предисл. В.Ю. Кузнецов. Москва, 2002. С. 24–493.

542. Швалб Ю.М. Психологические модели целеполагания. Киев, 1997. 240 с.

543. Шелдон К. Введение в теорию самодетерминации и новые подходы к мотивации роста. *Сибирский психологический журнал.* 2016. № 62. С. 7–17. URL: DOI: 10.17223/17267080/62/2 (дата обращения: 27.02.2017).

544. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей. *Избранные произведения* / под. ред. А.В. Денежкина. Москва, 1994. С. 259–337.

545. Шибко О.Л. Типология стилей саморегуляции произвольной активности у лиц с ургентной аддикцией. *Философия и социальные науки.* Научный журнал. 2007. № 1. С. 71–75.

546. Шибко О.Л. Ургентная аддикция как форма аддиктивного поведения личности. *Психологический журнал.* 2006. № 3 (11). С. 65–68.

547. Шихи Г. Возрастные кризисы. Ступени личностного роста. Санкт-Петербург, 1999. 436 с.

548. Шихи Г. Тайны жизненного цикла. *Психология возрастных кризисов* / под ред. К.В. Сельченок. Минск, 2000. С. 100–142.

549. Шишов С.Е., Кальней В.А., Мищенко Е.А., Матвеева Т.М. Структура и содержание проектной деятельности. Метод проектов в России и за рубежом. *Стандарты и мониторинг в образовании*. 2004. № 5. С. 21–29.

550. Шмагина Ю.Д. Проблема кризиса среднего возраста в отечественной и зарубежной науке. *Вестник КГУ. Педагогика. Психология. Социокинетика.* 2017. № 2. С. 97–99.

551. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. Москва; Воронеж, 2004. 600 с.

552. Шпрангер Э. Психология юношеского возраста. Москва-Ленинград, 1924. 290 с.

553. Шугуров М.В. Социальный конфликт и самоосуществление личности. Саратов, 1992. 242 с.

554. Шульц П. Философская антропология. Введение для изучающих психологию. URL: http://www.philos.spb.ru/deps/antrop/educalt/ (дата обращения: 27.06.2018).

555. Эммонс Р. Психология высших устремлений: мотивация и духовность личности / под ред. Д.А. Леонтьева. Москва, 2004. 416 с.

556. Эриксон Э. Детство и общество. 2-е изд. Санкт-Петербург, 2002. 416 с.

557. Этика успеха: Выпуск 11 специальный: Российская идея успеха: экспертиза и консультация. Москва-Тюмень, 1997. 336 с.

558. Юдин Э.Г. Интенция. *Большая советская энциклопедия*. URL: https://litresp.com/chitat/ru/ %D0 %91/bse-bse/boljshaya-sovetskaya-enciklopediya-in/441 (дата обращения: 21.02.2016).

559. Юнг К. Проблемы души нашего времени. Москва, 1993. 336 с.

560. Юнг К.Г. Структура психики и процесс индивидуации. Москва, 1996. 267с.

561. Яблокова Е.А., Каширина Л.В. Статусно-ролевая парадигма в исследовании социально-психологических состояний больших социальных групп. *Акмеология*. 2003. № 4. С.21–28.

562. Яковлева Н.О. Педагогическое проектирование инновационных систем: автореф. дис. … д-ра пед. наук. Челябинск, 2003. 38 с.

563. Ялом Ирвин. Экзистенциальная психотерапия. Москва, 2014. 576 с.

564. Ямницький В. Системний аналіз феномена життєтворчості особистості. *Психологія і суспільство*. 2009. № 4. С. 145–152.

565. Яновська Л.В. Динаміка здатності до життєтворчості особистості у дорослому віці: автореф. дис. … канд. психол. наук. Одеса, 2006. 18 с.

566. Ярема А.І. Феномен успіху в соціологічному вимірі. *Вісник Львів. ун-ту. Серія соціол.* 2010. Вип. 4. С. 92–99.

567. Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва, 1994. 527с.

568. Atkinson J.W. An Introduction to Motivation. New York, 1964. P. 241–252.

569. Bandura A. Regulation of cognitive process through perceived self-efficacy. *Development Psychology*. 1989. Vol. 25. P. 729–735.

570. Bandura A. Self-Efficacy. The Exercise of Control. New York, 1997. 604 p.

571. Bandura A. Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Self in Social Psychology* / ed. by Roy F. Baumeister. Philadelphia, 1999. P. 285–296.

572. Barak B. Age identity: A cross-cultural global approach. *International Journal of Behavioral Development*. 2009. Vol. 33. № 1. P. 2–11. URL: doi: 10.1177/0165025408099485 (дата звернення: 10.03.2015).

573. Bar-Tal D. The effects of teachers behavior on pupils attributions : A review / in C. Antaki, and C. Brewin (Eds.). *Attributions and Psychological Change*. London, 1982. P. 177–194.

574. Birren J.E. The psychology of aging. New York, 1964. 303 p.

575. Buhler Ch. Der menshliche Lebenslauf als psychologisches Problem. Leipzig, 1933. 336 p.

576. Bromley D.B. Human ageing: An introduction to gerontology. Harmondsworth, 1988. 366 p.

577. Carlson M.C., Erickson K., Kramer A., Voss M., Bolea N., Mielke M., et al. Evidence for neuro cognitive plasticity in at-risk older adults: The Experience Corps program. *Journal of Gerontology: Medical Sciences*. 2009. V. 64. P. 1275–1285.

578. Cheng C. Processes underlying gender-role flexibility: Do androgynous individuals know more or know how to cope? *Journal of Personality*. 2005. 73 (3). P. 645–674.

579. Deci E.L. Intrinsic Motivation. New York-London, 1975. 324 p.

580. Deci E.L., Ryan R.M. Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development and health. *Canadian Psychology*. 2008. Vol. 49. P. 182–185.

581. Diener E. Subjective well-being. *Psychological Bulletin*. Vol. 95 (3). P. 542–575. URL: doi:10.1037/0033-2909.95.3.542 (дата звернення: 23.09.2018).

582. Doob L.W. Patterning of time. New Haven; London, 1971. 472 p.

583. Endler N., Parker J. Assessment of Multidimonsional Copiong Task, Emotion and avoidance Strategies. *Psychological Assessment*. 1994. Vol. 6. P. 50–60.

584. Flett G. Dimensions of perfectionism, psychosocial adjustment, and social skills. *Personality and Individual Differences*. 1996. Vol. 20(2). P. 143–150.

585. Flett G., Blankstein K., Hewitt P. & Koledin S. Components of perfectionism and procrastination in college students. *Social Behavior and Personality*. 1992. Vol. 20. P. 85–94.

586. Flett G., Hewitt P., Blankstein K. & Koledin S.Dimension of perfectionism and irrational thinking. *Journal of Ration-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy*. 1991. V. 9. P. 185–201.

587. Fried L.P., Carlson M.C., Frick K.D., Glass T.A., Hill J., Rebok G.W., Tielsch J., Zeger S., Wasik B.A., Seeman T., Freedman M., McGill S. A Social Model for Health Promotion for an Aging Population: Initial Evidence on the Experience Corps Model. *Journal of Urban Health*. 2004. V. 81(1). P. 64–78.

588. Frydenberg E. Coping competencies. *Theory into Practice*. 2004. V. 43(1). P. 14–22.

589. Greenfield E.A., Marks N.F. Formal volunteering as a protective factor for older adults' psychological well-being. *Journal of Gerontology*. 2004. V. 59. P. 258–264.

590. Harré R. Personal Being: A Theory for Individual Psychology. Hardcover – January 19, 1984. 299 p. URL: https://www.amazon.com/Personal-Being-Theory-Individual-Psychology/dp/0674663136 (дата звернення: 06.07.2019).

591. Havighursty R.J. Human development and education. New York, 1972. 452 p.

592. Hewitt P. Dimensions of perfectionism in unipolar depression. *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1991. Vol. 100. P. 98–101.

593. Hewitt P. The interpersonal expression of perfection. Perfectionism selfpresentation and psychological distress. *Personal And Social Psychology*. 2003. Vol. 6. P. 1303–1325.

594. Hewitt P., Flett G. Perfectionism in the self and socialcontexts: conceptualization, assessment, and association with psychopatology. *Journ. of Personality and Social Psychology*. 1991. Vol. 3. T. 60. P. 456–470.

595. Jaques E. Death and the Mid-Life Crisis. *International Journal of Psychoanalysis.* 1965. V. 46. P. 502–514.

596. Kertzer D., Leaflet P. (eds.). Aging in the Passt. Demography, Society, and Old Age. Berkeley, 1995. 424 p.

597. Kunzmann U., Baltes P. The Psychology of Wisdom: Theoretical and Empirical Challenges. *Sternberg R.J., Jordan J. (Eds.). A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives.* N.Y. : Cambridge Univ. Press, 2005. P. 110–135.

598. Lamontagne C. Qui a peur d'une pédagogie différentielle des sexes? Collected Essays on Learning and Teaching. 2010. 3. P. 15–20. URL: http://celt.uwindsor.ca/ojs/leddy/index.php/CELT/article/view/3233/2609 (дата звернення: 01.08.2018).

599. Lang F.R., Carstensen L.L. Time counts: Future time perspective, goals, and social relationships. *Psychology and Aging.* 2002. No. 17 (1). P. 125–139.

600. Lange P., Bekkers R., Schuyt T., Vugt M. From games to giving: Social value orientation predicts donations to noble causes. *Basic and Applied Social Psychology*. 2007. 29(4). P. 375–384. URL: DOI:10.1080/01973530701665223 (дата звернення: 07.03.2016).

601. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, appraisal and coping. New York: Springer publishing Company, 1984. 456 p.

602. Lefkowitz E.S., Zeldow P.B. Masculinity and femininity predict optimal mental health: a belated test of the androgyny hypothesis. *J. Person. Assess.* 1987. P. 95–101.

603. Levinson D. A conception of adult development. *American psychologist*. 1986. V. 41. P. 3–13.

604. Lewin K. Dynamic theory of personality. New York, 1935. 286 p.

605. Lewin K. Constructs in field theory. Field theory in social science: Selected theoretical papers by Kurt Lewin / ed. By D. Cartwright. London, 1952. P. 30–42.

606. Lipińska-Grobelny A. Effects of gender role on personal resources and coping with stress. *Int J Occup Med Environ Health.* 2011. 24 (1). P. 18–28.

607. Little B.R. Personal projects and the distributed self : Aspects of a conative psychology. *Psychological perspectives on the self*. 1993. Vol. 4. P. 157–181.

608. Lum T.Y., Lightfoot E. The effects of volunteering on the physical and mental health of older people. *Research on Aging*. 2005. V. 27(1). P. 31–35.

609. Masculinity and femininityin everyday life / edited by Eugenia Mandal, 2012. 166 p.

610. May R. Man's Search for Himself. New York, 1953. 281 p.

611. Martinez I.L., Crooks D., Kim K.S., Tanner E. Invisible Civic Engagement among Older Adults: Valuing the Contributions of Informal Volunteering. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*. 2011. V. 26(1). P. 23–37.

612. Miller P., Ingharm J., Davidson S. Live events, symptoms and social support. *Journal of Psychosomatic Research*. 1986. Vol. 20. P. 515–522.

613. Mizińska J. Success: a value or a pseudo-value. *Filosofija. Sociologija.* 2007. T. 18. Nr. 1. P. 17–23.

614. Morrow-Howell N., Hong S., Tang F. Who benefits from volunteering? *Gerontologist*. 2009. V. 49. P. 91–102.

615. Moss R., Schaeffer J. Life transitions and crises. *Coping with life crises. An integrative approach*. New York, 1986. P. 3–28.

616. Musick M.A., Herzog A.R., House S. Volunteering and mortality among older adults: Findings from a national sample. *Journal of Gerontology*. 1999. V. 54. P. 173–180.

617. Musick M., Wilson J. Volunteering and depression: The role of psychological and social resource in different age groups. *Social Science and Medicine*. 2003. V. 56. P. 259–265.

618. Nakano K. Coping strategies and psychological symptoms in Japanese samples. *Journal of Clinical Psychology*. 1991. V. 47. P. 57–63.

619. Nesdale D., Pinter K. Self-efficacy and Job-seeking activities in unemployed ethnic. *The Journal of Social Psychology*. 2000. Vol. 140 (5). P. 608–614.

620. Onyx J., Warburton J. Volunteering and health among older people: a review. *Australasian Journal on Ageing*. 2003. V. 22 (2). P. 65–69.

621. Palys T.S., Little B.R. Perceived life satisfaction and the organization of personal project systems. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1983. V. 44. P. 1221–1230.

622. Pillemer K.K., Wagenet L.P., Goldman D.D., Bushway L.L., Meador R.H. Environmental Volunteering in Later Life: Benefits and Barriers. *Generations San Francisco-American Society On Aging*. 2010. V. 33(4). P. 58–63.

623. Rodrigue J., Jackson S., Perri M. Medical coping models questionnaire: Factor structure for adult transplant candidates. *International Journal of Behavioral Medicine.* 2000. Vol. 7 (2). P. 89–111.

624. Ryan R.M., Frederick C. On energy, personality, and health: subjective vitality as a dynamic reflection of wellbeing. *Journal of Personality.* 1997. Vol. 65. P. 529–565.

625. Scheier M.F., Carver C.S. Effects of optimism on psychological and physical well-being: theoretical overview and empirical update. *Cognitive Therapy and Research*. 1992. 16(2). P. 201–228.

626. Smith H., Betz N. Development and validation of a scale of perceived social self-efficacy. *Journal of career assessment*. 2000. Vol. 8 (3). 286 p.

627. Schwartz S.H. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992. Vol. 25. P. 1–65.

628. Stras-Romanowska M. Los czlowieka jako problem psychologiczny. Wroclaw, 1992. 123 s.

629. Szewczuk W. Psychologia cźłowieka dorosłego: wybrane zagadnienia. Warszawa, 1962. 131 s.

630. Terelak J. Człowiek i stres: koncepcje, źrodła, reakcje, radzenie sobie, modyfikatory. Bydgoszcz-Warszawa, 2008. 511 s.

631. Tobin D.D., Mennon M., Spatta B.C. et al. The intrapsychic of gender : A model of self-socialization. *Psychological Review*. 2010. Vol. 170. P. 601–622.

632. Uotinen V., Rantanen T. Change in subjective age among older people over an eight-year follow up: Getting older and feeling younger? *Experimental Age Research.* 2006. Vol. 32. № 4. P. 381–393. URL: doi: 10.1080/03610730600875759 (дата звернення: 03.11.2017).

633. Van Willigen M. Differential benefits of volunteering acrossthe life course *Journal of Gerontology*. 2000. V. 55. P. 308–318.

634. Weiner B. An attributional theory of achievement motivation and emotion. *Psychological Review*. 1985. V. 92. P. 548–573.

635. Weiner B. Attribution and Achievement Motivation. URL: http://paei.wikidot.com/weiner-b-attribution-and-achievement-motivation (дата звернення: 19.05.2019).

636. Wittgenstein L. Bemerkungen über Philosophie der Psychologie. Oxford, 1980. Bd. 1, 2. Pp. 467–516.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Список праць здобувача за темою дисертації:

– у яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості: монографія. Київ, 2020. 448 с.

2. Гуляс І.А. Сенс життя як фактор самореалізації особистості. *Особистісно-акмеологічні фактори впливу на самореалізацію індивідуальності у полікультурному світі:* колективна монографія / за наук. ред. І.М. Зварича. Чернівці, 2016. С. 29–37.

Статті в наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України:

3. Гуляс І.А. Феномен щастя: аксіопсихологічні аспекти. *Проблеми загальної та педагогічної психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. Київ, 2010. Т. XII. Част. 4. С. 103–109.

4. Гуляс І.А. Системологічна модель аксіопсихологічного проектування самоздійснення особистості. *Актуальні проблеми психології:* збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. В.О. Моляко. Житомир, 2010. Т. 12.: *Проблеми психології творчості*. Вип. 12. С. 98–106.

5. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування особистості в контексті життєвого шляху. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова.* Серія № 12. *Психологічні науки*: зб. наукових праць. Київ, 2010. № 32 (56). С. 19–27.

6. Гуляс І.А. Аксіопсихологічні чинники проектування життєвих досягнень особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам’янець-Подільський, 2011. Вип. 11. С. 192–202.

7. Гуляс І.А. Аксіопсихологічне проектування особистості: акме-орієнтований аспект. *Вісник Харківського національного університету. Серія. Психологія*. Харків, 2011. № 937. Вип. 45. С. 60–64.

8. Гуляс І.А. Детермінанти самоздійснення особистості. *Психологічні перспективи*. 2011. Вип. 17. С. 83–92.

9. Гуляс І.А. Особливості реалізації аксіосфери особистості. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. Серія № 12. *Психологічні науки*: зб. наукових праць. Київ, 2011. № 34 (58). С. 11–18.

10. Гуляс І.А. Життєва перспектива особистості як предмет теоретико-методологічного аналізу. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 12. С. 315–324.

11. Гуляс І.А. Інтенційність як суб'єктне джерело аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка. Київ, 2011. Том X. *Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія.* Вип. 18. С. 91–102.

12. Гуляс І.А. Життєвий вибір як творче самоздійснення особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 16. С. 213–222.

13. Гуляс І.А. Потенціал як передумова аксіопсихологічного проектування особистості. *Вісник Одеського національного університету. Серія Психологія*. Одеса, 2012. Том 17. Вип. 8(20). С. 375–381.

14. Гуляс І.А. Цільова спрямованість у контексті ціннісного проектування особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 28. С. 106–115.

15. Гуляс І. Аксіопсихологічне проектування: профіль аналізу проблеми. *Психологія особистості*. 2016. № 1 (7). С. 151–169.

16. Гуляс І.А. Емпіричне дослідження саморегуляції особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2015. Вип. 29. С. 196–205.

17. Гуляс І.А. Досягнення особистості: філософсько-психологічний аналіз. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 40. С. 105–115.

18. Гуляс І.А. Життєвий успіх як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2018. Вип. 41. С. 69–78.

Статті у фахових наукових виданнях, включених до реєстру міжнародних науковометричних баз даних:

19. Гуляс І.А. Копінг-стратегії у контексті життєвих досягнень особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (20). Issue 40. P. 72–75.

20. Гуляс І.А. Психологічні особливості сприймання життєвого шляху особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2015. III (25). Issue 49. P. 80–84.

21. Гуляс І.А. Філософські засади дослідження аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V (61). Issue 141. P. 67–71.

22. Гуляс І.А. Подійний зміст життєвого шляху особистості. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*. Кам'янець-Подільський, 2019. Вип. 43. С. 81–103.

23. Гуляс І.А. Особистісні прагнення: емпіричне дослідження. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 3 (23). С. 137–152. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.3.23 (дата звернення: 14.05.2019).

24. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду пізньої дорослості. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук

України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 8 (28). С. 65–81. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.8 (дата звернення: 31.08.2019).

25. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень особистості періоду ранньої дорослості. *Психологічний часопис*: зб. наук. пр. / голов. ред. С.Д. Максименко; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г.С. Костюка. Київ, 2019. Том 5. № 9 (29). С. 205–219. URL: https://doi.org/10.31108/1.2019.5.9 (дата звернення: 30.09.2019).

26. Гуляс І.А. Факторна структура аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості періоду середньої дорослості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 4. С. 72–80.

Статті та тези доповідей, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

27. Гуляс І.А. Творче Я в структурі аксіогенезу особистості. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2009. № 10. С. 32–35.

28. Гуляс І.А. Особистість як інтегральний суб’єкт аксіопсихіки. *Наука і освіта.* Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України. Одеса, 2010. № 2. С. 4–8.

29. Гуляс І.А. Саморозуміння, самоставлення і самоосягнення у контексті самовизначення особистості. *Wykształcenie i nauka bez granic – 2009:* materiały V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji (Перемишль, 7 – 15 груд. 2009 р.). Перемишль, 2009. Vol. 15. *Psychologia i socjologia*. *Historia*. С. 24–26.

30. Гуляс І.А. Особистість як суб’єкт життєвого шляху. *Бъдещето проблемите на световната наука – 2009:* материали V Междунар. науч. практ. конф. (Софія, 17 – 25 груд. 2009 р.). Софія, 2009. Т. 21. *Психология и социология*. С. 44–46.

31. Гуляс І.А. Самоздійснення як форма суб’єктності особистості. *Vědecky průmysl evropskeho kontinentu – 2009:* materiály V Mezinárodní vědecko-praktická

conference (Прага, 27 лист. – 5 груд. 2009 р.). Прага, 2009. Dil 9. *Pedagogika. Psychologie a sociologie*. С. 85–86.

32. Гуляс І.А. Життєві орієнтації як складова аксіопсихологічного проектування особистості. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин:* матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Кам'янець-Подільський, 18 – 19 трав. 2011 р.). Кам'янець-Подільський, 2011. С. 67–69.

33. Гуляс І.А. Аксіосфери особистості: їх значущість та особливості реалізації. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин:* матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ – Кам'янець-Подільський, 22 – 23 трав. 2012 р.). Кам'янець-Подільський, 2012. С. 111–113.

34. Гуляс І.А. Потенціал як психологічний феномен. *Achievement of high school – 2012: VIII Междунар. научна практична конференция* (Софія, 17 – 25 лист. 2012 р.). Софія, 2012. Т.19. *Психология и социология*. С. 15–17.

35. Гуляс І.А. Особливості психологічної статі особистості. *Научният потенциал на света*: материали за 9-а Междунар. науч. практ. конф. (Софія, 17 – 25 верес. 2013 р.). Софія, 2013. Т.14. *Психология и социология*. С. 35–37.

36. Гуляс І.А. Самоефективність: емпіричне дослідження. *Přední vědecké novinky* – 2013: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 серп. – 5 верес. 2013 р.). Прага, 2013. Dil 6. *Filologické vědy. Psychologie a sociologie*. С. 44–46.

37. Гуляс І.А. Ціннісні орієнтації студентської молоді. *Nastolení moderní vědy* – 2013: materiály IX Mezinárodní vědecko-praktická conference (Прага, 27 верес. – 5 жовт. 2013 р.). Прага, 2013. Díl 8. *Pedagogika. Psychologie a sociologie*. С. 65–67.

38. Гуляс І.А. Психологічні особливості саморегуляції особистості. *Conduct of modern science*: *materials of the X Internationals scientific and practical conference* (Шеффілд, 30 лист. – 7 груд. 2014 р.). Vol.15. *Psychology and sociology. Music and life*. Шеффілд, 2014. С. 47–49.

39. Гуляс І.А. Суб'єктивне благополуччя: аспекти досліджень. *Ракурси психологічного благополуччя особистості:* збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. семінару (Ніжин, 9 черв. 2017 р.). Ніжин, 2017. С. 50–54.

40. Гуляс І.А. Особливості життєвих перспектив особистості в період кризи середини життя. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: матеріали X Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 23 квіт. 2018 р.). Кам'янець-Подільський, 2018. С. 11–13.

41. Гуляс І.А., Чуйко Г.В. Криза середини життя як психологічна проблема. *Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності:* збірник тез доповідей Всеукр. наук.-практ. семінару (Чернівці, 18 трав. 2018 р.). Чернівці, 2018. С. 30–33.

42. Гуляс І.А. Структурно-динамічні характеристики аксіопсихологічного проектування життєвих досягнень педагогів (на прикладі кореляційного аналізу). *Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи* (на пошану професора Шинкарюка А.І. та 101-ї річниці заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка): матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Кам'янець-Подільський, 24 жовт. 2019 р.). Кам'янець-Подільський, 2019. С. 28–31.

43. Гуляс І.А. Принцип суб'єктності в аксіопсихологічному проектуванні життєвих досягнень особистості. *Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи*: матеріали доповідей учасників II Всеукраїнського конгресу із соціальної психології (Київ, 7 – 8 лист. 2019 р.). Київ, 2019. С. 78–80.

Відомості про апробацію результатів дисертації

І. Міжнародні наукові конференції:

1. V Międzynarodowej naukowi-praktycznej konferencji «Wykształceniei nauka bez granic – 2009» (Przemyśl, 7 – 15 grudnia 2009, форма участі – заочна);

2. V Международна научна практична конференция «Бъдещето проблемите на световната наука – 2009» (София, 17 – 25 декември 2009, форма участі – заочна);

3. V Mezinárodní vědecko-praktická konference «Vědecky průmysl evropskeho kontinentu – 2009» (Praha, 27 listopadu – 5 prosinců 2009, форма участі – заочна);

4. III Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Київ-Кам'янець-Подільський, 18 – 19 травня 2011, форма участі – заочна);

5. IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Київ-Кам'янець-Подільський, 22 – 23 травня 2012, форма участі – заочна);

6. VIII Международна научна практична конференция «Achievement of high school – 2012» (София, 17 – 25 лист. 2012, форма участі – заочна);

7. 9-а Международна научна практична конференция «Научният потенциал на света» (София, 17 – 25 септември 2013, форма участі – заочна);

8. IX Mezinárodní vědecko-praktická konference «Přední vědecké novinky – 2013» (Praha, 27 srpna – 5 září 2013, форма участі – заочна);

9. IX Mezinárodní vědecko-praktická konference «Nastolení moderní vědy – 2013» (Praha, 27 září – 5 října 2013, форма участі – заочна);

10. X Internationals scientific and practical conference, «Conduct of modern science» (Sheffield, 30 лист. – 7 груд. 2014, форма участі – заочна);

11. X Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2018, форма участі – заочна);

12. V Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» (Кам'янець-Подільський, 24 жовтня 2019, форма участі – заочна);

II. Наукові семінари, конгреси:

13. Всеукраїнський науково-практичний семінар «Ракурси психологічного благополуччя особистості» (Ніжин, 9 червня 2017, форма участі – заочна);

14. Всеукраїнський науково-практичний семінар «Психологічна допомога особистості в складних обставинах життєдіяльності» (Чернівці, 18 травня 2018, форма участі – очна);

15. Восьмий Всеукраїнський науковий семінар «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 27 – 28 вересня 2019, форма участі – очна);

16. II Усеукраїнський конгрес із соціальної психології «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» (Київ, 7 – 8 листопада 2019, форма участі – заочна).

III. Розширене засідання кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, протокол № 14 від 22 червня 2020 р.).

ДОДАТОК Б

Психодіагностичні методики

Додаток Б.1

Стимульний матеріал до методики

«Каузометричне опитування» (Є.І. Головаха, О.О. Кронік)

Призначення. Дане опитування має за мету виявлення того, як різні люди сприймають своє минуле, теперішнє і майбутнє, як вони переживають і оцінюють час свого життя. Дослідження має наукові цілі і без Вашої згоди результати не розголошуватимуться.

Просимо Вас допомогти у цій цікавій та важливій справі.

Прізвище, ім’я по батькові _____

Стать _____

Вік _____

Освіта _____

Дата _____

Циклічний тест часу

Інструкція. Уявіть все своє життя від початку і до кінця – минуле, теперішнє і майбутнє – і постарайтеся зобразити його на папері у вигляді трьох кіл: минулого, теперішнього і майбутнього. Кола можуть бути маленькими або великими, перетинатися або ні.

Формування списку подій

Інструкція. На даному етапі Вам необхідно проаналізувати деякі події Вашого життя. «Подією» вважатиметься будь-яка зміна у Вашому житті. Це можуть бути зміни в навколишньому середовищі чи суспільстві, у Вашому внутрішньому світі (думках, почуттях, цінностях), зміни стану Вашого

здоров’я, поведінки, у діях і вчинках, навчанні, роботі, сім’ї, спілкуванні з друзями тощо.

Говорячи про подію, ми завжди будемо мати на увазі зміну. Тепер уявіть своє життя у цілому – від народження до смерті. У Вашому житті було багато подій, багато ще попереду. Спробуйте визначити (для самого себе) **15** найважливіших, на Вашу думку, подій свого життя. Це можуть бути як події, що відбулися, так і події, що чекають на Вас у майбутньому. Формулювання назви довільне: Ви можете самостійно описати зміст події або позначити її словом. Події бажано записувати у хронологічному порядку.

1 _____
2 _____
3 _____
4 _____
5 _____
6 _____
7 _____
8 _____
9 _____
10 _____
11 _____
12 _____
13 _____
14 _____
15 _____

Датування

Інструкція. Укажіть, будь ласка, максимально точну хронологічну дату кожної вказаної Вами події. Якщо подія вже відбулася, то пригадайте коли. Якщо йдеться про майбутню подію, то поставте дату цієї події. Кожна подія повинна мати лише одну дату відповідно до того, коли вона відбулася чи відбудеться.

1 _____
2 _____
3 _____
4 _____
5 _____
6 _____
7 _____

8 _____
9 _____
10 _____
11 _____
12 _____
13 _____
14 _____
15 _____

Емоційна оцінка подій

Інструкція. Дайте оцінку події за ступенем емоційної привабливості, використовуючи шкалу:+2 – дуже приємна;+1 – приємна;0 – байдужа;−1 – неприємна;−2 – дуже неприємна.

1 ____	6 ____	11 _____
2 ____	7 ____	12 _____
3 ____	8 ____	13 _____
4 ____	9 ____	14 _____
5 ____	10 ____	15 _____

Ранжування подій за значущістю

Інструкція. Виділіть у переліку одну найважливішу особисто для Вас подію і запишіть під номером 1, другу за значущістю – під номером 2 тощо.

1 _____
2 _____
3 _____
4 _____
5 _____
6 _____
7 _____
8 _____
9 _____
10 _____
11 _____
12 _____
13 _____
14 _____
15 _____

Причинний аналіз

Інструкція. Переходимо до головного етапу дослідження. Вам слід детально обміркувати кожну подію і відповісти на запитання: чому вона відбулася чи відбудеться?

Почнемо з події 15. Вона має багато причин. Чи можете Ви, наприклад, погодитися із тим, що подія 15 відбулася (відбудеться) тому, що була (буде) подія 14? Нас цікавить лише Ваша особиста думка про існування чи відсутність співвідношення «причина-наслідок» між подіями 14 і 15. Можна дати одну з трьох відповідей: «завдяки» (+), «усупереч» (−), «незалежно» (0).

Так само аналізуються співвідношення події 15 з усіма іншими подіями, включаючи і першу. Потім аналогічно розглядаються причини події 14, 13, 12 тощо.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
15															*
14														*	
13													*		
12												*			
11											*				
10										*					
9									*						
8								*							
7							*								
6						*									
5					*										
4				*											
3			*												
2		*													
1	*														

Цільовий аналіз

Інструкція. Щойно Ви проаналізували можливі причинно-наслідкові відносини у Вашому житті. Але між подіями існують зв’язки й іншого типу: одна й та сама подія може виступати метою чи засобом стосовно іншої.

Зараз Вам необхідно розглянути кожну пару подій і відповісти на запитання: чи є одна з них метою, а інша засобом для досягнення цієї мети.

Розпочнемо з події першої. Подумайте над тим, для чого ця подія відбулася, які цілі Ви мали на меті, здійснюючи цю подію. Чи можете Ви погодитися з твердженням, що перша подія відбулася для того, щоб змогла відбутися друга подія, або подія перша відбулася для того, щоб уникнути події другої. Можна дати одну з трьох відповідей: «досягнути» (+), «уникнути» (−), «незалежно» (0).

У такий самий спосіб аналізуємо подію 1 з подією 2, 4, ..., 15.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	*														
2		*													
3			*												
4				*											
5					*										
6						*									
7							*								
8								*							
9									*						
10										*					
11											*				
12												*			
13													*		
14														*	
15															*

Визначення психологічного віку

Уявіть собі все своє життя – минуле, теперішнє і майбутнє. В якому році Ви народилися? До якого віку будете жити? (Дайте більш-менш реалістичну оцінку).

У таблиці (1) обведіть число, яке відповідає Вашому віку (з точністю до 5 років), далі обведіть число, яке відповідає віку, до якого Ви проживете (з точністю до 5 років).

А тепер за допомогою таблиці оцініть кожні 5 років Вашого життя за ступенем насиченості важливими для Вас подіями. Подіями можуть бути які-небудь зміни в навколишньому середовищі, суспільстві, у Вашому внутрішньому світі, зміни стану Вашого здоров’я, поведінки, Ваших дій і вчинків, у сім’ї і на роботі, у навчанні, у спілкуванні з друзями тощо.

Оцініть спочатку насиченість першого п’ятиліття. Свою оцінку відмітьте знаком + у відповідній клітці таблиці, ураховуючи, що: 10 балів – максимальний ступінь насиченості; 1 бал – мінімальний ступінь насиченості.

Аналогічно оцініть насиченість кожного із п’ятиліть (як минулих, так і майбутніх, аж до відміченого Вами віку). Увага, кожне п’ятиліття повинно мати тільки одну оцінку насиченості, але мати її повинно обов’язково.

Ви виконали завдання повністю? Тепер можна визначити Ваш психологічний вік. Для цього:

1. Підрахуйте загальну суму балів за усіма п’ятиліттями – минулих і майбутніх. 2. Підрахуйте суму балів усіх прожитих п’ятиліть. 3. Розділіть суму «балів прожитого» на загальну суму балів усіх п’яти-літь. Отриманий результат – показник суб’єктивної «реалізованості життя». 4. Помножте цей показник на очікувану Вами тривалість життя. Який Ви отримали результат? _____ Це і буде Вашим психологічним віком.

Ступінь насиченості важливими подіями										
П’ятиліття	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1-5										
6-10										
11-15										
16-20										
21-25										
26-30										
31-35										
36-40										
41-45										
46-50										
51-55										
56-60										
61-65										
66-70										
71-75										
76-80										
81-85										
86-90										
91-95										
96-100										
101-105										
106-110										
111-115										
...										

Дякуємо за співпрацю!

Додаток Б.2

Методика дослідження цільової спрямованості особистості

(Я.В. Васильєв)

Призначення. Дане дослідження спрямоване на вивчення бачення вами перспектив становлення своєї особистості.

Інструкція: вам пропонується завершити 20 речень, що починаються словами „Я хочу ...”, які потрібно записати в протоколі дослідження. Завершувані речення мають бути короткими, і кожна нова думка повинна записуватися самостійно, як окремо завершене речення.

Прізвище, ім’я по батькові _____

Стать _____

Вік _____

Освіта _____

Дата _____

№ п/п	Речення	З	Д	Р	М	Е	В	К
1	Я хочу							
2	Я хочу							
3	Я хочу							
4	Я хочу							
5	Я хочу							
6	Я хочу							
7	Я хочу							
8	Я хочу							
9	Я хочу							
10	Я хочу							
11	Я хочу							
12	Я хочу							
13	Я хочу							
14	Я хочу							
15	Я хочу							
16	Я хочу							
17	Я хочу							
18	Я хочу							
19	Я хочу							
20	Я хочу							

Примітка. В колонці «**З**» («значущість») прорангуйте всі речення за значущістю для себе. Для цього напроти кожного речення у переліку в колонці «З» поставте номер, що відповідає його значущості. Необхідно кожному реченню присвоїти номер від першого до останнього номера, за кількістю речень вихідного переліку.

У колонці «**Д**» («дата») проставте час, коли, на вашу думку, кожне написане бажання може здійснитися: *ніколи, сьогодні, завтра, післязавтра, через стільки-то днів, тиждень, місяць, стільки-то місяців, півроку, рік, стільки-то років, завжди.*

У наступних чотирьох колонках **(«Р», «М», «Е», «В»)** ви повинні оцінювати запропоновані якості від 0 до 10 балів залежно від міри вираження у вас: **0** – відсутність якості, **5** – середнє вираження, **10** – максимальне вираження.

У колонці «**Р**» («реалізація») оцініть кожне бажання з позиції його реалізації на даний момент.

У колонці «**М**» («від мене») оцініть кожне бажання з позиції – наскільки його досягнення залежить від ваших зусиль.

У колонці «**Е**» («емоції») оцініть, наскільки ви будете переживати. Якщо мета не буде досягнута.

У колонці «**В**» («воля») оцініть, скільки ви докладете зусиль, якщо виникнуть перешкоди при досягненні кожної мети.

У колонці **«К»** («кола») поставте проти кожного речення вихідного переліку номер кола спілкування чи сфери діяльності, до якої, на вашу думку, відноситься кожне бажання:

1 – <u>особиста</u> (містить цілі, що стосуються піклування про себе, орієнтовані на власне Я. Такі цілі переважно егоцентричні, меркантильні тощо. Проте, до цієї сфери відносяться і цілі, спрямовані на підтримку здоров’я і на самовдосконалення).

2 – <u>інтимна</u> (містить цілі, спрямовані на відносини з протилежною статтю: стосуються питань любові, зокрема і статевої, створення власної сім’ї, одруження, відтворення покоління).

3 – сімейна (стосується цілей, що відносяться до батьківської сім'ї, тобто батьків, бабусь і дідусів, братів і сестер, рідного дому).

4 – дружня (у ній зосереджено цілі, пов'язані з дружнім спілкуванням, друзями й іншими людьми).

5 – навчально-професійна.

6 – суспільна (цілі цієї сфери стосуються загальнолюдських цінностей, політичних та ідеологічних поглядів, а практична діяльність не пов'язана з професійною чи навчальною діяльністю чи пов'язана непрямо. Цілі цієї сфери також не пов'язані з дозвіллям).

7 – самодіяльна (цілі, пов'язані зі самостійною діяльністю, не нав'язаною ззовні, а здійснюваною за власною ініціативою).

ДОДАТОК В

Матеріали статистичної обробки даних

Додаток В.1

Матриця факторних навантажень, *n* = 284

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Розввідп	-,177	,307	-,013	-,028	,219	,098	-,058	-,071	,126
Доброб	,066	,334	-,091	,107	,205	,105	-,169	,034	-,085
Наспрекр	,029	-,219	-,002	-,098	-,082	-,088	,050	,155	,077
Допмил	,140	,219	-,121	-,201	-,242	-,030	,298	,195	,046
Любов	,000	,293	,040	,020	-,135	-,144	,071	-,008	,043
Пізннов	,182	-,154	,124	,156	-,152	-,083	,115	,211	,213
Соцстатус	,101	,347	-,134	,067	,122	-,153	-,022	,329	-,005
Визнання	-,109	,270	-,090	,213	-,109	,023	,207	,306	,073
Соцактив	,121	,167	-,062	-,015	-,077	-,093	-,001	,468	,031
Спілкув	,161	,172	-,050	,016	,028	-,088	-,208	,172	-,036
Здоровя	,214	,209	-,150	,017	,001	,118	,089	,194	-,289
Розвзад	,476	,160	,015	,084	-,018	-,040	,193	,180	-,080
Емоції	-,289	,255	,045	,301	,025	,075	,007	,135	,041
Уникн	,145	,562	,076	-,157	,536	,202	,082	-,121	-,291
Відволік	-,003	,474	,018	-,113	,484	,144	,035	-,214	-,189
Соцвідв	,232	,513	,034	-,099	,358	,144	,218	,042	-,251
ПОС	-,254	-,375	,244	-,414	,077	,235	,093	,213	-,271
ПОІ	-,203	-,376	,212	-,204	,000	,121	,142	,335	-,055
СПП	-,183	-,472	,179	-,377	,156	,132	-,059	,067	-,345
Загперф	-,290	-,564	,275	-,461	,114	,222	,064	,248	-,304
Фемін	-,245	,316	,048	-,128	-,053	-,161	,435	-,252	-,031
Маскул	,597	,018	-,132	-,012	,256	-,133	-,299	,269	-,003
Андрогін	-,573	,194	,150	-,067	-,229	-,024	,469	-,312	-,029
Сценарій	,563	,117	-,067	-,296	-,005	-,254	-,007	-,169	,029
СоцСЕ	,462	-,143	,055	-,233	,045	-,182	-,026	-,108	-,019
Стратегія	,606	-,188	-,038	-,177	-,037	-,218	,180	-,137	-,164
Атрибуц	,428	-,165	-,067	-,227	,046	-,227	,275	-,041	,056
ЗагСЕ	,765	-,139	-,058	-,319	,033	-,328	,138	-,161	-,071
Щастя	,441	,107	,037	-,133	,102	-,237	,040	,109	-,098
Мотдосяг	,485	-,267	-,032	,040	-,091	-,051	,125	,011	,081
Планув	,342	,058	-,112	,331	-,212	,286	,192	,010	-,091
Моделюв	,412	-,195	,132	,069	,114	,333	,202	-,142	-,100
Програм	,314	-,217	-,113	,327	-,243	,206	,188	-,088	-,059
Оцінрез	,241	-,165	,061	,230	-,012	,335	,372	-,028	-,039
Гнучкість	,361	-,125	-,056	,211	,091	,236	-,045	-,216	-,014
Самостійн	,191	-,198	,042	,237	,069	,205	-,321	-,135	,044
Загсамор	,566	-,255	,031	,435	-,081	,456	,197	-,146	-,074
Хронвік	,049	-,097	,018	-,129	,366	,114	-,030	-,104	,266
Психвік	-,006	-,301	-,019	-,061	,576	,091	,136	-,067	,521
КСРЖ	-,079	-,277	-,065	,003	,525	,170	,141	-,061	,558
Радість	,322	,155	,447	-,060	,034	,037	-,269	,080	,112
Засмучен	,004	,058	,523	,085	,113	-,112	,029	,146	,063
Амбівал	-,005	,182	,405	,199	,176	-,018	,159	,062	-,004
Важлив	,261	,161	,464	-,103	-,104	,220	-,249	,077	,017
Успішніс	,189	,301	,280	-,282	-,287	,339	-,205	-,104	,163
Ймовусп	,139	,216	,460	-,183	-,207	,233	-,289	-,116	,079

Продовження Додатку В.1

Вплобст	,090	-,158	,203	,128	,135	-,474	,017	-,016	-,008
Зусилля	,103	-,078	,505	,352	,142	-,258	-,179	,046	-,101
Труднощі	,039	-,185	,355	,499	,186	-,186	-,175	-,049	-,107
Соцбажан	,151	-,052	,458	,023	-,111	,028	-,114	,046	-,100
Ясність	-,233	-,180	,047	,397	,146	-,116	,017	,022	-,310
Прогрес	,220	,240	,046	-,187	-,318	,296	-,294	-,081	,052
Зовнприч	-,088	-,043	,179	,365	,103	-,161	,087	-,063	-,187
Інтроекц	,012	,078	,633	,189	-,024	-,148	,173	-,104	-,016
Ідентифік	-,058	,005	,539	-,134	-,144	-,127	,225	-,180	,109
Внутприч	-,006	,128	,474	-,123	-,133	-,150	,122	-,186	,250
Підтримк	-,085	-,202	,042	,111	,043	-,203	-,152	,090	,054
Реалізац	,106	,007	-,051	-,052	-,123	,050	-,132	-,037	,236
Відмене	,266	-,201	,044	,029	-,020	,201	,137	,287	,168
Емоці	,025	,281	,198	-,010	,071	,039	,292	,350	,222
Воля	,158	,200	,199	,005	,045	,177	,268	,385	,203

Додаток В.2

Матриця факторних навантажень, *n* = 190

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розввідп	-,135	-,340	,057	,117	,199	-,138	-,014	-,133	-,080	-,189
Доброб	-,047	-,338	,124	,162	,168	-,140	-,231	-,180	-,054	,034
Наспрекр	,065	,147	-,146	-,175	-,045	,032	-,044	,004	,276	,066
Допмил	,150	-,121	-,015	-,273	,073	,109	,142	,372	-,103	-,120
Любов	-,116	-,192	,041	-,039	-,046	,127	,015	,133	,309	-,099
Пізннов	,263	,161	-,093	,045	-,143	,266	-,007	,069	,067	,054
Соцстатус	-,052	-,391	,050	,027	-,036	-,124	-,066	,259	-,011	-,001
Визнання	-,092	-,301	-,039	,090	,117	,187	-,064	,324	-,100	,067
Соцактив	,022	-,315	-,070	-,174	,046	,100	-,063	,332	,088	,151
Спілкув	,117	-,207	-,075	,017	-,109	,184	-,085	,163	,376	,130
Здоровя	,066	-,180	,039	-,036	,197	,187	,128	,157	,142	,360
Розвзад	,491	-,119	,036	,029	,048	,082	,133	,173	,186	,276
Емоції	-,175	-,213	,063	,242	,016	,075	-,152	-,028	-,292	-,133
Уникн	,022	-,459	,407	,062	,469	-,331	,225	-,117	,009	,220
Відволік	-,063	-,349	,246	,116	,411	-,284	,214	-,268	-,015	,098
Соцвідв	,134	-,409	,295	,082	,373	-,232	,175	,082	,117	,290
ПОС	-,172	,442	,265	-,345	,331	-,120	-,294	,006	-,056	,200
ПОІ	-,126	,390	,170	-,249	,287	,026	-,150	,132	,085	,066
СПП	-,176	,585	,142	-,252	,130	-,181	-,232	-,049	-,126	,206
Загперф	-,208	,651	,221	-,366	,323	-,154	-,309	,010	-,074	,172
Фемін	-,231	,003	,114	-,070	,038	-,080	,568	-,006	,123	-,040
Маскул	,486	-,175	-,190	,077	-,004	-,277	-,466	,033	-,051	-,100
Андрогін	-,470	,145	,226	-,086	-,022	,148	,635	-,042	,117	,025
Сценарій	,586	-,090	-,098	-,184	-,156	-,300	,141	-,032	-,009	-,049
СоцСЕ	,449	,077	-,081	-,187	-,152	-,240	,022	-,080	-,164	,013
Стратегія	,586	,201	-,002	-,110	-,103	-,277	,173	,005	-,008	,083
Атрибуц	,495	,105	-,116	-,133	,071	-,293	,234	,158	-,123	-,112
ЗагСЕ	,774	,099	-,103	-,187	-,140	-,414	,198	,024	-,067	,011
Щастя	,397	-,020	,048	-,014	-,129	-,228	-,053	,263	,083	,079
Мотдосяг	,445	,255	-,046	-,061	,000	,161	,257	,051	,393	-,007
Планув	,354	-,104	-,058	,208	,240	,333	,129	,026	-,208	,121
Моделюв	,421	,277	,188	,134	,277	,113	,109	-,151	-,172	,029
Програм	,394	,215	-,100	,266	,019	,213	,130	-,068	-,175	,014
Оцінрез	,315	,256	,095	,205	,228	,130	,118	,054	-,195	,104
Гнучкість	,293	,126	-,027	,326	,053	,164	,016	-,221	-,030	-,084
Самостійн	,178	,148	-,041	,214	,006	,230	-,234	-,334	,236	-,118
Загсамор	,600	,270	,077	,404	,241	,377	,094	-,194	-,120	,014
Хронвік	,070	,028	-,054	,103	,227	-,238	-,044	-,070	,287	-,054
Психвік	-,008	,306	-,075	,266	,400	-,197	,047	,090	,381	-,457
КСРЖ	-,107	,285	-,106	,229	,481	-,135	,081	,065	,384	-,503
Радість	,255	-,210	,445	-,107	-,133	-,016	-,158	-,149	,072	-,201
Засмучен	,008	-,067	,433	,143	-,228	-,160	-,035	,217	-,191	-,288
Амбівал	,115	-,069	,460	,303	-,045	-,085	-,061	,227	-,215	-,240
Важлив	,243	-,171	,416	-,222	,000	,039	-,284	-,271	,140	-,147
Успішніс	,233	-,287	,151	-,323	,075	,308	-,076	-,348	,009	-,192
Ймовусп	,221	-,161	,435	-,250	-,115	,160	-,197	-,298	,160	,004
Вплобст	,046	,223	,105	,161	-,360	-,375	-,026	,095	,172	,073
Зусилля	,135	,042	,453	,317	-,332	-,129	-,215	,033	,247	,123
Труднощі	,016	,149	,270	,554	-,276	-,055	-,160	-,077	,257	,168
Соцбажан	,065	,068	,409	-,101	-,144	,055	-,083	-,118	,222	,213

Продовження Додатку В.2

Ясність	-,232	,199	-,007	,462	-,101	-,060	-,090	,062	-,219	,220
Прогрес	,185	-,279	-,011	-,356	,003	,358	,034	-,256	-,024	,050
Зовнприч	-,190	,087	,153	,374	-,122	,055	,077	,110	,108	,358
Інтроекц	-,001	,217	,576	,122	-,192	,126	,208	,060	-,028	-,027
Ідентифік	-,084	,309	,510	-,165	-,126	,103	,264	,105	-,114	-,222
Внутприч	-,044	,034	,528	-,223	-,238	,142	,308	,083	-,078	-,201
Підтримк	-,160	,139	-,098	,004	-,225	,103	,020	,072	-,141	-,138
Реалізац	-,008	-,061	-,159	-,111	-,077	,151	-,016	,095	,309	-,052
Відмене	,325	,191	-,010	-,021	,185	,353	-,196	,237	,000	,021
Емоці	,143	-,185	,266	,005	,194	,122	-,263	,438	-,017	-,183
Воля	,254	-,005	,297	-,060	,261	,236	-,235	,458	,000	-,061

Додаток В.3

Матриця факторних навантажень, *n* = 94

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розввідп	-,162	-,089	,310	-,053	,038	-,100	-,175	-,005	-,057	,110
Доброб	,314	-,292	,008	,152	,032	-,146	-,298	-,086	,017	-,044
Наспрекр	-,127	,177	-,066	,016	,271	,269	,321	,393	-,149	-,112
Допмил	,235	-,365	,016	,074	-,119	,327	-,309	,264	,114	-,122
Любов	,305	-,111	,128	,259	-,111	,311	-,212	,055	,236	-,203
Пізннов	,088	,342	-,028	,148	,371	,096	-,006	,255	-,263	-,034
Соцстатус	,375	-,264	-,037	,120	,272	-,051	-,124	,104	,120	-,110
Визнання	-,029	-,124	-,133	,374	,001	,081	-,257	,242	,314	-,139
Соцактив	,178	,038	,000	,214	,268	,165	,057	,291	-,348	-,132
Спілкув	,254	-,076	,307	-,123	,118	-,067	,206	-,218	,215	-,310
Здоровя	,397	-,353	,046	,118	,078	,070	,311	,078	,046	,082
Розвзад	,492	,045	-,013	,203	,091	,065	-,050	,079	,388	-,002
Емоції	-,330	-,209	,218	,493	,110	-,190	,039	,219	,057	,104
Уникн	,472	-,286	,466	-,126	,182	-,342	,264	,057	,115	,004
Відволік	,269	-,319	,512	-,043	,275	-,227	,122	-,021	-,015	-,064
Соцвідв	,592	-,258	,253	-,076	,115	-,104	,270	,237	,037	,115
ПОС	-,425	,173	,048	-,359	-,073	,273	,158	,124	,015	,096
ПОІ	-,415	,329	-,094	-,117	,076	,266	,131	,170	-,010	-,088
СПП	-,246	,128	,148	-,529	-,083	-,026	,183	,052	,427	-,105
Загперф	-,521	,289	,089	-,452	-,063	,244	,228	,205	,262	-,086
Фемін	,028	-,330	,393	,177	,165	,334	,115	,166	-,101	-,041
Маскул	,728	,033	-,001	-,085	,264	-,034	,070	-,178	-,014	,047
Андрогін	-,534	-,267	,253	,240	-,090	,278	-,015	,300	-,029	-,112
Сценарій	,575	-,051	,126	-,272	-,054	,229	,052	-,127	-,083	-,123
СоцСЕ	,397	,318	,054	-,271	,182	,150	,207	,037	-,242	,102
Стратегія	,571	,073	-,350	-,223	-,068	,348	-,010	-,065	,187	-,043
Атрибуц	,237	,249	-,209	-,222	,120	,372	-,206	-,189	,094	,283
ЗагСЕ	,684	,180	-,160	-,395	,051	,390	,053	-,127	,029	,042
Щастя	,575	-,055	,202	-,096	,111	,173	,083	,103	,010	-,174
Мотдосяг	,415	,122	-,293	,142	,170	,208	-,067	-,016	-,034	,194
Планув	,316	,052	-,378	,326	-,182	-,138	,213	,111	,041	-,386
Моделюв	,342	,186	-,147	-,068	-,021	-,140	,148	,319	,060	,177
Програм	,082	-,081	-,463	,262	-,404	-,038	,088	,205	-,127	,142
Оцінрез	,150	,125	-,327	,151	-,119	-,232	,120	,406	,094	,104
Гнучкість	,415	,019	-,267	-,172	-,205	-,256	-,120	,035	,100	,168
Самостійн	,145	,208	-,140	-,031	-,043	-,418	,352	-,296	-,233	-,019
Загсамор	,409	,210	-,530	,189	-,251	-,275	,287	,310	-,037	-,026
Хронвік	-,065	,184	,197	-,342	,078	-,198	-,117	,313	-,111	,131
Психвік	-,067	,278	-,026	-,475	,366	-,322	-,380	,157	,121	,053
КСРЖ	-,101	,238	-,105	-,280	,338	-,460	-,391	,168	,112	-,013
Радість	,319	,414	,432	,086	-,019	-,143	-,105	,090	,161	-,082
Засмучен	-,060	,531	,317	,135	-,014	,032	,039	,269	,206	,207
Амбівал	-,053	,198	,231	,190	-,091	-,066	,034	-,087	,421	,429
Важлив	,291	,409	,295	,168	-,353	-,065	,010	,085	,278	-,128
Успішніс	,233	,242	,480	-,122	-,545	,103	,079	,149	-,029	,005
Ймовусп	,064	,275	,363	-,050	-,528	-,113	-,094	,145	-,217	-,237
Вплобст	,194	,320	-,092	,258	,278	,126	-,396	-,015	,083	-,199
Зусилля	-,076	,565	,085	,387	,208	-,086	,085	-,276	-,021	-,111
Труднощі	-,078	,503	-,054	,318	,190	-,116	,148	-,224	-,135	-,172
Соцбажан	,169	,477	,081	,139	-,213	,064	,038	,039	-,091	,009

Продовження Додатку В.3

Ясність	-,252	,092	-,034	,287	,146	,053	,497	-,306	,149	,147
Прогрес	,241	,000	,370	,023	-,434	-,115	-,132	-,057	-,185	,060
Зовнприч	,020	,238	-,109	,337	-,089	,162	-,141	-,164	,290	,324
Інтроекц	,122	,402	,405	,442	,031	,032	-,025	-,154	,097	,030
Ідентифік	,136	,334	,279	,113	-,194	,295	-,149	-,235	-,301	,102
Внутприч	,133	,347	,109	-,036	,134	-,058	-,351	,039	-,395	-,300
Підтримк	-,108	,304	,080	,142	,482	-,063	,145	,067	,216	-,140
Реалізац	,215	,115	-,058	-,124	-,383	-,168	-,090	,103	-,062	-,018
Відмене	,109	,185	-,076	-,014	,218	,023	-,033	,336	-,026	,093
Емоці	,067	-,037	,234	,116	,167	,177	,026	,194	-,208	,545
Воля	,226	-,096	,188	,149	,059	-,113	-,137	,048	-,225	,517

Додаток В.4

Матриця факторних навантажень, *n* = 105

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розввідп	,080	-,235	,066	,183	,468	-,120	,118	,109	-,093	-,035
Доброб	,296	-,169	,033	-,329	,309	-,110	,312	-,027	-,032	-,020
Наспрекр	-,178	,455	,152	-,033	,053	,165	-,061	,240	,062	-,223
Допмил	,246	-,164	-,114	-,293	-,373	,261	-,134	,139	,091	,155
Любов	,202	-,294	,136	-,144	-,234	-,110	,329	,055	,073	,345
Пізннов	,171	,214	,399	,057	-,053	,160	-,017	,248	-,008	-,351
Соцстатус	,377	-,028	,004	-,391	,149	,248	-,176	,059	-,085	-,088
Визнання	-,046	-,432	,156	-,391	-,052	,337	,031	,149	-,040	,163
Соцактив	,263	,082	,078	-,401	-,103	,387	,094	,157	,068	-,276
Спілкув	,240	,101	-,133	-,078	,299	,036	,147	-,180	-,217	,431
Здоровя	,377	,128	-,077	-,175	-,020	-,166	-,211	-,148	,333	-,322
Розвзад	,561	,257	,293	-,098	-,038	,068	-,096	,013	-,024	-,038
Емоції	-,113	-,543	,310	-,101	,206	,058	-,271	,051	,054	,000
Уникн	,556	-,224	-,231	-,108	,501	-,283	-,065	-,034	,237	-,168
Відволік	,393	-,221	-,219	-,022	,599	-,196	-,012	,021	,113	-,175
Соцвідв	,532	-,265	-,073	-,253	,189	-,199	-,086	-,076	,299	,028
ПОС	-,411	,282	-,053	,381	,017	-,183	-,063	-,022	,263	-,108
ПОІ	-,304	,242	,152	,211	,145	,372	-,103	-,229	,160	,149
СПП	-,425	,231	-,254	,458	-,068	-,070	-,090	-,122	,052	,054
Загперф	-,526	,333	-,077	,509	,040	,061	-,152	-,161	,208	,086
Фемін	,137	-,577	,026	-,231	,029	,191	-,042	,041	,094	,322
Маскул	,635	,450	-,057	-,163	,200	,031	-,019	-,097	-,263	-,070
Андрогін	-,338	-,700	,077	-,052	-,180	,111	,007	,070	,233	,236
Сценарій	,581	,247	-,376	,080	,034	,127	,070	,067	-,131	,233
СоцСЕ	,381	,418	-,197	,227	,049	,090	,233	-,142	-,063	-,061
Стратегія	,417	,527	,021	-,009	-,260	-,056	,021	-,215	,248	,179
Атрибуц	,230	,457	,046	,109	-,077	,298	-,163	-,034	,018	,339
ЗагСЕ	,597	,618	-,186	,117	-,062	,113	,047	-,153	,046	,226
Щастя	,547	,213	-,226	-,038	-,141	,140	,095	-,166	,160	-,070
Мотдосяг	,201	,534	,226	-,228	-,174	,101	-,096	-,002	,052	-,104
Планув	,166	,112	,396	-,103	-,249	-,140	-,171	,017	-,344	-,065
Моделюв	,129	,295	,249	,292	,028	-,198	-,077	,151	,323	,201
Програм	-,006	,181	,332	-,335	-,400	-,327	-,223	,102	-,067	,033
Оцінрез	-,022	,052	,481	-,037	,115	-,238	-,018	,245	,294	,150
Гнучкість	,212	,146	,094	-,016	-,142	-,468	,031	,063	,074	,435
Самостійн	,075	,181	,102	,087	,274	-,313	-,232	,009	-,461	,156
Загсамор	,136	,328	,617	-,018	-,081	-,458	-,197	,184	-,092	,196
Хронвік	-,033	,266	-,247	,069	,324	-,063	,196	,512	,141	,172
Психвік	-,196	,374	,040	,116	,388	,170	,096	,478	,016	-,011
КСРЖ	-,241	,255	,170	-,033	,340	,157	-,016	,587	-,079	,061
Радість	,389	-,085	,334	,362	,167	,252	-,063	-,031	-,194	,013
Засмучен	,027	-,303	,220	,279	,128	,453	-,239	-,136	-,049	,011
Амбівал	,149	-,427	,187	,252	,015	,237	-,336	-,252	-,218	,056
Важлив	,308	-,243	,357	,350	-,094	,067	-,237	-,038	-,173	,024
Успішніс	,383	-,475	-,091	,362	-,140	-,082	,037	,236	-,164	-,137
Ймовусп	,288	-,331	,020	,419	-,025	-,241	,053	,233	-,289	-,008
Вплобст	,106	,271	,304	-,046	,029	,301	,361	-,033	-,244	,072
Зусилля	,085	,089	,498	,106	,290	,100	,292	-,377	-,016	-,097
Труднощі	-,103	,127	,548	-,049	,352	-,097	,266	-,306	,045	-,030
Соцбажан	,176	,035	,314	,202	-,300	-,028	,129	,054	,147	-,411

Продовження Додатку В.4

Ясність	-,351	,072	,347	-,236	,301	-,299	,039	-,371	-,104	,000
Прогрес	,239	-,180	-,132	,336	-,313	-,207	,242	,110	-,189	-,286
Зовнприч	-,090	-,053	,328	-,299	-,152	,041	,536	-,035	,243	,005
Інтроекц	,297	-,327	,377	,329	,008	,022	,309	-,069	,228	,078
Ідентифік	,398	-,204	,135	,474	-,226	,105	,293	,073	,151	,008
Внутприч	,361	-,261	,144	,466	-,017	,074	,278	,125	,143	,058
Підтримк	-,290	,205	-,021	-,035	,233	,352	,136	,105	-,011	,072
Реалізац	,174	,063	-,163	,004	-,126	-,019	,130	,268	-,198	,082
Відмене	,126	,400	,179	,038	,075	,153	-,257	,229	,237	-,023
Емоці	,354	-,280	,136	,103	,278	,120	-,345	,014	,323	,045
Воля	,586	-,145	-,079	,129	,003	,001	-,400	,070	,167	,041

Додаток В.5

Матриця факторних навантажень, *n* = 49

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розввідп	-,003	,329	,405	-,012	,012	-,212	,150	-,106	,011	-,143
Доброб	-,020	,218	,425	-,283	,236	-,319	,050	-,005	-,127	,225
Наспрекр	,178	-,346	-,061	-,223	-,001	,239	,019	-,406	,000	,441
Допмил	-,178	,270	-,406	,048	-,245	,359	,199	,189	,335	-,108
Любов	-,280	,162	,189	,179	,240	,267	,091	-,119	,054	-,224
Пізннов	,388	,007	,149	,049	-,157	,424	-,022	-,407	-,202	,307
Соцстатус	-,012	,484	,045	-,333	-,165	,018	,134	,082	-,065	,003
Визнання	-,596	,392	,099	-,107	,015	,109	,041	,081	-,062	,094
Соцактив	-,120	,245	-,088	-,267	,264	,265	,013	,256	-,259	,083
Спілкув	,133	,056	,064	-,204	,050	-,250	,106	,264	-,310	-,384
Здоровя	,286	,288	-,098	,050	,136	-,066	-,328	,156	,379	-,171
Розвзад	,693	,118	,063	-,245	,197	,254	,056	,159	-,177	-,098
Емоції	-,193	,370	,335	,222	-,194	,037	,259	,239	-,020	-,092
Уникн	,213	,617	,270	-,188	,212	-,379	-,118	-,020	,223	,142
Відволік	,172	,454	,289	-,210	,147	-,530	-,005	-,232	,203	,087
Соцвідв	,003	,511	,230	-,220	,127	-,111	-,246	,285	,205	,179
ПОС	,098	-,499	-,072	,364	,036	-,439	-,098	-,108	-,070	,208
ПОІ	,201	-,195	,037	,052	-,297	-,070	,013	,503	-,077	,233
СПП	-,012	-,578	-,303	,187	-,185	-,319	-,230	,210	-,075	-,009
Загперф	,146	-,625	-,185	,288	-,222	-,406	-,092	,255	-,076	,174
Фемін	-,453	,241	,108	-,089	-,133	,379	,134	,288	-,037	,170
Маскул	,622	,245	,100	-,463	-,120	-,003	,062	-,215	-,299	-,031
Андрогін	-,724	,001	-,001	,299	,016	,217	,034	,282	,169	,060
Сценарій	,543	,244	-,406	-,278	,205	-,016	,040	,085	,128	-,147
СоцСЕ	,505	,024	-,379	-,152	,360	,000	-,093	-,025	-,313	-,114
Стратегія	,629	-,244	-,101	-,013	,048	,133	-,224	,076	,087	,120
Атрибуц	,481	-,016	-,274	-,028	-,146	,227	,498	,220	,083	-,284
ЗагСЕ	,794	,038	-,341	-,194	,174	,088	-,049	,108	,014	-,121
Щастя	,460	,103	-,395	-,296	,081	,022	-,446	,213	,267	,184
Мотдосяг	,377	-,211	,158	-,220	-,133	,466	-,046	,009	,177	,056
Планув	,163	,061	,159	,035	-,253	,288	,077	-,058	-,144	-,201
Моделюв	,535	-,265	,140	,436	,034	-,273	,155	,139	,067	,191
Програм	,200	-,356	,193	,035	-,014	,548	,036	,084	,047	-,144
Оцінрез	,260	-,258	,455	,197	,224	,065	,144	,137	,061	,261
Гнучкість	,311	-,177	,286	,248	-,024	,121	-,066	,078	,212	-,358
Самостійн	,207	-,214	,218	-,040	-,248	-,106	,297	-,242	,050	-,268
Загсамор	,497	-,396	,495	,311	-,131	,120	,215	,004	-,023	-,130
Хронвік	,149	-,175	,012	-,141	,512	-,139	,284	-,129	,107	-,010
Психвік	,088	-,357	,183	-,316	,014	,048	,197	-,336	,600	,088
КСРЖ	,006	-,350	,235	-,265	-,129	,132	,390	-,212	,582	,100
Радість	,220	,361	,148	,150	-,511	-,012	-,184	-,149	,073	,116
Засмучен	-,028	,283	-,062	-,216	-,672	-,024	-,366	-,036	,239	,068
Амбівал	,188	,383	-,094	-,036	-,706	,108	-,211	-,030	-,055	,037
Важлив	,315	,227	,074	,261	-,586	,006	-,004	-,143	-,240	,194
Успішніс	,003	,589	-,228	,308	,220	,086	,158	-,421	-,035	-,072
Ймовусп	,305	,229	,052	,420	,124	-,130	-,026	-,331	-,173	-,276
Вплобст	,129	-,277	,120	-,518	-,167	,009	-,236	,056	,020	-,177
Зусилля	,308	,096	,491	-,088	-,037	-,085	-,326	,207	,120	-,213
Труднощі	,076	-,175	,761	-,070	-,034	-,112	-,245	,170	,115	-,047
Соцбажан	,096	-,010	,183	,321	,235	,448	-,390	-,097	-,223	,193

Продовження Додатку В.5

Ясність	-,109	-,278	,653	-,316	,032	-,087	-,173	,077	-,167	-,213
Прогрес	,026	,101	-,333	,439	,133	-,037	-,341	-,362	,155	-,097
Зовнприч	-,256	-,119	,347	-,155	,510	,350	-,231	,173	-,097	,158
Інтроекц	,227	,255	,365	,582	,305	,183	-,055	-,033	-,024	,214
Ідентифік	,304	,197	-,006	,622	,121	,189	-,099	,240	,139	-,083
Внутприч	,163	,334	,018	,617	,199	,009	-,087	,143	,391	-,103
Підтримк	-,234	-,120	-,340	-,077	,095	-,273	,373	,090	,120	,042
Реалізац	,013	-,047	-,223	-,291	,310	,264	-,144	-,046	,111	,188
Відмене	,429	,011	-,083	-,028	,099	-,055	,543	,316	-,033	,354
Емоці	,322	,486	,239	,113	-,124	-,104	,352	,098	-,067	,208
Воля	,422	,475	-,123	,200	-,054	-,060	,267	,172	,027	,274

Додаток В.6

Матриця факторних навантажень, *n* = 56

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розввідп	-,072	,267	-,330	,128	,046	,184	,138	-,253	,054	-,372
Доброб	,422	-,109	,100	,008	,155	-,217	,126	-,358	,041	-,130
Наспрекр	-,221	,183	,184	,397	,139	,236	,071	,085	,123	-,315
Допмил	,412	-,241	,256	-,185	,271	-,178	,272	-,017	-,031	-,153
Любов	,344	,035	,189	-,316	,020	-,231	,323	-,076	,334	,061
Пізннов	,070	,375	,355	,151	,150	,195	-,012	-,072	-,456	-,191
Соцстатус	,458	-,059	,205	,246	,354	,114	,119	-,055	-,124	-,142
Визнання	-,023	-,076	,444	-,135	,366	-,014	,347	-,001	,063	,247
Соцактив	,356	,064	,372	,028	,413	,126	,158	-,059	-,281	-,232
Спілкув	,318	,082	-,256	,378	,184	-,240	,082	-,191	,232	,111
Здоровя	,402	-,325	,127	,028	,208	,223	-,355	,170	-,041	-,255
Розвзад	,479	,233	,332	,062	,023	,243	-,105	,127	,011	,075
Емоції	-,374	-,082	,271	-,195	,435	,330	-,260	-,202	,123	,111
Уникн	,510	-,239	-,397	,073	,310	,242	-,406	-,041	,046	-,028
Відволік	,344	-,092	-,377	,001	,404	,131	-,346	-,118	,029	-,164
Соцвідв	,625	-,248	-,098	,016	,188	,242	-,186	,079	,127	,188
ПОС	-,458	,093	-,188	,036	-,080	,055	-,084	,150	-,150	-,009
ПОІ	-,467	,322	,025	,183	,063	-,167	,158	,203	,220	-,187
СПП	-,419	,134	-,520	-,018	-,132	,192	,169	,154	,155	-,093
Загперф	-,649	,273	-,308	,018	-,017	,056	,132	,250	,175	-,118
Фемін	,237	-,078	-,072	-,175	,566	-,073	-,046	,040	,375	,245
Маскул	,790	,061	-,085	,273	,032	-,100	-,015	-,157	,058	-,103
Андрогін	-,439	-,121	,121	-,441	,370	,012	,047	,156	,227	,228
Сценарій	,573	,122	-,370	,091	,030	-,084	,255	-,047	,137	-,034
СоцСЕ	,382	,437	-,309	,201	-,080	-,068	-,107	-,040	,292	-,221
Стратегія	,623	-,039	,128	,215	-,207	-,276	,054	,420	,047	,031
Атрибуц	,220	,352	,105	,265	-,187	-,256	-,064	,464	-,085	,308
ЗагСЕ	,692	,267	-,178	,325	-,180	-,237	,058	,319	,185	,042
Щастя	,626	-,009	-,076	-,054	,169	-,114	,048	,059	,078	-,114
Мотдосяг	,425	,012	,437	,077	-,034	,001	-,107	,266	-,257	,028
Планув	,195	-,005	,441	,017	-,376	,278	-,020	-,170	,237	-,042
Моделюв	,136	,100	,116	,050	-,007	,269	,315	,147	,069	,058
Програм	,102	-,445	,456	-,042	-,243	,308	,039	-,016	,157	,120
Оцінрез	-,068	,027	,363	,238	,086	,405	,230	-,110	,184	-,104
Гнучкість	,366	-,268	-,070	,120	-,222	-,014	,418	-,008	-,029	,198
Самостійн	,164	-,037	-,157	,402	-,374	,231	-,273	-,213	,271	,050
Загсамор	,236	-,062	,472	,226	-,299	,527	,229	-,150	,354	-,051
Хронвік	-,046	,089	-,418	,343	,212	,230	,367	-,012	-,088	,131
Психвік	-,245	,468	-,306	,349	,248	,235	,229	,077	-,205	,175
КСРЖ	-,258	,284	-,053	,301	,262	,297	,120	-,173	-,291	,457
Радість	,329	,670	-,035	-,030	,027	,186	-,186	-,083	,056	,302
Засмучен	-,210	,452	,048	-,235	,246	,261	,117	,425	,340	-,196
Амбівал	-,146	,178	,011	-,317	,032	,165	-,020	,282	,368	-,238
Важлив	,241	,377	,164	-,355	-,223	,171	-,125	,038	-,004	,342
Успішніс	,260	,234	-,297	-,481	-,265	,299	-,083	,013	-,130	-,029
Ймовусп	,165	,171	-,279	-,365	-,148	,398	,232	-,317	,033	-,177
Вплобст	,250	,556	,378	-,156	-,002	-,135	,257	-,256	-,043	,085
Зусилля	-,123	,552	,327	,071	,003	-,239	-,297	-,221	,147	-,161
Труднощі	-,129	,347	,299	,226	-,068	-,161	-,355	-,233	,148	-,062
Соцбажан	,176	,320	,146	-,191	-,205	,297	-,034	,253	-,263	-,301

Продовження Додатку В.6

Ясність	-,414	-,092	,232	,174	-,230	-,021	-,452	-,052	,280	,158
Прогрес	,302	,040	-,189	-,533	-,270	,079	-,072	-,297	-,203	,054
Зовнприч	-,057	,166	,451	-,135	-,053	-,262	,221	,224	,030	-,168
Інтроекц	,161	,490	,105	-,329	,126	-,225	-,184	-,132	,351	-,016
Ідентифік	,352	,483	-,117	-,458	-,031	-,093	-,005	,049	-,285	-,039
Внутприч	,285	,583	-,129	-,182	,052	-,085	-,046	-,225	-,101	,096
Підтримк	-,321	,464	,204	,297	,245	-,138	-,089	-,236	,036	,175
Реалізац	,243	,027	-,236	-,109	-,216	,268	,299	-,093	,288	,337
Відмене	,163	,099	-,055	-,118	,430	,180	-,219	,422	,112	,171
Емоці	,047	,251	,264	,220	-,130	,297	-,203	,193	-,169	,163
Воля	,575	-,086	-,141	-,003	-,027	,219	-,084	,378	-,017	-,024

Додаток В.7

Матриця факторних навантажень, *n* = 89

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розввідп	-,366	-,326	,176	-,170	-,019	-,001	,271	-,077	,050	-,024
Доброб	,052	-,224	,150	-,322	-,305	-,071	,091	-,105	-,144	,325
Наспрекр	-,192	-,047	,128	,193	,246	-,367	-,222	,139	,133	,072
Допмил	,003	-,322	,112	,162	,045	,042	,112	-,609	-,167	-,043
Любов	-,129	-,082	,331	-,071	,104	,135	-,105	-,405	-,179	,128
Пізннов	,023	,169	,025	,280	,372	-,052	,076	,293	,300	,207
Соцстатус	,053	-,187	,345	-,188	-,075	,136	-,034	-,157	-,022	,425
Визнання	-,167	-,109	,160	-,101	,270	-,095	,129	-,114	-,017	,155
Соцактив	,011	,083	,178	-,028	-,221	-,229	-,068	-,058	,510	-,105
Спілкув	,216	,030	,369	-,184	-,007	,005	-,174	-,380	,176	-,141
Здоровя	,219	-,245	,369	-,152	-,031	-,166	-,444	,198	-,077	,276
Розвзад	,355	-,315	,338	-,055	,219	,101	-,174	-,195	,091	-,031
Емоції	-,299	,053	,136	-,355	,051	-,073	,039	,283	,258	,022
Уникн	,056	-,190	,633	,207	-,179	,211	-,019	,291	,105	-,057
Відволік	-,084	-,193	,444	,028	-,025	,146	-,054	,421	,114	-,163
Соцвідв	,085	-,335	,600	,299	-,052	,205	,046	,045	,176	,068
ПОС	-,328	,225	-,126	,535	-,208	,059	-,173	-,200	,121	,145
ПОІ	-,279	,235	-,219	,180	-,345	-,288	,013	,065	,074	,281
СПП	-,003	,170	-,253	,269	-,456	,289	-,391	-,122	,060	,135
Загперф	-,270	,295	-,289	,451	-,512	,056	-,270	-,167	,076	,261
Фемін	-,447	-,291	,079	,152	,234	,044	-,363	,250	,078	-,259
Маскул	,568	-,114	,004	-,140	-,134	,079	-,104	,029	,360	,096
Андрогін	-,686	-,059	,069	,165	,237	,015	-,113	,096	-,171	-,194
Сценарій	,473	-,308	,198	,315	,166	-,074	-,137	-,095	-,054	-,112
СоцСЕ	,385	-,219	-,262	,361	,071	,091	,049	,253	,210	-,075
Стратегія	,500	-,279	-,243	,294	,068	,079	-,231	-,071	-,287	,126
Атрибуц	,262	-,323	-,258	,398	,111	,157	,064	,040	,137	-,187
ЗагСЕ	,628	-,415	-,179	,453	,127	,113	-,144	-,032	-,035	-,110
Щастя	,426	,039	,165	,162	,133	,218	-,061	-,178	,105	-,058
Мотдосяг	,562	,046	-,045	,019	,064	,043	-,087	,127	-,133	,162
Планув	,275	-,359	,106	-,074	,259	-,352	,019	,109	-,233	,112
Моделюв	,532	-,081	-,038	,154	-,057	,135	,050	,239	-,026	,184
Програм	,335	,004	-,431	-,170	,173	-,243	,175	-,241	,055	-,041
Оцінрез	,378	-,111	-,194	,240	,046	-,329	,247	,153	,052	,231
Гнучкість	,531	,066	-,267	-,351	-,104	,217	,016	,032	,214	-,040
Самостійн	,347	,263	-,318	-,396	,064	,116	,009	-,002	,122	-,174
Загсамор	,730	-,107	-,266	-,106	,145	-,149	,135	,096	-,009	,064
Хронвік	,044	,168	,129	,183	-,170	-,030	,224	,246	,079	-,453
Психвік	-,001	-,110	-,039	-,052	-,351	,609	,271	,119	-,189	-,050
КСРЖ	,031	-,107	-,075	-,088	-,497	,509	,269	,130	-,159	-,251
Радість	,352	,285	,316	-,090	-,448	-,235	-,029	,020	,017	,041
Засмучен	,284	,535	,277	,205	-,115	,004	,011	,007	,051	-,048
Амбівал	,039	,235	,227	,041	,101	,328	,101	,140	,007	,365
Важлив	,437	,397	,359	,131	-,332	-,187	-,036	-,040	-,048	-,142
Успішніс	,151	,095	,254	,324	-,226	-,395	,194	-,112	-,014	-,055
Ймовусп	,183	,417	,342	,326	,085	-,247	,163	-,172	-,311	-,129
Вплобст	,027	,212	,161	,136	,357	,615	,020	-,063	-,131	,214
Зусилля	,359	,569	,229	-,100	,251	,082	,092	-,084	-,084	-,182
Труднощі	,253	,608	-,035	-,176	,309	,131	-,116	,051	-,092	-,186
Соцбажан	,232	,551	,029	,183	,051	-,053	,102	-,160	-,023	-,189

Продовження Додатку В.7

Ясність	-,213	,144	-,164	-,028	,251	-,033	-,376	-,044	,368	,000
Прогрес	,266	-,006	,252	-,106	-,231	-,379	,075	,102	-,003	,028
Зовнприч	,087	,338	-,094	-,222	,289	,096	-,254	,110	-,099	,218
Інтроекц	,147	,649	,241	,038	,274	,067	-,009	,158	-,041	,204
Ідентифік	-,304	,419	-,154	,272	,241	,042	,015	,007	-,008	,058
Внутприч	-,167	,200	,069	,270	,101	,031	,336	,362	-,318	,241
Підтримк	,160	,286	,169	-,253	-,111	,237	-,315	-,013	,182	,016
Реалізац	,008	,024	-,051	-,101	-,248	-,263	-,058	,218	-,322	-,020
Відмене	,213	-,103	-,164	,093	-,081	-,038	,249	,006	,270	,240
Емоці	-,223	-,029	,169	,239	,233	-,011	,396	-,289	,343	,007
Воля	-,081	,056	,056	-,055	,125	,181	,566	-,131	,380	,278

Додаток В.8

Матриця факторних навантажень, *n* = 51

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розввідп	-,385	-,193	-,027	,040	,424	,207	-,002	-,097	,180	,023
Доброб	-,151	-,296	,034	,013	,341	,194	,034	,067	,580	-,175
Наспрекр	-,127	-,258	-,139	-,028	,183	-,131	,524	-,302	-,105	-,042
Допмил	-,045	,235	-,116	,138	,026	-,015	,062	-,114	,549	,362
Любов	,105	-,157	-,017	,003	-,020	-,034	-,124	,015	,691	-,014
Пізннов	,289	,034	-,013	,004	,126	,206	,486	-,278	-,362	,127
Соцстатус	-,012	-,127	-,085	,057	,242	-,122	-,054	,099	,132	,557
Визнання	-,081	-,275	-,237	,197	,162	,029	,201	-,308	-,208	,390
Соцактив	-,341	-,209	-,155	,474	,224	-,015	-,103	-,052	-,134	,335
Спілкув	,140	-,040	-,429	,142	,227	,220	-,161	-,237	,304	,055
Здоровя	,053	-,079	-,268	-,212	,561	-,181	,232	-,120	,052	-,004
Розвзад	,055	,267	-,457	-,023	,354	,084	,140	-,107	,160	,155
Емоції	-,076	-,406	-,086	,000	,076	,141	-,118	,081	-,411	-,212
Уникн	-,014	,063	,105	,112	,802	-,123	-,053	,104	-,075	,001
Відволік	-,031	,034	-,078	,031	,500	-,145	-,088	-,044	-,395	-,050
Соцвідв	,041	,142	-,113	,088	,767	-,006	-,052	,220	,192	,125
ПОС	,135	,027	,709	,191	,040	-,136	,032	-,110	,107	,060
ПОІ	-,214	-,372	,538	-,060	,170	,120	,026	,057	,051	-,171
СПП	-,038	,165	,696	-,064	-,122	-,117	-,173	-,130	-,077	,042
Загперф	-,054	-,083	,884	,023	-,019	-,029	-,103	-,056	,099	-,049
Фемін	-,086	,169	-,169	-,401	,119	-,494	-,194	-,124	-,105	-,335
Маскул	-,165	,267	-,287	,309	-,045	,351	-,084	,063	,117	-,395
Андрогін	,110	-,140	,150	-,469	,065	-,551	-,134	-,147	-,078	,163
Сценарій	,140	,547	-,346	,208	,197	,009	,085	,142	-,029	-,063
СоцСЕ	-,090	,619	-,037	-,034	-,078	,073	-,067	,052	-,261	-,120
Стратегія	-,022	,676	,033	-,191	-,116	,004	,112	-,018	,239	,106
Атрибуц	-,163	,692	,082	,115	,195	,132	,011	-,231	-,319	,017
ЗагСЕ	-,027	,905	-,135	,059	,078	,101	,001	-,110	,000	-,002
Щастя	,460	,288	-,106	,118	-,045	,316	-,041	-,124	,245	,089
Мотдосяг	,271	,424	-,075	-,304	,186	-,027	,085	,201	-,029	,361
Планув	-,178	,215	-,285	-,134	,098	-,018	,562	,237	,102	,054
Моделюв	,186	,433	,153	-,335	,288	,160	-,136	,231	,052	,056
Програм	-,078	,168	-,070	-,078	-,098	,520	,191	-,384	,078	,152
Оцінрез	-,025	,343	,288	-,022	,232	,225	,513	,006	-,165	,034
Гнучкість	,027	,057	-,345	-,079	-,213	,476	-,386	-,150	-,222	-,027
Самостійн	,119	-,066	-,202	-,207	-,204	,711	-,272	-,084	-,040	-,077
Загсамор	,111	,437	-,251	-,283	,146	,649	,114	,035	,012	,061
Хронвік	-,017	,087	-,016	,145	,309	-,169	-,012	,071	-,061	-,269
Психвік	-,075	-,021	,149	-,125	,241	,116	-,685	-,060	-,051	,196
КСРЖ	-,297	,071	,100	,029	,210	-,084	-,681	,007	-,054	-,116
Радість	-,021	-,283	,096	,434	,176	-,152	-,037	,420	-,005	,100
Засмучен	,501	,044	,082	,538	,045	-,212	,023	-,031	,079	-,092
Амбівал	,499	-,154	,144	-,073	,345	,429	-,056	,164	-,096	-,064
Важлив	,256	,012	,012	,710	,152	-,121	-,017	,099	-,070	-,050
Успішніс	-,063	-,078	-,141	,129	-,018	,100	,078	,700	-,092	,144
Ймовусп	,630	,040	-,147	,159	,148	-,014	,239	,410	,160	,007
Вплобст	,734	,102	,052	,047	,033	-,039	-,222	,044	,096	,242
Зусилля	,731	,012	-,155	,244	-,008	,105	,048	-,046	,129	,086
Труднощі	,646	-,039	-,111	-,115	-,147	,055	-,126	-,446	-,012	-,074
Соцбажан	,399	-,035	,314	,417	-,036	,040	,112	-,004	-,122	-,032

Продовження Додатку В.8

Ясність	-,178	-,120	,204	-,172	-,216	-,047	,186	-,478	-,117	,067
Прогрес	-,081	-,101	-,311	-,134	,173	-,167	,230	,359	,040	,128
Зовнприч	,374	-,240	-,038	-,534	-,199	,004	,191	-,170	-,104	,067
Інтроекц	,766	-,098	,115	-,071	-,033	-,055	,128	,058	-,139	-,059
Ідентифік	,359	-,252	,515	-,189	-,025	-,055	-,074	,096	-,214	,075
Внутприч	,393	-,183	,206	,090	,054	-,250	,147	,451	-,263	,187
Підтримк	,290	-,216	-,085	-,179	-,010	-,136	-,417	-,196	,113	,061
Реалізац	-,163	-,269	,036	,028	,196	-,062	,060	-,064	,047	-,649
Відмене	-,232	,179	,159	-,009	-,247	,522	,243	,337	-,072	,163
Емоці	,084	-,061	-,041	,697	-,075	,037	,076	,089	,121	,163
Воля	-,005	,171	,123	,186	-,087	,294	,014	,349	,133	,601

Додаток В.9

Матриця факторних навантажень, *n* = 38

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Розввідп	-,531	-,372	-,077	-,003	-,010	-,078	,229	,255	,093	,252	-,192	,210
Доброб	,050	-,521	-,233	-,059	,014	,014	,118	-,144	-,093	-,014	,028	-,004
Наспрекр	-,035	,224	,297	-,218	,268	,468	-,163	,245	,005	,033	,096	-,258
Допмил	-,065	-,290	-,035	-,441	-,263	-,127	,043	,121	,226	,186	,180	-,003
Любов	,047	-,336	,288	,000	,174	-,083	-,231	,354	,062	-,233	,184	,028
Пізннов	,076	,321	,137	,248	,162	,414	,093	-,092	-,152	-,413	-,016	-,108
Соцстатус	,153	-,478	,044	,076	,062	-,189	,056	-,311	-,068	-,368	-,125	,030
Визнання	-,039	-,176	-,016	,092	-,011	-,326	-,174	,199	-,207	,052	,447	-,148
Соцактив	-,107	,371	,258	-,038	,344	,291	-,168	-,404	-,036	-,012	-,143	,195
Спілкув	-,028	-,057	,599	-,054	-,003	-,418	-,061	-,348	-,072	,025	,097	,212
Здоровя	,240	-,419	,152	-,267	,344	,072	-,282	,100	,004	-,252	-,229	,252
Розвзад	,357	-,337	,190	,064	-,002	-,391	-,007	,085	,170	,093	-,140	-,250
Емоції	-,495	-,341	,101	,137	,157	,026	,241	,089	-,097	-,198	,105	-,392
Уникн	,351	-,366	,605	,220	-,222	-,011	,013	-,058	-,268	,228	,055	,059
Відволік	,040	-,532	,479	,186	-,085	,064	-,092	-,068	-,213	,087	-,068	,070
Соцвідв	,439	-,257	,549	,009	,027	,128	,206	-,202	-,139	,050	,026	,217
ПОС	-,208	,401	,165	-,407	-,185	,001	,026	-,236	,439	,139	-,038	,042
ПОІ	-,168	,550	-,093	-,249	,034	,210	-,156	-,255	-,123	-,281	,237	,265
СПП	,189	-,054	,244	-,152	-,289	-,068	-,246	-,461	,536	-,032	,040	-,210
Загперф	-,065	,397	,174	-,421	-,232	,094	-,232	-,464	,397	-,111	,144	-,014
Фемін	-,439	-,156	,282	-,239	,435	,315	,036	,095	,006	,281	-,226	-,227
Маскул	,587	-,081	,168	,238	,317	,142	,184	-,096	,211	-,175	-,022	-,032
Андрогін	-,732	-,094	,097	-,278	-,006	,118	-,053	,105	-,202	,308	-,072	-,230
Сценарій	,498	-,029	,164	-,371	,390	-,209	-,026	,163	-,052	,017	-,323	,323
СоцСЕ	,490	,222	,050	-,056	,274	,438	,227	,130	,133	,274	,076	,108
Стратегія	,677	,074	-,177	-,291	-,040	-,126	-,117	,169	,087	-,228	-,122	-,408
Атрибуц	,248	,078	-,307	-,157	-,080	-,100	,322	,309	,350	-,098	-,339	-,084
ЗагСЕ	,760	,111	-,088	-,359	,153	-,025	,092	,255	,136	-,068	-,255	-,078
Щастя	,472	-,089	,377	-,085	,026	,227	-,051	,147	-,058	,267	,011	,076
Мотдосяг	,414	,080	-,198	,158	,283	,233	-,240	,365	,313	,013	-,011	,255
Планув	,448	-,151	-,150	,068	,231	-,244	-,360	-,018	-,539	,057	,179	-,152
Моделюв	,594	,032	,033	,000	,142	,259	,222	-,153	-,094	,321	,102	-,167
Програм	-,019	,369	-,579	-,195	,188	-,043	,099	,202	,086	-,027	,307	,119
Оцінрез	,430	,160	-,281	-,155	,126	-,186	,508	-,136	-,338	-,074	,289	-,050
Гнучкість	,610	,114	-,173	,220	-,175	-,115	,253	-,350	,106	,081	,057	-,151
Самостійн	,072	,406	-,154	,410	,135	-,023	-,170	-,315	-,066	,256	-,397	-,181
Загсамор	,605	,292	-,353	-,039	,289	-,083	,095	-,189	-,320	,183	,183	-,098
Хронвік	-,110	,392	,106	,103	-,315	,244	,325	,141	,022	,167	,033	-,314
Психвік	,316	-,094	-,258	,301	-,597	,164	,016	,021	,036	,075	-,165	,372
КСРЖ	,299	-,053	-,265	,402	-,604	,060	-,012	-,062	,091	,025	-,015	,320
Радість	,152	,019	,492	-,145	-,404	,153	,144	,346	-,059	-,280	-,114	-,058
Засмучен	,099	,392	,399	,234	-,257	,287	,031	,192	-,003	-,151	-,142	-,100
Амбівал	,035	-,062	,208	,275	-,172	-,127	,229	,170	,249	-,478	,010	-,069
Важлив	,325	,260	,557	-,120	-,285	-,125	-,176	,182	-,135	-,009	,178	-,104
Успішніс	,165	,307	,505	-,568	-,190	-,085	,182	,119	-,098	-,097	,192	-,036
Ймовусп	-,126	,541	,261	-,258	-,342	-,193	-,058	,255	-,216	,031	,092	,091
Вплобст	,143	-,156	-,067	,569	,130	,078	-,212	,138	,482	,114	,202	-,228
Зусилля	-,066	,477	,160	,464	-,070	-,165	-,006	,074	-,147	,135	-,381	,030
Труднощі	-,031	,604	,111	,473	,012	-,130	-,230	,057	-,272	-,050	-,173	-,008
Соцбажан	,111	,560	,245	,220	,012	-,427	-,078	,140	,074	,308	,073	,061

Продовження Додатку В.9

Ясність	-,194	,175	,401	,291	,565	-,157	-,135	,185	,295	,082	,070	,209
Прогрес	,016	,036	,158	-,340	-,126	,154	,548	-,085	-,323	,160	-,298	,075
Зовнприч	,054	,146	,095	,244	,072	-,471	,333	,130	,188	,205	-,051	-,128
Інтроекц	-,123	,269	,430	,473	,029	-,106	,179	,215	-,100	-,346	,012	,000
Ідентифік	-,228	,582	,069	,002	,377	-,434	,131	-,060	,118	,068	-,044	,052
Внутприч	,025	,151	-,394	,229	-,190	,592	-,273	,141	-,280	-,154	,012	-,079
Підтримк	,210	-,090	,461	,245	,181	,245	-,040	-,239	,260	,040	,336	-,084
Реалізац	,205	,182	-,187	-,123	-,135	-,126	-,252	,418	-,077	,023	,257	,263
Відмене	,171	-,134	,097	,040	-,152	,377	,036	,230	,132	,429	,231	,128
Емоці	-,165	,103	,069	-,038	,319	,056	,575	,003	,066	-,309	,135	,223
Воля	-,315	-,075	,024	,459	,077	,105	,530	,020	,105	,069	,394	,213

Додаток В.10

Матриця факторних навантажень, *n* = 90

Фактори / Змінні	**1**	**2**	**3**	**4**	**5**	**6**	**7**	**8**	**9**	**10**
Розввідп	-,068	-,293	-,121	,336	,010	,020	,074	,008	-,018	-,164
Доброб	,047	-,046	,071	,382	-,051	-,216	,267	,123	-,114	-,247
Наспрекр	,078	-,158	,072	-,163	,472	,112	-,023	-,036	-,032	,147
Допмил	,233	,102	,298	,034	-,020	,106	,085	-,300	,389	-,220
Любов	,085	-,241	-,015	,012	-,008	,015	,039	-,146	,421	,081
Пізннов	-,024	,160	-,090	-,505	,103	-,059	-,084	-,018	,058	-,022
Соцстатус	,043	-,281	-,164	,269	-,199	-,018	,066	-,064	,222	-,168
Визнання	,006	,180	,189	,050	-,282	-,298	,296	-,088	,296	,038
Соцактив	,107	-,103	-,077	,058	,002	-,015	-,087	-,050	,487	-,199
Спілкув	-,179	-,103	-,254	-,165	,223	-,025	-,206	-,014	,531	-,085
Здоровя	-,315	,218	,109	-,021	-,071	-,196	-,166	-,195	,367	-,215
Розвзад	,102	,311	,007	,017	,169	-,042	-,140	-,024	,213	-,008
Емоції	-,074	-,080	,062	-,022	-,221	-,086	,380	,168	-,151	-,285
Уникн	-,041	,097	-,052	,882	,066	,043	-,113	-,087	-,039	,029
Відволік	-,126	,050	,008	,693	-,003	,037	-,142	-,202	-,203	-,034
Соцвідв	,029	,160	-,082	,695	,114	-,073	-,056	,020	,149	,135
ПОС	-,076	-,057	,877	,111	,112	-,002	,025	-,019	,033	,006
ПОІ	,004	,065	,691	-,122	,003	-,055	-,252	-,057	,035	,133
СПП	-,113	-,078	,646	-,026	,153	,216	,007	,132	-,057	,031
Загперф	-,068	-,032	,932	-,007	,101	,077	-,074	,019	-,046	,075
Фемін	,197	-,077	,226	,063	-,098	,013	-,639	-,003	-,089	,070
Маскул	,374	-,020	,006	,007	,110	-,076	,727	-,052	-,007	,088
Андрогін	-,107	-,026	,131	,043	-,120	,095	-,864	,085	-,075	-,024
Сценарій	,675	,072	-,062	-,175	,110	-,063	,090	-,019	-,174	-,014
СоцСЕ	,416	,074	,009	,021	,217	,192	,165	,084	,004	-,177
Стратегія	,696	,143	-,135	,017	,137	-,007	-,137	,167	,044	,040
Атрибуц	,667	,098	,039	,049	-,165	,011	-,029	-,144	,087	-,020
ЗагСЕ	,905	,155	-,064	-,061	,088	,019	-,004	,037	-,034	-,074
Щастя	,337	,079	-,007	-,011	-,088	-,064	,261	-,001	,091	,117
Мотдосяг	,230	,269	-,093	-,283	,284	,019	-,345	-,296	,221	,342
Планув	-,033	,704	-,062	,096	-,085	-,146	,066	-,064	,072	-,055
Моделюв	,122	,639	,083	,069	,020	,037	,074	-,065	-,105	,079
Програм	,243	,558	-,064	-,066	,036	,087	-,032	,028	-,110	-,154
Оцінрез	,152	,538	,032	-,161	-,275	-,055	-,007	,045	,062	,143
Гнучкість	-,018	,457	-,108	,045	,095	,086	,178	-,192	-,034	,137
Самостійн	-,164	,177	,022	-,088	,423	-,150	-,091	,252	-,007	-,071
Загсамор	,118	,901	-,034	-,018	,058	,019	-,049	,027	-,011	-,001
Хронвік	,105	-,055	-,016	,063	-,039	-,152	,094	,222	,034	,415
Психвік	-,022	,105	,082	,011	-,040	,060	,018	,015	-,075	,870
КСРЖ	-,170	,065	,182	-,001	-,080	,029	-,069	-,038	-,054	,798
Радість	,405	,033	-,086	,262	,454	,089	-,014	,344	,102	,018
Засмучен	,081	,117	-,053	,139	-,362	,448	,047	,167	,095	,013
Амбівал	,020	,320	-,037	,250	-,399	,325	,178	,280	,096	,119
Важлив	,272	-,002	,180	,207	,467	-,331	-,130	,281	,062	-,133
Успішніс	,121	,198	,068	,008	,669	-,103	,188	-,136	-,058	-,043
Ймовусп	,039	-,026	,186	,102	,627	,026	,166	,026	,116	-,070
Вплобст	,196	-,158	,063	-,209	-,167	,120	-,045	,312	-,291	-,128
Зусилля	,115	-,119	,103	-,022	,031	,068	-,027	,782	-,030	,000
Труднощі	-,023	,047	-,090	-,070	,051	,008	,041	,724	-,042	,066
Соцбажан	,073	-,048	,140	,240	,290	-,008	-,182	,265	,141	-,080

Продовження Додатку В.10

Ясність	-,225	,049	,015	-,014	-,231	,477	,269	,234	-,235	-,004
Прогрес	,081	,190	-,105	,032	,389	-,118	,092	-,440	,120	-,285
Зовнприч	-,238	-,017	,064	,356	-,055	,449	,172	,202	,143	,138
Інтроекц	,032	,121	,260	,042	-,185	,553	-,209	,148	-,014	,004
Ідентифік	,097	-,065	,189	-,012	,077	,758	-,201	-,080	,035	,102
Внутприч	,138	-,126	-,049	-,001	,133	,728	-,279	-,061	,063	-,064
Підтримк	-,118	,012	,000	-,314	-,008	,589	,210	-,169	-,099	-,289
Реалізац	-,022	-,007	-,135	-,315	,144	,090	,032	-,069	,400	-,124
Відмене	-,222	,341	-,041	-,244	,294	,197	,039	,188	,432	,107
Емоці	-,008	,066	,140	-,002	-,149	,023	,240	,117	,583	,175
Воля	-,152	,233	,289	-,112	-,038	-,007	,127	,316	,576	,174

Додаток В.11

Матриця факторних навантажень, *n* = 86

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Розввідп	-,188	-,270	,195	,040	,141	,260	,019	-,139	-,029	,036
Доброб	,075	-,356	-,046	-,157	,228	,298	-,017	,215	-,344	-,075
Наспрекр	,100	,428	-,186	,161	,345	,178	,236	-,395	-,111	,019
Допмил	,055	-,025	-,245	,372	,153	,134	,006	-,052	,314	-,138
Любов	-,281	,033	-,341	,263	-,070	,306	,173	-,055	,045	,471
Пізннов	-,097	,409	,088	,026	,221	,367	-,015	-,335	-,051	,075
Соцстатус	,098	-,060	,204	,021	,383	,318	-,115	-,227	-,096	,150
Визнання	-,222	,139	,007	,476	,132	,456	,021	,099	,278	,058
Соцактив	,119	,044	-,035	-,071	,480	,486	-,035	-,098	-,090	-,055
Спілкув	,139	,363	,110	-,272	-,034	,177	-,010	,208	-,205	-,159
Здоровя	,397	-,051	,124	,148	,088	,312	-,057	-,096	-,152	,047
Розвзад	,298	,084	,200	,260	-,215	,225	-,129	,253	,101	-,033
Емоції	-,407	-,124	-,125	-,029	-,105	,271	,146	-,097	,091	,229
Уникн	,287	-,471	-,233	,372	,425	-,124	,295	,185	-,152	-,010
Відволік	,263	-,542	-,292	,207	,300	-,118	,360	,159	-,088	,043
Соцвідв	,196	-,227	-,218	,436	,488	-,030	-,013	,168	-,060	-,076
ПОС	-,288	,311	,294	,156	,201	-,421	,228	-,013	-,079	,116
ПОІ	-,536	,398	,085	,144	,196	-,253	-,283	,090	-,089	,106
СПП	-,274	,329	,342	,216	,114	-,274	-,031	,135	-,169	,177
Загперф	-,418	,427	,357	,302	,261	-,386	-,126	,023	-,163	,174
Фемін	-,136	-,063	-,668	,018	,096	,200	-,119	-,367	-,045	-,177
Маскул	,358	-,078	,432	-,279	-,072	,494	,134	,037	,025	,151
Андрогін	-,351	,003	-,645	,180	,119	-,277	-,180	-,201	-,059	-,195
Сценарій	,703	-,085	,021	-,252	,110	-,140	,108	-,005	,043	-,256
СоцСЕ	,641	,130	,121	-,118	,130	-,003	,037	-,153	-,045	,290
Стратегія	,471	,198	,221	-,233	-,061	-,093	-,245	-,170	,003	,001
Атрибуц	,385	,073	,015	-,199	,244	,010	-,181	-,129	,273	-,195
ЗагСЕ	,816	,108	,128	-,328	,156	-,130	-,068	-,112	,084	-,047
Щастя	,543	-,054	,139	,393	,209	-,179	-,003	,044	-,186	-,011
Мотдосяг	,148	,407	,214	,096	,209	-,040	,096	-,090	-,439	-,376
Планув	,130	,017	-,203	,041	,111	-,008	,145	,594	,053	-,355
Моделюв	,324	,504	,019	-,073	,264	-,020	-,160	,177	,208	,238
Програм	-,001	,308	-,296	-,044	,005	,359	-,101	,307	,234	,258
Оцінрез	,218	,389	-,162	,116	,313	,002	-,114	,229	,066	-,132
Гнучкість	,203	,437	-,193	-,097	,419	-,077	-,191	,068	,180	,258
Самостійн	,281	-,313	,044	-,246	-,204	,090	,294	,133	,084	,088
Загсамор	,411	,458	-,206	,033	,243	,082	,073	,488	,290	,091
Хронвік	-,007	,221	,308	-,099	,057	,030	,052	-,161	,044	-,180
Психвік	-,050	-,040	,153	,230	,241	-,146	,260	-,341	,618	-,008
КСРЖ	-,187	-,094	,322	,077	,145	-,154	,258	-,294	,559	-,155
Радість	-,016	,355	,100	,162	,061	,138	,496	-,189	-,083	-,179
Засмучен	-,318	,438	,077	-,040	-,122	,178	,428	,105	-,045	-,195
Амбівал	-,371	,324	,197	-,061	,038	,164	,231	,379	,005	-,248
Важлив	,089	,414	-,102	-,017	-,255	,068	,371	-,153	-,070	-,217
Успішніс	,279	,274	-,246	-,090	-,317	-,303	,160	,001	,130	-,084
Ймовусп	,219	,332	-,190	,107	-,142	-,141	,537	-,103	-,018	,087
Вплобст	-,242	,034	-,023	-,485	,141	-,053	,143	,243	-,022	,374
Зусилля	-,120	-,212	,232	-,430	,233	-,182	,443	,023	-,018	,175
Труднощі	-,240	-,258	,162	-,103	,395	,075	,339	,051	-,353	,231
Соцбажан	,040	,110	-,178	-,143	,108	-,034	,473	-,030	,052	,017

Продовження Додатку В.11

Ясність	-,384	-,213	-,147	-,475	,142	-,091	,205	,136	,189	-,068
Прогрес	,520	,232	-,107	-,002	-,155	-,285	,096	-,077	-,201	,247
Зовнприч	-,421	-,184	,455	,004	,277	,083	-,146	,144	,017	-,240
Інтроекц	-,322	,073	,141	-,176	,202	,163	-,049	,066	,054	-,400
Ідентифік	-,115	,364	-,181	,121	-,342	,173	,120	,020	-,207	,036
Внутприч	-,073	,389	-,317	,006	-,299	,181	,010	,097	-,164	-,037
Підтримк	-,350	,008	,221	-,123	,096	-,065	,027	,171	,264	,035
Реалізац	,102	-,237	,171	,530	-,232	-,101	,084	,191	,017	,011
Відмене	,326	-,155	,259	,555	-,269	-,007	,061	,070	-,024	,075
Емоці	,211	,075	,287	,368	-,257	,115	,089	,128	,246	,014
Воля	,207	-,124	,487	,317	-,226	,252	,027	-,049	-,034	-,023

Додаток В.12

Матриця факторних навантажень, *n* = 63

Фактори / Змінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Розввідп	,092	-,547	,347	-,015	,028	,173	,130	,165	-,184	-,137	,237	,188
Доброб	,354	-,369	,255	,053	,061	,026	-,039	,027	-,091	,149	,097	-,038
Наспрекр	-,093	,345	-,146	-,158	,095	,398	-,164	,043	,217	-,395	-,054	,141
Допмил	-,120	-,094	,271	-,312	-,128	-,316	-,020	-,305	-,073	-,101	-,180	,069
Любов	,006	-,202	-,315	,155	-,372	,224	,232	-,091	-,170	,159	-,062	-,241
Пізннов	,262	,075	,020	,061	-,133	,425	-,043	,405	,440	-,169	,012	,239
Соцстатус	,367	,060	-,134	,229	,070	,190	,187	,030	,122	-,553	-,030	,164
Визнання	-,012	-,317	,040	-,146	-,119	,175	,203	-,031	-,087	-,237	,127	,117
Соцактив	,206	-,064	-,052	-,040	,198	-,100	,077	-,110	,285	-,251	-,134	,031
Спілкув	,259	,278	-,045	,212	-,176	,172	,187	,393	-,049	-,127	-,151	-,391
Здоровя	,230	-,024	-,081	,146	,272	,123	,360	-,108	-,447	-,098	-,105	-,351
Розвзад	,199	,198	,192	,362	,078	,211	-,157	,028	,228	,285	-,310	-,014
Емоції	-,057	-,310	,107	,191	-,146	-,029	-,060	,242	-,003	,043	-,566	,203
Уникн	,449	,027	,441	,088	,300	,048	-,448	,158	-,361	-,178	,025	,019
Відволік	,418	-,229	,430	,201	,273	,147	-,351	,167	-,193	-,072	,195	,076
Соцвідв	,340	,160	,309	,068	,214	-,114	-,464	,062	-,341	-,223	-,151	-,086
ПОС	,134	,196	-,461	,320	-,159	-,171	,337	,107	-,012	-,094	,121	,063
ПОІ	-,178	,378	-,253	,257	,053	-,346	-,129	,159	-,044	-,137	,283	,158
СПП	-,033	,327	-,293	,315	,054	-,523	-,152	,118	-,209	,297	,076	-,062
Загперф	-,051	,432	-,458	,439	-,049	-,372	,070	,200	-,148	-,043	,238	,051
Фемін	-,358	-,089	-,276	-,467	,042	,042	-,068	-,144	,249	,185	,262	,069
Маскул	,039	-,077	,361	,402	,081	-,084	,507	-,326	,241	-,197	,172	,038
Андрогін	-,165	,033	-,437	-,493	-,042	,053	-,509	,221	-,102	,267	-,054	-,014
Сценарій	,128	,281	-,048	-,312	,573	-,019	,060	,005	,131	,138	,042	-,047
СоцСЕ	,390	,147	,093	-,077	,460	-,180	,316	,246	,102	,163	-,071	,114
Стратегія	,143	,215	-,147	-,472	,479	,086	,230	-,056	-,005	,096	-,129	,173
Атрибуц	,293	-,142	,009	-,002	,262	-,220	,234	,150	,049	,005	-,092	,158
ЗагСЕ	,304	,223	-,071	-,366	,668	-,077	,336	,139	,133	,168	-,134	,158
Щастя	,188	,511	,097	,206	,203	,083	-,247	-,108	-,162	-,137	,217	-,114
Мотдосяг	,038	,159	-,218	,176	-,069	,314	-,014	,261	-,073	,202	-,090	,440
Планув	,362	-,053	-,203	-,039	-,137	,143	-,021	-,457	,175	,335	,069	,085
Моделюв	,078	,586	,228	,045	-,009	-,415	,025	-,139	,012	-,014	-,246	,260
Програм	,409	,112	,272	,163	-,286	,042	,029	-,164	-,081	,392	,057	,022
Оцінрез	,279	,465	,121	,162	-,360	-,027	-,170	-,233	-,001	-,015	-,163	,269
Гнучкість	-,022	,304	,580	-,032	-,129	-,002	,335	-,039	-,151	-,078	,029	-,080
Самостійн	,546	-,155	-,037	-,040	-,042	,324	,071	-,105	-,150	,227	,273	,028
Загсамор	,580	,345	,180	,111	-,318	,091	,067	-,283	-,018	,311	-,076	,198
Хронвік	,123	-,161	,147	,182	,260	-,048	-,138	-,322	,124	,059	,107	-,306
Психвік	-,019	-,042	,404	,162	,114	,111	-,179	,077	-,040	,268	-,114	,058
КСРЖ	,032	-,146	,285	,147	,128	,001	,060	-,030	,218	,266	-,377	-,156
Радість	-,296	,406	,414	-,025	-,255	,116	,260	,037	-,198	,058	,111	,360
Засмучен	-,512	,434	,406	-,256	-,132	,183	,059	,029	-,015	-,002	,025	,118
Амбівал	-,523	-,013	,155	-,316	,219	,077	-,144	-,170	-,093	-,261	-,150	,033
Важлив	,094	,374	,307	-,338	-,306	,293	,146	,157	-,010	,064	,142	-,175
Успішніс	,434	,220	,183	-,385	-,090	-,061	-,124	,098	,273	,120	,226	-,177
Ймовусп	,301	,207	,014	-,450	-,330	-,018	,035	,022	,133	-,369	-,200	-,337
Вплобст	-,203	,074	,341	,232	,011	-,186	-,121	,364	,491	,131	,203	-,023
Зусилля	-,666	,140	,181	,335	,086	,118	,103	-,096	,178	-,053	-,147	,019
Труднощі	-,695	-,099	,213	,312	,074	-,040	-,034	-,070	,196	,112	-,099	-,155
Соцбажан	-,101	,203	,472	-,218	,027	-,245	-,052	-,175	,263	-,007	,188	-,175

Продовження Додатку В.12

Ясність	-,416	-,312	,113	,236	,314	,046	,186	,089	,009	,163	,200	-,063
Прогрес	,644	,350	-,017	-,121	-,006	-,038	,246	,007	-,042	,028	,077	-,212
Зовнприч	-,309	-,098	-,038	,200	,359	,326	,235	-,087	-,391	,172	-,051	,142
Інтроекц	-,584	,223	,238	-,025	-,059	-,017	,049	,045	-,172	,075	-,027	-,006
Ідентифік	-,342	,279	-,093	-,419	,034	,259	,110	,098	-,333	,164	-,054	-,070
Внутприч	-,407	,510	,126	-,132	,124	-,090	,113	-,149	-,315	-,048	,026	-,043
Підтримк	-,285	,161	,300	,043	-,007	,149	,143	,538	,148	,170	,312	-,206
Реалізац	,024	,348	-,136	,044	,190	,340	-,195	-,343	,098	,033	,276	,100
Відмене	-,152	,132	-,109	,334	,225	,273	-,191	-,354	,082	-,136	,305	,093
Емоці	-,236	,392	-,180	,247	,115	,381	-,025	,116	-,015	,006	-,158	-,256
Воля	-,029	,434	-,237	,380	,231	,347	-,099	-,201	,229	,039	-,248	-,261

Додаток В.13

Результати однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA)

Критерій однорідності дисперсій

Змінні	Критерій Лівена	Ст. св. 1	Ст. св. 2	p
Розваги, відпочинок	1,673	2	236	,190
Добробут	1,068	2	236	,345
Насолода прекрасним	,733	2	236	,482
Допомога, милосердя	,627	2	236	,535
Любов	1,098	2	236	,335
Пізнання нового	,242	2	235	,785
Соціальний статус	4,182	2	236	,016
Визнання	,314	2	236	,731
Соціальна активність	,152	2	236	,859
Спілкування	,866	2	236	,422
Здоров’я	,640	2	236	,528
Розв’язання задачі	,032	2	236	,968
Емоції	,009	2	236	,991
Уникнення	,027	2	236	,973
Відволікання	,127	2	236	,881
Соціальне відволікання	,817	2	236	,443
Перфекціонізм, орієнтований на себе	,019	2	236	,981
Перфекціонізм, орієнтований на інших	,027	2	236	,973
Соціально приписаний перфекціонізм	,836	2	236	,435
Загальний рівень перфекціонізму	,032	2	236	,968
Фемінність	2,424	2	236	,091
Маскулінність	,069	2	236	,933
Андрогінність	,684	2	236	,505
Сценарій	4,999	2	236	,007
Соціальна самоефективність	,240	2	236	,787
Стратегія	2,286	2	236	,104
Атрибуція	2,130	2	236	,121
Загальний рівень самоефективності	,444	2	236	,642
Щастя	,804	2	236	,449
Мотивація досягнення	,202	2	236	,817
Планування	1,426	2	236	,242
Моделювання	,055	2	236	,946
Програмування	,077	2	236	,926
Оцінка результатів	,111	2	236	,895
Гнучкість	,222	2	236	,801
Самостійність	1,557	2	236	,213
Загальний рівень саморегуляції	,095	2	236	,910
Хронологічний вік	6,200	2	236	,002
Психологічний вік	17,120	2	236	,000
Коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	13,108	2	236	,000
Радість	3,721	2	236	,026
Засмучення	,672	2	236	,512
Амбівалентність	,221	2	236	,802

Продовження Додатку В.13

Важливість	1,442	2	236	,239
Успішність	,040	2	236	,961
Ймовірність успіху	,085	2	236	,918
Вплив обставин	2,232	2	236	,110
Зусилля	2,949	2	236	,054
Труднощі	3,169	2	236	,044
Соціальна бажаність	2,711	2	236	,069
Ясність	3,435	2	236	,034
Прогрес	,590	2	236	,555
Зовнішня причина	1,296	2	236	,275
Інтроекція	2,425	2	236	,091
Ідентифікація	2,830	2	236	,061
Внутрішня причина	1,976	2	236	,141
Підтримка	,020	2	236	,981
Реалізація	,500	2	236	,607
Відмене	1,086	2	236	,339
Емоції	,120	2	236	,887
Воля	,105	2	236	,900

Додаток В.14

Робастні критерії рівності середніх

		Статистика[a]	Ст.св.1	Ст.св.2	Значення p
Розваги, відпочинок	Велч	1,550	2	145,666	,216
Добробут	Велч	,318	2	146,105	,728
Насолода прекрасним	Велч	,423	2	150,747	,656
Допомога, милосердя	Велч	,154	2	148,464	,858
Любов	Велч	,306	2	145,639	,737
Пізнання нового	Велч	4,056	2	150,021	,019
Соціальний статус	Велч	,300	2	156,918	,741
Визнання	Велч	1,172	2	149,302	,313
Соціальна активність	Велч	,233	2	149,831	,793
Спілкування	Велч	2,053	2	149,689	,132
Здоров’я	Велч	,458	2	147,909	,634
Розв’язання задачі	Велч	,761	2	148,022	,469
Емоції	Велч	,075	2	146,897	,928
Уникнення	Велч	2,277	2	148,549	,106
Відволікання	Велч	,310	2	149,153	,734
Соціальне відволікання	Велч	,133	2	152,481	,875
ПОС	Велч	1,580	2	148,461	,209
ПОІ	Велч	4,278	2	148,468	,016
СПП	Велч	,628	2	151,776	,535
Загальний рівеньперфекц.	Велч	,860	2	149,958	,425
Фемінність	Велч	,879	2	153,696	,417
Маскулінність	Велч	,288	2	147,806	,750
Андрогінність	Велч	,311	2	151,641	,733
Сценарій	Велч	,046	2	154,955	,955
Соціальна СЕ	Велч	7,538	2	146,165	,001
Стратегія	Велч	4,899	2	143,472	,009
Атрибуція	Велч	1,960	2	150,083	,144
Загальний рівень СЕ	Велч	5,805	2	148,494	,004
Щастя	Велч	1,770	2	145,657	,174
Мотивація досягнення	Велч	3,054	2	149,879	,050
Планування	Велч	,473	2	151,667	,624
Моделювання	Велч	,459	2	147,597	,633
Програмування	Велч	,079	2	150,058	,924
Оцінка результатів	Велч	,906	2	149,956	,406
Гнучкість	Велч	,015	2	146,823	,985
Самостійність	Велч	,354	2	145,655	,702
Загальний рівень саморегуляції	Велч	,019	2	148,958	,981
Хронологічний вік	Велч	156,042	2	156,947	,000
Психологічний вік	Велч	138,748	2	154,727	,000

Продовження Додатку В.14

КСРЖ	Велч	121,417	2	153,060	,000
Радість	Велч	8,421	2	148,445	,000
Засмучення	Велч	,149	2	150,732	,861
Амбівалентність	Велч	,174	2	145,890	,840
Важливість	Велч	1,864	2	151,717	,159
Успішність	Велч	,173	2	148,284	,841
Ймовірність успіху	Велч	,000	2	148,020	1,000
Вплив обставин	Велч	,445	2	145,713	,642
Зусилля	Велч	2,723	2	144,286	,069
Труднощі	Велч	,665	2	143,171	,516
Соціальна бажаність	Велч	1,693	2	152,736	,187
Ясність	Велч	,499	2	143,493	,608
Прогрес	Велч	,067	2	151,207	,935
Зовнішня причина	Велч	,622	2	145,643	,538
Інтроекція	Велч	,071	2	144,995	,931
Ідентифікація	Велч	,698	2	144,643	,499
Внутрішня причина	Велч	,068	2	145,205	,934
Підтримка	Велч	,501	2	147,128	,607
Реалізація	Велч	4,567	2	146,134	,012
Відмене	Велч	,016	2	151,660	,984
Емоції	Велч	,207	2	147,900	,813
Воля	Велч	,934	2	149,782	,395

Додаток В.15

Множинні порівняння Геймса-Гоуелла

				Середня різниця (I-J)	Середньокв. похибка	p	95 % довір. інтервал	
							Нижня границя	Верхня границя
Хронологічний вік	Геймса-Гоуелла	рання дорослість	середня дорослість	1,94496*	,26958	,000	1,3076	2,5824
			пізня дорослість	-2,07460*	,25416	,000	-2,6763	-1,4729
		середня дорослість	рання дорослість	-1,94496*	,26958	,000	-2,5824	-1,3076
			пізня дорослість	-4,01956*	,22799	,000	-4,5594	-3,4798
		пізня дорослість	рання дорослість	2,07460*	,25416	,000	1,4729	2,6763
			середня дорослість	4,01956*	,22799	,000	3,4798	4,5594
Психологічний вік	Геймса-Гоуелла	рання дорослість	середня дорослість	1,67494*	,31489	,000	,9295	2,4203
			пізня дорослість	-2,26905*	,31215	,000	-3,0085	-1,5296
		середня дорослість	рання дорослість	-1,67494*	,31489	,000	-2,4203	-,9295
			пізня дорослість	-3,94398*	,23690	,000	-4,5050	-3,3830
		пізня дорослість	рання дорослість	2,26905*	,31215	,000	1,5296	3,0085
			середня дорослість	3,94398*	,23690	,000	3,3830	4,5050
КСРЖ	Геймса-Гоуелла	рання дорослість	середня дорослість	1,61047*	,31051	,000	,8756	2,3454
			пізня дорослість	-2,28968*	,31752	,000	-3,0415	-1,5379
		середня дорослість	рання дорослість	-1,61047*	,31051	,000	-2,3454	-,8756
			пізня дорослість	-3,90015*	,24999	,000	-4,4924	-3,3079
		пізня дорослість	рання дорослість	2,28968*	,31752	,000	1,5379	3,0415
			середня дорослість	3,90015*	,24999	,000	3,3079	4,4924
Радість	Геймса-Гоуелла	рання дорослість	середня дорослість	-,78282	,36339	,082	-1,6420	,0764
			пізня дорослість	,76905	,40774	,146	-,1968	1,7349
		середня дорослість	рання дорослість	,78282	,36339	,082	-,0764	1,6420
			пізня дорослість	1,55186*	,38097	,000	,6484	2,4553
		пізня дорослість	рання дорослість	-,76905	,40774	,146	-1,7349	,1968
			середня дорослість	-1,55186*	,38097	,000	-2,4553	-,6484

Продовження Додатку В.15

Реалізація	Геймса-Гоуелла	рання дорослість	середня дорослість	,48488	,35312	,357	-,3499	1,3196
			пізня дорослість	-,75238	,40511	,156	-1,7132	,2084
		середня дорослість	рання дорослість	-,48488	,35312	,357	-1,3196	,3499
			пізня дорослість	-1,23726*	,40848	,008	-2,2060	-,2685
		пізня дорослість	рання дорослість	,75238	,40511	,156	-,2084	1,7132
			середня дорослість	1,23726*	,40848	,008	,2685	2,2060

Додаток В.16

Описова статистика

		N	Середнє значення	Середнє квадратичне відхилення
Пізнання нового	рання дорослість	90	5,3389	2,17729
	середня дорослість	86	4,7059	2,13013
	пізня дорослість	63	5,6587	2,03166
	Всього	239	5,1975	2,14920
Перфекціонізм, орієнтований на інших	рання дорослість	90	5,3389	2,40765
	середня дорослість	86	5,7558	2,31840
	пізня дорослість	63	4,6111	2,38687
	Всього	239	5,2971	2,40265
Соціальна самоефек-тивність	рання дорослість	90	5,2222	2,16082
	середня дорослість	86	4,5640	2,29038
	пізня дорослість	63	6,0794	2,39321
	Всього	239	5,2113	2,33720
Стратегія	рання дорослість	90	5,2778	2,20840
	середня дорослість	86	4,7791	2,03731
	пізня дорослість	63	5,9841	2,52722
	Всього	239	5,2845	2,27856
Загальна самоефек-тивність	рання дорослість	90	5,2333	2,46002
	середня дорослість	86	4,6337	2,21549
	пізня дорослість	63	5,9286	2,35012
	Всього	239	5,2008	2,38989
Хронологічний вік	рання дорослість	90	3,4884	1,60693
	середня дорослість	86	5,4333	1,95913
	пізня дорослість	63	7,5079	1,17601
	Всього	239	5,2803	2,28046

Продовження Додатку В.16

Психологічний вік	рання дорослість	90	3,5640	1,57703
	середня дорослість	86	5,2389	2,51426
	пізня дорослість	63	7,5079	1,30906
	Всього	239	5,2343	2,46478
Коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	рання дорослість	90	3,6395	1,58049
	середня дорослість	86	5,2500	2,46236
	пізня дорослість	63	7,5397	1,45164
	Всього	239	5,2741	2,45617
Радість	рання дорослість	90	5,2056	2,62539
	середня дорослість	86	5,9884	2,18414
	пізня дорослість	63	4,4365	2,37679
	Всього	239	5,2845	2,47479
Реалізація	рання дорослість	90	5,2000	2,34257
	середня дорослість	86	4,7151	2,34087
	пізня дорослість	63	5,9524	2,54906
	Всього	239	5,2238	2,43640

Додаток В.17

Результати однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA)

		Сума квадратів	Ступені свободи	Середній квадрат	F	Значення p
Розваги, відпочинок	Між груп.	18,294	2	9,147	1,703	,184
	Всеред.гр.	1267,926	236	5,373		
	Всього	1286,220	238			
Добробут	Між груп.	4,089	2	2,044	,339	,713
	Всеред.гр.	1423,685	236	6,033		
	Всього	1427,774	238			
Насолода прекрасним	Між груп.	4,765	2	2,382	,406	,667
	Всеред.гр.	1385,614	236	5,871		
	Всього	1390,379	238			
Допомога, милосердя	Між груп.	1,204	2	,602	,154	,857
	Всеред.гр.	922,919	236	3,911		
	Всього	924,123	238			
Любов	Між груп.	3,329	2	1,664	,304	,738
	Всеред.гр.	1293,893	236	5,483		
	Всього	1297,222	238			
Пізнання нового	Між груп.	35,745	2	17,872	3,966	,020
	Всеред.гр.	1058,974	235	4,506		
	Всього	1094,718	237			
Соціальний статус	Між груп.	2,414	2	1,207	,223	,800
	Всеред.гр.	1277,525	236	5,413		
	Всього	1279,939	238			
Визнання	Між груп.	9,684	2	4,842	1,203	,302
	Всеред.гр.	949,563	236	4,024		
	Всього	959,247	238			
Соціальна активність	Між груп.	2,142	2	1,071	,226	,798
	Всеред.гр.	1118,385	236	4,739		
	Всього	1120,527	238			
Спілкування	Між груп.	21,096	2	10,548	1,998	,138
	Всеред.гр.	1245,858	236	5,279		
	Всього	1266,954	238			
Здоров’я	Між груп.	6,026	2	3,013	,480	,619
	Всеред.гр.	1481,786	236	6,279		
	Всього	1487,812	238			
Розв’язання задачі	Між груп.	8,739	2	4,369	,761	,468
	Всеред.гр.	1354,879	236	5,741		
	Всього	1363,617	238			
Емоції	Між груп.	,874	2	,437	,072	,930
	Всеред.гр.	1425,561	236	6,041		
	Всього	1426,435	238			
Уникнення	Між груп.	26,920	2	13,460	2,258	,107
	Всеред.гр.	1406,746	236	5,961		
	Всього	1433,665	238			
Відволікання	Між груп.	3,782	2	1,891	,315	,730
	Всеред.гр.	1414,685	236	5,994		
	Всього	1418,467	238			

Продовження Додатку В.17

Соціальне відволікання	Між груп.	1,579	2	,789	,142	,868
	Всеред.гр.	1311,359	236	5,557		
	Всього	1312,937	238			
Перфекціонізм, орієнтований на себе	Між груп.	19,530	2	9,765	1,580	,208
	Всеред.гр.	1458,590	236	6,180		
	Всього	1478,119	238			
Перфекціонізм, орієнтований на інших	Між груп.	47,900	2	23,950	4,263	,015
	Всеред.гр.	1326,008	236	5,619		
	Всього	1373,908	238			
Соціально приписаний перфекціонізм	Між груп.	7,409	2	3,704	,594	,553
	Всеред.гр.	1471,434	236	6,235		
	Всього	1478,843	238			
Загальний рівень перфекціонізму	Між груп.	10,064	2	5,032	,835	,435
	Всеред.гр.	1422,295	236	6,027		
	Всього	1432,358	238			
Фемінність	Між груп.	8,735	2	4,367	,736	,480
	Всеред.гр.	1401,071	236	5,937		
	Всього	1409,805	238			
Маскулінність	Між груп.	3,652	2	1,826	,291	,748
	Всеред.гр.	1480,122	236	6,272		
	Всього	1483,774	238			
Андрогінність	Між груп.	3,463	2	1,732	,300	,741
	Всеред.гр.	1363,953	236	5,779		
	Всього	1367,416	238			
Сценарій	Між груп.	,382	2	,191	,038	,963
	Всеред.гр.	1185,924	236	5,025		
	Всього	1186,305	238			
Соціальна самоефективність	Між груп.	83,523	2	41,761	8,101	,000
	Всеред.гр.	1216,557	236	5,155		
	Всього	1300,079	238			
Стратегія	Між груп.	52,811	2	26,405	5,268	,006
	Всеред.гр.	1182,842	236	5,012		
	Всього	1235,653	238			
Атрибуція	Між груп.	20,295	2	10,147	1,870	,156
	Всеред.гр.	1280,515	236	5,426		
	Всього	1300,810	238			
Загальний рівень самоефективності	Між груп.	61,119	2	30,560	5,555	,004
	Всеред.гр.	1298,241	236	5,501		
	Всього	1359,360	238			
Щастя	Між груп.	22,085	2	11,042	1,830	,163
	Всеред.гр.	1424,238	236	6,035		
	Всього	1446,322	238			
Мотивація досягнення	Між груп.	35,638	2	17,819	2,961	,054
	Всеред.гр.	1420,293	236	6,018		
	Всього	1455,931	238			
Планування	Між груп.	4,595	2	2,297	,429	,652
	Всеред.гр.	1264,298	236	5,357		
	Всього	1268,893	238			

Продовження Додатку В.17

Моделювання	Між груп.	5,916	2	2,958	,476	,622
	Всеред.гр.	1466,519	236	6,214		
	Всього	1472,435	238			
Програмування	Між груп.	,823	2	,412	,077	,925
	Всеред.гр.	1253,880	236	5,313		
	Всього	1254,703	238			
Оцінка результатів	Між груп.	9,990	2	4,995	,930	,396
	Всеред.гр.	1267,273	236	5,370		
	Всього	1277,264	238			
Гнучкість	Між груп.	,191	2	,096	,016	,985
	Всеред.гр.	1447,426	236	6,133		
	Всього	1447,617	238			
Самостійність	Між груп.	4,166	2	2,083	,345	,709
	Всеред.гр.	1425,758	236	6,041		
	Всього	1429,925	238			
Загальний рівень саморегуляції	Між груп.	,216	2	,108	,018	,982
	Всеред.гр.	1387,163	236	5,878		
	Всього	1387,379	238			
Хронологічний вік	Між груп.	590,883	2	295,442	107,793	,000
	Всеред.гр.	646,834	236	2,741		
	Всього	1237,718	238			
Психологічний вік	Між груп.	565,620	2	282,810	75,822	,000
	Всеред.гр.	880,258	236	3,730		
	Всього	1445,879	238			
Коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	Між груп.	553,198	2	276,599	73,960	,000
	Всеред.гр.	882,601	236	3,740		
	Всього	1435,799	238			
Радість	Між груп.	88,471	2	44,236	7,625	,001
	Всеред.гр.	1369,182	236	5,802		
	Всього	1457,653	238			
Засмучення	Між груп.	1,675	2	,838	,146	,865
	Всеред.гр.	1357,686	236	5,753		
	Всього	1359,362	238			
Амбівалентність	Між груп.	1,984	2	,992	,168	,846
	Всеред.гр.	1395,447	236	5,913		
	Всього	1397,431	238			
Вадливість	Між груп.	21,278	2	10,639	1,754	,175
	Всеред.гр.	1431,082	236	6,064		
	Всього	1452,360	238			
Успішність	Між груп.	2,176	2	1,088	,176	,839
	Всеред.гр.	1457,903	236	6,178		
	Всього	1460,079	238			
Ймовірність успіху	Між груп.	,002	2	,001	,000	1,000
	Всеред.гр.	1442,891	236	6,114		
	Всього	1442,893	238			
Вплив обставин	Між груп.	5,361	2	2,680	,461	,631
	Всеред.гр.	1371,679	236	5,812		
	Всього	1377,040	238			

Продовження Додатку В.17

Зусилля	Між груп.	33,437	2	16,719	2,869	,059
	Всеред.гр.	1375,450	236	5,828		
	Всього	1408,887	238			
Труднощі	Між груп.	8,398	2	4,199	,699	,498
	Всеред.гр.	1418,182	236	6,009		
	Всього	1426,579	238			
Соціальна бажаність	Між груп.	18,230	2	9,115	1,523	,220
	Всеред.гр.	1412,423	236	5,985		
	Всього	1430,653	238			
Ясність	Між груп.	6,127	2	3,063	,510	,601
	Всеред.гр.	1418,279	236	6,010		
	Всього	1424,406	238			
Прогрес	Між груп.	,761	2	,380	,063	,939
	Всеред.гр.	1434,664	236	6,079		
	Всього	1435,425	238			
Зовнішня причина	Між груп.	7,763	2	3,882	,649	,524
	Всеред.гр.	1411,616	236	5,981		
	Всього	1419,379	238			
Інтроекція	Між груп.	,964	2	,482	,078	,925
	Всеред.гр.	1449,879	236	6,144		
	Всього	1450,843	238			
Ідентифікація	Між груп.	8,695	2	4,348	,735	,481
	Всеред.гр.	1396,127	236	5,916		
	Всього	1404,822	238			
Внутрішня причина	Між груп.	,854	2	,427	,072	,931
	Всеред.гр.	1408,070	236	5,966		
	Всього	1408,925	238			
Підтримка	Між груп.	6,083	2	3,042	,508	,603
	Всеред.гр.	1414,317	236	5,993		
	Всього	1420,400	238			
Реалізація	Між груп.	55,747	2	27,873	4,847	,009
	Всеред.гр.	1357,027	236	5,750		
	Всього	1412,774	238			
Від мене	Між груп.	,185	2	,093	,015	,985
	Всеред.гр.	1442,589	236	6,113		
	Всього	1442,774	238			
Емоції	Між груп.	2,598	2	1,299	,213	,808
	Всеред.гр.	1438,789	236	6,097		
	Всього	1441,387	238			
Воля	Між груп.	11,123	2	5,562	,913	,403
	Всеред.гр.	1438,346	236	6,095		
	Всього	1449,469	238			

Додаток В.18

Множинні порівняння Тьюкі HSD

				Середня різниця (I-J)	Середньокв. похибка	p	95 % довір. інтервал	
							Нижня границя	Верхня границя
Пізнання нового	Тьюкі HSD	рання дорослість	середня дорослість	,63301	,32107	,122	-,1243	1,3903
			пізня дорослість	-,31984	,34871	,630	-1,1423	,5026
		середня дорослість	рання дорослість	-,63301	,32107	,122	-1,3903	,1243
			пізня дорослість	-,95285*	,35291	,020	-1,7852	-,1205
		пізня дорослість	рання дорослість	,31984	,34871	,630	-,5026	1,1423
			середня дорослість	,95285*	,35291	,020	,1205	1,7852
Перфекціонізм, орієнтований на інших	Тьюкі HSD	рання дорослість	середня дорослість	-,41693	,35744	,474	-1,2600	,4261
			пізня дорослість	,72778	,38938	,150	-,1906	1,6462
		середня дорослість	рання дорослість	,41693	,35744	,474	-,4261	1,2600
			пізня дорослість	1,14470*	,39309	,011	,2176	2,0718
		пізня дорослість	рання дорослість	-,72778	,38938	,150	-1,6462	,1906
			середня дорослість	-1,14470*	,39309	,011	-2,0718	-,2176
Соціальна самоефективність	Тьюкі HSD	рання дорослість	середня дорослість	,65827	,34237	,135	-,1492	1,4658
			пізня дорослість	-,85714	,37296	,058	-1,7368	,0225
		середня дорослість	рання дорослість	-,65827	,34237	,135	-1,4658	,1492
			пізня дорослість	-1,51541*	,37652	,000	-2,4035	-,6274
		пізня дорослість	рання дорослість	,85714	,37296	,058	-,0225	1,7368
			середня дорослість	1,51541*	,37652	,000	,6274	2,4035
Стратегія	Тьюкі HSD	рання дорослість	середня дорослість	,49871	,33759	,304	-,2975	1,2950
			пізня дорослість	-,70635	,36776	,135	-1,5737	,1610
		середня дорослість	рання дорослість	-,49871	,33759	,304	-1,2950	,2975
			пізня дорослість	-1,20506*	,37126	,004	-2,0807	-,3294
		пізня дорослість	рання дорослість	,70635	,36776	,135	-,1610	1,5737
			середня дорослість	1,20506*	,37126	,004	,3294	2,0807

Продовження Додатку В.18

Загальна СЕ	Тьюкі HSD	рання дорослість	середня дорослість	,59961	,35368	,209	-,2346	1,4338
			пізня дорослість	-,69524	,38528	,170	-1,6040	,2135
		середня дорослість	рання дорослість	-,59961	,35368	,209	-1,4338	,2346
			пізня дорослість	-1,29485*	,38895	,003	-2,2122	-,3775
		пізня дорослість	рання дорослість	,69524	,38528	,170	-,2135	1,6040
			середня дорослість	1,29485*	,38895	,003	,3775	2,2122

Додаток В.19

Результати однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA)

Критерій однорідності дисперсій

Змінні	Критерій Лівена	Ст. св. 1	Ст. св. 2	p
Розваги, відпочин	,659	1	282	,417
Добробут	2,996	1	282	,085
Насолода прекрасн	3,264	1	282	,072
Допомога, милосер	,215	1	282	,644
Любов	3,614	1	282	,058
Пізнання нового	10,052	1	282	,002
Соціальний статус	,027	1	282	,870
Визнання	,550	1	282	,459
Соціальна активн.	4,480	1	282	,035
Спілкування	2,532	1	282	,113
Здоров’я	1,941	1	282	,165
Розв’язання задачі	,518	1	282	,472
Емоції	,000	1	282	,989
Уникнення	,579	1	282	,447
Відволікання	3,115	1	282	,079
Соціальне відволік	,004	1	282	,953
ПОС	,325	1	282	,569
ПОІ	1,646	1	282	,201
СПП	1,664	1	282	,198
Загальний рівеньперфекціонізму	,183	1	282	,669
Фемінність	,333	1	282	,564
Маскулінність	,355	1	282	,552
Андрогінність	,073	1	282	,787
Сценарій	,823	1	282	,365
Соціальна СЕ	,417	1	282	,519
Стратегія	,185	1	282	,667
Атрибуція	,389	1	282	,533
Заг. рівень СЕ	,006	1	282	,940
Щастя	,012	1	282	,913
Мотивація досяг	1,089	1	282	,298
Планування	,034	1	282	,854
Моделювання	,064	1	282	,800
Програмування	,183	1	282	,669
Оцінка результатів	,390	1	282	,533
Гнучкість	,132	1	282	,717
Самостійність	,025	1	282	,873
Заг. рівень саморег.	3,915	1	282	,049
Хронологічний вік	5,731	1	282	,017
Психологічний вік	,004	1	282	,947
КСРЖ	,010	1	282	,922
Радість	,045	1	282	,832
Засмучення	6,862	1	282	,009
Амбівалентність	,958	1	282	,329
Важливість	2,613	1	282	,107
Успішність	,665	1	282	,416
Ймовірність успіху	3,794	1	282	,052
Вплив обставин	3,273	1	282	,071
Зусилля	2,148	1	282	,144
Труднощі	,246	1	282	,621
Соціальна бажаність	,700	1	282	,404
Ясність	,001	1	282	,976
Прогрес	,020	1	282	,888

Продовження Додатку В.19

Зовнішня причина	10,938	1	282	,001
Інтроекція	,243	1	282	,622
Ідентифікація	,253	1	282	,616
Внутрішня причина	,035	1	282	,852
Підтримка	,077	1	282	,782
Реалізація	,000	1	282	,990
Відмене	,016	1	282	,898
Емоції	2,753	1	282	,098
Воля	2,106	1	282	,148

Додаток В.20

Результати однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA)

Змінні	Стать	Середнє значення	Середнє квадр. відх.	Ступені свободи	F	p
Розваги, відпочинок	Чоловіча	4,6364	2,25178	1,282	7,659	0,006
	Жіноча	5,3946	2,17220			
Любов	Чоловіча	4,8990	2,58526	1,282	5,097	0,025
	Жіноча	5,5919	2,39785			
Визнання	Чоловіча	4,7879	2,17252	1,282	7,191	0,008
	Жіноча	5,4811	2,02254			
Здоров’я	Чоловіча	5,9141	2,57048	1,282	8,931	0,003
	Жіноча	5,0405	2,21954			
Емоції	Чоловіча	4,7929	2,42332	1,282	6,482	0,011
	Жіноча	5,5622	2,42780			
Соціальне відволікання	Чоловіча	4,6465	2,44454	1,282	10,490	0,001
	Жіноча	5,6162	2,38285			
Фемінність	Чоловіча	4,1616	2,25518	1,282	30,926	0,000
	Жіноча	5,8000	2,42283			
Маскулінність	Чоловіча	5,8586	2,45577	1,282	9,991	0,002
	Жіноча	4,9189	2,35017			
Андрогінність	Чоловіча	4,1515	2,26942	1,282	34,613	0,000
	Жіноча	5,8243	2,29074			
Соціальна самоефективність	Чоловіча	5,6061	2,24549	1,282	4,063	0,045
	Жіноча	5,0514	2,19097			
Стратегія	Чоловіча	5,7778	2,49307	1,282	4,164	0,042
	Жіноча	5,1649	2,36795			
Загальний рівень самоефект.	Чоловіча	5,6616	2,30663	1,282	4,864	0,028
	Жіноча	5,0076	2,42064			
Мотивація досягнення	Чоловіча	6,5101	2,25875	1,282	50,055	0,000
	Жіноча	4,5000	2,29366			
Моделювання	Чоловіча	5,7828	2,34321	1,282	6,565	0,011
	Жіноча	5,0324	2,35654			
Програмування	Чоловіча	5,6515	2,15171	1,282	6,634	0,011
	Жіноча	4,9378	2,26329			
Гнучкість	Чоловіча	5,7273	2,39395	1,282	4,100	0,044
	Жіноча	5,1054	2,50401			
Радість	Чоловіча	5,9545	2,52042	1,282	12,120	0,001
	Жіноча	4,8838	2,44255			
Амбівалентність	Чоловіча	4,5859	2,47337	1,282	12,387	0,001
	Жіноча	5,6378	2,36049			
Прогрес	Чоловіча	5,7323	2,51558	1,282	5,462	0,020
	Жіноча	5,0135	2,44529			
Ідентифікація	Чоловіча	4,8434	2,43764	1,282	4,265	0,040
	Жіноча	5,4649	2,40529			
Внутрішня причина	Чоловіча	4,8384	2,46695	1,282	4,428	0,036
	Жіноча	5,4784	2,42934			
Підтримка	Чоловіча	5,8889	2,34255	1,282	10,568	0,001
	Жіноча	4,9189	2,42416			
Від мене	Чоловіча	5,7475	2,54888	1,282	5,243	0,023
	Жіноча	5,0351	2,47105			
Емоції	Чоловіча	4,4293	2,55751	1,282	19,230	0,000
	Жіноча	5,7324	2,29011			
Воля	Чоловіча	4,7323	2,59249	1,282	7,914	0,005
	Жіноча	5,5730	2,29042			

Додаток В.21

Результати однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA)

Критерій однорідності дисперсій

Змінні	Критерій Лівена	Ст. св. 1	Ст. св. 2	p
Розваги, відпочинок	,290	2	281	,749
Добробут	,703	2	281	,496
Насолода прекрасним	,592	2	281	,554
Допомога, милосердя	1,147	2	281	,319
Любов	1,158	2	281	,315
Пізнання нового	1,077	2	281	,342
Соціальний статус	,352	2	281	,703
Визнання	,389	2	281	,678
Соціальна активність	1,136	2	281	,323
Спілкування	,869	2	281	,420
Здоров’я	,631	2	281	,533
Розв’язання задачі	,020	2	281	,981
Емоції	,031	2	281	,969
Уникнення	,058	2	281	,944
Відволікання	,201	2	281	,818
Соціальне відволікання	,061	2	281	,941
Перфекціонізм, орієнтований на себе	,137	2	281	,872
Перфекціонізм, орієнтований на інших	,275	2	281	,760
Соціально приписаний перфекціонізм	,081	2	281	,922
Загальний рівень перфекціонізму	,032	2	281	,968
Фемінність	,289	2	281	,749
Маскулінність	,266	2	281	,767
Андрогінність	,036	2	281	,965
Сценарій	,691	2	281	,502
Соціальна самоефективність	,332	2	281	,718
Стратегія	1,357	2	281	,259
Атрибуція	3,500	2	281	,032
Загальний рівень самоефективності	,054	2	281	,947
Щастя	,041	2	281	,959
Мотивація досягнення	,033	2	281	,968
Планування	,766	2	281	,466
Моделювання	,907	2	281	,405
Програмування	,606	2	281	,546
Оцінка результатів	,209	2	281	,811
Гнучкість	,383	2	281	,682
Самостійність	,050	2	281	,951
Загальний рівень саморегуляції	,267	2	281	,766
Хронологічний вік	2,579	2	281	,078
Психологічний вік	,139	2	281	,870
Коефіцієнт суб’єктив-ної реалізації життя	,068	2	281	,935
Радість	,289	2	281	,749
Засмучення	,091	2	281	,913
Амбівалентність	,112	2	281	,894

Продовження Додатку В.21

Важливість	,032	2	281	,969
Успішність	,066	2	281	,936
Ймовірність успіху	,039	2	281	,962
Вплив обставин	,012	2	281	,988
Зусилля	,015	2	281	,985
Труднощі	,144	2	281	,866
Соціальна бажаність	,044	2	281	,957
Ясність	,046	2	281	,955
Прогрес	,060	2	281	,942
Зовнішня причина	,009	2	281	,991
Інтроекція	,018	2	281	,982
Ідентифікація	,053	2	281	,948
Внутрішня причина	,012	2	281	,988
Підтримка	,155	2	281	,857
Реалізація	,562	2	281	,571
Відмене	,106	2	281	,899
Емоції	,011	2	281	,989
Воля	,089	2	281	,915

Додаток В.22

Результати однофакторного дисперсійного аналізу (ANOVA)

		Сума квадратів	**Ступені свободи**	**Середній квадрат**	**F**	**Значення p**
Розваги, відпочинок	Між груп.	,007	2	,004	,001	,999
	Всеред.гр.	1402,172	281	4,990		
	Всього	1402,180	283			
Добробут	Між груп.	,339	2	,170	,029	,972
	Всеред.гр.	1656,389	281	5,895		
	Всього	1656,728	283			
Насолода прекрасним	Між груп.	3,360	2	1,680	,275	,760
	Всеред.гр.	1717,038	281	6,110		
	Всього	1720,398	283			
Допомога, милосердя	Між груп.	4,177	2	2,088	,480	,619
	Всеред.гр.	1222,101	281	4,349		
	Всього	1226,277	283			
Любов	Між груп.	,292	2	,146	,024	,977
	Всеред.гр.	1743,598	281	6,205		
	Всього	1743,890	283			
Пізнання нового	Між груп.	1,920	2	,960	,194	,824
	Всеред.гр.	1393,545	281	4,959		
	Всього	1395,465	283			
Соціальний статус	Між груп.	3,622	2	1,811	,309	,734
	Всеред.гр.	1644,620	281	5,853		
	Всього	1648,242	283			
Визнання	Між груп.	6,272	2	3,136	,711	,492
	Всеред.гр.	1239,946	281	4,413		
	Всього	1246,218	283			
Соціальна активність	Між груп.	2,767	2	1,383	,235	,790
	Всеред.гр.	1650,917	281	5,875		
	Всього	1653,683	283			
Спілкування	Між груп.	1,291	2	,645	,123	,885
	Всеред.гр.	1479,893	281	5,267		
	Всього	1481,183	283			
Здоров’я	Між груп.	4,449	2	2,225	,391	,677
	Всеред.гр.	1598,734	281	5,689		
	Всього	1603,183	283			
Розв’язання задачі	Між груп.	,259	2	,129	,022	,978
	Всеред.гр.	1637,849	281	5,829		
	Всього	1638,108	283			
Емоції	Між груп.	,083	2	,041	,007	,993
	Всеред.гр.	1698,117	281	6,043		
	Всього	1698,200	283			
Уникнення	Між груп.	32,975	2	16,488	2,795	,063
	Всеред.гр.	1657,834	281	5,900		
	Всього	1690,810	283			
Відволікання	Між груп.	,803	2	,401	,067	,935
	Всеред.гр.	1680,439	281	5,980		
	Всього	1681,242	283			

Продовження Додатку В.22

Соціальне відволікання	Між груп.	1,140	2	,570	,095	,910
	Всеред.гр.	1689,885	281	6,014		
	Всього	1691,025	283			
Перфекціонізм, орієнтований на себе	Між груп.	1,243	2	,621	,103	,902
	Всеред.гр.	1699,499	281	6,048		
	Всього	1700,742	283			
Перфекціонізм, орієнтований на інших	Між груп.	,678	2	,339	,057	,945
	Всеред.гр.	1673,484	281	5,955		
	Всього	1674,162	283			
Соціально приписаний перфекціонізм	Між груп.	,723	2	,361	,057	,944
	Всеред.гр.	1772,524	281	6,308		
	Всього	1773,246	283			
Загальний рівень перфекціонізму	Між груп.	,227	2	,114	,019	,982
	Всеред.гр.	1712,135	281	6,093		
	Всього	1712,362	283			
Фемінність	Між груп.	,159	2	,080	,013	,987
	Всеред.гр.	1751,464	281	6,233		
	Всього	1751,623	283			
Маскулінність	Між груп.	,653	2	,327	,055	,946
	Всеред.гр.	1663,593	281	5,920		
	Всього	1664,246	283			
Андрогінність	Між груп.	,412	2	,206	,035	,966
	Всеред.гр.	1650,316	281	5,873		
	Всього	1650,728	283			
Сценарій	Між груп.	,099	2	,050	,008	,992
	Всеред.гр.	1656,890	281	5,896		
	Всього	1656,989	283			
Соціальна самоефективність	Між груп.	1,001	2	,501	,101	,904
	Всеред.гр.	1396,241	281	4,969		
	Всього	1397,242	283			
Стратегія	Між груп.	3,780	2	1,890	,320	,727
	Всеред.гр.	1661,279	281	5,912		
	Всього	1665,059	283			
Атрибуція	Між груп.	,086	2	,043	,008	,992
	Всеред.гр.	1442,156	281	5,132		
	Всього	1442,242	283			
Загальний рівень самоефективності	Між груп.	,893	2	,447	,077	,926
	Всеред.гр.	1626,258	281	5,787		
	Всього	1627,151	283			
Щастя	Між груп.	,126	2	,063	,010	,990
	Всеред.гр.	1701,568	281	6,055		
	Всього	1701,694	283			
Мотивація досягнення	Між груп.	,596	2	,298	,048	,953
	Всеред.гр.	1727,964	281	6,149		
	Всього	1728,560	283			
Планування	Між груп.	4,420	2	2,210	,390	,678
	Всеред.гр.	1592,887	281	5,669		
	Всього	1597,307	283			

Продовження Додатку В.22

Моделювання	Між груп.	,210	2	,105	,018	,982
	Всеред.гр.	1595,990	281	5,680		
	Всього	1596,200	283			
Програмування	Між груп.	,553	2	,276	,054	,947
	Всеред.гр.	1428,556	281	5,084		
	Всього	1429,109	283			
Оцінка результатів	Між груп.	1,373	2	,687	,119	,888
	Всеред.гр.	1617,764	281	5,757		
	Всього	1619,137	283			
Гнучкість	Між груп.	,565	2	,283	,046	,955
	Всеред.гр.	1739,705	281	6,191		
	Всього	1740,270	283			
Самостійність	Між груп.	1,090	2	,545	,095	,909
	Всеред.гр.	1611,553	281	5,735		
	Всього	1612,643	283			
Загальний рівень саморегуляції	Між груп.	,005	2	,002	,000	1,000
	Всеред.гр.	1624,639	281	5,782		
	Всього	1624,643	283			
Хронологічний вік	Між груп.	1,318	2	,659	,166	,847
	Всеред.гр.	1113,826	281	3,964		
	Всього	1115,144	283			
Психологічний вік	Між груп.	,069	2	,034	,006	,994
	Всеред.гр.	1701,167	281	6,054		
	Всього	1701,236	283			
Коефіцієнт суб’єктивної реалізації життя	Між груп.	,425	2	,212	,035	,965
	Всеред.гр.	1691,324	281	6,019		
	Всього	1691,749	283			
Радість	Між груп.	,370	2	,185	,029	,971
	Всеред.гр.	1793,866	281	6,384		
	Всього	1794,236	283			
Засмучення	Між груп.	,042	2	,021	,003	,997
	Всеред.гр.	1684,082	281	5,993		
	Всього	1684,123	283			
Амбівалентність	Між груп.	,349	2	,174	,029	,972
	Всеред.гр.	1695,774	281	6,035		
	Всього	1696,123	283			
Вадливість	Між груп.	,847	2	,423	,070	,933
	Всеред.гр.	1704,178	281	6,065		
	Всього	1705,025	283			
Успішність	Між груп.	,341	2	,171	,028	,972
	Всеред.гр.	1707,057	281	6,075		
	Всього	1707,398	283			
Ймовірність успіху	Між груп.	,029	2	,015	,002	,998
	Всеред.гр.	1709,072	281	6,082		
	Всього	1709,101	283			
Вплив обставин	Між груп.	,148	2	,074	,012	,988
	Всеред.гр.	1723,460	281	6,133		
	Всього	1723,608	283			

Продовження Додатку В.22

Зусилля	Між груп.	,788	2	,394	,066	,937
	Всеред.гр.	1687,820	281	6,006		
	Всього	1688,608	283			
Труднощі	Між груп.	1,596	2	,798	,133	,876
	Всеред.гр.	1687,481	281	6,005		
	Всього	1689,077	283			
Соціальна бажаність	Між груп.	,017	2	,008	,001	,999
	Всеред.гр.	1700,690	281	6,052		
	Всього	1700,707	283			
Ясність	Між груп.	,208	2	,104	,017	,983
	Всеред.гр.	1693,510	281	6,027		
	Всього	1693,718	283			
Прогрес	Між груп.	,056	2	,028	,004	,996
	Всеред.гр.	1753,638	281	6,241		
	Всього	1753,694	283			
Зовнішня причина	Між груп.	,082	2	,041	,007	,993
	Всеред.гр.	1702,665	281	6,059		
	Всього	1702,746	283			
Інтроекція	Між груп.	,120	2	,060	,010	,990
	Всеред.гр.	1720,542	281	6,123		
	Всього	1720,662	283			
Ідентифікація	Між груп.	,294	2	,147	,025	,976
	Всеред.гр.	1671,455	281	5,948		
	Всього	1671,749	283			
Внутрішня причина	Між груп.	,052	2	,026	,004	,996
	Всеред.гр.	1708,690	281	6,081		
	Всього	1708,742	283			
Підтримка	Між груп.	,493	2	,246	,041	,960
	Всеред.гр.	1679,243	281	5,976		
	Всього	1679,736	283			
Реалізація	Між груп.	,004	2	,002	,000	1,000
	Всеред.гр.	1597,604	281	5,685		
	Всього	1597,608	283			
Від мене	Між груп.	,142	2	,071	,011	,989
	Всеред.гр.	1792,790	281	6,380		
	Всього	1792,932	283			
Емоції	Між груп.	1,181	2	,591	,097	,908
	Всеред.гр.	1714,343	281	6,101		
	Всього	1715,525	283			
Воля	Між груп.	,618	2	,309	,052	,949
	Всеред.гр.	1668,878	281	5,939		
	Всього	1669,496	283			

ДОДАТОК Д

Довідки про впровадження

ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
58000, м. Чернівці, вул. І. Франка, 20 ; тел./ факс (0372) 52-73-36 E-mail: cv_ ipo@ukr.net

№ 01-08/133 від 25.02.2020р.

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості»
на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
Гуляс Інеси Антонівни

Дисертаційне дослідження Гуляс Інеси Антонівни «Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості» віднайшло реалізаційно-впроваджувальну практику в Інституті післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області, на базі якого проведено емпірико-діагностичний зріз на вибірці педагогів початкової освіти середньої і пізньої дорослості, що працюють у закладах загальної середньої освіти м. Чернівців і Чернівецької області (n = 149).

Гуляс Інеса Антонівна чітко сконструювала програму емпірико-діагностичного дослідження, підготувала методичне забезпечення щодо опитування педагогів.

Матеріали наукової праці, присвячені емпіричному дослідженню ціннісного проєктування життєвих досягнень особистості, зокрема мотиваційних тенденцій, ціннісно-орієнтаційних чинників самоздійснення особистості, структурно-динамічних характеристик означеного феномена було використано на навчально-методичних семінарах з педагогами початкової освіти м. Чернівців і Чернівецької області.

Запропоновані авторкою психологічні реконструкції ціннісного проєктування життєвих досягнень особистості періоду дорослості – ранньої, середньої і пізньої, зокрема вчителів початкової освіти, отримали схвальні відгуки та рекомендовані до впровадження на курсах підвищення кваліфікації педагогів з метою розкриття їх потенційних можливостей, самовдосконалення, цілеспрямованого підвищення рівня професійної компетентності.

Директор Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області **Г. І. Білянін**

Міністерство освіти і науки України

НІЖИНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИКОЛИ ГОГОЛЯ

вул. Графська, 2, м. Ніжин, Чернігівська обл., 16602
тел.: (04631) 7-19-67, факс: (04631) 2-53-09
e-mail: ndu@ndu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125668

04.03.2020 № 04/429 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості»
на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
Гуляс Інеси Антонівни

Результати дисертаційного дослідження І. А. Гуляс, присвяченого вивченню проблеми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, було впроваджено в навчальний процес професійної підготовки студентів факультету психології та соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя впродовж 2019-2020 навчального року.

Для реалізації завдань навчальних програм з психології були вагомими: запропонована авторкою системологічна модель аксіопсихологічного проєктування самоздійснення особистості; результати емпіричного дослідження його конструктів у період дорослості; особливості факторних моделей означеного феномена у різні періоди дорослості; особливості впливу чинників «вік», «стать», «напрям професійної підготовки» на ціннісне проєктування життєвих досягнень особистості упродовж періоду дорослості.

Окремі аспекти психодіагностичного інструментарію, спрямованого на виявлення особливостей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості використовувались на семінарах з нормативних навчальних дисциплін.

Презентовані в дослідженні теоретичні й емпіричні результати вивчення особливостей згаданого феномена використані викладачами кафедри психології закладу вищої освіти у навчальному процесі для доповнення змісту таких навчальних дисциплін як «Гендерна психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Актуальні проблеми психології».

Результати впровадження заслухано та схвалено на засіданні кафедри загальної та практичної психології (протокол № 9 від 27 січня 2020 року).

Ректор університету Самойленко О.Г.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009; тел./факс +380 (352) 475051;
www.tneu.edu.ua; rektor@tneu.edu.ua; код ЄДРПОУ 33680120

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи «Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Гуляс Інеси Антонівни

Результати дисертаційної роботи І.А. Гуляс, зокрема обґрунтування теоретико-методологічних підвалин дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, що базуються на мультипарадигмальному підході, та авторська концептуальна модель вказаного феномену і встановлені джерела його вітакультурне спричинення, апробовувались упродовж 2019-2020 навчального року в освітній і науково-дослідній діяльності кафедри психології та соціальної роботи Тернопільського національного економічного університету. Зокрема запропоновані в дисертації методи і техніки діагностування ресурсного потенціалу аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості стали важливими інструментами збагачення фахової компетентності та психокультурного розвитку майбутніх психологів і соціальних працівників.

Основні положення дисертації дали змогу концептуально збагатити навчальні програми підготовки студентів спеціальності 053 «Психологія» і 231 «Соціальна робота» першого (бакалаврського) і другого (магістерського) рівнів підготовки з таких дисциплін: «Вікова та педагогічна психологія», «Методи соціально-психологічних досліджень», «Психологія особистості», «Технології надання соціальних послуг», «Аксіопсихологія особистості».

Результати дослідження та їх упровадження обговорено і схвалено на засіданні кафедри психології та соціальної роботи (протокол № 13 від 10.03. 2020 року).

Т.в.о. ректора **М.І. Шинкарик**

ТНЕУ
№ 126-29/474 від 13.03.2020

Міністерство освіти і науки України
Державний вищий навчальний заклад
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
e-mail: office@pnu.edu.ua, Код ЄДРПОУ 02125266

16.03.2020 № 01-23/94
На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості»
на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

ГУЛЯС ІНЕСИ АНТОНІВНИ

Під час виконання дисертаційного дослідження І.А. Гуляс брала участь у наукових заходах кафедри соціальної психології та психології розвитку, на яких розглядалися питання емпіричного вивчення аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості.

Отримані результати та висновки дисертаційного дослідження свідчать про його масштабність і демонструють інноваційний підхід до вирішення розглядуваної проблеми. Дисертанткою обґрунтовано основні складові аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості, емпірично досліджено специфіку означеного феномена упродовж усього періоду дорослості (ранньої, середньої і пізньої) з урахуванням чинників «вік», «стать», «специфіка обраної професії», «робота за фахом».

Презентовані дисертанткою матеріали, у яких висвітлено основні результати та висновки проведеного дослідження, використовуються у навчальній роботі зі студентами спеціальності «Психологія» при викладанні дисциплін «Вікової психології», «Гендер і кар'єра», «Соціальної психології».

Результати впровадження матеріалів дисертації Інеси Антонівни Гуляс «Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості» обговорено і схвалено на засіданні кафедри соціальної психології та психології розвитку ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя

Стефаника» (протокол № 7 від 27 січня 2020 р.).

Завідувач кафедри соціальної психології
та психології розвитку Л.Д. Заграй

Проректор з наукової роботи В. М. Якубів

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА
01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9
Телефон 234-11-08, Факс 234 -11-08

15.05.2020 №48

ДОВІДКА
про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
Гуляс Інеси Антонівни

Упродовж 2019-2020 навчального року на базі кафедри теоретичної та консультативної психології факультету психології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова здійснювалася апробація і впровадження основних теоретичних положень, емпіричних результатів і висновків дисертаційного дослідження Інеси Антонівни Гуляс, у якому висвітлено й обґрунтовано психологічні засади ціннісного проєктування життєвих досягнень особистості.

Упровадження здійснювалося шляхом включення теоретичних положень дисертаційної роботи до змісту лекційних курсів із навчальних дисциплін кафедри.

Результати теоретичного й емпіричного дослідження означеного феномена та запропонована холархічна модель аксіопсихологічного проєктування самоздійснення особистості дали змогу концептуально збагатити навчальні програми підготовки студентів спеціальності 053 «Психологія», ОС «Бакалавр» освітньо-професійних програм «Психологічне консультування», «Психологія тренерської діяльності».

Окремі фрагменти роботи, присвячені вивченню особливостей аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості крізь призму порівняння його факторних структур у період дорослості – ранньої, середньої і пізньої обговорювалися на засіданнях і методологічних семінарах кафедри теоретичної та консультативної психології.

Експериментальна апробація та впровадження матеріалів дисертаційного дослідження І.А. Гуляс «Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості» підтвердили актуальність і практичну значущість теоретичних положень і мають перспективи подальшого використання в системі психологічної підтримки особистості.

Проректор з наукової роботи **Торбін Г.М.**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

вул. Володимирська, 64/13, м. Київ, 01601 тел. 239-33-33

02.06.2020 № 013/169

На №_____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Гуляс Інеси Антонівни

Упродовж 2019-2020 н.р. на базі кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка було впроваджено в навчальний процес результати дисертаційного дослідження І.А. Гуляс, присвяченого вивченню проблеми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості.

З метою виконання завдань навчальних програм з психологічних дисциплін важливими були: запропонована авторкою концептуальна модель ціннісного проєктування життєвих досягнень особистості; специфіка факторних структур досліджуваного феномена у різні періоди дорослості; особливості впливу чинників «вік», «стать», «специфіка обраної професії» на аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості упродовж періоду дорослості.

Окремі аспекти концептуально-методичного забезпечення емпіричного дослідження аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості розглядалися на семінарських заняттях з таких навчальних дисциплін: «Загальна психологія», «Психологія особистості».

Теоретичні й емпіричні результати дисертаційного дослідження І.А. Гуляс доповнили зміст навчальних дисциплін кафедри загальної психології: «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Методологічні та теоретичні проблеми психології».

Результати впровадження схвалено на засіданні кафедри загальної психології (протокол № 14 від 08.04.2020 року).

Проректор з наукової роботи **О.І. Жилінська**

Київський національний університет імені Тараса Шевченка * Україна * Ідентифікаційний код 02070944

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

вул. М.Коцюбинського, 2, м.Чернівці, 58002, тел. (0372) 584811, факс (0372) 552914,
E-mail: rector@chnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02071240

Від 02.06.2020 № 17/17-1063 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості»
на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
Гуляс Інеси Антонівни

Упродовж 2010–2014 навчальних років на базі Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології І.А. Гуляс проводила емпірико-діагностичне обстеження студентів 4–5 курсів таких факультетів: педагогіки, психології та соціальної роботи; інженерно-технічного й економічного в межах теми «Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості».

Результати, висвітлені в науковому дослідженні І.А. Гуляс, ретельно вивчено й упроваджено в навчальний процес кафедри психології згаданого вище університету.

При викладанні навчальних дисциплін «Психологія особистості», «Психологія зрілості з акмеологією», «Вікова психологія» для майбутніх психологів використовуються такі презентовані дисертантом матеріали: холархічна модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості; програмно-методичне забезпечення психолого-педагогічного моніторингу ціннісного проєктування життєвих досягнень особистості; результати емпіричного дослідження анонсованої теми, представлені з позицій факторно-аналітичного підходу.

Загальний ефект від реалізації результатів дослідження І.А. Гуляс полягає в усвідомленні майбутніми психологами власних цілей і прагнень, а також можливостей протистояти складним ситуаціям, вирішувати життєві проблеми і бути успішними, що сприяє формуванню відповідних компетенцій і мобілізації індивідуальних здібностей.

Результати впровадження матеріалів наукової роботи заслухано та схвалено на засіданні кафедри психології (протокол № 7 від 11.03.2020 року).

Завідувач кафедри психології **Я.Ф. Андрєєва**

Проректор з наукової роботи **П.М. Фочук**

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
04070, м. Київ, вул. Г. Сковороди, 2, тел.: (044) 425-60-59, факс.: (044) 463-67-83, www.ukma.edu.ua

05.06.2020 № 16/528

на № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження «Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості» на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Гуляс Інеси Антонівни

Упродовж 2019-2020 навчального року на базі кафедри психології та педагогіки факультету соціальних наук та соціальних технологій Національного університету «Києво-Могилянська академія» здійснювалася апробація і впровадження основних теоретичних положень, емпіричних результатів і висновків дисертаційного дослідження Інеси Антонівни Гуляс, присвяченого ціннісному проєктуванню життєвих досягнень особистості.

Упровадження здійснювалося шляхом включення положень наукової роботи І. А. Гуляс до змісту курсів із навчальних дисциплін «Психологія особистості», «Теоретичні та методологічні проблеми психології» першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти. Положення роботи розглядались в контексті аналізу аксіопсихологічного напряму як одного із сучасних методологічних підходів до психологічних досліджень.

Результати пропонованого наукового дослідження доповнили освітню програму підготовки студентів спеціальності 053 «Психологія», ОС «Бакалавр» і освітньо-наукову – ОС «Магістр».

Результати дослідження та їх упровадження обговорено і схвалено на засіданні кафедри психології та педагогіки психології (протокол № 4 від 21 травня 2020 року).

Віце-президент з наукової роботи та інформатизації **Т. О. Ярошенко**

УКРАЇНА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Ministry of Education and Science of Ukraine

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ODESSA NATIONAL POLYTECHNIC UNIVERSITY

пр. Шевченка, 1, м. Одеса-44, 65044 Україна
тел.: +38 048 7223474, факс: +38 0482 344273

Shevchenko av., 1, Odessa-44, 65044 Ukraine
phone: +38 048 7223474, fax: +38 0482 344273

E-mail: opu@opu.ua http://www.opu.ua, Код ЄДРПОУ 02071045

17.06.2020 № 837/138-07
На № _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
«Аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості»
на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія
Гуляс Інеси Антонівни

Упродовж 2019-2020 н.р. на базі кафедри психології та соціальної роботи Одеського політехнічного університету було впроваджено в навчальний процес результати дисертаційного дослідження І. А. Гуляс, присвяченого вивченню проблеми аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості.

Задля імплементації завдань навчальних програм з психологічних дисциплін значущими були: запропонована авторкою холархічна модель аксіопсихологічного проєктування життєвих досягнень особистості; особливості факторних структур ціннісного проєктування у різні періоди дорослості; особливості впливу чинників «вік», «стать», «специфіка обраної професії» на аксіопсихологічне проєктування життєвих досягнень особистості упродовж періоду дорослості.

Теоретичні й емпіричні результати дисертаційного дослідження І. А. Гуляс доповнили зміст навчальних дисциплін кафедри психології та соціальної роботи: «Вікова та педагогічна психологія», «Психологія особистості», «Професійна кар'єра в соціономічній сфері».

Результати впровадження схвалено на засіданні кафедри психології та соціальної роботи (протокол № 7 від 20 березня 2020 року).

Проректор з науково-педагогічної та виховної роботи С. А. Нестеренко

Завідувач кафедри психології та соціальної роботи,
доктор педагогічних наук, професор В. В. Корнещук

Виконавець Полубок А. О. 048 – 705 – 8 - 428